

**YÜZBAŞI İHSAN'IN KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR'İNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Umut BAŞAR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Celal DEMİR

Temmuz, 2014

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSAN TEZİ

YÜZBAŞI İHSAN'IN KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR'İNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan

Umut BAŞAR

Danışman

Doç. Dr. Celal DEMİR

AFYONKARAHİSAR 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Yüzbaşı İhsan’ın Kavâ'id-i İmla ve Tahrir’inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/ 07/2014

Umut BAŞAR

İmza

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Celal DEMİR

Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA

: Yrd. Doç. Dr. İmdat DEMİR

İmza

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Umut BAŞAR'ın "**Yüzbaşı İhsan'ın Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr'inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**" başlıklı tezi, 10.07.2014 günü saat 10:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

YÜZBAŞI İHSAN'IN KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR'İNİN TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Umut BAŞAR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Temmuz 2014

Danışman: Doç. Dr. Celal Demir

Bahriye Nezareti Tercüme Kalemî'nde Müsevvid Kadıköylü Mehmet İhsan Efendi'nin yazmış olduğu “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” isimli kitap da, Osmanlı Türkçesinin imla ve yazmaya ilişkin kaideleri öğrencilere anlatmak amacıyla kaleme alınmış eserlerden bir tanesidir.

Çalışmamızın temeli, bu eserin transkripsiyonlu çevirisini yaparak eserde geçen dil bilgisi terimlerini tespit etmek ve bu terimleri bir dizin ile açıklayarak, eserdeki dil bilgisi öğretimini ortaya koymaktan ibarettir.

Bu çalışma ile “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” adlı eserin, dönemin dil bilgisi kitapları içerisindeki yeri tayin edilmeye çalışılmış ve eserin dil bilgisi öğretim yöntemi ortaya konulmuştur. Ayrıca Yüzbaşı İhsan'ın hayatı ve üslubu hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırma, tarama yöntemi ile hazırlanmış, bu doğrultuda dönemin gramer çalışmaları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmla, Tahrîr, Dil Bilgisi, Yüzbaşı İhsan, Türkçe Öğretimi

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF THE BOOK

KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR OF YÜZBAŞI İHSAN

Umut BAŞAR

UNIVERSITY OF AFYON KOCATEPE

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF TURKISH EDUCATION

July 2014

Advisor: Associate Professor Dr. Celal Demir

From the Bahriye Nezareti translation writing to the written book of Müsevvid Kadıköylü Mehmet İhsan titled “*Kavā'id-i İmla ve Tahrir*”, spelling and writing rules of Turkish of the time were listed and explained with the examples.

Transcribed translation of this book and detected terms of the language grammar are the basis of our study and consists of a directory along with a statement together with identifying the skills of grammar teaching.

This study has tried to determine the role of the book named “*Kavā'id-i İmla ve Tahrir*” and in the grammar books of that time, and grammar teaching methods of this book have been introduced. In addition, it gives information about the life and style of “Yüzbaşı İhsan”, and the author was introduced to the world of science. The study has been prepared by the scanning method and in this direction; the study of grammar of the period was also investigated.

Keywords: Ortography, Writing, Grammar, Yüzbaşı İhsan, Turkish Teaching

ÖNSÖZ

Türkçe; Orta Asya'dan Avrupa'ya, Balkanlar'dan Adriyatik Denizi'ne kadar oldukça geniş bir alana yayılmış, yaklaşık sekiz bin yıllık tarihî geçmişi bulunan ve dünyada hüküm süren önemli dillerden bir tanesidir. Türk dili, yüzyıllar ve hatta binyıllar boyunca işlene işlene günümüze kadar gelmiştir. Türkçe tarihî süreç içerisinde, ilk önceleri bozkır kültürünün izlerinin görüldüğü, daha çok sözlü edebiyat ürünlerine dayanan bir dil durumunda iken, daha sonraları ise aynı medeniyet dairesi içerisinde bulunduğu ve temas halinde olduğu dillerdeki kelimelerin bir kısmını bünyesinde eritmesiyle birlikte cihanşümul bir dil hâline gelmiştir. Cumhuriyet dönemiyle beraber Türk dili yeni bir döneme girmiş ve bu dönem günümüzde de halen devam etmektedir.

Türkçenin tarihî süreç içerisinde tasnifi, çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu kronolojik akış çerçevesinde “16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye “*Osmanlı Türkçesi*” veya “*Osmanlıca*” denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler” (Barın ve Demir, 2006: 51). 17. ve 18. yüzyıldan itibaren Türkçe, Arapça ve Farsçadan fazlasıyla kelime almaya ve özünden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşmayla birlikte, Türkçe giderek hantallaştığı ve karışık bir dil durumuna geldiği ileri sürülmüştür.

Türkçenin zora girmesiyle birlikte edip ve yazarlarımız, Türk dilinin ıslahı için birtakım görüşler beyan etmişlerdir. Bu ıslah konularının bir tanesi de Türk dilinde imla meselesidir. Türkçede, Arap alfabesinin kullanımından kaynaklanan birtakım sorunlar ortaya çıkmış ve özellikle Arapça ve Farsçadan dilimize geçen kelimelerin imlası uzun süre tartışma konusu olmuştur. Bazı yazar ve düşünürler, dilimize girmiş olan bu kelimelerin asli imlalarının korunması gerektiğini savunmuş, bazıları da Arapça ve Farsçadan dilimize giren kelimelerin telaffuz edildiği gibi yazılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Çalışma konumuz olan “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” isimli kitap, imla ve yazı bahsinde Yüzbaşı İhsan'ın görüşlerini içeren bir eserdir. İhsan Efendi bu kitabı,

öğrencilere Osmanlı Türkçesinin temel yazı ile imla kaidelerini öğretmek gayesiyle kaleme almış olup, eserin mekteplerde ders kitabı olarak okutulduğu tahmin edilmektedir.

Tezimin yazım aşamasında görüşlerini esirgemeyen ve ilminden ziyadesiyle istifade ettiğim muhterem hocam sayın Doç. Dr. Celal DEMİR'e, desteğe ihtiyacım olduğu zamanlarda her daim arkamda durup önümü açan büyüğüm ve hocam sayın Yard. Doç. Dr. Rafet AYDIN'a, az zamanda kendisinden çok şey öğrendiğim değerli hocam sayın Doç. Dr. Fahri TEMİZYÜREK'e, ufkumun genişlemesine yardımcı olan hocam sayın Doç. Dr. M. Hilmi UÇAN'a, tezimin yazım aşamasında bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren kıymetli hocam sayın Faruk GEZGİN'e ve son olarak bütün kararlarımda destekçim olan sevgili annem, babam ve kız kardeşime teşekkür etmeyi bir vazife sayarım.

Umut BAŞAR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM ALANI

1. DİL (LİSAN)	6
2. DİL BİLGİSİ (GRAMER)	11
3. İMLA	14
4. İNŞÂ	17
5. KİRÂAT	19
6. KİTÂBET	21
7. NAHİV	23
8. SARF	25
9. TAHRİR	28

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

TARİHİ.....30

1.1. KARAHANLI DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....30

1.2. HAREZM DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ33

1.3. KIPÇAK DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ33

1.4. ÇAĞATAY DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ38

1.5. SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMLERİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ
.....40

2. ENCÜMEN-İ DANIŞ'IN KURULUŞU VE TÜRKÇE

ÖĞRETİMİ.....46

2.1. ENCÜMEN-İ DANIŞ'IN KURULUŞU46

2.2. ENCÜMEN-İ DANIŞ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ48

3. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAZILAN

GRAMERLER VE GENEL ÖZELLİKLERİ.....55

3.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE (1839 - 1876) YAZILAN
GRAMERLER55

3.1.1. Kavā'id-i Osmāniyye (1851)55

3.1.2. Medhal-i Kavā'id (1852)59

3.1.3. Emsile-i Türkiyye (1866)61

3.1.4. Kavā'id-i Türkiyye (1871)63

3.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE (1876-1878) YAZILAN GRAMERLER	64
3.2.1. ‘İlm-i Sarf-ı Türkî (1876)	64
3.3. MUTLAKİYET DÖNEMİNDE (1878-1908) YAZILAN GRAMERLER	66
3.3.1. Sarf-ı Osmānî (1884)	66
3.3.2. Kavā‘id-i Lisān-ı Türkî (1884)	68
3.3.3. Tertîp Cedîd Kavā‘id-i Osmāniyye (1885)	71
3.3.4. Kavā‘id-i Lisān-ı Türkî (1893)	73
3.3.5. Üss-i Lisān-ı Türkî (1895)	75
3.3.6. İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmānî (1907).....	76
3.4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE (1908-1920) YAZILAN GRAMERLER	78
3.4.1. Türkçe Sarf ve Nahv (1908)	78
3.4.2. Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisānı Osmānî Sarf ve Nahiv (1910).....	81
3.4.3. Türk Dilinin Sarf ve Nahvi (1919)	82
3.5. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YAZILAN GRAMERLER .	84
3.5.1. Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1927)	84

4. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	86
4.1. SIBYAN MEKTEPLERİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	86
4.1.1. Kuruluşu ve Niteliği	87
4.1.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	89
4.1.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	92
4.1.4. İlköğretimde İslahat Çalışmaları ve İptidâîler	93
4.2. RÜŞDİYELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	99
4.2.1. Kuruluşu ve Niteliği	100
4.2.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	104
4.2.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	108
4.3. İDÂDÎLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	109
4.3.1. Kuruluşu ve Niteliği	110
4.3.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	112
4.3.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	117
4.4. SULTÂNÎLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	119
4.4.1. Kuruluşu ve Niteliği	119
4.4.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	123
4.4.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	126
4.5. DÂRÜ'L-MUALLİMÎN VE DÂR'ÛL-MUALLİMÂTTA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	128
4.5.1. Kuruluşu ve Niteliği	128
4.5.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	132

4.5.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	135
4.6. MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	137
4.6.1. Kuruluşu ve Niteliği	137
4.6.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları	140
4.6.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÜZBAŞI İHSAN'IN KİŞİLİĞİ VE ÇALIŞMALARI

1. YÜZBAŞI İHSAN	144
1.1. HAYATI VE ESERLERİ	144
1.2. “KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR” YAZILIŞ AMACI VE YÖNTEMİ	145

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR TRANSKRİPSİYON VE İNCELEME

1. TRANSKRİPSİYON	147
2. İNCELEME	205
DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ	216

SONUÇ	222
-------------	-----

KAYNAKÇA	224
----------------	-----

EKLER	235
-------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Kavâ'id-i Osmâniyye'de İsimlerin Hallere Göre Çekimi	57
Tablo 2. Kavâ'id-i Osmâniyye'de Mastarların Tasrifi	58
Tablo 3. Emsile-i Türkiyye'de Sıfatların Derecelendirilmesi	62
Tablo 4. Kavâ'id-i Lisânı Türkî'de Fiillerin Tasrifi	70
Tablo 5. Kavâ'id-i Lisânı Türkî'de Noktalama İşaretleri	74
Tablo 6. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı	91
Tablo 7. İptidâi Mektepleri Ders Programı	95
Tablo 8. Mektebi Ulûm-u Edebiye Ders Programı	104
Tablo 9. Mektebi Maârif-i Adliye Ders Programı	104
Tablo 10. İdâdî Mektepleri Ders Programı	113
Tablo 11. Mekteb-i Sultânî Ders Programı	123
Tablo 12. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı	124
Tablo 13. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Dârü'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler	132
Tablo 14. Vilayet Dârü'l-Mu'allimât lerinde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler	133
Tablo 15. Transkripsiyon Alfabeti	147

KISALTMALAR DİZİNİ

İSMMYSO: İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmānî

KİT: Kavā'id-i İmla ve Tahrîr

KO: Kavā'id-i Osmāniyye

MU: Müyessiretü'l-Ulûm

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TSNELOSN: Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Sarf ve Nahiv

GİRİŞ

Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat'a kadar, mektep ve medreselerde Türkçe öğretiminin etkili bir şekilde yapıldığını söylemek güçtür. Geleneksel eğitim müesseselerinden sıbyan mekteplerinde, Türkçe öğretimine yönelik uygulamalar oldukça azdır; medreselerde ise, eğitim-öğretim dilinin genellikle Arapça olduğu görülmektedir.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde iptidâî, rüşdiye, idâdî ve sultânî gibi çeşitli derecelerde modern okullar açılmış ve bu okullar İmparatorluğun geneline yayılmıştır. Bu okulların ders müfredatına Türkçenin bir ders olarak çeşitli isimlerle girdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu derslerde kaynak olarak kullanılacak eserlerin yazılmaya başlanması, Türkçe öğretimi açısından önemli bir gelişmedir. Bu gelişmeden sonra, Türkçe öğretiminin daha çok dil bilgisi kitapları aracılığıyla beceri odaklığı değil dil bilgisi öğretimi odaklı yapıldığını söylemek mümkündür. Bu dil bilgisi kitapları ise ağırlıklı olarak sarf ve nahiv konularını içermektedir. Yani Türkçe öğretiminin dil bilgisi öğretimi ekseninde yapıldığı ileri sürülebilir.

Dil bilgisi eserlerinin yanı sıra, okuma becerisini geliştirmeye yönelik kırâat kitapları ile yazma becerisini geliştirmeye yönelik birçok imla, inşâ, kitâbet ve tahrîr kitaplarının da kaleme alındığı görülmektedir.

Bu araştırma, Türkçe öğretiminin öneminin arttığı 2. Abdülhamit döneminde yazılmış bir imla ve yazı kitabı olan "*Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr*" adlı eserin incelenip değerlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve araştırmada kullanılan bilimsel araştırma yöntemi açıklanmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızın konusu, Bahriye Nezareti Tercüme Kalemi'nde Müsevvid Kadıköylü Mehmet İhsan Efendi'nin yazmış olduğu "*Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr*" isimli eser ve bu eserde izlenen Türkçe dil bilgisi öğretim yöntemidir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı; öğrencilere Osmanlı Türkçesindeki yazı ve imla kurallarını öğretmek üzere yazılmış bir ders kitabı olan “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” adlı eserin transkripsiyonlu çevirisini yapmak ve bu eserin dil bilgisi öğretim yöntemini tespit ederek değerlendirmektir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Yaklaşık sekiz bin yıllık geçmişi bulunup “Moğolistan ve Çin içlerinden Orta Avrupa’ya, Sibiry’a dan Hindistan ve Kuzey Afrika’ya kadar geniş bir alanda varlık gösteren bir dil” (Ercilasun, 2011: 13) olan Türkçe, on milyon kilometrekare üzerine yayılmış olarak üç yüz milyona yakın kişi tarafından konuşulmaktadır. Yeryüzünün beşinci büyük dili olarak tescillenen Türkçe, tarihî süreç içerisinde birçok aşamalardan geçerek bugünlere gelmiştir.

Bu aşamalardan bir tanesi de Osmanlı Türkçesi dönemidir. Osmanlı Türkçesi 15. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde konuşulup yazılan Türkçeye denmektedir. Bu dönem, Batı Türkçesinin ikinci dönemi olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış ilk dil bilgisi kitabı ise Bergamalı Kadri’nin *Müeyyessiretü’l-Ulüm* (1530) adlı eseridir. Bu kitabın ardından Tanzimat dönemine kadar başka bir dil bilgisi kitabına maalesef rastlanmamaktadır. Tanzimat dönemiyle birlikte birçok yazar, dil üzerine eğilmiş, bunun sonucu olarak da birçok dil bilgisi kitabı ortaya çıkmıştır. Devrin gramer kitaplarında daha çok “Lisân-ı Osmânî” tabiri kullanılarak Türkçe kuralların Arapça ve Farsçanın dil bilgisi kaideleri çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir.

Türkçeye Arapça ve Farsça unsurların girişi zamanla hızlanırken, bu durum çeşitli sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunlardan bir tanesi de imla meselesidir. Sesli harf sayısı fazla bir dil olan Türkçenin imlası özellikle Arapça ve Farsçanın etkisi neticesinde oldukça karmaşık bir hâle gelmiştir. Bilindiği gibi Arapçada, kelime yazımında bazı ünlüler gösterilmemektedir.

Şair ve yazarlar, dilimize Arapça ve Farsçadan giren kelimeleri daha çok aslı şekilleriyle yazmışlardır. Bunun neticesi olarak kelimelerin yazılışı ve telaffuzu arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Bunun dışında bir kelimenin birkaç imlada yazılıyor olması ve özellikle klasik Osmanlı Türkçesinin oluşum dönemine kadar imlada küçük ünlü uyumunun bulunmaması, imlayı zorlaştıran etkenlerden bir tanesidir. “Bu durum 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de küçük ünlü uyumu aşağı yukarı bugünkü şeklini almıştır. Tabii, bütün bu gelişmelerin hemen yazıya yansımadağı bilinmelidir. 1928’de Arap harfleri kaldırılıncaya kadar *verdi* yerine *viridi* yazılışı sürmüştür” (Develi, 2010: 45).

Tanzimat’tan sonra Türkçenin imlasının nasıl olacağı konusunda yeni arayışlar başlamıştır. Şair ve yazarlar da, imla meselesinin çözümüne dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bu tartışmalar devam ederken Millî Edebiyat akımının tesiriyle Türkçe, yabancı dillerden bünyesine giren ağırlıklardan kurtulmaya başlayarak bir sadeleşme devresine girmiştir.

Çalışma konumuz olan “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” adlı eser de, imladaki karışıklığı ve zorluğu gören Yüzbaşı İhsan’ın, Osmanlı Türkçesinin ıslahı ve öğrencilere imla kurallarını öğretmek için kaleme aldığı, kılavuz niteliği taşıyan bir kitaptır. Eserde örneklerin çokluğu ve yer yer vazifelerin bulunması, kitabın uygulamalı öğretimi esas aldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu kitapta Osmanlı Türkçesinde telaffuzu ve imlası farklı olan kelimeler Yüzbaşı İhsan tarafından tespit edilerek tek tek sıralanmış ve yazara göre doğru şekilleri yazılmıştır. Bununla birlikte imlası verilen kelimelerin etimolojisi hakkında bazı bilgiler de yazar tarafından verilmiştir. Ayrıca eserin “Tahrîr” bölümünde yazı türleri ve bunlara ilişkin kurallar da örneklerle açıklanmaktadır. Yazarın eser içerisinde, imla kurallarıyla birlikte yazılı anlatım türlerine ve yer yer dil bilgisi açıklamalarına da yer vermiş olması, yazarın yazılı anlatım becerisine bir bütün olarak baktığının bir göstergesidir. Eser, dönemin Türkçesindeki imla ve yazı kurallarının neler olabileceği konusundaki tartışmaları tespit etmek ve dönem içerisinde dil bilgisi öğretiminin nasıl yapıldığı konusunda fikir yürütebilmek açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu çalışma ile birlikte, yazarın hayatı ve eserindeki üslubu da ortaya çıkarılacak ve yazar bilim dünyasına tanıtılmış olacaktır

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmamız; Yüzbaşı İhsan'ın kaleme aldığı “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” isimli eserin transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılması ve kitapta yer alan dönemin dil bilgisi terimlerinin, günümüzdeki dil bilgisi terimleri çerçevesinde açıklanarak, eserin Türkçe öğretim yöntemini tespit etmekle sınırlıdır.

Bu bağlamda, Tanzimat döneminden sonra yazılan dil bilgisi kitapları ile söz konusu dönemin eğitim kurumları Türkçe öğretimi bakımından incelenmiştir. Cumhuriyet öncesinde, Türkçe öğretiminin hangi yöntemlerle, nasıl yapılmış olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. “Tarama yöntemi; geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez”(Karasar, 2012: 77). Çalışmamız hazırlanırken, araştırma konumuzun kapsamında değerlendirilebilecek olan kitap, süreli yayın, makale ile yüksek lisans, doktora tezleri incelenmiştir.

Araştırmamızın temeli olan “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” adlı kitap İstanbul Kubbealtı Fotokopi Merkezi'nin arşivinden temin edilmiştir. Yüzbaşı İhsan'ın eserinin, basımıyla alakalı belgelere ise T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nden ve Yüzbaşı İhsan'ın hayatı ile ilgili belgeye ise İstanbul Deniz Müzesi Arşivi'nden ulaşılmıştır.

Araştırmamızın bölümlerini oluştururken, ilk olarak giriş bölümünün ardından “Kavram Alanı” başlığı altında Osmanlı Türkçesine ait bir takım dil bilgisi terimlerinin (sarf, nahiv, imla, tahrîr, kırâat, inşâ vb.) anlamları ve bu terimlerin dönemin gramercileri tarafından nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Daha sonra “Tanzimat Dönemine Kadar Türkçe Öğretiminin Tarihçesi” başlığı altında Türkçe öğretimin, kısa bir tarihçesi yer almaktadır. Bu bölümün ardından “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yazılan Gramerler ve Genel

Özellikleri” tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu dönemlerdeki gramercilik anlayışı genel hatlarıyla belirlenmeye gayret edilmiştir. Bu bölümde ise son olarak “Mektepler ve Medreselerde Türkçe Öğretimi”nin nasıl ele alındığı ortaya konulmuştur.

Araştırmamızın son iki bölümünü ise Yüzbaşı İhsan’ın hayatı, kişiliği çalışmaları oluşturmaktadır. Ardından “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*”in transkripsiyonlu çevirisi yapılarak eserin yöntemi ve içeriği değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, araştırmamız, kitapta geçen gramer terimlerinin bir dizin halinde açıklanmasıyla son bulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM ALANI

1. DİL (LİSÂN)

Dil (lisân) en basit tanımıyla insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araçtır. M. Ergin ise dili, “İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessese” (Ergin, 1980: 3) olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tarifile dil, “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma” (TDK, 2011: 664) diye de tanımlanabilir.

T. N. Gencan’a göre ise, “Dil, düşünceleri anlatmaya yarayan bir imler dizgesidir. Onun için de yazıyla, resimle, körler alfabesiyle, simgesel törenlerle, nezaket biçimleriyle, süel haberleşme imleriyle karşılaştırılabilir” (Gencan, 1979: 1). Z. Korkmaz ise dili, “İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem” (Korkmaz, 1992: 75) olarak tanımlamıştır. M. Uslu da bir gramer terimi olarak dili, “İnsanların olayları, duygu, düşünce ve isteklerini anlatmak; iletişimi sağlamak için kullandıkları sesler ve işaretler sistemi” (Uslu, 2007: 80) diye açıklamaktadır.

İletişim veya duygu-düşünce aktarımı, dilin oldukça önemli bir boyutunu teşkil eder. İstisnasız her millet, dili ilk olarak anlamak için kullanmıştır. Dilin diğer işlevleri, iletişim işlevinden sonra gelmektedir. “Dil, uzun zaman içinde tarih, coğrafya kültür ve içtimai tesirlerin altında ve bütün toplumun kolektif şuurundan, doğmuştur. Fertten doğmakla beraber zamanla ferdin malı olmaktan çıkmış, umumileşmiş belli normaler kazanmıştır” (TDEA, 1982: 290). Dil bir milletin fertleri tarafından üzerinde uzlaşmaya varılmış kavramlar bütünüdür.

Dil sözcüğünün mukabili olarak kullandığımız “lisân” kelimesinin Osmanlı Türkçesinde nasıl tanımlandığına göz atarsak, bu kelimeyi Şemsettin Sami, “Nev’-i

beşerden bir kavmin söylediği lügat, lehçe: Lisan-ı Türkî, Lisan-i Arabî” (Sami, 2010: 719) olarak vermekte ve Muallim Nâcî de hemen hemen aynı tanımlı yapmaktadır: “Dil, zeban. Bir kavmin kendine mahsus lügati, lehçesi: Osmanlı Lisânı” (Nâcî, 2009: 357). Dönemin önemli sözlüklerinden, Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye’de ise bu kavram, “Bir kavmin ifâde-i merâm için istimal eylediği kelâm cümlesi ve bir kimsenin kelâmında ve inşâda me’luf olduğu elfâz” (Redhouse, 2009: 235) şeklinde kendine yer bulmuştur.

Dili (lisânı) bir yapı olarak ele alırsak, bu yapının kendi içinde bir takım unsurların sistemli olarak birleşmesinden meydana çıktığı görülür. Bu unsurlar kelimeler, heceler ve harflerdir. Hüseyin Cahit’in belirttiğine göre:

“Lisânın anâsır-ı mürekkebesi kelimelerdir. Kelimeler bir takım kavâid-i mahsûsaya göre terkip olunarak ifâde-i meram edilir. Fakat kelimeler de basit değildir. Bunlar da hecelerden tereküp eder. Hece, bir yahut hep birden telaffuz olunan birkaç harftir. Harfler bir keyfiyet-i mahsusa ile boğazın, dudakların, dilin, dişlerin, damağın mahrec-i muayyeninden çıkan sesler ya’ni esvât-ı mukattaa ve bunlara mukaabil olmak üzere kabul edilmiş işaretler, resimlerdir” (Cahit, 2000: 4).

Türkçe ise, yeryüzünün en köklü dillerinden biri olup “VII. - VIII. yüzyıllara ait belgelerinde bile gelişmiş, sanatlı bir dil görünümü sunan, Asya’nın en kuzeyinden, Sibiryâ’nın Buz Denizi kıyılarından Avrupa içlerine kadar uzanan, bugün bile Asya ve Avrupa’da aşağı yukarı 150 milyon kişinin konuştuğu çeşitli lehçeleriyle eski, yaygın, güçlü bir dil” (Aksan, 2001: 4) olarak görünmektedir.

Türk dili tarihî süreç içerisinde birçok aşamalardan geçmiş, geniş bir coğrafyaya yayılmakla birlikte komşu dillerle ilişkide bulunup kelime alış-verişi yapmıştır. Türklerin Anadolu’ya gelişinin akabinde, İstanbul’un fethedilmesinden başlayıp 16. yüzyıla kadar devam eden süreçte oluşan, “Osmanlı Türkçesi” diye adlandırılan yazı dili ortaya çıkmıştır. Bu dil, “Osmanlının hâkim olduğu bütün sahalarda edebî dil olarak kullanılır ve 20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketinin yarattığı terkipsiz Türkçeyle sona erer” (Ercilasun, 2011: 457).

Özellikle bu dönemde, Osmanlı medreselerinde bilim dili olarak Arapçanın kullanılıyor olması, edebiyat sahasında da Farsçanın mütehakkim dil konumunda bulunması, Türkçenin aleyhine bir takım gelişmelere sebebiyet vermiştir. Söz konusu dillerin Türkçeye olumsuz tesirlerini A. Akar şöyle belirtmektedir:

“Medrese eğitiminde bu iki yabancı dilin etkili olması, aydınlar arasında Türkçe kullanımını önemli derecede zayıflatmıştır. Özellikle kelime ödünçlemelerinde büyük bir dengesizlik göze çarpmaktaydı. Bu dilleri iyi bilen Osmanlı aydınları eserlerinde, Türkçe kelimelerden çok Arapça ve Farsça kökenli olan eşanlamlılarını kullanmışlardır. Bir süre sonra Türkçenin kelime ve kavram alanının daralması ve böylece Türkçe kök ve eklerin unutulmasına yol açmış, Arapça ve Farsçanın gramer şekilleri Türkçeyi adeta istila etmiştir. Bu şairlerin eserlerinde bu denge o kadar bozulmuştur ki, söz dizimi dışında Türkçe ile ilgili hiçbir özellik kalmamıştır” (Akar, 2005: 279).

Osmanlı Türkçesinin bu şekilde ilerlediği bir dönemde, bazı şair ve yazarların, “Dilde Mahallileşme” eğilimi olarak da tanımlanan bir akıma öncülük ettiği görülmektedir. “Yalnız, Türkçe sözlerle şiir yazmak akımı olan bu hareket, “Türkî-i Basit” diye adlandırılmıştır. Bu günkü bilgilere göre, bu hareketin ilk temsilcisi, 15. yüzyılın sonunda tanıdığımız, Aydınî Visâlî’dir. Fakat yapılan araştırmalara göre, bunun şiirlerinden hiçbirisi bize kadar ulaşmamıştır” (Öksüz, 2004: 9).

Tanzimat döneminden sonra Türk aydınlarının dil konusu üzerine de eğildikleri ve dil çalışmalarının bu dönemden itibaren hız kazandığı görülmektedir. Çeşitli dil bilgisi kitapları ve sözlüklerin bu dönemden sonra ortaya çıkışı ileri sürdüğümüz bu düşüncüyü desteklemektedir. Ancak dönemin aydınları arasında, dilimizin adının tespiti konusunda bile ihtilaf çıkmıştır. Kimileri kullandığımız dil için “Lisân-ı Osmânî” tabirini kullanmış, kimleri de bu tabire karşı çıkarak “Lisân-ı Türkî” tanımını savunmuşlardır. Uzunca bir süre dilin adının belirlenmesi hususunda zihinlerin karışık olduğu söylenebilir.

Kaynaklara bakacak olursak, Türkiye Türkçesinin ilk dil bilgisi kitabı olarak kabul edilen “*Kavâ'id-i Osmâniyye'de*” Ahmet Cevdet Paşa, “Dilin adını pek çok yerde lisân-ı Osmânî, Osmanlı lisânı ve Osmanlıca olarak vermiş, ancak bazen lisân-ı Osmânî aynı anlamda bazen de onun bir unsuru olarak lisân-ı Türkî, Türkî ve Türkçe terimlerini de kullanmaktan çekinmemiştir” (Özkan, 2000: 25). Aynı eserde Ahmet Cevdet Paşa dilimizin tanımını da şöyle yapmaktadır:

“Şimdi Türkçe denilen dilimizin aslı Çağatayînin bir kolu olup, zaten kuralları ve düzeni pek muntazam bir lisan ise de kelimeleri ve söz hazineleri pek geniş olmadığından Arapça ve Farsçadan ödünçleme ve aktarma yaparak çok geniş bir dil olmuş ve şimdi herkesi hayrete düşüren açıklığı ve güzelliği ile Osmanlı saltanatının dünyayı aydınlatan güneşinin Doğu coğrafyasını ısıttığı zamandan sonra ortaya

çıkmiş ve bu sonsuza dek yaşayacak devletin hükmünü yürütme vasıtası olduğundan “Lisân-ı Osmanî” adını almıştır” (Özkan, 2000: 25).

Ahmet Cevdet Paşa, bu kitaptan bir yıl sonra hazırladığı “*Medhal-i Kavâ'id*” adlı eserde de, “Lisânımız, lisân-ı Osmânî olup bu lisan Türkî ve Farisî ve Arabîden mürekkeptir” (Ahmet Cevdet, 2000: 25) diyerek dilin adı konusunda hemen hemen aynı olan görüşlerini tekrarlamıştır. Paşa, diğer gramer kitaplarında da dilimizin menşeinin Türkçe olduğunu, Arap ve Fars dilinden kelimeler alarak karma bir dil hâline geldiğini belirtmiştir.

Gene bu devirde, 1876 yılında ilan edilen Kanûn-ı Esasî'nin 18. maddesine “Osmanlı Devletinin resmi dilinin Türkçe olduğu ve devlet hizmetine girecekler için bu dilin bilinmesi gerektiğine dair bir hüküm konduğu” (Karal, 1994: 61) görülmektedir. Bu hüküm, Türkçenin devlet tarafından resmi dil olarak kabul edildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Lakin “Bu olumlu gelişmeye rağmen Türkçenin bir yazı ve eğitim dili olarak ortaya çıktığı söylenemez. Türkçe deyimine rağmen dilin adı Lisân-ı Osmânî'dir. Anayasadaki bu hüküm, Türk dilinin öne çıkarılması ve gelecekteki gelişmelere yön vermesi bakımından önemlidir” (Koç, 2006:7).

Dilin adının ne olduğu konusundaki tartışmaya katılanlardan biri de Ali Suavî'dir. Türklüğün ve Türkçenin her zaman savunucusu olan Suavî'ye göre, “Lisân-ı Osmânî (Osmanlı dili) siyasal bir deyimdir. Osmanlı sözcüğü dilin ne olduğunu anlatmaz, doğrusu lisân-ı Türkîdir (Türk dili)” (Karal, 1994: 56).

Tanzimat döneminde, aydınların “Lisân-ı Osmânî” tanımını kullanıyor olmalarının aslında bir de siyasi boyutu bulunmaktadır. Nitekim o dönemde devletin, Osmanlı bayrağı altında yaşayan ama farklı etnik ve dinî cemaatlere mensup kitleleri “Osmanlılık” şuurunu etrafında toplamak istemesi, kuşkusuz dil etrafındaki tartışmalara kadar yansımıştır. Osmanlılık politikasının rafa kaldırılmasından itibaren, özellikle yeni açılan okullara Türkçe dil bilgisi derslerinin zorunlu olarak konulmasıyla birlikte bu tartışmalar farklı bir boyut kazanmış, dilde sadeleşme tavrını gösteren yazar ve şairlerin sayısı artmış ve dilin ismi konusunda Türkçeden yana bir mutabakat baş göstermiştir.

Ebuzziya Tevfik'in bu hususta yapmış olduğu yorumlar bu tartışmaların aydınlanması bakımından dikkate değerdir. Ona göre:

“Osmanlılık uyruk anlatır sözcüktür. Emeviye dili, Abbasi dili, Selçuk dili denemeyeceği gibi, Emeviye ulusu, Abbasi ulusu, Selçuk ulusu da denmez, bunun gibi ne Osmanlı milleti, ne de Osmanlı dili demek doğru değildir. Osmanlı halkı çoğunlukla Türkçe konuşur. Ama içlerinde başka dilleri de konuşanlar vardır. Osmanlılar Osmanlıca konuşur demek anlamsızdır” (Karal, 1994: 66).

Süleyman Paşa da bu tartışmalara katılan aydınlarımız arasındadır. O yazmış olduğu dil bilgisi kitabının ismini “Sarf-ı Türkî” koyarak bu konudaki tavrını belirtmiştir. Recaizâde Ekrem'e yazdığı bir mektupta konuyla ilgili şu cümleleri sarf etmektedir: “Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki lisânımıza Osmanlı lisânı ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı ta'biri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin unvânı ise, yalnız Türk'tür. Binâ'enaleyh lisânımız da Türk lisanıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır” (İdben, 1999: 16).

Şemsettin Sami'nin 1900 yılında yazdığı sözlüğe “*Kâmûs-ı Türkî*” adını vermiş olması bu tartışmaları Türkçe lehine kuvvetlendirmiştir diyebiliriz. Geleneğin dışına çıkarak, yazarın eserine “Türkçe Sözlük” ismini koyması bilinçli bir tavrın neticesidir. Yazar söz konusu lügâtın girişinde Doğu ve Batı Türkçesinin bir olduğundan bahsederek şu satırları yazmaktadır:

“Bizce müstamel lügât-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi cami olduğu halde, bu kitabın ‘Kamus-ı Türkî’ namıyla tesmiyesine belki itiraz edenler bulunur; lâkin lisânımız lisân-ı Türkîdir, bu lisana mahsus lügat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisânımızda müstamel kelimelerin cümlesi de, herhangi lisandan me'huz olursa olsun hakikaten müstamel ve malum olmak şartıyla, Türkçeden ma'duddur” (Sami, 2010: 13).

2. Meşrutiyetten sonra lisânın adı konusundaki tartışmalarda artık Türkçeden yana olan kanaatin açık bir şekilde belirdiği görülmektedir. Bu oluşumda “Genç Kalemler” dergisinin yarattığı hareketin etkisi büyüktür. Bu derginin mensuplarından K. Nami Duru, bir makalesinde dilimizin adının Türkçe olduğunu vurgularken şunları belirtir: “Dilimiz, Türkçedir; bütün Türk lehçeleriyle mukayese ederken buna Osmanlı Türkçesi deriz: nitekim Uygurların söylediği Türkçeye Uygur Türkçesi, Azerbaycanlıların söylediğine, yanlış fakat yerleşmiş bir tabir ile Çağatay Türkçesi diyoruz” (Koç, 2006: 25).

2. DİL BİLGİSİ (GRAMER)

Bir dili ses, kelime ve söz dizimi gibi çeşitli açılardan inceleyerek o dilin kurallarını tespit eden bilim dalına dil bilgisi denilmektedir. Diğer bir tarifile dil bilgisi, “Çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlenin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı” (Korkmaz, 1992: 73) olarak tanımlanabilir. M. Uslu ise dil bilgisini “Bir dilin bütün kurallarını her yönüyle inceleyen, gösteren öğreten bilim; gramer. Dil bilgisi dildeki sesleri, kelimelerin yapısını, cümleleri, kelimelerin anlamlarını, kelimelerin türeyişlerini ve anlamları arasındaki ilişkiyi inceler” (Uslu, 2007: 81) diye belirtir.

T. N. Gencan ise bu terimi, “Dillerin doğuş, gelişme ve yapılaş özellikleri gibi türlü nitelikleri konu edinen; doğru, düzgün kullanım yönlerini gösteren bilgilerin tümüdür” (Gencan, 1979: 9) diye açıklamaktadır. M. Ergin, ise kapsamlı bir tarif yaparak söz konusu kavram hakkında şunları kaydetmektedir:

“Dil bilgisi, bir dili bütün cepheleriyle inceleyen bilgi koludur, dil bilgisi'nin dilin seslerini inceleyen kısmına ses bilgisi (fonetik), kelime ve şekillerin yapısını inceleyen kısmına şekil bilgisi (morfoloji), kelime ve şekillerin menşeyini araştıran kısmına menşe bilgisi yahut türeme bilgisi (etimoloji), kelime ve şekillerin mânâları üzerinde duran kısmına mânâ bilgisi (semantik), kelime ve şekillerin birbirleri ile olan münasebetlerini ve cümleleri inceleyen kısmına cümle bilgisi (sentaks) adı verilir. Fakat dil bilgisinin bu bölümlerini müstakil olarak ayrı ayrı ele almak doğru değildir. Bunların daima bir birlerine karışan tarafları vardır ve aralarına kesin hudutlar çizilemez. Bilhassa şekil, menşe ve mânâ bilgilerini birbirinden ayırmağa imkân yoktur. Esasen dil seslerden en geniş cümleye kadar bir bütündür, bu sebeple onun bütün cepheleri ile bir bütün olarak ele alınması icap eder. Yani, dil gibi dil bilgisi de bir bütün hâlinde bulunmalıdır” (Ergin, 1980: 34).

Yukarıdaki tanımlardan da görülebileceği üzere dil bilgisi (gramer), dili her yönden derinlemesine araştırıp bu araştırmalardan çeşitli kurallar elde eden bilimsel faaliyetin adıdır. “Dil bilgisi, bir dilin kullanımını yöneten kurallar bütünüdür. Dil bilgisi kuralcıdır dile kurallar bütünüyle bakar” (Demir ve Barın, 2006: 18). Kuralların tespiti dil bilgisinin önemli bir özelliğidir. Dil bilgisinin; tarihî dil bilgisi, genel dil bilgisi, mukayeseli dil bilgisi, tasvirî dil bilgisi gibi çeşitli kolları bulunmaktadır.

Bu kavramın “İlmü’l-lisân” ismiyle, *Kâmûs-ı Türki*’de de kendine yer bulduğunu görmekteyiz. Ş. Sami dil bilgisini, “Elsine-i muhtelifenin inkısamından ve suret-i teşekkül ve teferu’larıyla beynlerinde olan müşâhabet ve münâsebet ve iştikâklardan bahseden ilm-i cedid, FR. Linguistique; ilmü’l-lisân kavâidi; ilmü’l-lisân uleması” (Sami, 2010: 720) diye sözlüğünde tarif eder.

Şemsettin Sami’nin tarifinde gramer için “ilm-i cedid” sıfatının kullanıldığı görülmektedir. *Kâmûs-ı Türki* 1900 yılında yazılmış olduğuna göre, dil bilgisinin o yıllarda Osmanlı Devleti’nde, henüz yeni bir disiplin olarak kabul edildiği anlaşılabilir. Bu düşünceyi bir noktada doğru saymak mümkündür, çünkü Osmanlı Devleti’nde “Türk Dili ve Gramerine” yönelik Tanzimat’tan sonra başlar ki, “1850-1923 yılları arasında 70 yıllık süre içerisinde yirmi küsur kavâ’id ve sarf isimleriyle dil bilgisi kitapları yazılmıştır” (TDEA, 1982: 301). Osmanlı medreselerinde gramer öğretimi mevcuttur lakin bu bilim, başlı başına müstakil bir dal olarak kabul edilmemiş, İslamî ilimlere geçiş için bir aşama şeklinde düşünülmüş veya söz konusu ilimlere hazırlık için okutulmuştur. Üstelik bu derslerde de Türkçe gramer değil, Arapça gramer üzerinde çalışılmıştır.

“En eski gramercilerin (MÖ. 4. yüzyıl) Hintliler olduğu bilinir. Ancak Batıda dil bilgisinin kurucusu olarak Aristoteles kabul edilir. İlk dil bilgisi kitabını yazan ise MÖ. 1. a. da “Dilbilgisi Sanatı” adlı eseri ile filolog Dionysios’tur. Daha sonra MS. 4. a. da Romalı Donatus’un yazdığı dil bilgisi kitabı, yıllar boyu Batıdaki dil bilgisi araştırmalarına kaynak olmuştur” (TDEA, 1928: 306). Arap bilginlerinin de bilhassa Kur’ân-ı esas kaynak olarak alıp çeşitli gramer çalışmaları yürüttükleri bilinmektedir.

Dilimizin ilk grameri, aynı zamanda ilk Türkolog ve sözlükçümüz olarak da kabul edilen Kaşgarlı Mahmud tarafından sekizinci yüzyılda yazılmış “*Kitâb-u Cevahirü’n-Nahv*” isimli eserdir. Fakat bu eser henüz ulaşılamamıştır. Kaşgarlı’nın kitabından sonra 14. yüzyıldan itibaren Memluklerin Mısır’da sağladığı hâkimiyetin bir yansıması olarak Kıpçak Türkçesi ile birçok dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Ancak bu kitapların tamamı Arapça gramer yöntemiyle kaleme alınmış eserlerdir. Eserlerde genel olarak Türkçe cümleler Arapçaya çevrilmiş ve basit Türkçe dil bilgisi kurallarından bahsedilmiştir.

Osmanlı Türkçesine ait, ilk Türkçe gramer, 16. yüzyılın ortalarına doğru Bergamalı Kadri'nin yazdığı *Müeyyessiretü'l-Ulûm* (İlimleri Kolaylaştıran) adlı kitaptır. Kitabın içeriği ve kitapta verilen dil bilgisi esasları tamamen Türkçedir. Lakin bu eser de Arap gramercilik metoduna göre düzenlenmiş “Dil kaideleri Arapçanın kaidelerine uydurulmuştur” (TDEA, 1982: 306). Arap gramerciliğinin, Osmanlıda örnek alınıyor olmasının sebepleri arasında, medreselerde Arapça sarf ve nahiv derslerinin öğretiliyor olunması zikredilebilir.

Tanzimat'tan sonra Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak basılan, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın beraber kalem aldığı “*Kavā'id-i Osmāniyye*”, Türkiye Türkçesinin ilk grameri olarak kabul edilmektedir. Bu kitabın ardından Ahmet Cevdet Paşa, üç gramer daha yazmıştır. Cevdet Paşa'nın yazdığı dil bilgisi kitapları, kendinden sonra yazılacak olan kitaplara bir örnek teşkil etmiş ve Türk gramerciliğini oldukça etkilemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın çalışmalarından sonra, Selim Sabit, Ahmet Cevat Emre, Halit Ziya Bey, Mithat Sadullah, Süleyman Hüsnü Paşa, Mehmet Sadık, Şemsettin Sami, Manastırlı Mehmet Rıfat, Şeyh Vasfi, Abdurrahman Fevzi Efendi, Hüseyin Cahit, Anton Tıngır gibi pek çok Osmanlı aydını tarafından dil bilgisi kitapları yazıldığı görülmektedir.

Bu eserlerin bir kısmı, yıllardır süre gelen Arap gramerciliği geleneğine uygun olarak yazılmıştır. Bu kitaplarda örnekler Türkçe olmakla beraber, Türk dilinin kaideleri Arapça kurallar ve yapılar çerçevesinde izah edilmiştir. Terimler, tanımlar, kelime türleri ve bunların tasnifinde Arapçanın etkisi büyüktür. Basit bir örnek olarak, fiillerin ve isimlerin şahıslara göre çekimlerinde Arap gramerciliğine uygun bir yöntemle şahısların, “o, sen, ben, onlar, siz, biz” şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Diğer bir kısım eserlerde ise, metot olarak Batı gramer anlayışının özellikle Fransız gramerciliğinin örnek alındığı bilinmektedir. Fransızcaya yönelişte, dönem aydınlarının en iyi bildikleri Batı dilinin Fransızca olmasının etkisi bulunabilir. Türkçe merkezli dil bilgisi kitaplarının yazılması için Cumhuriyet'in ilan

edilmesinden sonra kurulan Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına kadar beklemek gerekmiştir.

3. İMLA

Dilimize Arapçadan geçen “ımla” kelimesi ilk olarak İslamî bir terim şeklinde ortaya çıkmış, zaman içinde anlam değişimine ve genişlemesine uğrayarak günümüzdeki “yazım” manasına kavuşmuştur. A. Aydınli kelimenin İslamî bir terim olarak ortaya çıkışıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Sözlükte imlâ ‘uzatmak’ anlamından kullanılır. Kelimenin ‘mühlet vermek, yazdırmak, dikte etmek’ şeklindeki manaları da ‘uzatmak’la ilgilidir. Terim olarak imlâ, ‘bir kimsenin etrafındakilere ezberinden veya kitaptan bir şey yazdırması’ manasında kullanılmakta, yazılan esere de ‘imlâ’ veya çoğul şekliyle ‘emâlî’ denilmektedir. İmlâ ile ilgili olarak kullanılan ‘istimlâ’ da, imlâ meclisinde hocanın yazdırdığı hadisleri yazmak veya hocanın yazdırdığı hadisleri uzaktakilere nakletmek anlamını ifade eder. Bizzat Hz. Peygamber imlâyı uygulamış, nâzil olan âyetleri vahiy kâtiplerine imlâ etmiş, komşu ülkelerin yöneticilerine gönderdiği mektupları, çeşitli işlerde görevlendirdiği kişilere yolladığı talimatnameleri, yaptığı antlaşma metinlerini, bazı kimselere verdiği imtiyaznameleri kâtiplerine yazdırmıştır” (Aydınli, 2000: 225).

İmlâ teriminin, yukarıda açıklanan anlamlarını, Muallim Naci de eserinde “Nüşhaya bakmaksızın zihinden yazmak yazılmak; söyleyip yazdırmak, söylenip yazdırılmak” (Naci, 2009: 268) şeklinde veriyor olup bunlara ek olarak “Bir lisânın kelimelerini doğru yazmak fenni” (Naci, 2009: 268) tanımıyla da kelimenin günümüzde daha sık kullanılan manasını da belirtmektedir. Bu terim, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye’de* ise şu şekilde açıklanmıştır: “Tahrîr etmek ve elfâz-ı mektûbenin tahrîrine münasip ve mukteza olan hurûfu işar eder bir ilm-i mergûbun ismidir” (Redhouse, 2009: 177).

Şemsettin Sami ise, sözlüğünün imla maddesinde, Arapçada kullanılan manayı verdikten sonra parantez içinde “Bu mana ile lisanımızda pek müstamel değil ise de, mektep ve tedris lisânında elzem olduğundan istimali zarurîdir” (Sami, 2010: 510) demektedir. Ayrıca Ş. Sami hâlihazırda Türkçede kullanılan anlamının da Arapçada bulunmadığını eklemektedir.

İmla kelimesinin Türk dilinde kazandığı bu yeni anlamı Z. Korkmaz, “Bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki sözleri kurallarına uygun olarak yazma” (Korkmaz, 1992:

138) olarak tanımlamaktadır. M. Uslu ise eserinde söz konusu terimi, “Yazım. Bir dilin kelimelerini, dilin kurallarına uygun olarak yazma tarzı. Söylenenleri başkasına yazdırmaya ve yazılanları düzeltmeye de (imlâ etmek) adı verilir. Eskiden kurallara uygun olarak yazılmış ve hatasız yazıya ‘imlâ-yı sahih’, kurallara uygun olarak yazılmamış yanlış ve bozuk yazıya ‘imlâ-yı fasid’ denmiştir” (Uslu, 2007: 167) diye açıklamaktadır.

Günümüzde, genel olarak bir dildeki kelimeleri doğru yazma işi olarak tanımlanan imlanın, nasıl olacağı hakkında dilciler arasında iki temel görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, “Fonetik İmla”dır ki bu görüş kelimelerin yazımında, konuşmanın ve kelimeyi seslendirmenin esas alınıp buna göre yazılması gerektiğini savunmaktadır. “Fonetik İmla” görüşüne göre telaffuz, yazımı tayin eden ana etkidir. İkinci görüş ise “Şeklî İmla” olup bu görüşün taraftarlarına göre, kelimeler ilk ve asli şekillerine göre yazılmalı, bir kelimenin tarih içerisinde yaşadığı fonetik değişim yazı dilinde gösterilmemelidir.

“Fonetik bir dil olan Türkçe’nin imlası, fonetik ve şeklî imla özelliklerini korurken komşu dillerin ve kültürlerin tesiriyle kendi yapısının dışına taşıdığı, tutarsız hale geldiği de olmuştur” (TDEA, 1982: 378). Türk dilinde imlanın zorlaşması ve çeşitli sorunların yaşanmaya başlaması bilhassa Arap harflerinin kabulünden sonra ortaya çıkmıştır.

Türkçe, fonetik yapısı zengin ve ünlü sayısı fazla olan bir dildir. Arapçada ise kelime yazımında bazı ünlü sesler kullanılmayıp, bu sesler hareketler yardımıyla gösterilmektedir. Türklerin Arap Alfabesi’ni kabul ettiği ilk dönemlerde yazıda hareketler gösterilmiş, fakat zamanla bu işaretlerin kullanımı azalarak ortadan kalkmıştır. “Bilhassa 13. ve 14. yüzyıl metinlerinde imla konusunda sıkça ayrılıklar görülür. Birçok metin Arap imlasını taklit ederek ünlüleri yazmazken, kimi metinlerde de hemen her ünlünün gösterilmesi yoluna gidilmiştir” (Develi, 2010: 46). Sonraki dönemlerde ise kelimelerin yazımıyla ilgili başka sorunlar da ortaya çıkmış olup bu sorunlardan bazıları şunlardır:

1. Kısa sesler yazımda gösterilmemiştir. Bunların yerine kullanılan harekeler ortadan kalkınca kelimelerin okunması zorlaşmıştır.

“ملت: millet, قلم: kalem”

2. Farklı dillerden alınan kelimeler asli şekillerinde yazılmış, bu da okumada karışıklığa sebebiyet vermiştir.

“علم: ilim ve alem, گل: gül, kel, gel vs.”

3. Birçok kelimenin yazılışı ve telaffuzu arasında farklılıklar meydana çıkmış, bunun neticesi olarak imla birliği sağlanamamıştır.

“خواجه: hoca, خدمت: hizmet, چهاریک: çeyrek”

4. Bir kelimenin birkaç farklı imlada yazıldığı görülmüştür.

“بوكوب: büküb, بوكب: bükb” (TDEA, 1982: 379).

“5. Düzlük-yuvarlaklık bakımından pek uyum sağlanamamıştır.

گونلي: gönli: gönlü, صويى: suyu: suyu, گوردى: gördi: gördü gibi” (TDEA, 1982: 379).

Özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde, imlanın adeta bir çıkmaza girmesi birçok aydınımızı düşündürmüş ve bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Yazımdaki bu pürüzler, konuşma dili ile yazı dili arasında derin bir farklılığa da yol açmıştır. Genelde dilin, özelde ise imlanın ıslahı hususu Tanzimat sonrası aydınlarımız tarafından oldukça tartışılmıştır.

Dil meselelerine eğilen yazarlarımız arasında Ziya Paşa önde gelmektedir. Paşa'ya göre “Evvelâ Türkçe imlâ bilinmelidir. Hâlbuki en güç şey budur. Saniyen Arabî ve Farisî imlâ bilmek lazımdır” (Öksüz, 2004: 20) diyerek Türkçenin bu husustaki sıkıntısına dikkat çekmektedir. Ali Suavî de konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka temas ederek, “(yoksa) yazsınlar (yohsa) değil; akşam yazsınlar (ahşam) değil. Milletimizi maarıftan habersiz bırakan bu gibi şeyler değil midir?” (Karal, 1994: 57) demek suretiyle, kelimelerin yazımında birbirine yakın seslerin keyfi olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır.

Namık Kemal, imlamızda bulunan düzensizliğe ve zorluğa değinerek “Bir adam Arabî ve Farisînin mukaddemâtına altı yedi sene vakf-ı vücûd eylemelidir ki, imla ve manası yerinde bir mektup yazabilsin” (Öksüz, 2004: 21) diyerek düşüncelerini açıklamıştır. Muâllim Naci ise, Türkçenin yazımında ki keşmekeşi gördükten sonra şöyle sormaktadır; “Türkçe doğru yazmak için, mükemmel Arabî, Farisî bilmek lazım mıdır? Hayır, Türkçeyi doğru yazmak için, yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lazımdır” (Öksüz, 2004: 29).

Saydıklarımız haricinde pek çok aydın, imla mevzusunda düşüncelerini beyan etmiş ve bu mesele dilin ıslahı çalışmalarında en çok uğraştıran noktayı teşkil etmiştir. Osmanlı okullarında ders programlarına “imla” dersleri konulmuş, ayrıca “kitâbet” derslerinde imla bahislerine geniş verilmişse de, bu mesele çözüme kavuşturulamamıştır. Bu sorunun alfabemizden kaynaklandığı fikrinin, bazı aydınlarımız tarafından vurgulandığı bilinmektedir. Zaten Cumhuriyet döneminde alfabe değişikliğinin ana gerekçelerinden biri, imlamızdaki sorunlu durumdur. Alfabe inkılâbından sonra imlamızdaki sorunların çoğunun çözüldüğü görülse de halen kusursuz bir imlamızın olduğunu iddia etmek güçtür.

4. İNŞÂ

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan inşâ kelimesi kurma, yapma ve üretme manalarında olup Osmanlı Türkçesinde tasarlayarak iyi bir metin yazma anlamına gelmektedir. İ. Durmuş, inşâ terimi hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Sözlükte önceleri ‘ortaya çıkarmak, icat ve ihdas etmek, yaratmak’ manalarına gelen inşâ daha sonra ‘kurmak, üretmek ve yazmak’ gibi anlamlarda da kullanılmış, bu ikinci kullanımdan hareketle ‘yazma, yazma sanatı ve kompozisyon’ gibi anlamlar kazanarak zaman içerisinde resmi ve özel yazışmaların belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen disipline ‘ilmü’l-inşâ’, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere ‘münşeat’ adı verilmiş, resmi yazışmalar ve mektuplardan örnek alınmaya değer görülenler çeşitli mecmualarda derlenerek nakledilmiştir” (Durmuş, 2000: 334).

Bu kelime *Lügat-i Nâcî*’de “Yapmak, yapılmak, vücuda getirmek, getirilmek; Hüsn-i kitâbet; Usûl-i hüsn-i kitâbet” (Nâcî, 2009: 273) şeklinde izah edilmiş, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*’de ise, “Yapmak, imal etmek ve mektup yazmanın ilmi” (Redhouse, 2009: 180) diye tanımlanmıştır. Ş. Sami, ise söz konusu kelimenin

yukarıdaki anlamlarını verdikten sonra: “Kaleme alma, edebiyat kâ‘idesine tatbîkan ve nesren edilen ifâde-i tahrîriyye; İlm-i mürâselede kesb-i mümârese için muhtelif mektup, tezkere, arzuhâl, tebrik ve ta’ziye-nâme, senet, mukavelename vesaire örneklerini havi kitap” (Sami, 2010: 519) olarak açıklamıştır.

İnşâ, yukarıda belirtilen anlamları haricinde Arap ve Fars kültüründe bir edebiyat terimi olarak da kullanılmaktadır. Kelimenin, mana bakımından zamanla anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Ziya Paşa’nın meşhur “Şiir ve İnşâ” makalesinde, kelimeyi doğrudan nesir manasında kullandığı dikkati çekmektedir. İnşâ kavramı “Daha sonra cümle anlamı da kazanmıştır. Buna göre inşâ, inşâ-yı talebî ve inşâ-yı gayr-i talebî olmak üzere ikiye ayrılır. İnşâ-yı talebi: Temenni, soru, emir, nehiy ve nida ifade eden cümlelerdir. inşâ-yı gayr-i talebi: Hiçbir şey istemeyen fakat umma, korkma, şaşma ve haber verme ifade eden cümlelerdir” (TDEA, 1982: 397).

M. Uslu da sözlüğünde bu kelimeyi, “Edebiyatta, ‘düzyazı veya şiir kaleme alma, yazıya dökme; düz yazı’ demek olan inşâ; Divan edebiyatında nesir tarzında yazılmış eserlere verilen isimdir. İnşâ yazana münşi, yazılmış esere de münşeât denir” (Uslu, 2007: 158) diye açıklamaktadır.

Arapça, Türkçe ve Farsçada müşterek olan bu kelimenin genel bir ifade ile “resmi yazı kaideleri ve kompozisyon kuralları çerçevesinde bir metin yazma usulüne” verilen isim şeklinde açıklandığı görülmektedir.

Osmanlı devlet sisteminin oluşmasından sonra yazı kurallarını ihtiva eden çeşitli eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Bu kitaplarda resmi ve özel yazışmalarda dikkat edilecek esaslara yer verilmektedir. “Özellikle Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin inşâ için koyduğu esaslar, kullandığı hitap, lakap ve ifade biçimleri 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı bürokrasisinde örnek alınmıştır” (Uzun, 2000: 339). Hatta Osmanlı Devleti’nin üst düzey yönetim kurulunda “Nişancı” sıfatıyla, yazı ve yazışma usullerini iyi bilen bir yönetici de bulunmaktadır.

Klasik Osmanlı medreselerinde, doğru, güzel ve edebi konuşma sanatı sayılabilecek “belagat” dersi bulunuyorsa da, ders müfredatlarında “inşâ” yer almamaktadır. Tanzimat devrinden sonra, modernleşme çabası içinde olan devletin

memur ve bürokrat ihtiyacını karşılamak amacıyla da kurulan rüşdiye ve idâdî mekteplerinde “inşâ” dersinin müfredata girdiğini görmekteyiz.

Rüşdiye ve idâdîlerdeki inşâ derslerinde takip edilmek üzere pek çok kitabının da yazıldığı görülmektedir. Söz konusu kitapların içeriği hakkında E. Özarslan şu açıklamaları yapmaktadır:

“Bu kitaplardan bazıları edebî meseleleri, türleri de ihtiva ederken bazıları da doğrudan doğruya, bu okullardaki yazı yazma derslerinde öğretilen ‘mektup, tebrik, taziye, dilekçe vb. nesir türleri örneklerini’ ve bu türlerin değişik örneklerini, yazılış yollarını ihtiva etmekteydi (Ayverdi 2005: 1418). Bu öğretici kitapların bir türü de okul dışındaki ihtiyaçlara yönelmiş, resmî ve hususî ‘yazışmalarda kolaylık ve alışkanlık sağlamak için mektup, tebrik, taziye, dilekçe, mukavele’ (Ayverdi 2005: 1419) hatta senet, gibi yazı türlerinin örneklerinden teşkil edilmiş güldestelerdir” (Özarslan, 2007: 65).

E. Özarslan (2007) yukarıda zikredilen çalışmasında “Harf İnkılâbından Önce Türkçe Neşredilmiş Türkçe İnşâ, Mekâtib, Münşe’at Kitaplarının Yazar Veya Kitap Adına Göre Alfabetik Dökümü”nü vermiştir. Özarslan’ın bu dökümünde Cumhuriyet öncesinde yazılmış 204 adet inşâ kitabının künyesi yer almaktadır. Söz konusu çalışma, inşâ kitaplarının Harf İnkılâbından önceki durumunu aydınlatması bakımından önemlidir.

Bedros Zeki, Ali Ekrem Bolayır, Fâik Reşâd, İsmail Hakkı, Manastırlı Mehmet Rif’at, Mehmet Sadık, Rifat Paşa, Mihri, Mithat Sadullah, Muallim Nâcî, Süleyman Paşa gibi yazarların inşâ kitabı kaleme aldıkları bilinmektedir.

Resmi ya da gayri resmi yazışma kurallarının işlendiği inşâ dersleri, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da mekteplerde ilk olarak “tahrîr” ismiyle kendine yer bulmuş, akabinde “kompozisyon” dersine dönüştürülmüştür. Günümüzde ise kompozisyon dersleri devam etmekle birlikte artık “yazma” bir dil becerisi olarak algılanıp daha programlı bir biçimde ele alınmaktadır.

5. KIRÂAT

Köken olarak Arapça olan “kırâat” kelimesi dilimizde “okumak” manasında kullanılmaktadır. Arapçada ise bu kelimenin, “Kur’an-ı Kerîm’in okunuş keyfiyeti, kırâat âlimlerine nispet edilen okuyuşlar, bunlarla ilgili ilim dalı” (Birişik, 2000: 426) olarak yer aldığı görülmektedir.

Eski sözlüklerimizden, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*'de anlamı “Yazı ve mektup ve bahusus Kur’ân-ı azîm okumak” (Redhouse, 2009: 219) diye tanımlanmıştır. *Kâmûs-ı Türki*'de ise kelimenin daha ayrıntılı olarak, “ Okuma, ibare sökme, mütâlâa, Kur’an-ı Kerîm’in usul ve kaidesine tevîkan okunması ilmi. Bu ilmi bilene kari ve cemine de kurra denir” (Sami, 2010: 659) şeklinde açıklanmaktadır.

Osmanlı mekteplerinde “Kırâat” denilince akla ilk olarak sadece Kur’ân-ı Kerîm’in usulü gereğince okunması gelmektedir. Zamanla bu kelimenin kullanım alanı genişlemiş ve ilköğretimdeki “İlkokuma” derslerinin genel ismi durumuna gelmiştir. Ayrıca bu okuma derslerinde öğrencilerin kullandığı kitaplara “Kırâat Kitabı” denilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde, geleneksel sıbyan mekteplerinde okuma öğretimi, elifba cüzünden iptidâî bir yöntemle yapılmıştır. Sıbyan mekteplerinde, öğrencilere sadece Kur’ân’ın, manasını anlamadan yalnızca okumasının öğretildiği bilinmektedir. Okuma öğretimindeki yenilikler, “usûl-i cedîd” hareketinin başlamasından sonra kurulan “iptidâî mektepleri” için kaleme alınan ve yeni ilkokuma metotları getiren kırâat kitaplarının ortaya çıkmasıyla başlamıştır.

İlkokuma öğretiminde ilk önemli gelişme, Doktor Rüştü tarafından yazılan “Nuhbetü’l-Etfâl” isimli kırâat kitabıdır. Söz konusu kitap harf yöntemine göre yazılmış olup nitelik bakımından oldukça iyidir. N. K. Şahbaz, kırâat kitaplarımızın tarihî gelişimini şu şekilde sıralamaktadır:

“1874 yılında Konstantinidi tarafından Osmanlı tebaasına ait gayr-i Müslim azınlığın alfabe kitabı *‘Elifba-i Osmâni’* adıyla yayınlanmıştır. 1875 yılında, cümle yönteminin ilkeleriyle hazırlanan *‘Mebde-i Talim-i Sıbyan’* adlı alfabe kitabı piyasaya çıkar. 1891 yılında, İsmail Hakkı tarafından, ses yöntemi temeline dayalı *‘İsmail Hakkı Elifbası’* adlı alfabe kitabı kaleme alınır. Elifba kitaplarından metin altı sorularına ilk kez bu eserde yer verilir. 1904 yılında Mehmed Abdülkadir, yayımladığı alfabe kitabına *‘Elifba-i Türki’* adını verir. Alfabe kitabının adında ilk kez Türki sözcüğü geçer” (Şahbaz, 2005).

“Mutlakıyet döneminde ilkokuma ve yazma kitaplarının sayısında önemli bir artış olduğu görülmektedir. 1885 yılında Mehmet Ali tarafından yazılan *‘Tasvir-i Kırâat’* ve Şemsettin Sami’nin küçük *Elifbâ’sı* bu dönemin önde gelen kitapları arasındadır. 1911 yılında orduda okuma bilmeyen askerler için *‘Orduda Yeni*

Osmanlı Elifbası ve Askere Mahsus Kırâat Dersleri” isimli eserin yazıldığı görülmektedir. 1913 yılında Hüseyin Hüsnü’nün yazdığı, “*Renkli ve Resimli Elifbâ-ı Tefeyyüz*” isimli kırâat kitabı ise sözcüklerin resimlerin üzerine yazılarak öğretilmesi bakımından önemlidir” (Şahbaz, 2005).

“Ezber” dersleri de, mekteplerde genellikle kırâat dersleriyle birlikte düşünülmüştür. Genellikle dinî ve didaktik içerikli metinlerin kırâat edildiği derslerde, bu metinleri öğrenciye ezberletme çalışmalarının da yapıldığı bilinmektedir. Hatta manzum eserleri ezberden doğru ve heyecanlı bir şekilde okunması sanatı olarak düşünebileceğimiz “inşâd” kavramı da mekteplerde üzerinde durulan bir konudur.

İnşâd kavramı, “Yüksek sesle konuşmak, manzume okumak, şarkı söylemek. Bir manzumeyi, mensur bir parçayı yüksek sesle okumak. Her parça yüksek sesle okunmaz. Heyecana dayanan parçalarda söz konusu olan inşâd’ın konuya ve manaya göre ayarlanması gerekir. Manzume yazmak manasına da gelir” (TDEA, 1982: 398). İnşâd sanatının Osmanlılar döneminde önemli bir mazisi olup özellikle şiir meclislerinde şairler tarafından önemsenen bir husustur. Bu sanatın Tanzimat’tan sonra mekteplerde yer yer ders olarak mevcut olduğu bilinmektedir.

6. KİTÂBET

Arapçadan dilimize geçen kitâbet kelimesi, inşâ kelimesiyle hemen hemen aynı anlamdadır. Duygu ve düşünceleri ifade eden metin oluşturma sanatı olarak açıklayabileceğimiz kitâbet kavramını M. Naci sözlüğünde, “Yazı yazmak, söylenilen bir maddeyi şerâitine muvafık kaleme almak: Îfâ-yı vazife-i kitâbet” (Naci, 2009: 337) diye izah etmiştir. Usulüne göre bir yazının kaleme alınma yollarını açıklayan kitâbet sanatı bu yönüyle, inşâ ilmiyle örtüşmektedir. Söz konusu kavram *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*’de ise “Tertip ve tezyin-i kelâm ile mensûren yazı yazmak ilmi” (Redhouse, 2009: 222) şeklinde yer almaktadır. Ş. Sami ise bu kelimeyi “Yazma ve yazı yazma sanatı” (Sami, 2010: 658) olarak tanımlanmıştır.

M. Uslu ise eserinde, bu kavramı “Eskiden ‘kompozisyon’ yerinde kullanılan kelime; tahrîr. Ayrıca; kâtiplik, yazmanlık, kâtiplerin çalıştığı yer anlamlarında da

kullanılmıştır. Kitâbet-i resmiye; resmi yazışma üslubu” (Uslu, 2007: 199) diye açıklamıştır. Kitâbet ilmi, inşâ sanatı ile aynı manayı çağrıştırırsa da, inşâ hem nesir hem şiire yönelikken, kitâbet ilmi ise sadece nesre yöneliktir. Ancak herhangi bir metnin kopya edilmesi veya dikte çalışmaları kitâbet ilmi çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir.

Medreselerin ders müfredatında kitâbet dersinin ismine yer verilmiyorsa da, buralarda yazma veya kompozisyon çalışmalarının yapıldığına dair tahmin yürütülebilir. Tanzimat’tan sonra açılan mekteplerde bu dersin müfredat çizelgelerine girdiği görülmektedir. Bu gelişmenin doğal bir neticesi olarak, kitâbet derslerinde takip edilmek üzere birçok ders kitabı yazılmıştır. “Özellikle 1890’lardan sonra kitâbet başlığını taşıyan ders kitaplarında belli bir artış göze çarpmaktadır” (Ökten, 2013: 98).

Kitâbet kitaplarının içeriğine göz atılırsa, kitapların aşağı yukarı aynı yazma kurallarını ve yöntemlerini açıkladığı söylenebilir. İmlâsı tartışmalı olan kelimelerin yazımından ilim, fen, sağlık, denizcilik gibi alanlardaki tabirlere, dikkat edilmesi gereken dil bilgisi kurallarından Allah, Peygamber ve Padişaha mahsus lakap ve tabirâta, yazılı anlatım türlerinden yazılı anlatımın özelliklerine, noktalama işaretlerinden güzel nesir ve nazım örneklerine kadar, yazılı anlatımın unsuru sayılabilecek konuların kitâbet kitaplarında ele alındığı görülmektedir. C. Ökten tarafından yayımlanmış “Yazma Dersinin Serüveni: İnşadan Kompozisyona” (Ökten, 2013) isimli çalışmada, 1841 yılından 1917 yılına kadar yazılmış olan 50 adet yazma kitabının künyesi verilmektedir.

Bu konuda yayımlanmış olan bazı önemli eserler ise “Mehmet Nüzhet’in *Mugni'l Küttâb*’ı, Alaybeyizâde Naci’nin Dârüşşafaka ve Askerî okulda okutulan *Lisân-ı Kitâbet* adlı ders kitabı, Hüseyin Agâh’ın *Diplomasi Usulü Kitâbet* isimli eseri, Reşâd’ın *Amelî ve Nazarî Tâlim-i Kitâbet Yahut Mükemmel İnşâ* kitabı, Kâtipzâde Nazif’in *Usul-ı Kitâbet-i Türkiyye* adlı çalışması, Mehmet Fuad’ın *11 12 Yaşından 16 Yaşına Kadar Çocuklara Osmanlı Kitâbeti* ile İsmail Nihad’ın *Nahv-ı Kitâbet Kısım-ı Evvel* ve Mehmet Fuad’ın II. Meşrutiyet sonrasında basılan *Kitâbet Hocası ve Usul-ı Kitâbet-i Resmiyye*” (Ökten, 2013) adlı kitaplardır.

7. NAHİV

Arapçada yön, taraf, cihet anlamlarında kullanılan bu kelime, daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak, cümle bilgisi (sentaks) manasını kazanmıştır. Nahvin, Türkçe dil bilgisi terimi olarak kullanılmaya başlanması ise, Tanzimat'tan sonra Türkçe gramerlerin yazılmasıyla olmuştur. O. N. Ergin'in ifadesi ile "Tanzimat devrine kadar Arapçanın olduğu gibi Türkçenin de bir grameri olacağı hatıra getirilmemiş ve gramer yalnız Arapçaya hasredilmiştir" (Ergin, 1977: 331).

Muallim Nâcî, "Kelâm-ı Arabın iradını bildiren ilm-i ma'rûf" (Nâcî, 2009: 531) diyerek bu kavramı doğrudan Arapçaya izafe etmiştir. *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye'de* ise "Yan, canip, taraf, sû ve kelimelerde kelimelerin birbirine rapt ve izafet ve amel eylemelerine müteallik olan kavâ'idi şamil bir ilmin ismidir" (Redhouse, 2009: 369) şeklinde izah edilerek bu ilmin yalnızca Arapçaya has olabileceğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Ş. Sami ise söz konusu kavramı "Kelimelerin rabtıyla kelâm teşkilinden ve rabt-ı kelâmı aldıkları iraptan bahseden ilim ki sarftan sonra okunur" (Sami, 2010: 899) diye açıkladıktan sonra, örnek olarak "nahv-i Türkî" kelime grubunu vermektedir. Ş. Sami'nin "nahv-i Türkî" örneği bilinçli bir harekettir ki, yazar lisân bahsinde dahi "Osmanlı" tabirini kabul etmeyerek dilimizin adının Türkçe olduğunu vurgulamıştır. Pakalın'a göre ise nahiv, "Kelimelerin revabıtına (bağlanışlarına, bitiştirilmelerine) müteallik, kavâitten (kaidelerden) bahseden ilmin adıdır (Pakalın, 1971: 644).

Z. Korkmaz, Gramer Terimler Sözlüğü'nde nahvi, cümle bilgisi başlığı altında değerlendirmiş olup "Bir dilde düşünce ve duyguların tam olarak anlatılabilmesi için gramer kurallarına uygun olarak dizilen kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, biri birleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalı" (Korkmaz, 1992: 58) şeklinde tanımlamıştır. M. Uslu bu kelimenin "Eskiden dil bilgisinde 'cümle bilgisi, söz dizimi, sentaks' karşılığı olarak kullanıldığını" (Uslu, 2007: 253) belirtir.

Türkçenin ilk nahiv kitabı olan "*Kitâb-u Cevahirü'n-Nahv*" adlı Kaşgarlı Mahmud'a ait eserin henüz elimize ulaşmadığını daha önce belirtmiştik. Bergamalı

Kadri Efendi'nin "*Müeyyessiretü'l-Ulüm*" eserinde ise, nahiv ilmini açıklayan herhangi bir ibareye rastlamıyoruz.

Tanzimat'tan sonra birçok yazarın Türkçe dil bilgisi kitabı yazdığı görülmektedir. Bu dönemin gramer yazarları ise nahvi, sarf ilmiyle birlikte doğru konuşma ve yazma çalışmalarının bir vasıtası olarak görmüşlerdir. Hüseyin Cahit gramerinde, söz konusu kavramı "Kelimelerin ifâde-i meram için birbirleriyle suver-i tereküp ve ihtilâlarını ve kelâmda ifâ ettikleri vezâifi şerh eyler" (Cahit, 2000: 3) diye tanımlayıp doğru söyleyip yazmayı sarf ve nahiv fenlerinin öğretebileceğini eklemektedir. Mithat Sadullah ise nahiv kitabında bu kavramı "Kelimelerden ne suretle terkipler ve cümleler yapılacağını bildirir" (Sadullah, 2004: 1) diye açıklamış ve şunları eklemiştir:

"Türkçe sarf ve nahiv; lisânımızı doğru söyleyip yazmayı öğretir. Her ne kadar çocuklar evlerinde, âile arasında kendi ana lisanlarını söylemeyi öğreniyorlarsa da, doğru okuyup yazabilmek için herhâlde sarf ve nahiv öğrenmek lâzımdır" (Sadullah, 2004: 1).

Klasik Osmanlı medreselerinde, nahiv ilmi ders olarak yer almıştır. "Arapçanın cümle yapısı ve kuruluşu konularının anlatıldığı bu derste en yaygın olarak okutulan kitaplar '*Avâmil*', '*İzhar*', '*Kâfiye*'dir. Ayrıca *İbn Hişâm*'ın '*Mugni'l-Lebib*' ve '*Kavâidü'l-İ'rab*', *İbn Mu'tî*'nin '*ed-Dürretü'l-Elfiyye*' adlı eserleriyle 'Molla Câmi' adıyla ünlenen '*Kâfiye*' şerhi de" (Hızlı, 2008: 34) yer almıştır. Ders kitaplarından görülebileceği üzere medreselerdeki dil bilgisi eğitimi Türkçe üzerine değil tamamen Arapçaya münhasırdır.

Türkçe nahiv derslerinin Osmanlı mekteplerinde okutulmaya başlanması ise, rüşdiyelerin açılmasından sonra olmuştur. Rüşdiyelerde, Osmanlı Lisânı'nın kurallarının anlatıldığı, ayrıca dil bilgisi öğretiminin imla ve kitâbet dersleriyle de desteklenerek yürütüldüğü söylenebilir. Ancak bu dönemde, bugün anladığımız manada Türkçe öğretiminden ziyade Osmanlı Türkçesinin öğretildiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla nahiv kitaplarının içeriğine göz atıldığında, daha harfler konusundan başlayarak gramer terimlerine varana dek Osmanlı Türkçesine has kurallar karşımıza çıkmaktadır.

Örnek verecek olursak, “muttasıl ve munfasıl harfler, ism-i tasgîr, ism-i hâsların cem’i, mürekkep sıfatların teşkili, sıfatların mütemmimi, zamir-i izafî ve zamir-i nisb-î, hikâye-i hâl-i mâzî, sıyga-i atfîyye, edevât vs.” tabirleri nahiv kitaplarında göze çarpabilecek konu başlıklarındandır.

Ayrıca Tanzimat sonrası dil bilgisi kitaplarının yazılma gerekçelerinin biri de mekteplerde bulunan gramer derslerinde kullanılacak, doğru bilgilerin ve uygun yöntemlerin yer aldığı kaynak ihtiyacıdır. Nitekim birçok nahiv kitabının uzun müddet ders kitabı olarak okutulduğu malumdur. Yazarlar da mekteplerin derecelerine ve ihtiyacına göre dil bilgisi kitabı yazmaya çalışmışlardır. Bunun neticesi olarak “mufassal” ve “muhtasar” nahiv kitapları ortaya çıkmıştır.

Mufassal kitaplar, dil bilgisi mevzularını ayrıntılı olarak barındıran, geniş açıklamalar ve bol örnekle pekiştiren, içerisinde imla, inşâd ve tahrîr konularına da yer veren geniş eserlerdir. Daha çok rüşdiyelerin ikinci kısmı ve üzeri mekteplerde kaynak kitap olarak kullanılması amacıyla kaleme alınmıştır. Muhtasar nahiv kitapları ise, konuların kısa ve özlü olarak ele alındığı, daha çok temel gramer bilgilerinin verildiği sıbyan ile iptidâî mektepleri için yazılmış kitaplardır.

8. SARF

Arapça bir kelime olan sarf genel manası itibariye, kelime yapılarını inceleyen bilim dalı olarak açıklanabilir. Bugün kullandığımız morfoloji veya yapı bilgisi kavramlarına karşılık gelmektedir. Sarfî, “Fiillerin kök ve tasriflerini, ilim ve sıfatların yapılışını, bunların müennes ve cemilerin teşkilini vb. ihtiva eden, böylece kelimelerin teker teker şekilleri ile meşgul olan” (TDEA, 1982: 499) bilim dalı olarak da tanımlamak mümkündür.

H. Kılıç, sarf terimiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Sözlükte ‘çevirmek, döndürmek’ anlamlarındaki sarf kelimesi terim olarak biri amelî, diğeri nazarî olmak üzere iki şekilde kullanılır. Amelî sarf, asıl kabul edilen kelimeyi (masdar veya mâzi) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmektir (tasrif). Nazarî sarf ise ‘i’rab ve binâ dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilim’ diye tanımlanır. Müteahhir dilciler sarf ilmiyle tasrif ilmini eş anlamlı kabul ederken Sîbeveyhi gibi kadim dilciler tasrifî, nahiv ilminin bir bölümü olarak gördükleri sarf ilminin bir cüzü sayarlar” (Kılıç, 2000: 136).

M. Nâcî sarfı, “Kelimenin tebeddülâtından bahseden ilim” (Nâcî, 2009: 604) olarak açıklamakta olup, Redhouse (2009: 426) sözlüğünde de hemen hemen aynı tanımın yer aldığı görülmektedir. Ş. Sami ise söz konusu kelime üzerinde daha fazla durarak şu izahı vermektedir:

“Bir lisanı terkip eden kelimelerin tebeddülâtından ve birbirinden çıkmalarından yani tasrif ve iştikâktan bahseden ilim ki, kelimenin terkîb-i kelâmda tuttuğu mevkiden sarfinazarla (yani bu vazifeyi nahve bırakarak) mücerret nefsi kelimenin tebeddülât ve ta’bîrâtını bildirir: ilm-i sarf. Bu ilimden bahseden kitap: sarf-ı Arabî, Sarf-ı Türkî.” (Sami, 2010: 1034). Ayrıca sarf ilminde meşgul olan ulemaya ise “sarfîyyûn” ismi verilmektedir.

Z. Korkmaz (1992: 121)’ın, bu kelimeyi eserinde gramer başlığı altında ele aldığı, geniş bir manada dil bilgisi anlamında zikrettiği görülmektedir. M. Uslu ise sözlüğünde sarf kelimesini asli anlamına daha yakın bir tanımla vermektedir: “Eskiden dil bilgisinde; kelimelerin çekim şekilleri, yapımı ve kullanımlarıyla ilgilenen dil bilgisi kolu olan ‘yapı bilgisi, şekil bilgisi, morfoloji’ anlamlarında kullanılan kelime” (Uslu, 2007: 292).

Osmanlı müellifleri sarfı, nahivle beraber bir dili doğru konuşup yazmayı öğreten ilim olarak görmüşlerdir. İlk olarak *Kavâ'id-i Osmâniyye*’de, “İlm-i sarf Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak fennidir” (Cevdet Paşa ve Fuat Paşa, 2000: 56) şeklinde yer alan tanımın diğer yazarlara da örnek teşkil ettiği düşünülebilir.

H. Cahit, eserinin girişinde “Bir lisânı doğru söyleyip yazmayı sarf ve nahiv fenleri öğretir” (Cahit, 2000: 3) demektedir. S. Hüsnü Paşa dil bilgisi kitabında aynı şeyi tekrar ederek, “İlm-i sarf, Türkçeyi doğru söyleyip yazmak için kelimelerin aslını imlâsını bildiren ilimdir” (Hüsnü Paşa, 2006: 3) demektedir. A. Cevat Emre ise sarfı, “Bir lisanı dürüst söylemek, dürüst okumak ve yazmak kavâidini ta’lim eden ilme (sarf ve nahiv) tesmiye olunur” (Emre, 2004: 5) şeklinde izah etmektedir. M. Sadullah, dil bilgisi kitabının başlangıç sayfasında söz konusu ilmin işlevini geleneğe uygun bir tanımla tekrarladıktan sonra, “Kelimelerin nev’ilerini, hallerini nasıl teşkil olduklarını öğretir” (Sadullah, 2004: 1) diye eklemektedir.

Türkçenin ilk dil bilgisi kitabı malum olduğu üzere henüz ele geçmemiştir. Bergamalı Kadri'nin "*Müeyyiretü'l-Ulûm*" adlı eserinde sarf konularının açıklandığı görülse de, Türkçe kelimelerin Arapça kaideler ve terimler çerçevesinde izah edilmeye çalışıldığı dikkati çeker. Bu eğilimin, yazarın medrese geleneğiyle yetişmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Tanzimat sonrasında nahiv kitaplarında olduğu gibi sarf kitaplarında da artış olduğu ve genel olarak sarf ve nahiv konularının kitaplarda birlikte ele alındığı göze çarpmaktadır. Hatta kitap isimlerinde dahi sarf ve nahiv kelimeleri yan yana kullanılmıştır. Türkçe kelimelerin yapısını inceleyen bazı önemli sarf kitaplarına:

"Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*; Süleyman Hüsnü Paşa, *'İlm-i Sarf-ı Türkî*; Kemâl Paşa-zâde, *Sarfi*; Manastırlı Mehmet Rifat, *Mükemmel Osmânlı Sarfi*; Selim Sabit Efendi, *Sarf-ı Osmânî*; Mihri, *Mutavvel Sarf-ı Osmânî*; *İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*; Ahmet Cevat Emre, *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*; Şemsettin Sami, *Nev-Usul Sarf-ı Türkî*; Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Süleyman Sâip, *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi*; Mithat Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*" isimli eserleri örnek olarak gösterebiliriz.

Kitap isminde sarf ve nahiv kelimeleri geçmeyen, ancak muhteva olarak şekil bilgisi ile cümle bilgisi konularını işleyen pek çok kavâ'id kitabı da bulunmaktadır ki, Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan, Türkiye Türkçesinin önemli dil bilgisi eserleri olarak kabul edilen sırasıyla, "*Kavâ'id-i Osmâniyye*, *Medhal-i Kavâ'id*, *Kavâ'id-i Türkiyye ve Tertîp-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye*" isimli eserleri bu gruba örnek verebiliriz.

Yukarıda ismini ve yazarlarını verdiğimiz sarf kitaplarının çeşitli mekteplerde zaman zaman kaynak kitap olarak okutulmuş olduğu bilinmektedir. Ancak Tanzimat'tan Cumhuriyet'e yazılmış olan sarf ve nahiv kitaplarının tamamının ayrıntılı bir dökümüne rastlayamadık. Böyle bir araştırmanın, dönemin dil bilgisi öğretimine ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı medreselerinin öğretim programlarında sarf dersine yer verilmiştir. "Kelime türemeleri ve fiil çekimleri konularının işlendiği bu derste okutulan kitaplardan en meşhur olanları '*Emsile*', '*Binâ*', '*Maksûd*', '*İzzî*' ve '*Merah*'dır"

(Hızlı, 2008: 34). Ancak bu kitaplar Türk dilinin sarfi üzerine yazılmamıştır. Nitekim derste de Arapça sarf kaideleri öğretilmektedir.

Türkçe sarf mevzularının mekteplerde öğretimi ise Tanzimat’la başlamaktadır. Özellikle yeni açılan rüşdiyelerin ders müfredatına “Lisân-ı Osmânî ve Kavâ’id-i Osmânî” ile “İmla ve İnşâ” derslerinin girmesi ve kurulan rüşdiye, idâdî, sultânî ve diğer mekteplerde de Türkçe dil bilgisi derslerine az çok yer verilmesi, Türkçe gramer öğretimi açısından önemlidir. Nitekim bu okullardaki Türkçe derslerinde takip edilecek kaynakların az olması, pek çok yazarın bu alana yönelmesine sebep olmuş, netice itibariyle de onlarca sarf ve nahiv kitabı kaleme alınmıştır. Nahiv kitaplarında olduğu gibi, sarf kitaplarının bazılarının da mufassal ve muhtasar olarak, yani özet ya da ayrıntılı bir şekilde yazıldığı görülmektedir.

9. TAHRİR

Arapça bir kelime olan tahrîr, sözlüklerde genel olarak “yazma” ve “yazma ile alakalı uğraşlar” şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle tahrîri, “Yazmak, yazılmak: bir fikrayı tahrir. Tahriren yazmak suretiyle, yazı ile: Tahriren ifâde-i merâm” (Nâcî, 2009: 653) olarak da tanımlayabiliriz. *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*’de ise bu sözcük, “Yazmak, tasdir etmek ve kaydetmek, deftere geçirmek” (Redhouse, 2009: 471) şeklinde tanımlanmıştır. Tahrîr kelimesinin kitap anlamı da bulunmaktadır.

Kitâbet terimiyle de karşılanabilen tahrîrle ilgili M. Uslu şu açıklamaları vermektedir: “Eskiden ‘kompozisyon’ kelimesinin yerine kullanılmıştır. Yazı yazma, yazarak bir eser meydana getirme, kayıt altına alma anlamlarına gelir” (Uslu, 2007: 320). Tahrîr eyleminin bir ürünü olarak “muharrerât” kelimesinin yazılı şeyler, kaleme alınmış metinler manasında kullanıldığı görülmektedir.

Tahrîr, müstakil bir ders olarak Tanzimat’tan sonra açılan mekteplerde yer almıştır. İçerik bakımından bu ders, “kitâbet” dersinden hemen hemen farksızdır. Yani inşâ’dan ziyade bugünkü kompozisyona daha yakın durmaktadır. Tahrîr kitaplarında genel olarak, yazışmalar resmi ve hususi olmak üzere ikiye ayrılmış ve yazışma türüne göre kurallar izah edilmiştir. Bu kitaplar öğrencilerin yazma

becerilerini geliştirmeye yönelik eserlerdir. Tanzimat sonrası belli başlı önemli tahrîr kitaplarına ise:

“Baha Necip’in *Sanat-ı Tahrîr*, Süleyman Şevket’in *Kavâ'id-i Tahrîr*, Mehmet Âsım’ın *Amelî Kitâbet Usul-ı Tahrîr*, İbnü'l-Akif Abdülfeyyaz’ın *Yeni Usulde Muharrer Fenn-i Tahrîr ve Kitâbetten Usulü Tahrîr ve Kitâbet-i Hususiyye*, Bâdi Nedim ve Mustafa Nuri’nin *Usul-ı Tahrîr* ve İsmail Hakkı’nın *Yazının Usul-ı Tedrisi*” (Ökten:2013) adlı eserleri örnek verebiliriz.

Bazı sarf ve nahiv kitaplarının içerisinde tahrîr konularının da yer aldığı görülmektedir. Aslında bu tutum Türkçe öğretimi açısından olumludur. Çünkü dil öğretiminde, dil becerilerinin bir bütün olarak ele alınıp geliştirilmesi hedeflenmektedir. Araştırmamıza örnek teşkil etmesi bakımından, Mithat Sadullah’ın *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* adlı dil bilgisi kitabından bir “tahrîr temrini”ni aşağıda vermekteyiz:

“Aşağıdaki mevzu’u tevsi ederek başka bir memlekette bulunan büyük kardeşinize bir mektup yazacaksınız:

1.-Terfî’ ettiğiniz yeni sınıfa giriyorsunuz. Bütün arkadaşlarınızda bir sevinç var.

2.-Bu sene okuyacağınız yeni kitapları alıyorsunuz. Hepsini birer birer gözden geçiriyorsunuz, sene nihayetinde bu kadar güzel kitaplardan neler öğreneceğinizi düşünerek seviniyorsunuz.

3.-Hiç usanmadan çalışmaya azmediyorsunuz” (Sadullah, 2004: 41).

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE DİL BİLGİSİ ÖĞRETİMİ

1.TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ

Türkçe, dünyanın en köklü ve en zengin dillerinden bir tanesidir. İlk yazılı belgelerini 8. yüzyılda (Göktürk Kitabeleri) vermekle birlikte Türkçenin formal olarak öğretimini ne zamandan beri yapıldığını bilememekteyiz. Türkçe öğretimine yönelik sayabileceğimiz ilk çalışmalar Karahanlılar devrine denk gelmektedir.

1.1. KARAHANLI DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İslamiyet öncesinde Türkçenin öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve net bilgimiz, kaynak yokluğundan dolayı bulunmamaktadır. “Türklerin İslamlıktan önceki uygarlıklarında eğitim, kurumsallaşmış değildi; yaygındı, yeni kuşaklar bilgiyi bir okulda değil, toplum içinde kazanırlardı. Anadili de böyle öğrenilirdi” (Göğüş, 1970: 123). Bundan dolayı aile ve çevrede Türkçe öğretimin informal olarak var olduğunu, bunun da öğretim değil bir edinim olduğunu söylememiz mümkündür.

Türkçe öğretimine yönelik ilk somut adımların, Uygurlar ile Türklerin İslamiyeti kabul ettiği ilk dönemlerde yapılan çeviri çalışmalarıyla atıldığı görülmektedir. Bundan sonra ise birçok dil bilgisi kitabı kaleme alınmış ve Karahanlılar döneminde, Kaşgarlı Mahmud’un çalışmalarıyla Türkçe öğretimi yeni bir boyut kazanmıştır. “Yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hâkim olan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesinin tabii bir devamıdır” (Hacıeminoğlu, 1996: 1).

Bu bilgiler ışığında Kaşgarlı Mahmud ilk Türkçe eğitimcisi olarak düşünülebilir. “*Divânü Lügât-it-Türk*” adlı sözlüğü yazmakla kalmamış, aynı zamanda “*Cevahirü’n-Nahv*” isimli maalesef elimize geçmeyen bir dil bilgisi kitabı da kaleme almıştır. “Kaşgarlının başlıca çabası, Türkçeyi öğretecek temel araçları hazırlamak olmuştur. Önce dilimizin henüz elimize geçmeyen bir gramerini yazması, sonra sözcüklerini bir araya getirip divanı düzenlemesi ve bunların paralelinde

sözlüğüne çok miktarda metin alması, tuttuğu bilinçli yolun işaretleridir” (Erdem, 2009: 891).

“*Divânü Lügât-it-Türk* adından ve Arap dilinin kurallarına göre düzenlenmiş olmasından da anlaşılacağı üzere, aslında Araplara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış bir eserdir” (Korkmaz, 1995: 256). Kaşgarlı'nın kitabı bir sözlük mahiyetindedir. Eserde sadece dil öğretimi değil, aynı zamanda kültür aktarımı da söz konusudur. Çünkü kitap içerisinde Oğuz boylarının teşkilatlanmalarından Türklerin en eski gelenek-göreneklerine, 12 İki Hayvanlı Türk takviminin oluşumundan Türkçenin konuşulduğu bölgelerin haritasına kadar, birçok konuda bilgi bulunmaktadır. *Divânü Lügât-it-Türk* bu yönüyle bir kültürel sözlük görünümü arz etmektedir. “Dil eğitimi yapılırken o toplumun tarihi, coğrafyası, dünyaya bakışı, düşünüş tarzı, estetik anlayışı ve zevkleri de öğretilmelidir. Kaşgarlı Mahmud eserini kaleme alırken bu hususları dikkate almış ve Araplara Türkçe ile birlikte Türk kültürünü de öğretmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken Türk’ün; estetik anlayışını, edebî zevkini gösteren şiirleri, dünya görüşünü yansıtan atasözü ve deyimleri kullanmıştır” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 56).

Eserin girişinde Kaşgarlı Mahmud, kitabın yazılışıyla ilgili olarak: “And içerek söylüyorum, ben Buhara’nın sözüne güvenilir imamlarının birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki, yalavacımız kıyamet belgelerini, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacağını söylediği sırada ‘Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır’ buyurmuştur” (Atalay, 1985: 4) diye yazmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kaşgarlı Mahmud Türk diline ve Türkçe öğretimine hizmeti, dinî bir vazife olarak görmektedir.

Kaşgarlı'nın eserini Hicri 466’da (Miladi 1072) tamamlayarak, Bağdat’ta dönemin İslam Halifesi olan Ebu’l Kasım Abdullah bin Muhammed Muktedî Biemrillah’a sunmuştur.

“Eser ilk olarak Kilisli Rıfat Bilge tarafından Arap harfleriyle üç cilt olarak yayımlanmıştır. (İstanbul 1917-1919). *Divânü Lügât-it-Türk*’ün Latin harfli ilk neşri ise 1928 yılında C. Brockelman tarafından gerçekleştirilmiştir”(Kültürel, 2009: 806). Kitabın Türkçe Latin harfli baskısı ise eserin 1939 yılından itibaren Besim Atalay

tarafından tercüme edilmesi sonucunda yayınlanmıştır. Çevirinin ardından gene Atalay tarafından 1943 yılında Divanda yer alan kelimelerin bulunduğu bir “Endeks” yayımlanmıştır. Bu endekse göre Kaşgarlı Mahmud’un eserindeki madde başı 8783 olarak tespit edilmiştir.

Divânü Lügât-it-Türk’ün yazılış metodu üzerine eğilirsek, Kaşgarlı Mahmud’un eserini çağdaş sayılabilecek yöntemlerle kaleme aldığını görmekteyiz. Madde başı olarak önce bir kelimenin verildiği, akabinde bu kelimenin kullanıldığı bağlamların örnek cümleler ile açıklandığı görülmektedir. Örnek cümleler seçilirken o dönemin yaşayan Türkçesi kıstas alınarak, anonim ürünlere yer verilmiş olması (sav, sagu, koşuk vb.) kitabın bir diğer önemli özelliğidir. Eserin bu tarafıyla da bir antoloji özelliği bulunmakla birlikte, bu yöntem açıklanan kelimelerin öğrenilmesini oldukça kolaylaştırmaktadır. “Kelimelerin açıklanmasında halk kültürüne ait didaktik bilgilerin verilmesi, hatta yeri geldikçe etimolojik çözümlemelere gidilmesi esere ayrı bir üstünlük katmaktadır” (Onan, 2003: 441). Divanla ilgili olarak Fuat Köprülü şu yorumda bulunmaktadır: “Arapça’yı en fasih bir Arap müellifi gibi yazan Mahmud Kaşgarî’nin bu eseri yalnızca bir lügat kitabı değil, Türk tarih ve coğrafyasına, esatirinden âdât ve ahlakına, halk edebiyatına, filolojisine ait pek zengin malumatı muhtevi bir vesika-i mühimmedir” (Köprülü, 2005: 222).

Divanda kelimeler sıralanırken yer yer Karahanlı Türkçesiyle ilgili dil bilgisi açıklamaları da görülmektedir. “Genel olarak biçim bilgisi öğretiminde tümevarım uygulanan sözlükte, örneklerden kurala gidilmiş, tek tek kurallar açıklanmamıştır” (Bayraktar, 2003: 60).

Y. Akyüz, Kaşgarlı Mahmud’un eserinde dil öğretimi konusunda başarılı bir yöntem izlediğini belirterek, eserin Türkçe öğretim metodu üzerinde şu açıklamalarda bulunmuştur:

“1. Medreselerde yapıldığı gibi önce ve hemen her zaman sadece kural verme değil, ilkin çok sayıda örnekten hareket edip kurala ulaşma yolunu izlemiş ve günümüz yabancı dil öğretiminde benimsenen bir yöntem uygulamıştır.

2. Dil öğrenmede örneklerin, metinlerin önemini çok iyi görmüş, örneklerini günlük hayattan, atasözlerinden, şairlerden derlemiştir.

3. Dil öğretirken Türk kültürünü de tanıtmaya amacı gütmüş, bu konuya özel bir önem vermiştir.

4. Dil öğretiminde tekrarın önemini çok iyi kavradığından, önceden geçen bir kuralı gerektiğinde hatırlatmaktan çekinmemiştir.

5. İzlediği bu başarılı yöntemleri buluncaya kadar çok çaba harcayan yazar, iki yıl içinde eserini üç kez yazıp beğenmemiş, dördüncü kez yazmıştır”(Akyüz: 2009: 38)

1.2. HAREZM DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

“Harezmi Türkçesi, Harezmi bölgesinin 1017’de Gazneli Mahmud tarafından fethedilmesi ve bölgenin Türkleşmeye başlamasından sonra, bu bölgede oluşan edebi dildir”(Akar, 2013: 165). Bu devirde de Harezmi bir kültür merkezi haline gelmiş ve birçok Türkçe eser yazılmıştır. Dilimizin bu dönemine ait eserlerden bazıları ise, *Mukaddimetü’l-Edeb*, *Kıyasu’l-Enbiyâ*, *Hüsrev ü Şîrin*, *Muhabbet-nâme*, *Nehcü’l Ferâdis*, *Satır-Altı Kur’an Tercümesi*, *Hilyetü’l Lisân* ve *Hulbetü’l-Beyân*’dır.

Dönem içerisinde Türkçe öğretimine yönelik olarak, “*Mukaddimetü’l Edeb*” adlı Zemahşerî’ye ait eseri gösterebiliriz. Yazar eserini, “Harzemşah Atsız’a sunmuştur. Eserin yazılış tarihi 1128-1144 yılları arasındadır” (Ercilasun, 2011: 370). Eserin asıl gayesi Türkçeyi öğretmek değil, Arapça bilmeyen Türkler ve Farslara Arapça öğretmektir.

Mukaddimetü’l Edeb ile ilgili C. Heyet şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Bu kitap, Türk dili ve lehçeleri hakkında verdiği bilgiler bakımından Divânü Lügât-it-Türk’ten sonra bu devrin en önemli eseri sayılır. Metni Arapça yazılmış, Türkçe ve Farsça çevirisi, satırlar altında verilmiştir. Türkçe bakımından Harezmî lehçesiyledir. Daha çok Oğuz, Kıpçak ve Kanklı lehçeleri hakkında bilgiler vermektedir. Türkçe kelimeler, kültürel terimler, yer ve mekân adları, aynı şekilde dini terimler, elbise, ay, yıl ve hayvan adları bakımından oldukça zengindir. Bilhassa Türkçe kelimeler bakımından önemlidir.” (Heyet, 2008: 91)

Eser, Nuri Yüce (1979) tarafından incelenerek ve Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır. Kitap “Giriş ve Dil Özellikleri, Metin ve İndeks” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Harezmi bölgesinin İslam kültürüne girmesi, Türkleşmesi, *Mukaddimetü’l Edeb* müellifi, eserin mahiyeti, nüshaları ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar ile eserin dil özellikleri ana hatlarıyla belirtilmiştir” (Yüce, 1993: 5). Bir sonraki bölüm ise eserin transkripsiyonlu çevirisi ve dizinden oluşmaktadır.

1.3. KIPÇAK DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Kıpçak döneminde, Karahanlı ve Harezmi dönemlerine nazaran Türkçe öğretiminde daha dikkate değer gelişmeler bulunmaktadır. Bu dönem Türkçe öğretimi bakımından oldukça zengindir ve birçok sözlük ile dil bilgisi kitabının yazıldığı görülmektedir. “Belirli bir sistematığe dayanan, nitelikli Türkçe öğretimi

kitapları bu dönemde hazırlanmıştır. Memluk Devletinin yönetici ve ordu kesimi Türk olduğu için Türkçeye ve Türkçenin öğretimine oldukça fazla önem verilmiştir. Bu dönemde Türkçeye olan ilginin artması Arapların da Türkçeyi öğrenmelerini sağlamıştır” (Biçer, 2012: 116).

Kıpçak döneminde ilk olarak, Ebu Hayyan tarafından 1312 yılında Kahire de kaleme alınmış olan *Kitābü'l-idrāk li-Lisāni'l-Etrāk* (Türklerin Dilini Anlama Kitabı) isimli kitabı görmekteyiz. Eser Araplara Türkçe öğretmek gayesiyle yazılmış bir sözlük ve Kıpçak Türkçesine ilişkin dil bilgisi açıklamalarından oluşmaktadır. “Sözlük ve gramer olmak üzere iki ana kısımdan oluşan eser, sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç konuda toplanmıştır. *Kitābü'l-idrāk'in* üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bayezid Umumî Kütüphanesi, ikinci nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, üçüncü nüshası ise Kahire'de “*Dârü'l-Kütüb*” Kütüphanesinde” (Demirci, 2003: 54). Eserde 3500 adet kelime bulunmaktadır. “Bu eserin var olan üç nüshasından ikisi Ahmet Caferoğlu tarafından karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve sözlük, gramer ve indeks biçiminde 1931 yılında yayımlanmıştır. Bu yayın, Memlûk sahası eserleri hakkında yapılan ilmî çalışmaların ilki olarak kabul edilebilir” (Baskın, 2012: 25).

“Pratik Türkçe öğretimini amaçlayan eserde ticarî Türkçenin öğretiminin hedeflendiği bölümlere de rastlanır.

Örnek bölüm:

“**altagu**: altı bir arada, bir arada toplu olan altı şey.

Altagu alksa altındakın altuzur

Dördewe düzelse depedekin indürür. (Altı kişilik topluluk arasında düşünce farklılığı baş gösterirse altındakini aldırırlar, dört kişi düşünce birliği ederse tepedekini indirirler)” (Bayraktar, 2003: 61).

“Ebü Hayyân eserinin özellikle gramer kısmında Türkçe için yaptığı bütün tanımları ince bir şekilde Arapçanın nahiv ve tasrif kurallarına uydurmuştur. İki dilin oldukça farklı olan yapısına rağmen yeni kategoriler yaratmamıştır. Bu bir anlamda Türkçenin Arapçayla aynı ifade gücüne sahip olduğunu, Türkçenin Arapça ile boy ölçüşebilecek kadar zengin ve işlek bir dil olduğunu ispat anlamına geliyordu” (Özyetgin, 2003: 37).

Kıpçak Türkçesi döneminin bir diğer önemli eseri olup aynı zamanda gene Araplara Türkçe öğretmeyi amaçlayan başka bir kitap ise “*El-Kāvānînü’l-Küllîye li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye*” (Türk Dilinin Öğrenilmesi İçin Bütün Kurallar) adlı yapıttır. Eserin kim tarafından ve ne zaman ve nerede yazıldığı tam olarak bilinmemektedir.

“Arapça olarak 15. yüzyılın başlarında Kahire’de yazıldığı tahmin edilen bir Türkçe dil bilgisidir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde bulunan eserin bilinen tek nüshası 85 yapraktır. Arapça sözcükler siyah mürekkeple, Türkçe sözcükler ise harekeli olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır”(Ceritoğlu, 2013: 179).

“*El-Kavânîn*’in diğer Memlûk sahası dilcilik eserlerinden ayıran en önemli yönü, sözlük bölümünün olmayıp sadece gramerden ibaret bulunmasıdır. Ancak gramer içinde yer yer kelime listeleri verilmiştir. Eser; fiil, isim ve ekler olmak üzere üç baba (bölüm) ayrılmıştır. Hatime (sonuç) kısmında da fiillerin teklik 2. şahıs emir biçimleri liste halinde verilmiştir” (Ercilasun, 2011:389).

Kıpçak dönemine ait bir başka eser ise, *Kitābü Bulgātü’l-Müşṭāk fi Lügati’t Türk ve’l-Kıfçak* (Türk ve Kıpçak Sözcüklerinin Morfoloji Kitabı), adlı Cemâleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından kaleme alınan kitaptır. Eser Arapça ve Türkçe bir sözlük olup eser içerisinde gramer açıklamaları bulunmamaktadır.

Kitap iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm isimler, ikinci bölüm ise fiillerden oluşmaktadır. Bu sözlük içerisinde 1500 sözcük madde başı verilerek, bu sözcükler açıklanmıştır. “Tümevarım yöntemiyle yazılmış eser, günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaçlamaktadır. Dil öğretim yöntemlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi karşılaştırmalı olarak dil bilim ilkeleri çerçevesinde kullanılmıştır. Dil bilgisi kurallarının Arapça yapılardan yola çıkılarak açıklanıp örneklendiği bölümlerde yapısalci yaklaşım hâkimdir” (Bayraktar, 2003: 62). Ayrıca kelimelerin etimolojisi hakkında da bilgiler verilmiştir. Eserde yazıların alt alta üç baklava dilimi olacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir.

Kitāb-ı Mecmū-u Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Mugālî (Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Tercüme Kitabı), adlı kitap Kıpçak sahasının bir diğer eseridir. Toparlı vd’nin (2000) yapmış olduğu çalışmadan, eserin 1343 yılında Kahire’de Konyalı bir Türk olan Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevi’nin kaleminden çıktığı

anlaşılmaktadır. Bu eser de iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Arapça-Türkçe, ikinci bölüm ise Moğolca-Farsça sözlükten meydana gelmiştir. N. Biçer yapmış olduğu bir araştırmada *Kitāb-ı Mecmū-u Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Eserin Arapça-Türkçe kısmı dört bölümden oluşmaktadır: İsimler, fiillerin mastarları ve emir biçimleri, kelime ve fiil çekimleri, cümle kuralları. İsimler bahsi 26 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Bölümde yer alan isimler konularına göre sıralanmıştır. Yükseklik ve onunla ilgili isimler, ağaç, meyve, bitki vb. şeyler, silah, at ve savaş aletleri, giysi ve kumaş çeşitleri, vakit ve zaman, madenler, illet-hastalık ve şeytan vs. konularıyla ilgili isimler bulunmaktadır. Fiiller bölümü emir kipindeki fiillerin Arapça alfabetik sıraya göre dizilmesinden oluşur. Üçüncü bölüm kipler ve bazı eklerle ilgilidir. Dördüncü bölüm isimlerin şekil bilgisiyle ve bazı edatlarla ilgilidir. Türkçe sözcükler kırmızı mürekkeple ve harekeli olarak yazılırken Arapça sözcükler siyah mürekkeple ve harekesiz olarak yazılmıştır. Eser 2000 civarında Türkçe sözcükten oluşmaktadır” (Biçer, 2011: 55).

Eserin Toparlı vd. (2000) tarafından yapılan tercümesinde mevcut tek örneği olan “Leiden nüshası esas alınmış ve Türkçe sözvarlığı Örnekler Dizini’nde verilmiştir. Eserdeki gramer terimleri çevirileriyle birlikte Gramer Terimleri bölümünde sıralanmıştır. Eserin tıpkıbasımı çalışmanın sonuna eklenmiştir” (Demirci, 2003: 55).

Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi Lügati’t-Türkiyye (Yeni ve Arı Türkçenin Sözlüğü) isimli eser ise 15. yüzyılın ilk yarısında Kahire’de yazılmış olmakla birlikte eserin müellifi bilinmemektedir. “İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümünde 3092 numara ile kayıtlı olan eserin tek nüshası, 1942 yılında T.Halasi Kun tarafından Budapeşte’te (tıpkıbasım biçiminde) yayımlanmıştır. Eserin bilimsel biçimde ele alınması ve yayımlanması ise Besim Atalay (1945) tarafından gerçekleştirilmiştir” (Baskın, 2012: 30). Atalay’ın çalışması Türk Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmış ve eser tercüme, gramer terimleri dizini ve tıpkıbasım olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Ercilasun (2011: 387), *Tuhfe*’den ilk defa 1922 yılında Fuat Köprülü’nün bahsettiğini, ancak 1945 yılında Besim Atalay’ın yayınına kadar bu eserin, Türkologların dikkatini pek çekmemiş olduğunu söyleyerek, dönemin sözlükleri içerisinde Kıpçak konuşma diline ait özelliklerin en çok bu eserde görüldüğünü belirtmektedir.

Bu kitap iki ana bölüm olarak yazılmıştır. Birinci bölüm sözlük, ikinci bölüm ise dil bilgisi açıklamalarından meydana gelmiştir. Eserin, “Giriş kısmında önce Tanrı’ya övgü ve yakarış, sonra da Peygamber’e, onun ailesine ve arkadaşlarına

övgü; cennette ebedî kalmayı temenni eden dua yer alır. Daha sonra dilin önemi ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fil-Lügati't-Türkiyye*'nin hazırlanışı, yazılış gerekçesi ve içeriği hakkında kısa bilgiler verilmiştir” (Biçer, 2011: 48).

Bu eser “Memlük-Kıpçak sahasında 15.yüzyılda yazılmış; ayrıntılı gramer bilgisi ve zengin sözlük malzemesiyle önemli eserlerden birisidir. *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lugati't-Türkiyye*'nin sözlük bölümünde, madde başı olarak Arapça sözcüklere çoğu zaman birden fazla Türkçe sözcük karşılık olarak verilmiştir. Yine Arap sözlükçülük kurallarına uygun olarak, sözcükler isimler ve fiiller olarak ayrı ayrı sıralanmış, ayrıca eserin gramer kısmında da Kıpçak Türkçesinin genel dil özellikleri, yine Arapça sarf ve nahiv kurallarına göre örneklerle işlenerek verilmiştir” (Özyetkin, 2001: 40 Akt. Karahan, 2008: 52).

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir diğer eser ise *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* (Türk Dilinin Parlayan İncisi) isimli kitaptır. Bu kitabın da yazarı ve yazılış tarihî bilinmemekte olup 14 veya 15. yüzyıllarda yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Eserin bilimsel olarak incelemesi Recep Toparlı (2003) tarafından yapılmış ve TDK yayınları arasından çıkmıştır. Toparlı'nın yayını tercüme, dizin ve tıpkıbasım bölümlerinden meydana gelmiştir. Eserin tek el yazma nüshası, Floransa Medicae Bibliotheca Laurenziana kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzundan oluşmaktadır.

Eserin en önemli ve diğer kitaplardan ayrılan özelliği ise bir tematik sözlük durumunda olmasıdır. Eserde 24 tema halinde Türkçe kelimeler sıralanmıştır. Yüce Allah Gök ve Gökte Bulunanlarla Yer ve Yerdekiler, Güzel Kokulu Bitkiler, Meyveler, Yabani Hayvanlar, Sürüngenler ve Böcekler, Savaş Aletleri, Giyim Eşyaları, Türkçe Sayılar İnsanların Nitelikleri ve Renkleri, Türk Kadın Adları, bazı tema başlıklarından bir kaçıdır. “*Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de ilk 23 bölümde kelimeler tematik olarak sıralanmış ve ardından konuşma cümleleri ile eser tamamlanmıştır. Dil bilgisi ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş olmasında ise eserin iletişim için kullanılabileceği bunun için de doğal yönteme başvurulduğu söylenebilir” (Tiryaki, 2011: 5).

Son olarak Kıpçak döneminde değinmemiz gereken önemli bir diğer eser ise, *Codex Cumanicus* (Kuman Kitabı)'tur. Bu kitap “14. yüzyılın başlarında Kıpçak Türklerine Hristiyanlığın tebliği ve öğretilmesi için İtalyan ve Alman misyonerler

tarafından yazılmıştır. Tek el yazma nüshası Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesinde bulunmaktadır. İtalyan şair Petraque'ın kitapları arasında bulunduğu için onun adıyla anılmıştır” (Heyet, 2008: 95). Bu eser bir sözlük ve dil bilgisi kitabıdır. Latin ve Gotik harflerle yazıya aktarılmıştır.

Codex Cumanicus iki bölümden oluşmaktadır. İlk 55 yapraklık 1560 kelime bulunduran birinci bölüme “*İtalyan Codexi*” sonraki 26 yapraklık bölüme ise “*Alman Codexi*” denilmektedir. Almanca bölümünde ise 1220 adet kelime bulunmaktadır. S. Çağatay, yapmış olduğu bir çalışmada, eserin “İtalyan Codexine” dair şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Birinci bölümünün ilk sahifası 1303, 11 Temmuz tarihini taşımaktadır. Üç dilden mürekkep olan bu bölüm: Lâtince (kelimelerin alfabetik sırası Lâtinceye göre tasnif edilmiştir); Farsça ve Kumanca sözlükle beraber isim, sıfat, fiil zarf gibi *Kumanca*'ya ait gramer kaideleri, muhtelif cinsten mücerret (*Kumanca*) kelime yığınları meselâ dinî, ticarî (alım satıma ve bazı eşyaya ait kelimeler), ev yapısına, zanaat ve esnaflara dair kelimeler, zamana, yâni ay, gün yıl ve b. üzerindeki kelimeleri teşkil etmektedir. Eserde Lâtinceden fazla İtalyan şekilleri hakim olduğundan, İtalyanlar tarafından yazıldığı hissini bırakıyor; ondan dolayı bu birinci bölümüne İtalyanca Codex adı veriliyor” (Çağatay, 1944: 761).

Eserin ikinci bölümü olan “*Alman Codexi*” ise, “Nitelik itibarıyla birinci bölümden farklı olup daha çok o dönem Kıpçakların toplumsal, tarihî ve ekonomik hayatını aydınlatmaktadır. İfade ettikleri anlam üzerine, çeşitli başlıklar altında toplanan ikinci lügat malzemesi şu konularla ilgilidir: Din, hava, su, ateş unsurları, zaman, duyular, insanların iyi ve kötü vasıfları, ticaret, kumaş, madenler, ev eşyaları, meslekler, rütbeler vs.” (Biçer, 2011: 59).

Ayrıca eserde Kıpçak Türkçesi ile alakalı dil bilgisi açıklamaları ile 47 adet Türk atasözü bulunmaktadır. Misyonerlik faaliyetlerinde kullanılmak amacıyla yazıldığından dolayı eserde, İncil'den tercüme edilmiş birçok dua ve dinî metinlerde mevcuttur.

1.4. ÇAĞATAY DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Çağatay Türkçesi, “15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden, Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan bölgelerde kullanılan yazı diline” (Ercilasun, 2011: 401) denmektedir. Çağatay sahası, Türkçenin parlak dönemlerinden biri olup bu dönemde, Ali Şîr Nevaî, Babür Şah, Hüseyin Baykara, Lütfî, Ebulgazi Bahadır

Han gibi pek çok yazar ve şairin yetiştiği görülür. Çağatay döneminde birçok gramerin ve sözlüğün olduğu bilinmektedir. *Fazlullah Han Lügati*, *Kitab-ı Zebân-ı Türkî*, *Fethali Kaçar Lügati*, *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, *Üss-i Lisân-ı Türkî* ve *Abuşka Lügati* dönemin en önemli sözlüklerindedir.

Bu dönem içerisinde Türkçenin öğretimine yönelik bir çalışma olarak değerlendirebileceğimiz eser ise Ali Şîr Nevaî tarafından 1498’de kaleme alınan *Muhakemetü’l-Lûgateyn* (İki Dilin Karşılaştırılması) isimli sözlüktür.

Muhakemetü’l-Lûgateyn Türkçenin en az Farsça kadar kuvvetli ve hatta zengin bir dil olduğunu savunmak amacıyla kaleme alınmış ve geniş yankı uyandırmış bir çalışmadır. Eser, Türkçe ve Farsça kelimeleri morfolojik bakımından karşılaştırmaktadır. Eserde “100 kadar Türkçe sözcük Farsça karşılıkları açısından değerlendirilir. Türkçenin söyleyiş ve anlatım zenginliğini örnekendirerek dil özelliklerini betimler. Zarfların çeşitliliği ve dereceleri, cinasa elverişli ve eş sesli sözcükler, eylem çatıları, yapım ekleri, ses özellikleri gibi birçok Türkçeye ilişkin özellik” (Bayraktar, 2003: 65) kitapta yer almaktadır.

Bu eser, sadece Türkçe ile Farsçayı mukayese etmekle yetinmeyerek, “Aynı zamanda o dönemin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla Türkçeyi hor gören zihniyete karşı çıkarak, Farsça yerine Türkçe eser yazma ve ana dili benimseme sevgisini aşılama isteyen bir milli ruh yüceliğinin ifadesi olmuştur (Korkmaz, 2007: 93). *Muhakemetü’l-Lûgateyn*’de Türkçe öğretiminin yanında, gençlere şiir yazmak istiyorlarsa, Farsçaya yönelmeyerek Türkçeyi kullanmaları öğütlenmiştir. Türkçenin edebiyat ve şiire gayet yeterli olduğu çeşitli örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

M. S. Adıgüzel tarafından yapılan bir çalışmada *Muhakemetü’l-Lûgateyn*’in içeriği aşağıdaki gibi beş başlıkta toplanmıştır:

- “1. Karşılıkları tek kelime olarak Farsçada bulunmayan Türkçe kelimeler ve bunların anlamları ile yan anlamları,
2. Kafiye bakımından Türkçenin Farsçadan üstün olduğu,
3. Türkçede bulunan bazı eklerin Farsçada karşılığının bulunmadığı,
4. Pekiştirme olayının Farsçada bulunmadığı,
5. Farsçada olmadığı hâlde Türkçede bulunan işteş ve ettirgen çatı gibi hususlar” (Adıgüzel, 2001: 29).

1.5. SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

“Doğu’da Çağatayca, Kuzeyde tarihi Kıpçakça ile temsil edilen Orta Türkçe dönemi Türk lehçelerinin batıdaki temsilcisi Oğuz Türkçesidir”(Akar, 2013: 231). Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasında 13. Yüzyıldan itibaren oluşan yazı dilene “Eski Anadolu Türkçesi” denir. Klasik Osmanlı Türkçesinin (16. yüzyılın başları) oluşumuna kadar Anadolu’da Türkçenin bu tarihî dönemi görülmektedir.

Maalesef bu dönem içerisinde Türkçe öğretimi ve eğitimine ilişkin faaliyetler görmek güçtür. Bu hususta Türkçenin, Selçuklu Devleti’nin bazı dönemlerinde ikinci plana atılmasının etkisinden söz edebiliriz. Selçuklularda bilim, sanat, edebiyat ve kültür etkinlikleri Türkçe olarak yapılmadığından Türkçe öğretimine yönelik çalışmaların bulunmuyor olması normal sayılabilir. Çünkü Selçuklularda sanat ve edebiyat dili Farsça olup bilim dili olarak da Arapça kullanılmıştır. Devletin resmi yazışmaları gene Farsça ile yürütülmüştür.

Bu durumla ilgili olarak Fuat Köprülü şu yorumlarda bulunmaktadır:

“Selçukîler’le onlara halef olan Türk sülalelerinin ordu ve saraylarında Türkçe tekellüm lisanı olarak hâkim bir mevkiye bulunmakla beraber, İslam medeniyetin kuvvetli ve temsilkâr tesiri altında, esasen büyük birer ilim ve sanat lisanı halini alan Arapça ve Acemce milli lisana tamamen tahakküm ediyordu: Edebi ve ilmi eserler, devletin resmi muamele ve muhabereleleri kâmilen bu lisanlarla icra ediliyordu” (Köprülü, 2005: 222).

Yukarıda ki cümlelerden de anlaşılacağı üzere hayatın her alanında Türkçe konuşma dili olarak var olmasına rağmen bilim, sanat ve resmi işlerde Türkçe arka planda kalmıştır. Bununla birlikte Türkçeyi herkes bildiğinden dolayı bu dilin araştırılıp, incelenmesi ve işlenmesinin bir ilim olamayacağı görüşünün de Türk dilinin ikinci planda kalmasında etkili olduğu söylenebilir. Aksi durumun “Ma’lûmun İ’lâmı” olacağı düşüncesinin, bu dönemde Türkçeyi olumsuz etkilediğini görmekteyiz.

Selçuklu döneminde her ne kadar doğrudan Türkçe öğretimiyle ilgili olmasa da zikretmemiz gereken bir husus ise Karamanoğlu Mehmet Bey’in Türkçe konusundaki hassasiyeti ve çıkışıdır. Mehmet Bey, 15 Mayıs 1277’de yayımlanmış olduğu bir ferman ile: “Bundan sonra, divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda, Türkçeden başka bir dil konuşulmaya” demiş ve bir devlet adamı olarak ana dilini koruma şuurunu açık bir şekilde göstermiştir. Türkçenin horlanıyor olduğu

bir dönemde, Karamanoğlu Mehmet Bey'in bu tavrı oldukça manidar ve sevindiricidir.

Gene Karamanoğlu Mehmet Bey'in tavrına benzer bir hareketi de dönemin şairlerinden olan Âşık Paşa'da görmekteyiz. Kırşehir doğumlu olan Âşık Paşa'nın asıl ismi Ali'dir. İyi bir medrese eğitimi alan Âşık Paşa, döneminin en önemli mesnevilerinden sayılabilecek 10613 beyitlik “*Garip-nâme*” adında bir eser kaleme almıştır. Âşık Paşa eserinde, yer yer Türkçe üzerine görüşlerini de belirterek Türkçenin önemini anlatmaya çalışmıştır. Meşhur beyitlerinde:

“Kamu dilde var idi zapt u usûl
Bunlara düşmüş idi cümle ukûl
Türk diline kimsene bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahı bilmez idi ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri” diyerek dil konusundaki hassasiyetini ve düşüncelerini açıklar. “Âşık Paşa'nın en önemli vasfı devrinin bir ideoloğu olmasıdır. Bu yönü ile ele alındığı takdirde Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. O, yeni Türk devletinin kuruluşunda temel meseleleri öne süren ve fikirler getiren bir bilgidir. Bu açıdan bakıldığında Âşık Paşa işe Türkçe'den başlar” (Yavuz, 2003: 32).

K. Yavuz'un bir çalışmasında yapmış olduğu şu açıklamalar, Âşık Paşa ve eserinin Türkçe açısından ne kadar mühim olduğunu gözler önüne sermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

“Garip-nâme ve o devirde yazılan eserler ile artık Türkçe yazı dili olmuş ve eski şekline dönmüştür. İkinci olarak Türkçenin ifade gücü ortaya konmuştur. Üçüncüsü ise bu eser üzerinde yapılacak çalışmalar Türkçeyi her bakımdan incelemeye kâfidir. Üstelik grameri yanında sözlüğünü de yapmak mümkündür. İşte Âşık Paşa bütün bunları gerçekleştiren şairdir. O şüphesiz bütün diller için getirdiği fikrini, genel dil bilim açısından en iyi şekilde Türkçede görmeye çalışmış, hayatını Türkçeye adanmış ve yazdığı eserler ile devrine her bakımdan ışık tutmuştur” (Yavuz, 2004).

Selçuklular döneminde Türkçe öğretimi açısından dikkate değer tek eser, *İbn-i Mühennâ Lügati* ismiyle bilinen *Hilyetü'l-İnsân ve Heybetü'l-Lisân* (İnsanların Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü)'dir. Bu eserin tam olarak kim tarafından yazıldığını bilinmemekle birlikte, müellifin Arap olduğu düşünülmektedir. “Tahmin olduğuna göre, 13. miladi asrın sonlarında yahut 14. asrın başlarında yazılan ‘*İbn-i*

Mühennâ Lügati'ni Avrupa kütüphanelerinde bulduğu, beş tane yazma nüshaları karşılaştırarak, Rus âlimlerinden P. Melyoranskiy (ML) 1900 senesinde Petersburg'da neşrettirmiştir" (Battal, 1934: 1).

"İbn-i Mühennâ, eserini Arapça yazmış ve üç bölüme ayırmıştır. Eserin birinci bölümü Farsça; ikinci bölümü Türkçe, üçüncü bölümü ise Moğolcaya ayrılmıştır" (Gül, 2010: 87). Eserin İstanbul'da bulunmuş olan altıncı nüshası, eski harflerle 1340 senesinde Kilisli Muallim Rıfat tarafından yayımlanmış akabinde Latin harfleriyle 1943 yılında Aptullah Battal tarafından yeniden yayımlanmış ve de İstanbul Devlet Matbaası'nda basılmıştır.

"16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye '*Osmanlı Türkçesi*' veya '*Osmanlıca*' denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler" (Barın ve Demir, 2006:51). Osmanlılar döneminde Türkçe öğretimine yönelik, ilk eser olarak kabul edebileceğimiz çalışma Bergamalı Kadri'nin *Müyessiretü'l-Ulüm* (İlimleri Kolaylaştıran) adlı dil bilgisi kitabıdır. Bu kitap yazılırken kendisinden önce büyük bir boşluğu doldurmakla birlikte yazıldıktan sonra da asırlarca -Tanzimat dönemine kadar- bu alan gene boş kalmıştır. Bizce eserin en önemli özelliği ise Kaşgarlı Mahmud'un henüz elimizde bulunmayan, kayıp dil bilgisi kitabından sonra kaleme alınan ilk Türkçe gramer olmasıdır. Eser kendinden önceki kitaplara nazaran yabancılara Türkçe öğretmek için değil, medreselerde okuyan Türkler için hazırlanmıştır. Buda eserin dikkate değer bir başka yönüdür.

Kitaba "*İlimleri Kolaylaştıran*" isminin verilmiş olması bir tesadüf değildir. Bu isim aynı zamanda kitabın yazılış amacını da ortaya koymaktadır. Bergamalı Kadri'ye göre, bir insan ilk önce kendini lisanını ve o lisanın kurallarını çok iyi bilmelidir. Kendi dilini bilen insan, başka dilleri de rahatlıkla öğrenebilir. Böylelikle ilimde ve fende hiç zorluk çekmeden başarılı olması mümkün olur. Kadri Efendi'nin tabiriyle, "*Fili bir kıl ile çeker; büyük tagları bir küskiyle yirinden oynadur.*" Yazarın dile bu bağlamda yaklaşıyor olması oldukça önemlidir. Bu aynı zamanda Türkçenin, Osmanlılar döneminde medreselerde okutulan bir ders olmamakla beraber, aydınlar arasında üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu olduğuna işaret etmektedir.

Karabacak (2002), eserin ilk defa 1911 yılında Bursalı Mehmed Tahir tarafından bulunduğunu fakat bu orijinal nüshanın kaybolduğunu ve bugün elde sadece Besim Atalay tarafından 1946'da tıpkıbasımı hazırlanan yayının mevcut olduğunu söylemektedir. Eser, ilim dünyasına ilk olarak Kazım Nami Duru tarafından tanıtılmıştır.

Müyessiretü'l-Ulüm Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve eser tamamlandıktan sonra 1530 yılında dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Eserin müellifi hakkında herhangi bir bilimiz bulunmamaktadır. Lakin eserin içeriğine bakılarak Bergamalı Kadri'nin medrese mezunu, bilgili bir şahıs olduğu tahmin edilebilir. Eserin girişinde, kitabını takdim ettiği İbrahim Paşa'ya yazmış olduğu kasideye bakılırsa, Kadri Efendi'nin şairlik tarafının da bulunduğu söylenebilir.

Eserin Türkçe dil bilgisi öğretim yöntemine eğilirse, ilk olarak kitapta kelime türlerinin tasnif edildiğini görürüz. Bergamalı Kadri kelimeleri isim, fiil ve bağlaç olmak üzere üçe ayırmış ve bunların da tanımlarını örneklerle vermiştir. Akabinde kitapta fiil konusuna geçilmektedir. Fiiller konusu kitabın en hacimli bölümü olup yaklaşık 30 başlık altında fiil kipleri, zamanlar ve zamanların müspet-menfi kullanımları ile etken-edilgen fiil çekimleri bolca örnekle açıklanmıştır. Örnek verecek olursak eserde “Hikâyet-i Hâliyye-i Teşkiyye” (Şimdiki Zaman Hikâyesi) bölümünde fiil çekimi aşağıdaki gibi yapılmıştır:

“bilmez imiş	müfred-i gayib
bilmezler imiş	tesniye-i gayib ve cem‘-i gayib
bilmez imişsin	müfred-i muhatab
bilmez imişsiz	tesniye-i muhatab ve cem‘-i muhatab
bilmez imişem	mütekellim vahdeh
bilmez imişüz	mütekellim ma‘a'l-gayr” (MU, 2002: 14).

Fiil çekimlerinin Türkçe şahıs sıralamasına göre (ben, sen, o, biz, siz, onlar) değil de Arapça gramer kitapların yöntemine göre yazılması, kitabın yazılırken Arapça dil bilgisi kitaplarının örnek alınmış olduğunu göstermektedir.

Eserde, fiiller konusu açıklandıktan sonra isimler ve isim tamlamaları anlatılmış, akabinde zarflar ile zamirlere geçilmiştir. Kitabın her bölümünde bolca örnek verilmesi, dil bilgisi öğretimi açısından oldukça olumlu bir yaklaşımdır. Fiil çekimlerini yazarken yer yer açıklamalar verip sonra örneklere geçilmesi, yer yer de

örnekler verip ardından açıklama yapılması, Bergamalı Kadri'nin eserinde tümevarım ve tündengelim yöntemlerini bir arada kullanıyor olduğunu göstermektedir. Ayrıca kitapta soru cevap yönteminin de birçok kere kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Eserin sonunda, bugünkü dil bilgisi anlayışıyla tahlil veya çözümleme diyebileceğimiz bir bölüm bulunmaktadır. Hayali Bey'e ait bir gazelin kelime grupları, fiiller ve fiil kipleri tahlil edilmiştir. Dil bilgisi öğretimin böyle bir uygulama ile pekiştiriliyor olması, kitabın olumlu bir başka niteliğidir.

Bergamalı Kadri'nin, *Müyessiretü'l-Ulüm* adlı eseri birçok açıdan sahasında bir ilktir. Eser, Esra Karabacak (2002) tarafından Latin harflerine aktarılarak Dil Kurumu Yayınları arasından çıkmıştır.

Toparlayacak olursak, “İlk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur. Uygurlar ve İslamlık bizi aydınlatıcı haberlere bu çalışmalarda rastlamıyoruz”(Ağar, 2002: 1). Türkçe öğretime yönelik ilk somut adımın Kaşgarlı Mahmud tarafından bilinçli bir şekilde Karahanlılar zamanında atıldığı görülmektedir. *Divânü Lügât-it-Türk* hem Türk dilinin hem de Türkçe öğretiminin ilk ve en önemli kaynaklarından bir tanesidir.

Daha sonra Harezmi döneminde karşımıza Zemaşerî'nin *Mukaddimetü'l Edeb* adlı eseri çıkar. Bu eseri her ne kadar Türkçe ve öğretimi bağlamında değerlendirecek de kitabın asıl gayesi Arapça bilmeyen Türk ve Farslara, Arapça öğretmektir.

Kıpçak sahasının Türkçe öğretimi bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Memlük Devletinin yöneticilerinin Türk oluşu bu bölgede Türkçenin yayılmasına ve Türkçe öğretimi çalışmalarının artmasına zemin teşkil etmiştir. *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *Kitābü'l-idrāk li-Lisāni'l-Etrāk*, *El-Kavānîni'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Kitāb-ı Mecmū-u Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *Kitāb-ı Bulgātü'l-Müştek fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak* ve *Codex Comanicus* adlı eserler dönemin önde gelen dil bilgisi kitapları ve sözlükleridir. Bu eserler Arapça dil bilgisi örnek alınarak hazırlanmış ve ağırlıklı olarak dil bilgisi çeviri yöntemiyle yazılmıştır.

Çağatay dönemi Türkçenin en ihtişamlı sahaslarından bir tanesidir. Bu dönemde birçok önemli şair ve yazar yetişmiştir. Dönemin Türkçe öğretimi açısından

önemli eseri ise *Muhakemet'ül-Lugâteyn* adlı Ali Şîr Nevaî'nin kitabıdır. Bu çalışma kendinden sonraki birçok eseri etkilemiştir. Türkçe ile Farsçayı mukayese eden yazar, Türk dilinin üstünlüğünü savunarak eserinde bunu ispatlamaya çalışmıştır.

Özellikle Selçuklu döneminde Türkçenin ikinci planda kaldığı, bilim, kültür, sanat ve edebiyatta Farsça ve Arapçanın Türkçeyi tahakküm altına aldığı görülmektedir. Bu duruma zaman zaman Karamanoğlu Mehmet Bey gibi dönemin devlet adamları ile Âşık Paşa gibi ana dili bilincine sahip şair ve yazarlarından tepkilerin gelmesi dikkati çekmektedir. *İbn-i Mühennâ Lûgati* ismiyle bilinen, *Hilyetü'l-İnsân ve Heybetü'l-Lisân* adlı kitapsa, dönemin Türkçe öğretimi bağlamında değerlendirilebilecek tek kaynağıdır.

15. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasında yeni bir ihtişam devri başlamış ve bu coğrafyada klasik Osmanlı Türkçesi oluşmuştur. Bergamalı Kadri Efendi'nin *Müeyyessiretü'l-Ulûm* isimli eseri bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Eser Türkçe öğretiminde Kaşgarlı Mahmud'un çalışmalarından sonra dikkate değer en önemli adımdır. *Müeyyessiretü'l-Ulûm*' a kadar eserlerin hemen hemen tamamı yabancılar için gene yabancılar tarafından yazılmıştır. Ancak bu eser Türklere, Türkçe öğretimi gayesiyle yazılmış olduğu için önemli bir yapıttır. Eserde Arapça gramer sisteminin tesirleri görülmekle birlikte, eser konuşma diline yakın bir Türkçeyle hazırlanmıştır. Çağdaş dil bilgisi öğretim yöntemlerinin bazılarının bu yapıtta kullanılıyor olması eserin olumlu yönlerindedir.

Tanzimat dönemiyle birlikte Türkçe öğretimi çalışmaları yeni bir safhaya girerek gramer kitapları, araç gereçler, sözlükler, ders programları gibi alanlarda büyük mesafeler alınmış ve Türkçenin sistemli ve formal eğitiminin çeşitli kademelerde yapıldığı görülmüştür.

2. ENCÜMEN-İ DĀNİŞ'İN KURULUŞU VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

2.1. ENCÜMEN-İ DĀNİŞ'İN KURULUŞU

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin Batı ekseninde köklü reform hareketlerine girişmiş olduğu, bir dizi yenileşme hareketini bünyesinde barındıran zaman aralığının adıdır. Bu dönem 3 Kasım 1839 yılında Gülhane-yi Hatt-ı Hümayûnunun dönemin Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa tarafından, halka okunmasıyla başlamıştır. “Osmanlı tebaasının her din ve sınıf ahalisini temsil eden ruhani reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan, hatt-ı hümayun, imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını teşkil ediyor, yeni bir devir açıyordu” (Ortaylı, 2008: 401).

Tanzimat devriyle birlikte, eğitimden ekonomiye, hukuktan yönetim sistemine kadar birçok alanda düzenlemelere gidilmiş ve bir takım ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Bunlarda, fermanın aslında devlet düzeninde yer alan bazı aksaklıkları giderme ve günden güne kendini hissettiren çöküşü durdurma gayesi taşıdığını göstermektedir.

Tanzimat döneminde eğitim alanında ortaya çıkan gelişmelere bakarsak, çok yönlü ve toptan bir değişimin söz konusu olduğu görülebilir. Çünkü iptidâî mekteplerinin kuruluşu, rüşdiye okulları ile idâdîlerin açılışı, sultânîlerin faaliyete başlaması ve ayrıca Maârif Meclisi, Mülkiye Mektebi, Encümen-i Dâniş ve Dârü'l-Fünûn gibi kurumların da tesis edilmesi Tanzimat döneminin getirmiş olduğu yenilikler arasında sayılabilir.

1851 yılında açılmış olan Encümen-i Dâniş bu dönemin önemli kuruluşlardan bir tanesidir. Osmanlı Devleti'nin ilk bilim akademisi görünümünde olan bu kurumun asıl amacının ise, ileride kurulacak olan modern üniversite mahiyetindeki Dârü'l-Fünûn'a ders kitabı, öğretim elemanı, materyal gibi kaynaklarının temini sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Zamanın Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın yayımlanmış olduğu bir emirname de bu görüşü doğrular niteliktedir. Paşa, adı geçen emirnamede şöyle demektedir: “Asrın icap ettirdiği ilmin, memlekette intişarı ve vatandaşın bundan istifadesi lazımdır. Umumi seviyeyi yükseltmek için bir

darülfünun tesis ve darülfünun binasının ikmaline kadar, okutturulacak kitapların izharı için de bir Encümen-i Dâniş ihdası lazım addedilmiştir” (Tekeli, 2010: 99).

Bu gelişmelerin ardından 1851 yılının 18 Temmuzunda Encümen-i Dâniş’in açılışı yapılmıştır. Açılışın hemen öncesinde ise, Ahmet Cevdet Efendi (Paşa) tarafından hazırlanan Encümen-i Dâniş Nizamnamesi, gazetelerle duyurulmuştur. Duyurulan beyannamede şu iki önemli nokta üzerinde durulmuştur:

“ 1. O dönemde Osmanlı aydınının ulaşmış olduğu fikir düzeyi: Ahmet Cevdet Paşa gerek bu beyannamesinde, gerek Meclis-i Maarifi Umumiye layihasında uygarlık kavramı üzerinde durmuş, uygarlığın eğitime önem vererek yakalanabileceğini dile getirmiştir. Çağdaş insanların ancak eğitilerek yetişebileceğini ifade eden Cevdet Paşa, devletin bu konuya önem vermesi gerektiğine değinmiştir. Paşa sözlerine dayanak olarak eğitime önem veren devletlerin diğer devletlere karşı sağladıkları başarıları göstermiştir.

2. Bilim adamlarının teşviki ve dilin sadeleştirilerek halkın eğitilmesi: Cevdet Paşa’nın beyanname de dikkat çektiği diğer bir konu ise halkın eğitilmesidir. Uygarlığın yakalanmasını halkın eğitilmesine bağlayan Paşa, bu bağlamda önem taşıyan eserlerin yazılması konusunda bilim adamlarının teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eskiden beri bilim adamlarının önemli eserler kaleme aldığını açıklayan Paşa, bu eserlerin ağıdalı bir dille veya yabancı dilde yazılmış olması nedeniyle halka inememiş olduğunu ve bu nedenle halkın cahil kaldığını dile getirmiştir. Paşa’ya göre toplumun medenileşmesi, eğitimin toplumun tüm katmanlarına yayılmasıyla olanaklıdır (Kayaoğlu, 1998: 55-56, Akt: Demez, 2007: 38)”.

Özellikle yukarıdaki ikinci maddeden de anlaşılacağı üzere, Encümen-i Dâniş’ in daha kuruluş aşamasında, özellikle Cevdet Paşa’nın gayretiyle dil meselesi ile ilgilenildiğini ve Türkçenin öğretimi üzerine bir takım düzenlemelerin yapılabileceğinin sinyallerinin verildiği görülmektedir. Nitekim Encümen-i Dâniş’in açılış konuşmalarında da dilin önemine ve kuvvetine değinilmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar Encümen-i Dâniş ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Encümen-i Dâniş, resmi şekilde açılması öteden beri ön safta düşünülen ve hatta binası hazırlandığı halde uzun zaman yine açılmayan Darü’l-Fünûn’da okutulacak dersler için lazım olan kitapların bir an evvel yazdırılmasını temin maksadiyle kurulmuş bir müessese idi. Hakikatte ise diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim, milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi idi (Tanpınar, 1956: 144)”.

Encümen-i Dâniş’in yapısına ilişkin bilgiler daha önce yayımlanan nizamname ile açıklanmıştır. Nizamnameye bakacak olursak ilk olarak Encümen-i

Dāniş'te dāhili ve harici olmak üzere ikili bir üye sisteminin olduğu görülmektedir. İç üyelerin sayısının 40 olacağı, bunların padişah tarafından doğrudan atanacağı belirtilmektedir. Daha sonra yeri boşalan üyenin yerine, bir diğer üye seçimini ise mevcut üyeler kendi aralarında yapacaklardır. Gene nizamname gereği Encümen-i Dāniş'i iki başkanın idare etmesi uygun görülmüştür. İlk iki başkan ise, Şerif Efendi ile Hayrullah Efendidir.

İ. Tekeli, Encümen-i Dāniş'in faaliyetleri konusunda aşağıdaki yorumları yapmaktadır:

“Encümen-i Daniş'in kuruluşundan bir süre sonra kuruluş amacına uygun olarak üyelerinden nitelikleri uygun olan kişilere telif eser yazmaları için konular dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Encümen-i Daniş Nizamnamesi'nin 8'inci maddesine göre yazılacak bu kitaplar herkesin anlayabileceği bir Türkçeyle yazılacaktır. Cevdet Paşa'nın *Tezakir*'de yazdığına göre bu kitaplardan kendisine ismarlanan *Tarih-i Cevdet* dışındakiler yazılmamıştır. Cevdet Paşa bunun nedenini azasının önemli bir kısmının hatır gönül için seçilmiş olmasına bağlamaktadır. Ona göre bunların önemli bir kısmı Reşit Paşa'nın takımındandır” (Tekeli, 2010: 101)

Netice itibarıyla, Encümen-i Dāniş ilk aşamada, Dârü'l-Fünûn'u destekleyecek ve de toplumun aydınlanmasını sağlayacak bir takım etkinlikler yapmak amacıyla kurulmuştur. Avrupa'da yer alan bilim akademilerinin ülkemizdeki ilk örneği sayılabilecek bu kurum tarih, Türkçe, ekonomi ve biyoloji gibi alanlarda 12 kadar eserin yayınlanmasına vesile olmuş ise de, daha sonra kendisinden beklenen asıl vazifeyi, çeşitli nedenlerle icra edememiştir. Encümen-i Dāniş'in Türkçe hassasiyeti ve gramer çalışmaları ise dönemin Türkçe öğretimi bakımından değerlendirilebilmesi için oldukça önemlidir. Bununla birlikte çeşitli alanlardan bazı eserler, Türkçe'ye Encümen-i Dāniş'in çalışmaları sonucu tercüme edilmiştir. Ayrıca geniş kapsamlı bir sözlük çıkarılması istenmesine rağmen, bu konuda da başarısız olunmuştur.

2.2. ENCÜMEN-İ DĀNİŞ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat dönemi birçok alanda ilklerin yaşandığı bir zaman aralığı olmuştur. Türkçe öğretimi açısından Tanzimat sonrasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim Encümen-i Dāniş bu önemli gelişmelerin ilk basamağını teşkil eder. Bu kurum kuruluş nizamnamesinden itibaren Türkçeden yana bir tavır koymuş ve yazarlara eserlerini, eskilerin yaptığı gibi ağdalı bir dille değil halkın anlayıp

öğrenebileceği bir dille yazmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca Tanzimat'la birlikte Türk dilinin de bir gramerinin olduğu (olabileceği) artık düşünölmeye başlanarak dil bilgisi çalışmaları hızlanmıştır. Ancak "Tanzimat devrine kadar Arapçanın olduğu gibi Türkçenin de bir grameri olacağı hatıra getirilmemiş ve gramer yalnız Arapçaya hasredilmiştir" (Ergin: 1977: 331). Ayrıca bu çalışmaların bir başka neticesi olarak Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmānî*'si ortaya çıkmış, Türkçenin kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanması tasarlanmış olsa da bu girişim sonuçlandırılmamıştır.

Bu anlayışın sona erdiğini gösteren ilk somut adım ise, Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizade Fuat Paşa'nın beraber yazdıkları *Kavā'id-i Osmānî* (Osmanlıcanın Kuralları) adlı gramerdir. Bu kitap Encümen-i Dāniş'in açılış toplantısında üyelere dağıtılmıştır. Henüz açılışta bir Türkçe dil bilgisi kitabının dağıtılıyor olması oldukça anlamlıdır. Ayrıca bu kitabı Encümen-i Dāniş'in yayınladığı ilk eser olarak da kabul etmek mümkündür. Gerçi kitabın isminden ve içeriğinden de anlaşılacağı üzere hala Arapça'nın tesiri devam etmektedir. Bu durumla ilgili olarak Ergin, şu yorumda bulunmaktadır: "Encümeni Dāniş kararıyle Fuat ve Cevdet Paşalara yazdırılmış ve yarım asır kadar mekteplerimizde okutulmuş olan *Kavāidi Osmāniye*'nin bile dikkat edilirse Arap gramerinden mülhem olduğu anlaşılır" (Ergin,1977: 331).

Açılış günü Encümen-i Dāniş üyelerine takdim edilen *Kavā'id-i Osmānî*'nin üzerinde:

"Neşr-i ma'ârif emr-i ehemmine haddimizce hizmet etmek niyetiyle âcizâne ve nâcizâne te'lif etmiş olduğumuz *Kavā'id-i Osmāniyye*'nin işbu nüshâ-i asliyesini Encümen-i Dāniş'e ihdâ (hediye) eyledik.

Gurre-i Muharrem 1268 (Eylül 1851)

Encümen-i Dāniş ve Meclis-i Ma'ârif Âzâsından

Müsteşar-ı Sadr-ı Âlî Mehmed Fuad ve Ahmed Cevdet" (İbnülemin, 1964: 186. Akt: Özkan, 2006: 225) ibareleri bulunmaktadır.

Kavā'id-i Osmānî'nin içeriği ve yöntemi üzerine eğilmeden önce, eserin müellifleri hakkında bilgi vermek gerekir. Keçecizade Fuat Paşa 1814 yılında dünyaya gelmiş, Tanzimat devrinin önde gelen dilim ve devlet adamlarından bir tanesidir. Osmanlı döneminin tanınmış şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın oğlu olup, medresede yetişmiştir. Aynı zamanda ilmiyeye mensubu olan Fuat Paşa'nın medrese hocalığı icazetnamesi bulunmaktadır. Çeşitli vilayetlerde valilik görevinde

bulanan Fuat Paşa aynı zamanda iki kere sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Uzun yıllarda Osmanlı kabinesinde Hariciye Nazırlığı yapmış olan Keçecizade Fuat Paşa, nükteleriyle de tanınmıştır. Paşa 1868 yılında 54 yaşında iken vefat etmiştir.

Türkçeye yapmış olduğu hizmetler bakımından asıl üzerinde durmamız gereken kişi ise Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa, 1823 yılında Bulgaristan da dünyaya gelmiştir. 17 yaşına kadar memleketindeki geleneksel eğitim kurumlarında öğrenim görmüş, 17 yaşında medrese tahsili için ailesi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Medrese tahsili sırasında İstanbul'un sanat ve kültür camiası içerisine dâhil olan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı klasik kültürüyle kendini yetiştirmiştir. Dönemin önde ulemasından hukuk, dil ve tarih dersleri alan Ahmet Cevdet Paşa, birçok alanda uzman derecesinde bilgi sahibi olarak önemli eserler meydana getirmiştir. 1895 yılında, 72 yaşında iken vefat etmiştir.

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Ahmet Cevdet Paşa, arkasında önemli eserler bırakmış ve yaşadığı dönemin en mühim devlet adamlarından bir tanesi olmuştur. Medreseden yetişip hukuk, tarih, edebiyat ve dil bilgisi gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Türkçe üzerine de eğilerek bu sahada pek çok çalışma yapmıştır. İlk olarak, "Encümen-i Dâniş'in açılış hitabesi, kuruluş lâyihası, basılan ilk eseri ve gerçekleşen faaliyetlerinin büyük bir kısmı Ahmet Cevdet Paşa'nın elinden çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı kuruluş lâyihasına göre, Encümen-i Dâniş Türk dilini geliştirmeye çalışacaktır" (Özkan, 2006: 222). Paşa'nın Türkçe üzerine mesaisi Sadece *Kavâ'id-i Osmâni* ile kalmamıştır. Daha sonra, *Medhal-i Kavâ'id*, *Kavâ'id-i Türkiyye*, *Tertib-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye* olmak üzere üç dil bilgisi kitabı daha neşretmiş, ayrıca *Belâgat-i Osmâniyye* adında edebi sanatlar üzerine bir kitap da hazırlamıştır. Yazmış olduğu dil bilgisi kitapları kendinden sonraki eserleri etkilemiş ve onlara örnek teşkil etmiştir. Paşa'nın Türkçe ile alakasının bir ömür boyu kesilmediği görülmektedir.

"Ahmet Cevdet Paşa'nın dil ile ilgisi sadece dil bilgisi kitabı yazmakla sınırlı değildir. Türkçenin okullarda öğrenilmesi, Batılılaşmayla gelen yeni kavramların karşılanması ve terim probleminin çözülmesi, konuşma dil ile yazı dili arasındaki farkın giderilmesi ve Türkçenin sadeleşmesi, Arap alfabesinde bir takım yenilikler yapılması gibi pek çok konuya da eğilmiştir" (Tarahija, 2008: 15).

E. Karabacak, “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine” yapmış olduğu bir araştırmada Paşa’nın Türkçeye olan hizmetleriyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Ahmet Cevdet Paşa, aldığı medrese eğitimi ve içinde yetiştiği kültür çevresi sebebiyle Arap dilinin etkisinde kalmış olmakla birlikte, Türkçenin bir eğitim dili olarak gelişmesi, zenginleşmesi ve sadeleşmesi konularında çok büyük çabalar harcamıştır. İlk öğretmen okulu olan Dârü’l-Muallimin’in 1848’de kurulması ve ilk Türk akademisi olan Encümen-i Dâniş’in 1850’de açılması, açtığı okullara Türkçe dil bilgisinin ders olarak konulması Paşa’nın en önemli hizmetlerindedir. Encümen-i Dâniş’in Türk dilini geliştireceği düşünülmüştür” (Karabacak, 2012: 615).

Araştırmamızın bir sonraki bölümünde “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yazılan Gramerler ve Genel Özelliklerini” ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz için tekrara düşmemek adına, şimdilik *Kavâ'id-i Osmâni*'nin ana hatlarını kısa olarak vermekle yetineceğiz.

Cevdet Paşa’nın Fuat Paşayla birlikte kaleme aldığı bu eser, “H. 1267 (M. 1851) yılında taş basma olarak basılmıştır ve Türk dilinin ilk Türkçe yazılmış gramer kitabıdır. Eserin diğer baskıları 1275/1858, 1281/1864, 1284/1867, 1287/1870, 1288/1871, 1289/1872, 1290/1873, 1292/1875, 1302/1884, 1307/1889 tarihlerinde yapılmıştır” (Karabacak, 2012: 615).

Bu eser, Encümen-i Dâniş’in almış olduğu bir karar ile yaklaşık elli yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş ve birçok baskı yaparak çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Eser, Ahmet Cevdet Paşa’nın daha sonra yazdığı dil bilgisi kitaplarına da örnek teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir. “Jean Deny’nin *Gammaire de la langue turque, dialecte osmanli*, (Paris 1921) adlı eserinin yayımlanmasına kadar yazılan Türk dil bilgisi kitapları Ahmet Cevdet Paşa’nın Türkçeye bakışının etkisi altında kalmıştır. Jean Deny’den sonra ise Türk diline Hint-Avrupa dillerinin gramer özellikleriyle yaklaşma dönemi başlamıştır” (Özkan, 2001: 111).

Eserin yazılış metodu klasik Osmanlı kitaplarına benzerdir. “Şeyhülislam’ın Arapça bir takrizi ile başlar. Besmele’den sonra Allah’a şükür, Hz. Peygamber’e, soyuna ve sahabesine dua ifadeleri yer alır. Meclis-i Ma’arif-i Umumiye azası olan yazarların böyle bir eser yazmaya neden ihtiyaç duydukları, Padişah Abdülmecid’in kendilerine nasıl destek verdiği anlatılır” (Özkan, 2006: 226).

Kavâ'id-i Osmâni bir giriş (mukaddime), beş bölüm (bab) ile bölümler içerisinde fasıllardan ve bir sonuç(hatime)tan oluşmuştur. Her bölüm içerisinde üç

fasıl bulunmaktadır. Birinci fasılda Türkçeye ilişkin dil bilgisi açıklamaları, ikinci fasılda Farsçaya ilişkin, üçüncü fasılda ise Arapçaya ilişkin dil bilgisi açıklamaları bulunmaktadır. Mukaddime bölümünde dönemin Türkçesinin alfabesi ve hareketler anlatılmaktadır. Birinci bölüm isim ve isim türleri hakkında, ikinci bölüm sıfatlar hakkında, üçüncü bölüm şahıslar ve zamirler hakkında, dördüncü bölüm fiiller hakkında, beşinci bölüm edatlar hakkındadır. Hatime bölümünde ise cümle konusu ele alınmaktadır.

Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bu kitabı, Türkçeyi ayrıntılı olarak ele alması ve eserin okullarda uzun yıllar dil bilgisi öğretiminde bir kaynak olarak kullanılması bakımından dikkate değerdir. Nazım Hikmet Polat "Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa" adlı araştırmasında Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarını oluştururken örnek vermede takip ettiği yolu altı başlıkta tespit etmiştir:

1. Örneklerin Terbiyevi Olması
2. Örneklerin Kolayca Akılda Kalıcı Olmasına Çalışılması
3. Örneklerin Türkçe Zevki Verici ve Kazandırıcı Olması
4. Terimleşmenin Belirtilmesi
5. Yazı Dili ile Ağız Farkları
6. Manzum Örnek Yokluğu" (Polat, 2003: 451).

Yukarıdaki başlıklardan da görülebileceği üzere Cevdet Paşa *Kavā'id-i Osmānī* ve akabinde yazdığı diğer dil bilgisi kitaplarında Türkçenin öğretilmesini ve geliştirilmesini bir amaç olarak görmüştür. Ayrıca eserleriyle dil bilgisi öğretimini kolaylaştırmaya çalıştığı da ileri sürülebilir.

Encümen-i Dāniş'in Türkçe'ye yönelik bir diğer önemli hizmeti ise dönemin ünlü âlim ve devlet adamlarından Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınan *Lehçe-i Osmānī* isimli sözlüktür.

Ahmet Vefik Paşa İstanbul'da doğmuştur. Çeşitli illerde valilik, büyükelçilik, nazırlık, müderrislik gibi önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamı olmanın yanı sıra, döneminin kuvvetli bilim adamlarındandır. Osmanlı Devleti'nde tercüme odasının ilk Müslüman mütercimi olup birçok dil bilmektedir. Encümen-i Dāniş'e seçilerek daha sonra Dârü'l-Fünûn'da tarih derslerine girmiştir. Bununla birlikte Ahmet Vefik Paşa Petersburg İlim Akademisi azasıdır. Ayrıca Meclis-i Mebusan Başkanlığı yapmış akabinde sadrazamlık görevinde bulunmuştur. 1882'de sadrazam

iken 2. Abdülhamit tarafından görevden alınmış akabinde bir daha memuriyette bulunmayarak ömrünün sonuna kadar kendini ilmi çalışmalara vermiştir.

Ahmet Vefik Paşa, Victor Hugo ve Moliere gibi yazarlardan yapmış olduğu çevirilerin yanında, *Hikmet-i Tarih*, *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*, *Müntehabat-ı Durub-ı Emsal*, *Şecere-i Türkî*, *Lehçe-i Osmânî* gibi birçok telif eserde kaleme almıştır. Paşa'nın ilhamını halk kültüründen alarak, sade bir dille yazdığı tiyatro eserleri de bulunmaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın Çağatay Türkçesinden aktardığı *Şecere-i Türkî* (Türklerin Soy kütüğü) adlı eser, Osmanlı tarih anlayışına yeni bir bakış kazandırmıştır. Bu eserde Ahmet Vefik Paşa Türklerin tarihinin sadece Anadolu coğrafyası ile sınırlı olmadığını, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan daha öncesine kadar uzanan bir Türk mevcudiyetinin bulunduğunu göstermiştir. Eser, hâkim olan Osmanlı tarih görüşünü değiştirmeye başlaması sebebiyle oldukça önemlidir. Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı Devletinin ilk ve önemli Türkologlarından bir tanesidir.

Ahmet Vefik Paşa'nın Türk diline önemli bir hizmeti sayılabilecek çalışması ise Şûrâ-yı Devlet azalığından ayrıldıktan sonra yazdığı *Lehçe-i Osmânî* adlı Türkiye Türkçesinin ilk sözlüklerinden sayılabilecek eserdir. 1876 yılında basımı gerçekleştirilen eser vasıtasıyla Osmanlı Devleti, Osmanlı Türkçesi dışında ki diğer Türk lehçelerinden haberdar edilmiş olmaktadır.

Ahmet Vefik Paşa'nın, göze çarpan ilk özelliği Türkçede sadeleşme taraftarı oluşudur. Ona göre, Osmanlı Türkçesi millî bir lisan değildir ve Arapça ile Farsçanın fazlasıyla tesiri altındadır. Şair ve yazarların halkın konuştuğu dilde eser vermiyor olması Türkçeyi geriletmektedir. Türkçe konusunda oldukça duyarlı olan Ahmet Vefik Paşa, hazırladığı sözlüğe “Döneminin diğer sözlüklerinden farklı olarak- Arapça ve Farsça kelimelerden başka- Türkçe kelimeleri de alması kendisinin dil konusundaki söz konusu hassasiyetine işaret etmektedir” (Vural ve Böler, 2011: 8).

İsmail Hikmet Ertaylan *Lehçe-i Osmânî* ile ilgili şu yorumlarda bulunmaktadır:

“Vefik Paşa, lisanın bütün güç, çapraşık ve eksik noktalarını görüyordu, imladan başlayarak lügate ve inşaya kadar her cihetinin ıslaha muhtaç olduğu noktaları bulunduğunu pek güzel görüyordu. Bir kere lisanın aslı olan Türkçe kelime ve unsurlarının Arap ve Acem kelimelerinin istilaları altında unutulup unutulup ezilip gittiğini, yerine bütün ecnebi unsurların dile akın ettiğini görüyor ve canı sıkılıyordu. Bu yüzden günün birinde Türk'ün asıl dili tamamıyla unutulup gidiverceğini düşünüyordu. Bu tehlikeye karşı koymak için bir çare düşündü. Esasen iyiden iyie

tetik etmiş olduğu eski Türk lehçelerini gözünün önüne getirdi. Bu ana dili unutturmamak için gelecek nesillere bir hatıra, bir yadigâr bırakmak istedi” (Ertaylan, 1932).

Lehçe-i Osmânî sözlükçülüğümüz açısından bir yapı taşı niteliğindedir. Birinci baskısı 1876 yılında yapılan sözlüğü, Ahmet Vefik Paşa daha sonra genişletmiş ve 1890 yılında daha hacimli bir şekilde yeniden bastırmıştır. Sözlüğün önsözünde eserin yazılış amacından ve yazım yönteminden söz edildikten sonra, Türkçenin tarihî serüveninden bahsedilerek, Türk lehçelerinin oluşumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Türkçe kelimeleri gene Türkçe açıklıyor olmasından dolayı bir ilk olan *Lehçe-i Osmânî*'nin genel olarak özelliklerini, H. Vural ve T. Böler, “Ahmet Vefik Paşa'nın Türk Diline Katkıları” isimli çalışmalarında aşağıdaki gibi on maddede ayrıntılı bir şekilde sıralamışlardır:

1. Tamamı 1455 sayfa olan sözlüğün 856 sayfalık ilk kısmı Türkçe ve Türkçeleşmiş kabul edilen Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelere ayrılmıştır. Eserin geri kalan ikinci kısmında Arapça ve Farsçadan alınan ve daha çok yazı dilinde kullanılan kelimeler verilmiştir.
2. Lehçe-i Osmani'de her harf bir bab sayılmış; bu bab lar da kelimelerin ilk hecesindeki hareke (ünlü)ye göre üç, fasla ayrılmıştır: Kaf babı: kaf-ı meftûha faslı, kaf-ı mazmûme faslı, kaf-ı meksûre faslı gibi. Ancak eserde alt sınıflamaya (fasıl) tam uyulmamıştır. Bu durumlarda kelimenin telaffuzuna ,meftûh, mazmûm, meksûr' terimleriyle işaret edilmiş veya (nazar oluna,bakınız) kısaltması ile ilgili kısma gönderilmiştir. Ünlüyle başlayan kelimeler - alfabenin özelliği gereği- zorunlu olarak ,elif' harfinde dokuz alt başlık altında toplanmıştır. Burada dikkati çeken husus kapalı e (elif ma'âyâ-yı mechûle) sesine de ayrı bir fasıl ayrılmasıdır (Gözütok, 1977: 33).
3. Lehçe-i Osmani 'de mümkün olduğu kadar Doğu Türkçesindeki asılları ve eski şekilleriyle gösterilen madde başı kelimeler, ilk olarak köklerine göre sıralanmış; kökün anlamı verildikten sonra bundan türeyen yeni şekiller ve deyimler açıklanmıştır. Aynı kökten türeyen sözlerin ayrı madde başlarına dağılmadan bir arada bulunması Türkçenin söz konusu dönemdeki kelime ve deyim teşkilindeki zenginliğini ortaya çıkarması bakımından da önemlidir.
4. Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani'yi hazırlarken halk ağzı söz varlığından ve Türkçe metinlerden yararlandığı bir gerçektir. Eserde kelimeler açıklanırken örnek olarak verilen deyimler, konuşma dilinin özelliklerini taşıyan ifadeler onun halk dili kaynağını gösterir.
5. Eserde madde başı olarak alınan kelimeler anlamlandırılırken daha çok, madde başlarının Arapça ve Farsçadaki karşılıklarının verilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir: **anlayış:** zekâvet, intikal, idrak, tefehhüm, fetanet, feraset; **bıçkı:** erre, testere, minşâr, büyüğü hızar; **gezmek:** seyir, teferruç, temaşa etmek, sefer, seyahat, devir, tedavül etmek, seyyah, tayyar olmak gibi.
6. Arap harfleriyle yazılan metinlerde yer alan birbirine yakın /ı/ - /i/ , / o / - / ö / , / u / / ü / ünlülerini ayırt etmenin oldukça güç olduğunu fark eden Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani 'de Türkçenin tek harfte toplanmış ayrı ve farklı seslerinin belli olması için çözüm önerileri getirmiş ve Arap alfabesinde sadece ۛ harfiyle gösterilen

Türkçedeki / o / , / ö / , / u / , / ü / seslerinin her biri için ayrı ayrı işaretler kullanmıştır.

7. Ahmet Vefik Paşa ünsüzlerle ilgili karışıklığın da farkına varmış; bu itibarla Türkçede bulunan sağır nun ünsüzü için ڭ harfini, görmek kelimesindeki g'yi kef'ten ayırmak için ڭ harfini kullanmıştır (Çeri, 1997: 157).

8. Balık, baş, Batum, Bayburt, çadır, Çağatay, çam, coğrafya, Çingiz, elifba, gemi, Türk, yeniçeri gibi madde başları esere bir ansiklopedik sözlük niteliği kazandırmıştır.

9. Lehçe-i Osmani 'de bazı madde başlarının izahında Osmanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesinden örnek beyitler zikredilmişse de bunların kime ait olduğu belirtilmemiştir.

10. Eserde toplam 6329 madde başı vardır. 45 tane İtalyanca, 13 tane Rumca, 12 tane Fransızca, 8 tane Yunanca, 2 tane Latince, 2 tane İngilizce, 1 tane Almanca, 1 tane İbranice, 1 tane Hintçe kelime vardır(Topbaş, 1987: 14)” (Vural ve Böler, 2011: 22).

Ahmet Vefik Paşa, birçok alandan eser vermiş olmasına rağmen asıl önemli çalışmalarını Türk dili alanında yapmıştır. “Türkiye Türkçesinin ilk sözlüğü olan *Lehçe-i Osmânî*, yazıldığı tarihten günümüze kadar yüzyıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen, hala değerini koruyan önemli eserlerimizdendir” (Gözütok, 1977: 36). Ahmet Vefik Paşanın, Türk dili üzerine yapmış olduğu çalışmalar Türkçe açısından bir dönüm noktası niteliğindedir.

3. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE YAZILAN GRAMERLER VE GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE (1839-1876) YAZILAN GRAMERLER

Türkiye Türkçesinin ilk gramerinin, Tanzimat Fermanı'nın ilanından 12 yıl sonra yayımlandığı görülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın beraber kaleme aldıkları “*Kavā'id- i Osmāniyye*” isimli kitap, bu alanda bir öncü olmuştur. Nitekim Tanzimat dönemi içerisinde *Kavā'id- i Osmāniyye* haricinde üç önemli dil bilgisi kitabı daha neşredilmiştir. Bu dönem gramerlerinde Arapçanın etkisi bariz olarak görülmekle birlikte, Bu çalışmalar daha sonraki araştırmalara doğrudan veya dolaylı olarak etki etmiştir.

3.1.1. Kavā'id-i Osmāniyye (1851)

Encümen-i Dâniş'in ilk kitabı olarak basılan “*Kavā'id- i Osmāniyye*”, aynı zamanda Türkiye Türkçesi'nin ilk dil bilgisi kitabı olması bakımından oldukça önemlidir. “Eser, Encümen-i Dâniş kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş, bu sırada kısa aralıklarla en az on defa basılmış, Almancaya Arapçaya tercüme edilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına ve aynı dönemde yazılmış diğer dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir” (Özkan, 2000:

31). Eserin Fuat Paşa'nın tesiriyle de Fransız gramer anlayışından izler taşıdığı belirtilmektedir.

Kavā'id-i Osmāniyye'nin yazıldığı dönemde ilgi gördüğü bir gerçektir. Ancak kitabın bir diğer önemi ise, Türkçenin de gramerinin yazılabileceğini göstermesidir. Bu kitabın yazılmasının akabinde uzun zamandır üzerinde pek söz söylenmeyen Türkçe gramer alanına, Türk aydınları tarafından bir yönelişin başladığı görülmektedir.

Kavā'id-i Osmāniyye'nin içeriğine eğilecek olursak, eserin klasik Osmanlı eserlerinde görülen geleneğe uygun olarak, dönemin şeyhülislamının Arapça bir takriziyle başladığı görülmektedir. Ayrıca kitabın tertibi ve düzenlenişi de geleneksel çerçeveye uygundur. Esere besmele ve şükür ile giriş yapılmıştır.

Yazarlar, eserin mukaddime bölümüne geçmeden önce ilk iş olarak, hali hazırda “Memâlik-i Osmâniyye”de kullanılan dilin etraflıca bir tanımını yapmışlardır:

“Şimdi Türkçe denilen dilimizin aslı Çağatayînin bir kolu olup, zaten kuralları ve düzeni pek muntazam bir lisan ise de kelimeleri ve söz hazineleri pek geniş olmadığından Arapça ve Farsçadan ödünçleme ve aktarma yaparak çok geniş bir dil olmuş ve şimdi herkesi hayrete düşüren açıklığı ve güzelliği ile Osmanlı saltanatının dünyayı aydınlatan güneşinin Doğu coğrafyasını ısıttığı zamandan sonra ortaya çıkmış ve bu sonsuza dek yaşayacak devletin hükmünü yürütme vasıtası olduğundan ‘Lisân-ı Osmânî’ adını almıştır” (KO, 2000: 53).

Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa dilimizi “Lisân-ı Osmânî” olarak tanımlamışlardır. Bu tanıma, ileriki dönemlerde hem dil bilgisi kitabı yazarlarından hem de dönemin aydınlarından tepkiler gelecektir ve tartışmalar “yeni lisân” hareketine kadar devam edecektir. Ancak Cevdet Paşa'nın dilimize “Lisân-ı Osmânî” demesine karşın diğer eserlerinde “Lisân-ı Türkî” ve “Türkçe” tabirlerini de kullandığı görülmektedir.

Kavā'id-i Osmāniyye bir mukaddime, beş bab (bölüm) ve bir hatimedden teşekkül etmiştir. Her bölüm kendi içerisinde üç fasla ayrılmıştır. Her bir fasılda ilk önce Türkçe, sonra Farsça ve son olarak da Arapçanın kuralları örneklerle izah edilmiştir.

Kavā'id-i Osmāniyye'nin mukaddime bölümünde sarf ilminin tanımı yapıldıktan sonra Osmanlı alfabesindeki harflerin sayısı otuz iki olarak verilip harflerin okunuşu ve hareke sistemi üzerinde durulmaktadır.

Kitabın birinci bölümü isimler hakkındadır. Birinci bölümün birinci faslında Türkçe isimlerin müfret (tekil) ve cem (çoğul) şekilleri, ismin tanımı ve türleri konularında izah verilmektedir. Kitapta isim, “Bir şahıstan yahut bir şey’den haber veren kelimedir Muhammet, kitap, hâne, su gibi. İsim iki nev’dir. Birisi ism-i âm ki ism-i cins dahi denir at, bağ, beyt, gibi. Diğeri ismi-i has ki alem dahi denir Mustafa, Bağdat, Nil gibi” (KO, 2000: 58). Eserde müfret isimlerin hallere göre çekimleri ise şu şekilde verilmektedir:

Tablo 1. *Kavâ'id-i Osmâniyye'de İsimlerin Hallere Göre Çekimi*

Mücerret	Mef'ûlün-bih	Mef'ûlün-ileyh	Muzâfun-ileyh
ev	Evi	eve	evin
kaplıca	kaplıcayı	kaplıcaya	kaplıcanın
kaya	Kayayı	kayaya	kayanın
saksı	Saksıyı	saksıya	saksının

Eserin, ikinci bölümünde sıfat konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde Türkçe, Arapça ve Farsça sıfat kaideleri ve sıfatların yapısı anlatılmaktadır. Arapça ve Farsça sıfat kurallarının daha ayrıntılı açıklandığı görülmektedir. Eserin üçüncü bölümünde “Kinâyat” başlığı altında zamir türlerinin incelendiği dikkati çekmektedir. Kinâye’nin tanımı ise eserde “İsim olmayarak bir şahsı yahut bir şey’i iş’âr eder kelimelerdir. Bunlar da üç takımdır. Zamir, ism-i işâret, mübhemattır. Zamir ismin yerini tutan lâfızlardır. İsm-i işâret kendileriyle mahsus olan bir şahsa yahut bir şey’e işâret olunan lâfızlardır. Mübhemat mübhem olduğu hâlde bir şahsı yahut bir şey’i iş’âr eden kelimelerdir” (KO, 2000: 76) şeklinde verilmiştir. Şahıs zamirleri sıralamasının, Türkçenin yapısına uygun olarak ben, sen, o, biz, siz ve onlar şeklinde verilmesi dikkat çekicidir. Daha sonrada Farsça ve Arapça zamirler anlatılmıştır.

Eserin dördüncü bölümünde fiil konusu işlenmektedir. Dördüncü bölümün birinci faslında Türkçe fiillere, mastar terimi açıklanarak başlanır. Esere göre, “Asl-ı Türkîde masdar iki kısım olup birinin âhiri mek ve diğerrinin âhiri mak ile gelir

kesmek, kırmak gibi” (KO, 2000: 87). Akabinde eserde “sevmek” ve “yazmak” fiillerinin zamanlara göre menfî ve müspet çekimlerini gösteren bol örnekler mevcuttur. Daha sonra bileşik zamanlar örneklendirilmiştir. Temel zamanların terimleri ise “Mâzî-i şuhûdî, Mâzî-i naklî, Muzâri, Hâl, Müstakbel” olarak verilmektedir. Arapça fiillerin açıklandığı fasılda ise, Arapça mastarların çekim kuralları yer almaktadır. Bazı mastar çekimleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 2. *Kavâ'id-i Osmâniyye'de Mastarların Tasrifî*

Masdar	İsm-i Fâ'il	İsm-i Mef'ûl
îcap	mûcip	mûcep
ifâde	müfit	müfat
îman	mü'min	mü'men
iktizâ	muktezi	muktezâ
istisnâ	müstesnâ	müstesnâ

Kitabın beşinci bölümünde “Edevât” başlığı altında edatların ele alındığı görülmektedir. Eserde edatlar, “Kelimeleri veyahut cümleleri birbirine rabt eden veyahut ma'nâlarına hususiyet-i zâ'ide veren lâfızlardır” (KO, 2000: 120) şeklinde tanımlanmaktadır. Türkçe fasılda “değın, dahi ve sanki” gibi edatlar, Farsça fasılda “ber, berây, bâ ve tâ” gibi edatlar, Arapça fasılda “alâ, ilâ, min ve fi” gibi edatlar açıklanarak örneklendirilmiştir. Eserin “Hâtıme” bölümünde cümle konusu incelenmiş burada “-Dir” ve “değil” kalıpları cümle tamamlayıcısı olarak anlatılmıştır.

“Bu eser, Türk dili ile ilgili ilk eserlerden olduğu için Arapça, Farsça ve Türkçe kaideler birlikte işlenerek Osmanlıca bütünselliği içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar kelime türlerine göre belli bir sistemde verilmiştir. Bu yönüyle Fransız gramer anlayışının etkisini taşıdığı görüşünü hatırlamak gerekir” (Koç, 2006: 63). *Kavâ'id- i Osmâniyye*, Nevzat Özkan

tarafından yeni harflere aktarılarak 2000 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

3.1.2. Medhal-i Kavā'id (1852)

Kavā'id- i Osmāniyye'nin yayımlanmasından bir yıl sonra, Ahmet Cevdet Paşa tarafından ikinci bir gramer yazılmıştır. *Medhal-i Kavā'id* isimindeki bu eser, “*Kavā'id-i Osmāniyye*'nin bir özeti olarak hazırlanmış, ortaokul ders kitabıdır. Bu sebeple ele alınan konular sade ve ayrıntılardan arındırılmış bir şekilde incelenmektedir. *Kavā'id-i Osmāniyye*'de ayrı birer alt bölüm halinde ele alınan Arapça, Farsça gramer unsurları, *Medhal-i Kavā'id* de, Türkçe unsurların arasında daha kısa olarak işlenmektedir” (Özkan, 2000: 1).

Cevdet Paşa'nın bir önceki eseri gibi *Medhal-i Kavā'id* de besmele ve şükür ile başlamaktadır. Akabinde Kur'ân'daki dil ile alakalı ayetler zikredilmektedir. Eser ders kitabı mahiyetinde olduğundan, giriş bölümünden önce “Muallimîne Lâzım Olan Ma'lumat” başlığı altında öğretmenlere bir takım bilgiler verilmektedir. Bu bölümde, “Yazıda Arap alfabesinde bulunan yirmi sekiz harfin kullanıldığını, ancak Arap alfabesindeki **benin** altına nokta konularak yazılan bâ-i Fârisî’ “p”, cimin üzerine üç nokta konularak yazılan cîm-i Fârisî “ç”, **kâf**in üst kolu kıvrılarak yazılan kâf-ı Fârisî “g” ve kâf-ı Türkî adı verilen sağır kâf “ñ” ile bu sayının otuz ikiye çıktığı belirtilir” (Özkan, 2001: 96).

Eserin mukaddime bölümünde “kaaide-i lisân” kavramının tanımı yapılmıştır. Cevdet Paşa'ya göre, “Kaaide-i lisân bir lisânı doğru söyleyip yazmak fennidir. Kaaide-i lisân-ı Osmânî Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak fennidir. Bu lisan Türkî ve Fârisî ve Arabîden mürekkeptir” (Cevdet Paşa, 2000: 25). Cevdet Paşa'nın buradaki lisân tanımı bir önceki kitabında yer alan tanımla da örtüşmektedir. Daha sonra burada Osmanlı Türkçesindeki harfler sıralanır ve harflerin okunuşuyla alakalı teorik bilgiler verilir.

Medhal-i Kavā'id'in birinci bölümünde isim ele alınmaktadır. Burada isim, “Şahıstan yâhut şeyden haber veren kelimedir Ahmet ve kalem gibi ki Ahmet bir şahsın adı olup ondan haber verir. Kalem dahi yazı yazılacak şeyden haber verir. İsimler müfret yâhut cem olur” (Cevdet Paşa, 2000: 27) şeklinde açıklanarak, isimlerin çokluğu ve tekliği konuları üzerinde durulmuş, “izâfet” yani isim tamlamasının açıklaması yapılmıştır.

Eserin diğ er bölümünde sıfat konusu incelenmektedir. Cevdet Paşa sıfatı, ismin halini ve niteliğini bildirmek için ismin yanına getirilen kelimeler olarak izah edip sıfat alan isme “mevsuf” denildiğini yazar. “Kaaide-i Türkiyyece sıfat dâimâ mevsuftan evvel getirilir ve mevsuf cem’ olsa bile sıfat yine müfret kullanılır güzel evler, mürtefi yerler gibi” (Cevdet Paşa, 2000: 29). Ardından bu bölümde çok kısa olarak Arapça ve Farsça sıfat kurallarına değ inilir.

Yazar, kitabın üçüncü bölümünde zamirlere eğ ilir. İlk iş olarak zamirin tanımı verilmektedir. Burada şahıs zamirleri (o, sen, ben, onlar, siz, biz) ismin hallerine göre çekilen ayrıntılı bir cetvelle verilmiştir. Kitabın dördüncü bölümünde işaret zamirleri (bu, şu, o) ve bu zamirlerin çoğ ul şek illeri (bunlar, ş unlar, onlar) açıklanmaktadır. Eserin beş inci bölümü de zamir üzerinedir. Burada Türkçe dönüş lülük zamiri olan “kendi” ve bu zamirin Farsçası “hod” ile Arapçası “bizzat, bi’n-nefs” zamirleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Altıncı bölümde fiil konusuna geçmeden evvel bir nevi hazırlık gibi düşünölebilecek “masdar” konusu açıklanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa “masdar”la ilgili ş u bilgileri vermektedir:

“Masdar bir iş in ismi olup âhiri mek yâhut mak olur. Bunda kaaide odur ki harekesi hafif olan masdarların âhiri mek olur sevmek, silmek, sönmek, sürmek gibi ve harekesi sakil olan masdarların âhiri mak olur atmak, kırmak, sormak, bulmak gibi. Bu mek ile mak edât-ı masdar olup onlar atıldıkta kelimenin madde-i asliyyesi kalır. Bu madde-i asliyye türlü sûretlere girerek fiiler ve fer’-i fiiler hâsıl olur ve o sûretlere sıyga denilir” (Cevdet Paşa, 2000: 35).

Yedinci bölümde fiil konusu ele alınmakta olup fiil, üç zamandan birinde (mazi, hal ve istikbal) meydana gelen iş olarak tanımlanmaktadır. Akabinde bütün zamanlarda fiil çekimleri cetveller halinde örneklendirilmektedir. Bu gramerde de Cevdet Paşa, örnek olarak “sevmek” ve “yazmak” fiillerini seçmiş, ayrıca bu fiillerin dilek, şart, emir ve gereklilik kipleriyle çekimli örneklerini vermiştir. Sekizinci bölümde fiilimsi konusu iş lenmektedir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yapan bazı ekler gösterilerek bu eklerin örneklendirilmesi yapılmıştır. Fiil bölümünde düzenli bir şekilde bolca örnek bulunmaktadır. Bu tavır konuların pekiştirilmeye çalışıldığına işaret eder ki, bu da bir ders kitabı olan *Medhal-i Kavâ'id*’in mahiyetine uygundur.

Bir sonraki bölümde edatlar ele alınmaktadır. Bu bölümde Türkçe “üzere”, “için”, “ile”, “ki”, “dahi” ve “yahut” gibi edatların açıklamaları yapılmış ve bu

edatların Farsça ile Arapça'daki karşılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eserin son bölümünün de cümle konusuna ayrıldığı görülmektedir.

Medhal-i Kavā'id'in sonuna ek olarak öğretim amaçlı bazı bölümlerin ilave edildiği görülmektedir. Fiil kökü tek heceli, iki heceli ve üç heceli olan fiillere onlarca örnek verildiği, ayrıca bu bölüme bazı dil bilgisi kurallarının da eklendiği dikkati çekmektedir.

Netice olarak, "*Medhal-i Kavā'id* ilk Türkçe dil bilgisi kitabımız olan *Kavā'id-i Osmāniyye*'nin ders kitabı olarak sadeleştirilmesiyle oluşan bir dil bilgisi kitabı olmasıyla önemli bir adımdır. Eser, dil bilgisi kitabı oluşturma çalışmalarına getirdiği yaklaşımla uzun süre örnek oluşturmuştur" (Koç, 2006: 66). Ayrıca söz konusu gramer Nevzat Özkan tarafından yeni harflere aktarılmış ve 2000 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

3.1.3. Emsile-i Türkiyye (1866)

Abdullah Ramiz Paşa tarafından kaleme alınan "*Emsile-i Türkiyye*" hacimce kendinden önce yazılmış gramerlerden geniş olmasının yanında gramer metodu olarak da kendinden önceki eserlere nazaran daha nitelikli olduğu söylenebilir. Çünkü Cevdet Paşa'nın, yazdığı gramerlerde lisanımızın Türkçe, Arapça ve Farsçanın terkibinden meydana geldiğini söyleyerek, eserlerinde Türkçe kaidelerden çok Arapça ve Farsça kaidelere yer verdiği görülmektedir.

Abdullah Ramiz Paşa'nın eserine hem "*Emsile-i Türkiyye*" ismini koyması hem de Osmanlı Türkçesi içerisinde Türkçe kaideleri tespit ederek eserine yansıtmaya çalışması, Türk gramerciliğinde önemli bir aşama sayılabilir. Ramiz Paşa, eserini üç bölüm ve yedi alt bölüme ayırmış ve bunlara ek olarak "Hatime" bölümü eklemiştir. Eserin genel tasnifi şöyledir:

1.BÂB

Burada üç fasıl bulunmaktadır:

1. İsim ve isimlere lâhik
2. Sıfat ve bunlara müteâllik olan edatlar
3. Zamirler

2. BÂB

Burada iki fasıl bulunmaktadır:

1. Fiil ve buna ilhâk kılınan hurufât
2. Fer'-i fi'il (filimsiler)

3. BÂB

Burada iki fasıl bulunmaktadır:

1. Edatlar ve hurûf-ı âtife ve râbita
2. Hurûf-ı nidâ (İdben, 1999: 27).

Gelenek olduğu üzere eserin mukaddimesinde Allah'a ve Peygamber'e dua ile bir giriş yapılmış, ardından isimlerin anlatıldığı birinci fasla geçilmiştir. Daha önceki eserlerde önce sarf ve nahiv ilimlerinin tanımı yapılmakta, akabinde Türkçe alfabe tanıtılıp hareke sistemi hakkında bilgi verilmekteydi. Ancak *Emsile-i Türkiyye*'nin doğrudan kelime türlerinden başladığı görülmektedir.

Birinci bölümde isimlerin tanımı yapıldıktan sonra, “isimlerde müfret ve cem’, ism-i mücerret ve ism-i müşahhas, isimlerin tasrifi ve mürekkebi” konuları bol örnekle açıklanmaktadır. Birinci bölümün ikinci faslında sıfatlar ele alınmaktadır. Ramiz Paşa, sıfatın uzunca bir tanımını vererek bir giriş yapmıştır:

“Bir kelimenin ma’nâ-yı müstakiline delâlet edemeyip yalnız ol kelimenin ba’zı hâl ve keyfiyatını iş’âr ve beyan eden lâfza sıfat derler ve bunlar dahi elvan yâ’ni renk ve meydanda olup olmayan kusur ve uyup veyahut zîb ü zînete dâ’ir ma’nâlar ifâde eden lâfızlardır. Herhangi bir ismin evveline zamm u ilave kılınan ve hâl ü şânını beyan eden lâfza sıfat ve mezkûr isme mevsuf tesmiye kılınır. Meselâ ‘güzel ev’ ve ‘yüksek bârgîr’ ve ‘Kör Muhammet’ ve hâkeza denildikte *güzel* ve *yüksek* ve *kör* lâfızları sıfat ve *ev* ve *bârgîr* ve *Muhammet* kelimeleri mevsuf olurlar” (Ramiz Paşa, 1999: 12).

Sıfatın tanımlanmasından ve ismin hallerine göre çekimli örneklerinin verilmesinden sonra “izâfet” (tamlama), “esmâ-i a’dât” (sayı sıfatları), “mukâyesât” (sıfatlarda derecelendirme) kavramları açıklanarak tablolarla örneklendirilmiştir:

Tablo 3. *Emsile-i Türkiyye’de Sıfatların Derecelendirilmesi*

A’lâhğı Cihetle		
Mertebe-i Ülâ	Mertebe-i Sâniye	Mertebe-i Sâlise
a’lâ	daha a’lâ	en a’lâ
güzel	pek güzel	gayet güzel
güzel	ziyâde güzel	pek ziyâde güzel

Emsile-i Türkiyye'nin ikinci bölümü fiiller ve fiilimsilere ayrılmıştır. Bu bölümde de ilk olarak fiilin, fiilimsinin ve de masdarın tanımlarının yapıldığı

görülmektedir. Bu bölümün oldukça geniş olarak açıklandığı dikkati çekmektedir. Fiiller zamanlara ve şahıslara göre çekimlenerek müspet ve menfî şekilleriyle, düzenli tablolar halinde gösterilmiştir. Terimler daha önce Ahmet Cevdet Paşa'nın yayımladığı dil bilgisi kitaplarında yer alan terimlerle hemen hemen aynıdır. Ancak örneklerin bolluğu ve çeşitliliği bakımından bu kitap daha niteliklidir.

Eserin son bölümü edatlar hakkındadır. Müellif, edevâtı “Kelimeleri veyahut cümleleri birbirine rabteden veyahut ma'nâlarına hususiyet-i zâ'ide veren lâfızlardır” (Ramiz Paşa, 1999: 154) diye tanımlamıştır. Tanımdan sonra “üzere, için, çünkü, zira, ise, ki, veyahut, sanki, meselâ, gûyâ ve ile” gibi edatların açıklamasıyla örneklendirmeleri yer almaktadır. Örnek verecek olursak, Ramiz Paşa “ile” edatını şu şekilde izah etmiştir:

“*ile* musâhabet ve isti'âne edatıdır ki, ilave olunduğu isim ile bir şeyin beraber olduğunu ifâde eder. '*Hoca ile sokağa çıktım*' gibi mütekellimin hoca ile beraber olduğunu ve diğeriyle bulunmadığını ifâde ve beyan eder. *İle* lâfzı vesâtet ve âliyet ma'nâsını ifâde ettikte isti'âne ya'nî yardım ma'nâsına olur: '*Bıçak ile ve balta ile ve keser ile kestim*' denildikte '*Bıçak ve balta ve keser vâsıtasıyla kestim*' demek olmakla isti'âne ma'nâsı olmuş olur ve ba'zen *ile*'nin evvelinde olan elif ve yâ'sı hazfolunur. Nitekim kalem ile yerine '*Kalemle yazdım*' denilir” (Ramiz Paşa, 1999: 155).

Yazar, edat bölümünün ikinci faslında “Hurûf-i Nidâ” başlığı altında “a, yâ, ey, işte, hele, haydi, ah, of, vah ve vay” gibi çeşitli ünlem bildiren açıklayarak örneklendirir. Akabinde eserin “Hâtime” kısmına geçilir. Bu kısımda cümle konusunun işlendiği isim ve fiil cümlelerinin terkihi ve rabtı üzerinde durulduğu görülmektedir.

Emsile-i Türkiyye'de, Emir İçhem İdben tarafından yeni harflere aktarılmış ve 1999 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkmıştır.

3.1.4. Kavâ'id-i Türkiyye (1871)

Ahmet Cevdet Paşa'ya ait olan *Kavâ'id-i Türkiyye*, sıbyan mekteplerinde okuyan öğrencilerin kaynak kitap ihtiyacını karşılamak amacıyla yazılmış ve birçok baskı yapmıştır.

“Eser sade bir dille ve Türkçe kurallar ağırlıklı olarak yazılmıştır. *Kavâ'id-i Türkiyye* başlıklı giriş bölümünde Türkçenin ses özellikleri, alfabe, imla konularıyla ünlüleri okutan işaretler üzerinde durulmuştur” (Karabacak, 2012: 617). Ardından “Mukaddime” bölümünde, lisanın tanımı yapılarak kısaca harfler tanıtılmış ve hareketler üzerinde kısa bilgiler verilmiştir.

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde isimlerin, ikinci bölümde sıfatların, üçüncü bölümde zamirlerin, dördüncü bölümde işaret isimlerinin, beşinci bölümde mübhemat (belgisiz sözcükler, kendi, kim, ne, nice, nasıl, hangi, kaç vb.) kelimelerinin, altıncı bölümde masdarların, yedinci bölümde fiiller ve fiillerin zamanlara göre olumlu olumsuz çekimlerinin, sekizinci bölümde ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe gibi basit Arapça unsurların ve dokuzuncu bölümde ise edatların üzerinde durulmaktadır.

Eser, hitap ettiği kitleye uygun olarak oldukça sade bir üslupla kaleme alınmış olup eserde genel olarak Türkçe dil bilgisi kuralları açıklanmaya çalışılmıştır. Hacim bakımından da oldukça küçük olan eser uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmıştır.

3.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE (1876-1878) YAZILAN GRAMERLER

3.2.1. 'İlm-i Sarf-ı Türkî (1876)

Süleyman Hüsnü Paşa tarafından kaleme alınan “*İlm-i Sarf-ı Türkî*” dokuz bölümden oluşan, ağırlıklı olarak da Türkçe kuralların verildiği bir dil bilgisi kitabıdır. “Ortaokul öğrencileri için hazırlanan bu eserde dönemin diğer dil bilgisi kitaplarına göre daha sade bir dil kullanıldığı görülmektedir. Buna dayalı olarak anlatım son derece açık ve anlaşılır bir dille gerçekleştirilmiştir” (Toparlı ve Yücel, 2006: 5). *İlm-i Sarf-ı Türkî*, hacim olarak oldukça küçük olmasına rağmen bu özelliklerinden dolayı dikkate değer bir dil bilgisi kitabıdır.

Eserinin adını özellikle “*İlm-i Sarf-ı Türkî*” olarak koyan Süleyman Hüsnü Paşa, Türkçülüğün öncü şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilebilir. Kitabının adını “*Türkî*” olarak koymasının sebebini ise, “Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, dilimize Osmanlı dili ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin adı ise yalnız Türk’tür. Buna göre dili de Türk dilidir, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır” (Toparlı ve Yücel, 2006: 9) ifadeleriyle açıklamaktadır.

Mesleği askerlik olan Süleyman Hüsnü Paşa, devletin çeşitli kademelerinde hizmet etmiş aydın bir şahsiyet olmanın yanında, dil ve tarih alanlarında önemli eserler bırakarak kültür hayatımıza da katkıda bulunmuştur.

‘İlm-i Sarf-ı Türkî’ ye besmele ile başlayan yazar, giriş bölümünde çok kısa olarak “sarf, kelime ve harf” kavramlarının tanımını yapmış ve dilimizde ki harflerin sayısını otuz dört olarak vermiştir. Daha sonra alışıla geldiği üzere harekeler ve okunuşları üzerinde bilgi verildiği görülmektedir. Ardından ise isimlerin tarif edildiği bölüme geçilir.

Eserde isim, “Göze görünen veyahut hatıra gelen her şeyi bildiren kelimeye derler: ağaç, asma, akıl, söz gibi” (Süleyman Paşa, 2006: 5) şeklinde tanımlanır. Ardından “ism-i cins, ism-i alem, müfret, cem” konuları belirtildikten sonra, “ismin halleri” ve “izafet” tanımlanarak bölüm sonunda isimlerin “ahvâl-i erbaasının tafsilî” bir tablo şeklinde gösterilir.

İkinci bölümde sıfatlar ele alınır ve yaklaşık bir sayfada bu konu özetlenmektedir. Burada “sıfat, mevsuf, sıfat-ı kıyâsiyye, sıfat-ı asliyye ve sayı sıfatları” açıklanıp kısaca örneklendirilmiştir.

Üçüncü bölümde zamirler açıklanmıştır. Süleyman Paşa’ya göre zamir, “İsm-in yerini tutan kelimedir” (Süleyman Paşa, 2006: 9). Tanımdan sonra zamirin beş türlü olduğu (zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fi’lî ve zamîr-i vasfî) vurgulanıp, zikredilen zamir türleri tablolar eşliğiyle örneklendirilmiştir. Dördüncü bölümün başlığı “İsm-i İşâret” olup burada işaret zamirleri (bu, şu, o) ve bu zamirlerin ismin hallerine göre çekimleri verilmiştir. “Mübhemât” başlığındaki beşinci bölümde ise, “kendi” dönüşlülük zamiri ve bunun ismin hallerine göre çekimleri bulunmaktadır.

Eserin altıncı bölümünde “Master” konusu açıklanmaktadır. Bu bölümün diğer bölümlere nazaran daha ayrıntılı işlendiği göze çarpar. Masterın tanımı, müspet ve menfi şekilleri ile masterların yapıları bu bölümde açıklanmaktadır. Master konusuyla da bağlantılı olarak yedinci bölümde fiiller açıklanmaktadır. Eserde fiil şu şekilde tanımlanmıştır:

“Fiil bir işin geçmiş veya şimdiki veya gelecek zamanlara münasebetini anlatan kelimelerdir: gördü, görüyor, görecek gibi. Fiillerin hem vuku bulacağı zamanlara münasebetini anlatmak ve hem de nasıl vuku bulacağını bildirmek için ahirlerindeki edatların türlü türlü olmasına ‘sıyga’ derler ve o sıygaları değiştirmeye de ‘tasrif’ denilir. Sıygalar iki kısım yani bölüktür. Biri basit ve diğeri mürekkeptir” (Süleyman Paşa, 2006: 27).

Tanımlardan sonra, fiillerin basit ve bileşik zamanlarda çekimlenerek, bunlar tablolar halinde örneklendirilmiş sekizinci bölüm olan “fer’-i fi’l” (fiilimsiler)

bahsine geçilip “-n, -An, -IcI, rAk” fiilimsi ekleri izah edilerek örnek kelimeler sıralanmıştır.

Kitabın dokuzuncu bölümü edatlara ayrılmıştır. Edatların oldukça ayrıntılı ele alınmış olması dikkat çekicidir. Burada tam 51 tane edatın (ise, işte, eğer, ile, illa, ama, imdi, ancak, bari, belki vb.) üzerinde durulduğu ve bu açıklamaların örnek cümlelerle desteklendiği görülmektedir.

Eserin “Hatime” bölümünde ise cümle konusu ele alınmaktadır. Bu bölüm bir sayfa kadar olup cümle hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu bahiste Süleyman Paşa şu bilgileri vermiştir:

“Cümle muhataba yani karşısındaki adama tamam bir fayda ve haber veren sözdür ki heyeti bozulduğu vakitte ikisinden bir sıfat ve mevsuf hâsıl olur, buna ‘kelam’ da derler.

Cümle iki kısımdır. Birincisi, cümle-i fi’liyyedir ki fiil ile failden yapılır:

Kavga oldu.

Hararet geliyor.

Sen okudun.

Ben görmedim gibi.

İkincisi, cümle-i ismiyyedir ki mübtedâ ile haberden yapılır: *bu çocuk çalışkandır* gibi *çocuk* mübtedâ, *çalışkan* haber ve *-dır* da edât-ı haberdir” (Süleyman Paşa, 2006: 48).

3.3. MUTLAKİYET DÖNEMİNDE (1878-1908) YAZILAN GRAMERLER

3.3.1. Sarf-ı Osmânî (1884)

Selim Sabit tarafından kaleme alınan *Sarf-ı Osmânî*, daha önce yazılmış gramerler gibi besmele ve akabinde “kelime, hece ve harf” kavramlarının açıklanmasıyla başlamaktadır. Selim Sabit eserinde Osmanlı lisanının harf sayısını 33 olarak vermekte olup ardından “muttasıl” ve “munfasıl” harfleri izah etmektedir. Alışılacağı gibi burada hareke sistemi üzerinde durulmaktadır. Kitabın bölümlerine geçilmeden önce, eserin üç bâbta tertip edildiği, birinci bölümün Türkçe kelimelerin, ikinci bölümün Arapça kelimelerin, üçüncü bölümünde Farsça kelimelerin tasrifine ayrıldığı belirtilmektedir. “Selim Sabit Efendi, eserinde klasik gramer sistemini takip eder. Dil bilgisi ile ilgili bütün konulara temas etmiştir. Türkçe yapı ve görev bahislerine ağırlık verir” (Temizyürek, 1999: 43). Ayrıca eser içerisinde, imlâ konuları ayrı bir başlık altında ele alınmamış yeri geldikçe açıklanmıştır.

Eserin ilk bölümünde Türkçe kelimeler ve kurallar izah edilmektedir. Birinci bölüm kendi içerisinde beş fasla ayrılmış ve her fasılda bir kelime türü incelenmiştir.

Salim Sabit'e göre Türkçede beş çeşit kelime bulunmaktadır. Bunlar, "isim, sıfat, fiil, kinaye ve edevât"tır. Bu izahtan sonra isimlerin anlatıldığı fasla geçilmektedir.

İsimlerin anlatıldığı fasılda ismin "Zamandan bağımsız olarak hariçte ve zihinde bulunan bir şeye delalet eden kelimeler" (Selim Sabit, 1301: 5) şeklinde tanımlanarak "ism-i cins, ism-i 'alem, ism-i mekân, ism-i tasgir (isimlerde küçültme), ism-i mensûb ve ism-i vasfî" kavramları açıklanarak örneklendirilmiştir.

Birinci bölümün ikinci faslında sıfatların üzerinde durulmuştur. Yazar sıfatı, "İsimlerin önüne gelerek hâl ve keyfiyeti beyan eden lafızlardır" (Selim Sabit, 1301: 9) diye tanımladıktan sonra sıfatlarla ilgili açıklamalara geçmiştir. Bu bölümde sıfatlarla alakalı bir "Tenbih" göze çarpmaktadır. Yazar bir sözcüğün sıfat olup olmadığını tespit etmenin basit bir yöntemini tarif eder:

"Bir kelimenin sıfat olup olmadığını kolayca anlaşılacak üzere ol kelimeden sonra (kimse ve nesne) lâfızlarından biri vaz' olundukta eğer ma'nâ sahih olur ise sıfat ve eğer ma'nâ sahih olmaz ise ol kelimenin sıfat olmadığı ma'lûm olur (*büyük kimse ve güzel nesne*) gibi" (Selim Sabit, 1301: 10).

Üçüncü fasılda fiiller konusu işlenmektedir. Selim Sabit'in fiilleri anlatırken mastarları ve fiilimsileri, kendisinden önceki gramer yazarları gibi müstakil başlıklar altında ele almadığı, bu konuları fiil konusuna dâhil ettiği görülmektedir. Fiillere yönelik açıklamalar daha önce yazılmış dil bilgisi kitaplarıyla örtüşmektedir. Ancak "fi'l-i ma'lûm" ve "fi'l-i meçhul" terimlerinin açıklayarak fiillerde çatı konusuna değinmiş olması dikkati çekmektedir. Fiillerde zamanın açıklandığı bölümlerdeki terimler ve tasrifler, daha önceki gramerlerle hemen hemen aynı olup, ayrıca fiillerin temenni (istek), şart ve emir tasrifleri de tablolar halinde örneklendirilerek fiilimsiler bahsine geçilmiştir. Fiilimsilerden sonra birleşik zamanlar kısa bir şekilde açıklanıp tablolar halinde örneklendirilmiştir. İmlâ mevzularına özellikle fiil faslında sıkça değinildiği görülmektedir.

Dördüncü fasılda "Kinâye" başlığı altında "zahir, ism-i işaret (işaret zamirleri) ve mübhemât" kavramları hakkında bilgi verilmektedir. Zamirleri, "şahsî, izâfî, nisbî ve filî" olarak dört başlıkta açıklayan Selim Sabit, mübhemât başlığı altında "kim, ne, hangi, nice, nere ve kaç" gibi soru kelimelerinin üzerinde durmuştur.

Türkçe kelimelerin açıklandığı bölümün son faslında edatlar işlenmektedir. Bu bölümün, çeşitli edatların madde başı şeklinde sıralanıp açıklanması şeklinde tertip edildiği dikkati çekmektedir. Edatın genel bir tanımının yapıp cümledeki işlevi belirtildikten sonra, “üzre, ancak, ile, iken, imdi, pek, bari, bile, çünkü, değin, dahi, dek, şöyle, böyle, öyle, ne, nice, nere, nitekim, haydi, hem, yoksa” gibi edatların üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümü Arapça kelimelere ayrılmıştır. Selim Sabit, Arapçadan dilimize geçen kelimelerin, “isim, fi’l-i aslı, fi’l, fi’l-i fer’î” olmak üzere dört neviden olduğunu, bunların haricinde bir takım edatların da dilimize geçtiğini belirterek, bu konuları dört fasıl halinde izah etmektedir.

Sarf-ı Osmānî’nin son bölümünde ise, Farsçadan dilimize geçen kelimelerin üzerinde durulmuştur. Yazara göre, Farsçadan Türkçeye “ism, fi’l-i fer’î ve bazı edevât” olmak üzere üç neviden kelime geçmiştir. Bu kelime türleri de kitapta üç fasıl halinde açıklanmaktadır.

Selim Sabit’in eserinde Türkçe, Arapça ve Farsça kuralları ayrı bölümler halinde ele alıp açıkladığı görülür. Ahmet Cevdet Paşa da dil bilgisi kitaplarını bu yöntemle tertip etmiştir. Bu metodun izlenmesinin sebebini ise, Cevdet Paşa ve Selim Sabit’in Türkçeye bakış tarzında bulabiliriz. Her iki müellif de, dönemin Türkçesini Arapça ve Farsça ile terkip olunmuş bir dil olarak gördüklerinden, kaleme aldıkları dil bilgisi kitaplarında Türkçe, Arapça ve Farsça kuralları müstakil bölümler altında izah etmişlerdir.

3.3.2. Kavā'id-i Lisān-ı Türkî (1884)

Halit Ziya Bey tarafından, Alay Mekteplerindeki Türkçe derslerinde okutulmak üzere kaleme alınmış olan *Kavā'id-i Lisān-ı Türkî*, dönemin önemli dil bilgisi kitaplarından. Kitapta özellikle Türkçe kuralların üzerinde durulması ve öğrencilerin seviyelerine uygun örneklerle, dil bilgisi öğretiminin pekiştirilmeye çalışılması eserin göze çarpan özellikleridir.

77 sayfadan oluşan eserin yöntem bakımından uygulamalı bir gramer olduğu ileri sürülebilir. Çünkü “Kitabın düzeni kurulurken, Türkçedeki, sözcük türlerini tanıtmak onların doğru ve iyi kullanımlarını sağlayan kuralları ve incelikleri göstermek amaçlanmıştır. Bu yönden yazar, kavramları açıklamayı yeterli görmemiş, her konunun sonuna öğrenciler için “Tatbikat” başlığını taşıyan alıştırmalar da

eklemiştir” (Türkay, 1999: 6). Bu yönü ile *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, kendisinden önceki eserlerden ayrılmaktadır.

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırası ile “İsim, Sıfat, Zamir, Fiil, Fer’-i Fiil, Ta’dîl Fiil, Edât-ı Rabt, Edât-ı Sıla ve Edât-ı Nidâ”dır. Ayrıca kitabın sonunda müstakil bir “İmlâ” bölümü yer almaktadır ki, daha önceki dil bilgisi kitaplarında imla mevzuları ayrı bir başlık altında değil sırası geldikçe ele alınmıştır. Ayrıca imla kısmından sonra “Tenkit” başlığı altında bazı noktalama işaretlerinin ele alınması da dikkat çekici bir gelişmedir.

Eserin henüz başlangıcında, “Muallim Efendilere İhtar” başlığı altında öğretmenler için bir takım uyarıların yapıldığı görülür. Burada dikkat çekici husus ise, ilk defa bir dil bilgisi kitabında Türkçenin telaffuzuna ilişkin ikazların yer alıyor olmasıdır. Halit Ziya Bey burada şunları yazmaktadır:

“Türkçenin en makbul telâffuzu pâyitaht ahâlisinin lakırdıdaki telâffuzları olduğundan, şâkirtlerin kelimeleri böyle okumağa, alıştırmalarına sa’y ile beraber meselâ کلوب دیدی، (didi, gelüp) gibi kelimeler böyle yazılırlar, amma *dedi, gelip* okunurlar diye ihtar hele şâkirtleri *benim, gelmişim, olmuşum* gibi kelimeleri, Azerbaycanlılar gibi *benem, gelmişem, olmuşam*, gibi telâffuzdan men ederek, Türkçenin selâsetini muhâfazaya pek ziyâde dikkat ve i’tinâ olunmalıdır” (Halit Ziya Bey, 1999: 13).

Eserin giriş kısmında, “Doğru söylemek ve yazmak ilmine kavâid-i lisân” (Halit Ziya Bey, 1999: 14) denildiği belirtildikten sonra kelime ve harfin tanımı yapılmaktadır. Halit Ziya Bey, eserinde Türkçede ki harflerin sayısını 31 olarak vermektedir. Akabinde harflerin bitişmeleri anlatılarak hareke sistemi üzerinde durulmaktadır.

Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî’nin birinci bölümünde isimler işlenmektedir. İsmi tanımlayan yazar, ardından “ism-i âm, ism-i has, müfret, cem, ism-i mürekkebe, ism-i maddî, ismi-i mücerret, ism-i tasgîr, izâfet” gibi kavramları sade bir biçimde açıkladıktan sonra bazı isimleri, ismin hallerine göre çekimlemiştir.

Eserin ikinci bölümünde sıfatlar izah edilmektedir. Bu bölümde yazar, sıfatları alışılmışın dışında bir yöntemle öğretmeye çalışır. Daha önceki gramerlerde önce terimlerin tanımı yapıp ardından örnekler verilmekteydi. Halit Ziya Bey’in, tam tersini yaparak, örnekten tanıma giderek sıfatı, öğrencilere sezdirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu yaklaşım, çağdaş ders kitaplarının yöntemlerine de uygundur. Yazar sıfatları şu şekilde izah eder:

“İnsan bir at gördüğü vakit, onun zâhiri olan ahvâline bakarak der ki: Bu at kırdır yâhut yağızdır yâhut kuladır, semizdir, zayıftır ve hâkezâ; zâhiri ahvâline bâtinî ahvâline naklederek de deriz ki: Bu at serttir, ateşlidir, ürkektir ve hâkezâ. Göge baktığımız vakit deriz ki: Gök mâvidir, berraktır, bulutludur ve hâkezâ.

Atın ahvâlini beyân eden bu (kır), (yağız), (semiz), (zayıf), (sert), (ateşli), (ürkek) kelimeleri ve göğün ahvâlini beyân eden (mâvi), (berrak), (bulutlu) kelimeleri sıfattırlar” (Halit Ziya Bey, 1999: 22).

Eserin üçün bölümünde zamirler açıklanmaktadır. Zamirin tanımı yapıldıktan sonra “zamîr-i şahıs, zamîr-i işâret, zamîr-i temellük, zamîr-i ibham, zamîr-i izâfî” diye terimleştirilen zamirlerin tasrifleri tablolar halinde örneklendirilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü fiiller üzerinedir. Bu bölümün kitaptaki diğer bölümlere nazaran daha geniş olduğu dikkati çekmektedir. Fiili “İş veya hal beyan eden kelime” (Halit Ziya Bey, 1999: 32) şeklinde açıklayan yazar, fiillerde zaman, kemmiyyet, şahıs konularını müspet ve menfî çekimleriyle anlatmaktadır. Fiillerde çatı konusuna da değinen yazar, bugün “işteş çatı” ismiyle kullandığımız terimi “fi’l-i müşâreket” terimiyle karşılar. Bunu da “Bir işin birkaç kişi arasında müşterek vukû’unu bildiren” (Halit Ziya Bey, 1999: 47) fiiller olarak tanımlamaktadır. Fiil bahsinde bütün tasriflerde “sevmek” fiilini kullanan yazar bu fiilin “müşâreket” çekimini zamanlara göre şu şekilde vermektedir:

Tablo 4. *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'de Fiillerin Tasrifi*

İhbâriyye Hal	Müstakbel-i İrâdî	Mâzî-i Şuhûdî	Müstakbel-i Mecbûrî	Mâzî-i Naklî
Sevişiyorum	Sevişirim	Seviştim	Sevişeceğim	Sevişmişim
Sevişiyorsun	Sevişirsin	Seviştin	Sevişeceksin	Sevişmişsin
Sevişiyor	Sevişir	Sevişti	Sevişecek	Sevişmiş
Sevişiyoruz	Sevişiriz	Seviştik	Sevişeceğiz	Sevişmişiz
Sevişiyorsunuz	Sevişirsiniz	Seviştiniz	Sevişeceksiniz	Sevişmişsiniz
Sevişiyorlar	Sevişirler	Seviştiler	Sevişecekler	Sevişmişler

Eserin beşinci bölümünde “Fer-i Fiil” başlığı altında, sadece “-An” ve “-IcI” filimsi ekleri oldukça kısa bir şekilde açıklanmıştır. Eserin yedinci bölümünün ise

“Ta’dîl-i Fiil” başlığı altında zarflara ayrıldığı görülmektedir. Yazar zarfı “Bir fiilin manasını ta’dîl ve tesviye eden” kelimeler olarak tanımlamıştır. Başlıca zarflara ise “bugün, yarın, dün, öbür gün, az, çok, çabuk yavaş, ağır, hızlı, daha, pek, en, dâima, derhâl, der-akap, muttasıl, lâ-yenkati, iyi, fena, o, kadar, asla, kat’an, şüphesiz, az, çok, öte, beri, müttehiden, müttefikan, kıyasen, min cihetin, henüz, iyice, epey, yalnız, gayet, ziyâde” (Halit Ziya Bey, 1999: 58) kelimelerini örnek vermektedir.

Eserin yedi, sekiz ve dokuzuncu bölümlerinde edatlar incelenmektedir. Edatları, “edât-ı rabt, edât-ı sıla ve edât-ı nidâ” olarak üçe ayıran yazar, bu üç gruptaki belli başlı edatları sıralamaktadır.

Halit Ziya Bey’in eseri, “Yazıldığı döneme yalın sayılabilecek dili, açık ve düzenli anlatımıyla Türkçeyi iyi öğretmek için hazırlanan kitapların başarılı, güzel örneklerinden biri ve yer yer özellikle tatbikatlardaki bazı cümlelerde Fransızcanın kokusu sezilmekle birlikte, Türkçenin işleyişini sağlayan kuralları, onun kendi özgün yapısına dayanarak açıklayan bir çalışma” (Türkay, 1999: 7) olması nedeniyle dikkate değer bir dil bilgisi kitabıdır.

3.3.3. Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye (1885)

Ahmet Cevdet Paşa'nın son dil bilgisi kitabı olan *Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye*, Paşa'nın Fuat Paşa ile beraber kaleme aldığı ilk kitabının, çeşitli eksiklerini tamamlamak ve yeniden düzenlemek amacıyla yazdığı eseridir. Bu bakımdan *Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye*, *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin yeniden ele alınıp düzenlenmiş şekli olarak düşünülebilir. “İlk baskısı H. 1303/M. 1885'te yapılan bu eserin, daha sonra değişik düzenlemelerle otuzdan çok baskısı yapılmıştır. Ancak bu eserin sadece yedi ayrı baskısı tespit edilebilmiştir. Eserin diğer baskıları 1304/1886, 1306/1888, 1307/1889, 1308/1890, 1311/1893, 1324/1906 tarihlerinde yapılmıştır”(Karabacak, 2012: 618). Eser dil bilgisi kurallarının açıklanması bakımından Cevdet Paşa'nın daha önce yazmış olduğu kitaplarla hemen hemen aynıdır.

Eser sekiz bölümden ve bölümlerin içerisinde fasıllardan oluşmakta olup Ahmet Cevdet Paşa giriş bölümünde daha önce yazdığı dil bilgisi kitaplarını tanıtarak, bu kitabın *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin yeniden tertip edilmiş şekli olduğunu vurgulamaktadır. Akabinde “Muhtıra” bölümünde dilin tanımı yapılmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa daha önce olduğu gibi Osmanlı lisanını “Aslı Türkçedir. Fakat Fârisîden ve Arabîden pek çok lâfızlar alıp üç lisandan mürekkep bir lisân olmuştur” (Cevdet Paşa, 2007: 27) diye tanımlamaktadır. Ancak bu kitabında Arapça ve Farsça unsurlar diğer kitaplarında olduğu gibi müstakil bölümler halinde açıklanmamıştır. Bölümlere geçilmeden önce Osmanlı alfabesindeki harfler tanıtılıp ve harflerin sayısı 32 olarak verilmiştir. Sonra harekeler ve harflerin okunuşuna ilişkin tanımlamalar yapılmıştır.

Eserin birinci bölümünde isim konusu incelenir. “İsm-i has ve âm, müfret, cem, ism-i mekân, ism-i tagîr, esmâ’-i â’dâd, â’dâd-i tevezîyye” kavramları bu bölümde açıklanarak örneklenmektedir. Ahmet Cevdet Paşa’nın daha önce ayrı bir başlıkta ele aldığı “Mübhemât” kelimelerini bu kitapta isimlerle birlikte değerlendirmesi dikkat çekicidir.

İkinci bölüm sıfatlara ayrılmıştır ve bu bölüm oldukça kısadır. Sıfatlarda küçültme ve mübalağa burada değinilen unsurlar arasındadır.

Üçüncü bölümde çeşitli tamlamaların üzerinde durulmuştur. “Birinci fasılda belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarıyla Farsça tamlama, ikinci fasılda sıfat tamlaması ve vasf-ı terkîbî, üçüncü fasılda ismin cümle içinde kullanılışı üzerinde durulur” (Karabacak, 2012: 619).

Eserin bir sonraki bölümü ise zamirlerle ilgilidir. Bu bölümün de, Cevdet Paşa’nın diğer kitaplarındaki zamir bölümlerine göre daha kısa olduğu ve daha çok Türkçe unsurların üzerinde durulduğu söylenebilir. Zamirleri beşe ayıran Cevdet Paşa, burada, “zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i vasfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fiilî” kavramları üzerinde bilgi verilmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde fiiller izah edilmiştir. Bu bölümün daha ayrıntılı olarak ele alındığı ve ağırlıklı olarak Türkçe unsurların üzerinde durulduğu görülmektedir. “Birinci fasılda fiillerin tasnifi, ikinci fasılda fiil çatıları, çatı ekleri ve olumsuzluk şekilleri ile Arapça fiil vezinleri, üçüncü fasılda malûm ve meçhûl, dördüncü fasılda mastar, beşinci fasılda fiilden türemiş kelimeler, altıncı fasılda fiil çekimi anlatılır” (Karabacak, 2012: 619). Fiillerin çekimleri yapılırken, daha önceki kitaplarda olduğu gibi gene “sevmek” ve “yazmak” fiilleri kullanılmıştır.

Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye’nin altıncı bölümünde edatlar anlatılmıştır. Burada “edât-ı nida, edât-ı tenbih, edât-ı ta'lil, edât-ı edât-ı nefy, edât-ı

teşbih, hurûf-ı atf” kavramları açıklanarak “üzere, eğer, iken, ile, imdi, amma, ancak, belki, dek, diye ve ki” gibi edatlar hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Eserin yedinci bölümünde cümle ve cümle unsurları hakkında kısa bilgiler verilip son bölümde “Elfâz-i Arabiyyeye Mahsus Olan Bazı Besâil” başlığı altında dilimize Arapçadan geçmiş unsurlar hakkında açıklamalar yapılmaktadır.

Bölümlerden sonra bir nevi ek mahiyetinde “Zeyl-i Kitap” kısmı bulunmaktadır ki, burada dilimizde yer alan Arapça ve Farsçanın çeşitli unsurları izah edilmektedir. “Zeyl-i Kitabın birinci faslında hemzenin imlâsı, ikinci faslında pekiştirme sıfatları, üçüncü faslında ikili, üçlü, dördü köklerle Türkçe semâî masterlar, dördüncü faslında Farsça emr-i hazırlar, beşinci faslında Arapça dışı kuralsız isimler, altınca faslında Arapça kuralsız çokluklar anlatılır” (Karabacak, 2012: 619). Arapça ve Farsça unsurlar hakkındaki açıklamalar, esere bir bölüm olarak değil “ek” olarak girmiştir. Bu da Ahmet Cevdet Paşa’nın ilk grameri olan *Kavâ'id-i Osmâniyye* ile *Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye* mukayese edildiğinde *Tertîb-i Cedîd-i Kavâ'id-i Osmâniyye*’nin Türkçe unsurlara ağırlık vermesi bakımından dikkat çekici olduğunu gösterebilir.

3.3.4. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî (1893)

İptidâî ve rüşdiye mekteplerinde okumuş olan idâdî öğrencileri için Tâhir Kenân tarafından İzmir’de kaleme alınan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, Mutlakıyet döneminin önemli dil bilgisi kitaplarından. Dört defter halinde yazılan eser idâdîlerin Türkçe derslerinde kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Eseri diğer dil bilgisi kitaplarından ayıran en önemli özellik ise, izah edilen dil bilgisi terimleri örneklendirilirken yazarın kendisi örnek bulma gayretine girmemiş, özellikle eklerin ve edatların açıklandığı bahislerde söz konusu terimi barındıran, Türk edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarından derlediği cümlelerle teorik açıklamaları pekiştirmiştir. Verilen örneğin altına parantez içinde kime ait olduğunun da yazıldığı görülmektedir. Bu yöntemin, bir ders kitabı olarak tasarlanan eserin mahiyetine de uygun düştüğü ileri sürülebilir. Nitekim dil bilgisi öğretiminde, dilin doğal bağlamından hareket edilmesi önemlidir.

Eserin “Birinci Defter” başlığı taşıyan bölümün “Mukkaddime” kısmında yazar, “Eseri yazmaktaki amacını ve bu eserden umduğu faydayı açıklar. Eserde bir takım eksikliklerin olabileceğini, bu eksikliklerin giderilmesi hususundaki

girişimlerin hem dilimize hizmet edeceğini hem de kendisini bilgilendireceğini ifade etmektedir” (Koç, 2006: 76). Daha sonra “harf, hece, kelime, terkîb, cümle, kelâm ve tenkît” başlıkları altında bu kavramların teker teker ele alındığı görülmektedir.

Eserin doğrudan kelime türleri ile başlamayıp, parçadan bütüne doğru takip eden bir sıra ile “harften kelâma” kadar olan yapıları incelemesinin, öğretim tekniği bakımından uygun olduğu ileri sürülebilir.

“Tenkît” başlığını taşıyan bölümde ise, Osmanlı Türkçesinde kullanılan belli başlı noktalama işaretleri bir tablo halinde verilmiştir. Tablodan sonra bu işaretler tek tek açıklanarak nasıl kullanılacağı örneklendirilmiştir. Bu bölümde verilen işaretler aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî'de Noktalama İşaretleri*

1	,	Fâsıla	Virgule
2	;	Müfreze	Point et virgüle
3	.	Kaatıa	Deux Points
4	:	Şâriha	Deux Points
5	-	Râbita	Traitt d'union
6	—	Fârika	Trait
7	“ ”	Mümeyyize	Guillements
8	()	Mu'tarıza	Parenthése
9	[]	Tefrîkiye	Crochets
10	!	Taaccübiye	Point d'exclamation
11	?	İstifhâmiye	Point d'interrogation
12	...	Nukaat-ı takdîriyye	Point de suspension

13	&	Bend	Paragraphe
14	*	Yıldız	Asterisque
15	=	Müsâvî	Egal

Eserin ikinci bölümünde edatlar hakkında bilgi verilmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça edatlar, çeşitli cümlelerle açıklanmıştır. Bu bölümde “en, ebed, asla, âhir, ekser, ekseriya, eğer, eğerçi, hele, elbet, el’an, ilâ, üzere, ancak, evet, ey, öyle, âyâ, ile, ise, iken, bâ, imdi ve eyvâh” gibi edatların üzerinde durulmuştur.

Kitabın üçüncü bölümünde kelime türleri incelenmiş olup bu bölüm dört ana başlıktan oluşur. İlk olarak isim konusuna değinilir. Özel isim, cins isim, isim tamlamaları, tekil ve çoğul, işaret isimleri ve isimlerde küçültme konuları üzerinde durulup sıfatlara geçilir. Sıfatlarda küçültme ve mübalağa, sıfat tamlamaları ile sayı sıfatları burada açıklanan kavramlar arasındadır. Akabinde zamirler işlenir ki yazar zamirleri “zamîr-i izâfî, zamîr-i vasfî, zamîr-i nisbî ve zamîr-i fiilî”olarak dörde ayırmış ve bu zamir çeşitleri üzerinde bilgiler vermiştir. Bu bölümde son olarak mastarlar ele alınmıştır.

Eserin dördüncü bölümünde ise fiiller açıklanmaktadır. Fiillerde zaman, menfi ve müspet yapılar, fiillerin istek, emir, şart ve gereklilik çekimleri, fiillerde çatı ve birleşik zamanların tasrifi tablolar halinde ve çeşitli şair, yazarlardan alınmış örnek cümlelerle gösterilmiştir.

3.3.5. Üss-i Lisân-ı Türkî (1895)

Mehmet Sadık tarafından İstanbul’da yazılan *Üss-i Lisân-ı Türkî* “Aynı dönemde yazılmış gramerlerde işlenen özelliklerin yanında, Doğu Türkçesi ile karşılaştırılmalı olarak yazılması nedeniyle, daha bir önem arz etmektedir. Eser 1902 yılında Martin Hartmann tarafından bazı eklemelerle Almancaya çevrilmiştir” (Toparlı ve Iğın, 2006: 7). Ancak eserin müellifi hakkında pek bilgimiz bulunmamaktadır. Eser, Recep Toparlı ve Ali Iğın tarafınca yeni harflere aktarılarak 2006 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

Üss-i Lisân-ı Türkî yaklaşık altmış sayfalık küçük bir dil bilgisi kitabıdır. Eserin altı bölüm ve bir sözlükten oluştuğu görülmektedir. Eserin başlangıcında Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmış uzunca sayılabilecek bir takriz yer

almaktadır. Akabinde önce Osmanlı Türkçesi, sonra da Çağatay Türkçesi ile yazılmış mukaddimeler gelmektedir.

Üss-i Lisân-ı Türki “İsim, Mastar ve Ef’al, Sıfat, Zamir, Edevât ve Bazı Kavâ’id-i Şettâ” olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. İlk bakışta mastar ve fiil konusunun ayrı ayrı olarak değil birlikte ele alındığı dikkati çekmektedir.

Söz konusu bölümler açıklanırken, gelenek olduğu üzere önce terimlerin ve kuralların tanımları yapılmış daha sonra örnekler verilmiştir. Gramer izahları, daha önce yazılmış olan dil bilgisi eserleri ile hemen hemen aynıdır. Ancak *Üss-i Lisân-ı Türki*’de dikkat çeken husus örnekler arasında Çağatay Türkçesinde alıntılarının yer alıyor olmasıdır. Nitekim özellikle edatların incelendiği bölümde, örnek cümlelerde “Nevâyî”nin şiiirlerinden fazlasıyla yararlanılması bu düşüncemizi destekler niteliktedir.

Eserin sonunda yer alan sözlükte ise Çağatay Türkçesindeki bazı kelimelerin Osmanlı Türkçesindeki şekilleri verilmektedir. Örnek verecek olursak Mehmet Sadık “kâf” harfinde şu kelimeleri vermiştir:

“Harf-i kâf (ك)

köñül: gönül	közlerimge: gözlerime	keygeniñdin: giydiğinden
gülde: gülde	közige: gözüne	keydürgeniñ: giydirdiğini
köp: çok	körküz: göster	közüsi: aynası

3.3.6. İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1907)

Rüşdiye mekteplerinin ikinci sınıfındaki Türkçe derslerinde, kaynak kitap olarak kullanılmak için bir komisyon tarafından kaleme alınmış olan *İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî* bu yönü ile diğer dil bilgisi kitaplarından ayrılmaktadır. Eserin kapağında bu durum “Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsinden Umum Mekâtîp-i Rüşdiyede Okutturulmak Üzere Komisyon-ı Mahsûsuna Tertip Ettirilmiştir” ibareleriyle açıklanmaktadır.

“Bu eseri hazırlayan komisyonda kimlerin görev aldığı belirtilmediğinden eserin yazarları hakkında herhangi bir bilgi vermek mümkün değildir. Anlaşılır bir dille kaleme alınan eserde konular, ayrıntılara girilmeden işlenmiş ve ‘Temrin’ başlığı altında çeşitli alıştırmalar öğrencilerin dikkatlerine sunulmuştur” (Toparlı, 2003: 3). Eserin, bu yönü ile de uygulamalı dil bilgisi öğretimi yöntemini benimsediği ileri sürülebilir. Eserin yalın anlatımlı ve bol örnekli yapısına

bakıldığında, öğrenci seviyesi gözetilerek yazıldığı söylenebilir. Eser, Recep Toparlı tarafından yeni harflere aktarılarak 2006 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmâni bölümler ve fasıllar halinde tertip edilmemiştir. Eserin bir önsözü de bulunmamaktadır. Besmeleden sonra “lâfız, harf, kelime” kavramları açıklandıktan sonra, kelime türlerinin izahına geçilmektedir. Eserde kelime türleri “isim, sıfat, zamir, fiil ve edat” olmak üzere beş başlıkta incelenmiştir.

Kelime türlerinin açıklanmasına ilk olarak isimlerden başlanır. Eserde isimler “Eşhas ve hayvanatı vesair kâffe-i mevcûdâtı gösteren kelime denir. İsimler, bir vasıf ile muttasıf olmadığı gibi zamana mukârinde olmazlar” (İSMMYSO, 2006: 7) diye tanımlanmaktadır. Ardından “cins isim, özel isim, bileşik isimler” ile Arapça ve Farsçanın isimlerle alakalı bazı temel kuralları üzerinde durulmuştur.

İsimlerden sonra sıfatlar açıklanmıştır. Sıfatın çok kısa tanımı yapıldıktan sonra, sıfatlar “semâî” ve “kıyâsî” olarak iki başlıkta incelenmiştir. Bu bölümde “sıfat tamlamaları, sayı sıfatları ve işaret sıfatları” ile Arapça, Farsça sıfat yapılarının üzerinde de durulmaktadır. Eserin hemen hemen her bölümünde “Temrin” başlığı altında öğrenciler için alıştırmalar yer almaktadır. Sıfatların açıklandığı bölümde yer alan temrinlerden bir tanesi aşağıdaki gibidir:

“Aşağıdaki kelimelerin içinde sıfat olup olmadığı tetkik ve tayin edilecek ve hangileri Arabî, hangileri Farişî olduğu haber verilecektir:

(Bizim evin havası pek lâtiptir. -Siyah mürekkebiniz var mı? – Gülün surhunu da sefidini de severim. – Hüsün ve kubhu, nîk ve bedi birbirinden fark ve temyize çalışmak akil için medâr-ı temayüzdür. – Çilek leziz bir meyvedir. – Lisanı telh söze alıştırmamalıdır. –Sadık uşak bir ev için büyük saadetlerdendir. – Tahsil edilecek mesâile göre müddet-i hayât pek kasîrdir. – Geçen sene amcazâdem âlâ derecede şehâdet-nâme almıştır. –Altının rengi asfar, gümüşün beyazdır.)” (İSMMYSO, 2006: 27).

Eserin dikkat çeken bir yönü ise, fiillerin anlatıldığı bölümün diğer kelime türlerine nazaran oldukça ayrıntılı işlenmiş olmasıdır. Kitabın neredeyse yarısının fiillere ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca bu bölümde verilen örneklerin çokluğu ve tabloların sayısının oldukça fazla olması da gözden kaçmamaktadır. “Mastarlar, fiillerde etken ve edilgen çatılar, fiillerde zamanlar ve bu zamanların şahıslara göre çekimleri, fiillerde olumsuzluk, şart, istek, gereklilik, emir yapıları, birleşik fiiller ve

fiilimsiler” burada açıklanan unsurlar arasındadır. Bu bölümde birleşik fiille alakalı, öğrenciler tarafından yapılması istenen bir alıştırma ise aşağıdaki gibidir:

“Aşağıdaki sözler arasında görülen mürekkep fiiller tefrik ve tayin edilecek ve bu fiillerin ne suretle mürekkep hâle geldikleri ve mana itibariyle ne sıyga teşkil eyledikleri bildirilecektir:

(Çalışır da bu sene imtihanında tam numara kazanırsam pederim bana bir saat alacağını geçen gün vaat etmiş idi. –Salih Efendi tatil zamanında Trabzon’a pederinin nezdine gidecekmış. –Dün bize amcam gelmiş, bir saat evveli gideydim kendisini görecekmışim. –Gelecek Cuma bir mazeretiniz zuhur etmez ise bizim evde birleşerek derslerimizi müzakere ile meşgul olalım. –Hani evvelki gün benden bir kalem almıştınız? Evet, ben o kalemi yine size vermiş idim. –Birkaç aya kadar İzmir’e gidecekmışsiniz? Gitmek istiyorum, fakat sonra bir sebep mâni oldu.” (İSMMYSO, 2006: 82).

Eserin son bölümünde ise, edatlar ele alınmaktadır. Yazar burada, edatların tek başına bir anlamının olmayıp diğer kelimelerle birleşince anlam kazandığını belirterek Türkçe, Arapça ve Farsça edatların üzerinde durmuştur. “Âyâ, amma, eğerçi-gerçi, illâ, ender-der, asla, elbet-elbette, üzre, ey, için, işte, imdi, ez-an-min, ise, a, artık, ancak, iken, ile, öyle, eyvah, ber, berây, bâ, badehu-muahharan, başka, bazı, peki, binâ-berin, bari, bütün, beraber, beri, belki, bile, pek, bu kadar-şu kadar- o kadar, ter, tek, çünkü, diye, daima, sanki, gerek, yine” gibi edatlar bu bölümde yer almaktadır.

3.4. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE (1908-1920) YAZILAN GRAMERLER

3.4.1. Türkçe Sarf ve Nahv (1908)

Hüseyin Cahit tarafından “Mercan Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi” müdürü iken kaleme alınmış olan *Türkçe Sarf ve Nahv* İkinci Meşrutiyet döneminin önemli dil bilgisi kitaplarından birisidir. Eseri önemli kılan özelliklerden birisi ise “Lisân-ı Osmânî” ve “Kavâ'id-i Osmânî” tabirlerinin yerine “Türkçe” ifadesinin tamamen yerleşmiş olmasıdır. Hüseyin Cahit’in bu eseri, “Bize yıllardır tartışma konusu olan dilin sadeleştirilmesi ve Türkçenin kurallarının belirlenmesi konusunda varılan noktayı göstermektedir. Eserin hazırlandığı dönem Millî Edebiyat akımının etkilerinin başladığı ve dilde sadeleşme düşüncesinin tamamıyla kabul görmeye başladığı bir dönemdir” (Koç, 2006: 81). Ayrıca söz konusu eser Leyla Karahan ve Dilek Ergöneç tarafından yeni harflere aktarılarak 2000 yılından Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

Türkçe Sarf ve Nahv'in kapağında, eserin “İdâdî mekteplerinin birinci senesinde tedris edilmek üzere tertip olunduğu” yazmaktadır. Bu yönüyle eseri, ders kitabı olarak yazılmış gramerler kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Hüseyin Cahit, rüşdiyeler ve yeni başlayanlar için de olmak üzere üç dil bilgisi kitabı daha hazırlamıştır. Ancak idâdî birinci sınıflar için hazırlanmış *Türkçe Sarf Ve Nahv* bu kitaplar arasında en hacimli olanıdır. “334 sayfalık bu eserde ses uyumları, imla noktalama, kelime çeşitleri ve cümle konusu çok sayıda alıştırmaya ve soru ile işlenmiştir” (Karahan ve Gönenç, 2000: 16).

Türkçe Sarf ve Nahv'in yazılış amacını Hüseyin Cahit, şu şekilde anlatmaktadır:

“Siyasetteki kapitülasyonlar lisanımızda da vardı. Türk devleti siyasi istiklâline malik olmadığı gibi Türk dili de milli istiklâlinden mahrum bulunuyordu. Çünkü Türkçenin içinde ecnebi lisanların kanunları hüküm sürüyordu. Türkçemiz ismini bile kaybetmişti. Mekteplerde bile ‘Kavâ'id-i Osmâniyye’ okutuyorlardı. Ortada ‘Türkçe’ yoktu, ‘Osmanlıca’ vardı ve buna ‘Arapça, Acemce ve Türkçeden mürekkep’ bir lisan diyorlardı. İşte bu cereyana karşı kuvvetli bir aksülâmel uyanmıştı. Müstakil bir Türkçenin varlığını meydana koymak ve Türkçe tahsil etmek için ayrıca Arap ve Acem lisanlarını öğrenmek mecburiyetine nihayet çekmek icap ediyordu. Bunun için, iptida bir gramer yazmağa karar verdim” (Karahan ve Ergönenç, 2000: 17).

Türkçeye ilişkin görüşlerini yukarıdaki gibi sıralayan Hüseyin Cahit, ilk gramerlerimizden *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin, “Arapçanın etkisinde olduğundan, Türkçede kaç çeşit kelime bulunduğunun Türkçe kelimelere bakılarak değil, Arapça sarfa göre tespit edildiğinden yakınlıkla, gramerinde özellikle Türkçenin karma bir dil değil Türkçe olduğunu vurguladığını ve Avrupa gramer metodu ile bir Türkçe gramer yazdığını” (Karahan ve Gönenç, 2000: 17) anlatır.

Türkçe Sarf ve Nahv'de yer alan konuların, “Âheng-i Telâffuz, İmlâ İşaretleri, Tenkit, Elsin, Kelimenin Envâ'ı, Tahlîl-i Nahvî, İsim, Sıfat, Zamir, Fiil, Edavat, Zarf, Nidâ, Tahlîl-i Sarfî” olmak üzere 14 başlık altında toplandığı görülmektedir.

Eserin girişinde sarf ve nahiv kavramlarının üzerinde durulmaktadır. Yazar bu kavramları “Bir dili doğru konuşup yazmayı öğreten bilim” (Hüseyin Cahit, 2000: 3) diye tarif etmektedir. Daha sonra genelden özele doğru bir sıralama ile “kelime, hece ve harf”in tanımı yapılmış olup Hüseyin Cahit Türkçe'deki harflerin sayısını otuz bir olarak vermiştir. “Âheng-i Telâffuz” ve “İmlâ” bölümlerinde harflerin okunuşu ve hareketler açıklanmıştır. “Tenkit” başlığının altında ise, noktalama işaretleri tanıtılarak örnek cümleler verilmiştir.

Eseri daha önce yazılmış dil bilgisi kitaplarından ayıran önemli bir özellik ise, “Elsine” başlığı altında diller ve dillerin tasnifi hakkında bir takım bilgilerin veriliyor olmasıdır. Yazar, dünyadaki dillerin başlıca üç kısımda toplandığını söyleyerek bu kısımları, “elsine-i mücerrede, elsine-i iltisâkiyye, elsine-i munsarife” olarak vermiştir.

Eserin bu bölümünde Hüseyin Cahit, Türkçenin menşei ile alakalı dikkate değer şu satırları yazmaktadır:

“Türkçe, elsine-i iltisâkiyyeden ‘Ural-Altay’ âile-i elsinesine mensuptur. Ural-Altay lisanları başlıca beş şu’beye ayrılmıştır:

Samoyet şu’besi, Finuva şu’besi, Türk şu’besi, Moğol şu’besi, Tunguz şu’besi.

El-yevm Türk şu’besiyle mütakellim olan Bahr-ı Sefid sâhillerinden Sibiryada Lena nehri sâhiline kadar yayılmıştır. Bu şu’benin ana lisânı an-asıl Türkistan’dan çıkmıştır.

Türk lisanlarıyla mütakellim olan akvam da ilm-i lisan nokta-i nazarından beşe ayrılır. Bunların her biri yek-diğerinden farklı bir lisan sâhibidir.

Türk şu’besinin münkasım olduğu lisânlar:

Yakut Türkçesi, Uygur Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve bizim asıl Türkçemizdir.

Asıl Türk lehçeleri içinde en hâiz-i ehemmiyet olanı bizim Osmanlı Türkçesidir. Erbâb-ı ilimi lisânımızı elsine-i iltisâkiyyenin en mükemmel bir numunesi addetmektedir. Lisânımıza Arabîden, Fârisîden bir hayli kelime alınmışsa da bunlar kendisinin sîmâ-yı mahsusunu tağyir edemez” (Hüseyin Cahit, 2000: 16).

Yazarın Türkçeye ilişkin yukarıdaki bilgileri aktarıyor olması, Türkçenin bilimsel olarak araştırmaya başlandığına işaret etmektedir. Akabinde aynı bölümde Hüseyin Cahit, bazı sarf bilginlerinin Türkçeye karşı tutumunu, “Lisânımız bir lisân-ı mahlût olup kavâidimiz dahi üç lisan kavâidinin imtizâciyle husûle gelmiştir demeleri ve ba’zılarının Osmanlı lisânını ‘üç lisandan mürekkep’ addetmeleri gayr-i kaabil-i afv bir tesâmuhtur” (Hüseyin Cahit, 2006: 18) sözleriyle eleştirmektedir.

“Kelimenin Envâ’ı” başlıklı bölümde yazar, kelimenin tanımını vermekte ve akabinde sözcük türlerini “isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf ve nidâ” olmak üzere yediye ayırmaktadır. Kitabın bu bölümünden itibaren, kelime türleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Eserde yer yer Arapça ve Farsça unsurların açıklandığı görülse de, esas olarak Türkçe kuralların işlendiği görülmektedir. Kelime türleri arasında ise, en çok fiillerin üzerinde durulmuş olması dikkat çekmektedir.

Türkçe Sarf ve Nahv’de hemen hemen her konudan sonra temrinlerin bulunuyor olması, öğrenilenleri pekiştirmek açısından oldukça önemlidir. Ayrıca açıklanan kuralların çok sayıda örnekle desteklenmesi de, eserin öğretici niteliğini

artırmaktadır. Bu yönleriyle de eser, Türk gramerciliğinin geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

3.4.2. Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmân-î Sarf Ve Nahiv (1910)

Türk gramerciliğinin önemli isimlerinden Ahmet Cevat Emre tarafından kaleme alınan *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmân-î Sarf ve Nahiv* adlı eser yazarın Dârü'l-Mu'allimîn'de öğretmenlik yaptığı sırada yazdığı bir dil bilgisi kitabıdır. “İlk baskısı 1326 (1910), son baskısı 1339 (1923) tarihini taşıyan bu kitap, Ahmet Cevat Emre'nin gramerci olarak tanınmasına sebep olan eserdir. Onun Cumhuriyet'in ilanından önce yazdığı dil bilgisi kitapları arasında en kapsamlısı olan kitap, altı kere basılmıştır” (Sağol vd., 2004: 19). Söz konusu eser Gülden Sağol, Erdal Şahin ve Nurgül Yıldız tarafından yeni harflere aktarılarak 2006 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkmıştır.

Ahmet Cevat Emre, onlarca eser veren üretken bir yazar olmasının yanı sıra, Türk Dili hakkında birçok kitap yazmış önemli bir araştırmacıdır. “*Çocuklara Sarf Ve Nahiv Dersleri, Resimli Osmanlı Lisânı Sarf ve Nahiv, Resimli Türk Lisânı, Dilbilgisi Yeni Türkçe Gramer, Türkçenin Hint-Avrupa Dili ile Mukayesesi, Türk Dilbilgisi, Türkçede Cümle*” kitapları Ahmet Cevat Emre'nin gramerlerinden bazıları olmakla birlikte, yazarın pek çok kırâat ve elifbâ kitabı da kaleme aldığı dikkat çekmektedir.

Eser, bölümler ve fasıllar halinde tertip edilmemiştir. Dil bilgisi konuları başlıklar halinde sıralanmıştır. Eser, “İfade-i Muharrir” başlıklı giriş sayılabilecek bir bölümle başlamaktadır. Ahmet Cevat Emre bu bölümde:

“Dilimizin, diğer dillerden daha zor addedildiğini, bunun sebeplerinin şimdiye kadar kırâatinin makul bir usule bağlanmaması, kurallarının toplanmaması, özellikle dilimizin önemli unsurlarından olan Arapça ve Farsçanın sarf ve nahvinden öğrenmeye muhtaç olduğumuz kısmın lâyıkıyla belirlenip gramerimize dâhil edilmemesi olduğunu belirttikten sonra, Türkçenin Arapçaya ve Farsçaya bağlılığının inkâr edilemeyeceğini, ancak bu bağlılık belirsiz kaldıkça dilimizin istiklâlinden mahrum kalacağını aşikâr olduğu, Arapça ve Farsça kuralların çocuklara bunları kavramaktan çok uzak olduğu yaşlarda öğretilmeye çalışıldığını, ayrıca -özellikle Arapçanın sarfında ve nahvinde- öğretmen ve öğrencilerin anlamakta zorluk çecekleri tarzda meçhul bir dille yazılmış gramer kitaplarının kullanıldığını ifade eder” (TSNELOS, 2006: 20).

Bu açıklamalardan sonra, dil bilgisi kurallarının açıklanmasına geçilmiştir. “Kelime-hece-harf, harflerin durumları, hareketler ve noktalama işaretleri”nin üzerinde ayrıntılı olarak durulduktan sonra, isimden başlayarak kelime türlerinin

açıklandığı görülmektedir. Ahmet Cevat Emre'nin eserinde, Türkçe Arapça ve Farsça kuralları bir bütün halinde vermiş olması dikkat çekicidir. Örnek verecek olursak, “mastar” konusu işlenirken Arapça'nın “Fa'l, Fi'l, Fu'l, Fa'al, Fi'al vezinleri” de açıklanmaktadır. Söz konusu durum, bütün bölümler açısından da belirttiğimiz gibidir. Yazar kelime türlerini ise, “isim, sıfat, mastar, fiil, edat, zamir ve nidâ” olmak üzere yedi başlıkta ele almıştır.

Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmân-î Sarf ve Nahiv adlı eseri, daha önce yazılan dil bilgisi kitaplarından ayıran başka bir husus ise, kitapta yer alan alıştırmaların çokluğu ve çeşitliliğidir. Alıştırmaların “Kırâat, Ezber, İmlâ ve Kitâbet” başlıkları altında öğrencilerin okuma ve yazma becerisini geliştirmeye yönelik olması dikkat çekicidir. Kitapta yer alan kitâbet temrinlerinden biri aşağıdaki gibidir:

“**Temrin- 184** Tevsîen kaleme alınacaktır.

Hindistan racalarından bir memleketin a'mâlarını iâşe ediyordu. Bir gün bunlardan anadan doğma kör olanları tefrik ve fil ahırına celp ettirir; a'mâları fillerin yanına salıverir.

A'mâlardan her biri fillerin bir tarafına: kimi hortumuna, kimi bacağına, kimi kuyruğuna rast gelir. Orasını elleriyle yoklar.

Biraz sonra raca a'mâlardan her birine ‘Fil nasıl şeydir ?’ suâlini sorar. A'mâlar da muhtelif cevaplar verirler. (Cevaplar tasavvur edilecek.)

Bu tecrübe ile insanların hakikat karşındaki mevki'leri mukaayese olunacak” (Emre, 2004: 136).

3.4.3. Türk Dilinin Sarf ve Nahvi (1919)

Türk Dilinin Sarf ve Nahvi, “Türk dilini ilkokullarda alıştırmaya yaptırarak, ezberleterek ve resimlerle göstererek öğretmek amacıyla Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâip tarafından Kurtuluş Savaşı yıllarında yazılmış bir seri kitabın ilkidir” (Karaörs, 2006: 5). Eserin, iptidâî mekteplerinde kaynak kitap olarak kullanılması tavsiye edildiği için, bu eser mektepler için yazılmış gramerler grubuna girmektedir. Ancak söz konusu eseri, daha önce incelediğimiz dil bilgisi kitaplarından ayıran bir özellik ise, bu kitabın içerisinde sık sık resimlere yer verilmiş olmasıdır. Bir dil bilgisi kitabında, dil bilgisi kurallarının öğretiminin görsellerle destekleniyor olması oldukça dikkat çekici bir durumdur. *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* isimli bu küçük çalışma, Metin Karaörs tarafından yeni harflere aktarılarak 2006 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

Köprülüzâde Mehmet Fuad ve Süleyman Sâip'in eseri, ilkokul öğrencilerine yönelik olduğu için, oldukça sade bir dille ve bol örnekle hazırlanmış

görülmektedir. Esere geçilmeden önce, giriş niteliğinde olan bölümde çocuklara hitaben şu ibareler yer almaktadır:

“Bu küçük kitap size ana dilinizi öğretmek için güler yüzlü, sevimli bir rehber olacaktır. Muharrirleri onu, Türk diline sarf edeceğiniz ilk mütâlâa saatlerinde, sizi hem sıkmayacak, eğlendirecek bir surette oyalamak, hem de suretle istifâdenizi te'min etmek emeliyle yazdılar. Aynı zamanda ebeveyn ve muallimlerinizi de memnun ettilerse kendilerini mes'ut addederler” (Köprülüzâde Fuat ve Mehmet Sâip, 2006: 1).

Yukarıdaki girişten sonra eserde, doğrudan kelime türleri incelenmeye başlanmıştır. Kelime türlerinin “isim, sıfat, zamir, fiil ve edat” olmak üzere beş başlıkta verildiği görülmektedir.

Eserde ilk olarak isimler açıklanmaktadır. “Bir şahsın, bir hayvanın veya bir şeyin adını bildiren kelimeye isim derler. İşte bunun için çoban, köpek, ev kelimeleri birer isimdir” (Köprülüzâde Fuat ve Mehmet Sâip, 2006: 2) şeklinde yapılan açıklamadan sonra “ism-i cins, ism-i has, müfret ve cem” konuları üzerinde durulmaktadır. Eserde dikkat çeken bir başka nokta ise, dil bilgisi kaidelerini açıklamadan önce, açıklanacak olan kuralı içinde barındıran okuma parçalarına yer verilmiş olmasıdır. Bu bağlamda *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* adlı eser, okuma metinleri açısından oldukça zengindir. Bu yöntemin öğretim açısından da isabetli olduğu ileri sürülebilir.

Diğer kelime türlerinin de, ayrıntıya girilmeden ana hatlarıyla verilerek ele alındığı görülmektedir. Kitap içerisinde en hacimli bölümün ise fiillere ayrıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca fiillerin anlatıldığı kısma geçilmeden önce bir hazırlık bölümü esere konulmuştur.

Eserin bir başka ayırıcı özelliği ise, her kelime türünün incelenmesinden sonra, yeni bölüme geçilmeden evvel bir nevi özet niteliğinde “Tekrar” başlıklarının bulunmasıdır. Bu “Tekrar” kısımlarında, daha önce ayrıntılı verilen bilgiler birer cümle ile yeniden yazılmıştır. Diğer gramerlerde görülmeyen bu yaklaşımın dil bilgisi öğretimi açısından olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir.

Türk Dilinin Sarf ve Nahvi isimli çalışmada, alıştırmaların yapısı ve çeşitliği de dikkat çekmektedir. “İmlâ Temrini, Şifâhî Temrin, Vazîfe, Lisan Temrinleri, Tahrîrî Temrin” gibi başlıklar altında pek çok alıştırmaların eserde yer aldığı göze çarpmaktadır. Zamirlerin incelendiği bölümde verilen bir alıştırma örneği ise aşağıdaki gibidir:

“Mu’teraza içindeki zamirlerin hangi şahsa ait olduklarını, hangi isimlerin yerini tuttuklarını söyleyiniz:

(Biz) vatanımızı severiz. – **(O)** bizim öz anamızdır. – **(Ben)** dini, cinsi ulu bir Türküm. – **(Siz)** ne zaman vazifenizi bitireceksiniz. – Baba, **(Sen)** her zaman demez mi idin ki: **(ben)** şehit oğluyum, şehit babası da olacağım işte muradına nail oldun. – Ahmet, Mehmet bu sene üçüncü sınıfa geçtiler. **(Onlar)** derslerine çok çalışırlar. **(Biz)** mâdem ki düşmanlarımızdan intikam almak istiyoruz o hâlde **(onlardan)** çok çalışmağa mecburuz.

Boş bırakılan yerlere münasip bir zamir getiriniz:

. . . hastayım. - . . . bahçeye çıktılar. - . . . evde kal.- . . . çok çalışıyorsunuz. - . . . hiç lâkırdı anlamıyorsun.- . . . eve yorgun geldi. - . . . bu akşam geç yattık.- . . . bu kadar çalışmakla sınıftan geçemezsin. - . . . bu sene hakikaten çok çalıştılar. - . . . fakirlere yoksullara muâveneti kendim için bir vazife addederim. - . . . validenize karşı itaatli davranmıyorsunuz” (Köprülüzâde Fuat ve Mehmet Sâip, 2006: 30).

3.5. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA YAZILAN GRAMERLER

3.5.1. Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri (1927)

Galatasaray Lisesi tâlî kısmı Türkçe muallimlerinden Mithat Sadullah Sander tarafından kaleme alınan *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* isimli dil bilgisi kitabı, Türk gramerciliğinin Tanzimat’tan 1927 yılına kadar geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

Mithat Sadullah’ın hayatı hakkında pek bilgi bulunmuyorsa da, yazmış olduğu hacimli dil bilgisi kitabına bakarak, yazarın Türk dili konusunda uzman olduğunu söylemek yanlış olmaz. *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* isimli çalışma liseler, orta mektepler ve öğretmen okullarındaki Türkçe derslerinde takip edilmek üzere hazırlanmış bir eserdir. Söz konusu kitap, Tuncer Gülensoy ve Mustafa Fidan tarafından yeni harflere aktarılarak 2004 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmıştır.

Eserin iki ana bölüm halinde tertip edildiği görülmektedir. Birinci bölümde, kelime türleri olarak “isim, sıfat ve zamir” ele alınmakta olup eserin ikinci bölümünde ise “mastar, fiil, zarf, edat ve nidâ” yapıları açıklanarak cümle konusu üzerinde durulmaktadır.

Mithat Sadullah’ın gramerinin birinci bölümü, sarf ve nahiv ilimlerinin tanımıyla başlamaktadır. Yazar, bu ilimlerin insan doğru konuşup yazmayı öğrettiğini vurgulamaktadır. Burada sarf, “Kelimelerin nev’ilerini, hallerini, nasıl teşkil olunduğunu” (Sander, 2004: 1), nahiv ise “Kelimelerden ne suretle terkipler ve cümleler yapılacağını” (Sander, 2004: 1) bildiren ilim olarak izah edilmektedir. Akabinde kelime, hece ve harfin tanımına geçilir. *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*

isimli kitapta, Türkçe harflerin sayısı 33 olarak verilmiş olup yalnızca Türkçe, Arapça ve Farsçaya mahsus harfler ayrı ayrı gösterilmiştir. Sesli ve sessiz harfler ile kendisinden sonra gelen harfle bitişen ve bitişmeyen harflerde açıklanmıştır. Ardından harekeler ve Türkçe'nin ahenk kuralları üzerinde durularak, noktalama işaretlerinin tanıtıldığı “Tenkit” bölümüne geçilmiştir. Burada da 17 adet noktalama işareti tanıtılıp örneklendirilmektedir.

Mithat Sadullah eserinde kelimeyi, bir amacı bildirmek için ağızımızdan çıkan manalı söz olarak belirttikten sonra, kelime türlerini yediye ayırmaktadır. Ardından isimlerden başlanarak kelime türleri incelenmektedir. Yazar, ismi “Bir şahsı, bir hayvanı, bir şeyi ve bunların bir keyfiyetini bildiren kelimeler” (Sander, 2004: 25) diye açıklamış ve örnekleme yapılmıştır:

- “Necdet Bir şahsı gösteriyor.
Erkek Birtakım şahısları bildiriyor.
Kelebek Bir cins hayvanları ifâde ediyor.
Toprak Mevcûdâtın bir şey beyân ediyor.
Ağırlık Bir keyfiyet ifâde ediyor” (Sander, 2004: 25)

Mithat Sadullah eserinde, Arapça ve Farça unsurların açıklanmasına da yer vermektedir. Bu açıklamalar, müstakil bölümler halinde değil, kelime türlerinin açıklandığı bölümlerde, Türkçe kaideler verildikten hemen sonra yapılmaktadır. Ayrıca açıklanan her kaideden sonra, çeşitli alıştırmaların veriliyor olması, eserin olumlu bir özelliği olarak zikredilebilir.

Eserin ikinci bölümü, “Türkçede Masdar” başlığı ile başlamaktadır. Daha sonra “masdarların nev’ileri, yardımcı fiiller, fi’l-i cevherî, isimlerden masdar teşkil etmek, sıfatlardan masdar teşkil etmek, masdarlardan isim ve sıfat teşkil etmek, mürekkep masdarlar ile Arabî ve Fârisî masdarlar” şeklinde bu bölümde masdar konusu işlenip fiillere geçilmektedir. Masdarları da fiillerle beraber düşünürsek, kitabın neredeyse ikinci bölümünün tamamının fiil konusuna ayrıldığı görülmektedir.

Eserin sonuna doğru, daha önce Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınan gramerde görüldüğü üzere, dillerin tasnifi ve taksimi ile Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yeri ve tarihine yönelik birtakım bilgiler yer almaktadır. Mithat Sadullah bu bölümde, Türkçe'nin Ural-Altay Dil Ailesi'ne mensup olduğu belirterek, lehçeleri hakkında kısa bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. “Lisânımızın Ehemmiyeti, Millî

Sarfin Hâkimiyeti ve Sâdelik Cereyânları” başlığı altında yazar şu bilgileri vermektedir:

“Bizim Türkçemiz eskiden beri pek zengin ve sevimli bir tahrîr ve edebiyat lisanıdır. Fakat bir zamanlar Araplar ve Acemlerle ihtilât neticesi olarak lisânımızı Arabî ve Fârisî lisanlarıyla karıştırmışlardır. Hatta o lisanlardan kaideler, terkipler ile Türkçemizin sâdeliğini ihlâl etmişlerdir. Bir zaman oldu ki; sevimli lisânımız, anlaşılmaz bir hâle geldi ve lisân böyle karışık bir hâle geldikten sonra Türklerde birbirlerini anlamamaya başladılar. Hâlbuki bir milletin yalnız bir lisânı olur ve o lisânı milletin her ferdi anlar. Milletlerin hayatında lisânın mevki’i pek büyüktür. Tarih, bize lisânı muhâfaza etmeyen milletlerin pek çabuk zevâl bulunduğunu gösteriyor” (Sander, 2004: 235).

Mithat Sadullah bu bölümde, Türkçede yenilik hareketlerinin Namık Kemal ve Şinasi ile başladığını, söz konusu yazarların Arapça ve Farsça kelimeleri terk etmeye çalışarak Türkçeyi tahakkümden kurtardıklarını ve dilimizin son senelerde yabancı terkiplerden iyice temizlenerek millî sarfin hâkimiyetini doğru kuvvetli adımların atıldığı belirtmektedir. Yazarın bu bölümdeki açıklamaları, yalnızca bir gramer yazarı olduğunu değil, aynı zamanda Türkçeye duyarlı bir aydın olduğunu da göstermesi bakımından dikkate değerdir.

4. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

4.1. SIBYAN MEKTEPLERİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Sıbyan Mektepleri, Osmanlı Devleti’nde ilköğretimin birinci basamağıdır. Bu mektepler, Anadolu coğrafyasında Selçuklulardan beri devam eden bir eğitim müessesesidir. Uzunca yıllar tek başına temel düzeydeki eğitimi karşılayan bu mekteplerde daha çok ilk okuma-yazma çalışmaları ile basit hesap işlemlerinin öğretildiği görülmektedir. Tanzimat’la birlikte Sıbyan mekteplerinin bıraktığı eğitim açığını kapatmak gayesiyle modern ilköğretim kurumları diyebileceğimiz “iptidâî mekteplerinin” açıldığını görmekteyiz. Yöntem ve işleyiş bakımından birbirinden tamamen farklı olan bu iki kurum, Cumhuriyet dönemine kadar ikili olarak, temel düzeyde eğitim vermiş “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile sıbyan ve iptidâî mektepleri birleştirilerek bugünkü ilköğretim okullarımızın temeli atılmıştır.

4.1.1. Kuruluşu ve Niteliği

Sıbyan kelimesi, “Küçük erkek çocuk” (Nâcî, 2009: 595) manasına gelen sabi sözcüğünün çoğul şeklidir. “Mektep kelimesi ise ‘yazı yazılan yer’ anlamına gelen ‘ketebe’ kelimesinden türemiştir. Mektep kelimesi aynı zamanda ‘Kur’an öğretilen

yer' anlamına da gelmektedir. Sıbyan mektebi ise 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların 3-4 yıl eğitim gördükleri kurumları ifade etmektedir”(Yılmaz, 2009: 7).

Bu kurumlar İslamiyet'in ilk yıllarında meydana çıkmış olup, Osmanlı Devleti, Selçuklular kanalıyla, sıbyan mekteplerini İslam dünyasından tevarüs etmiştir. “Adına Kur'an mektepleri de denilen bu okullar, Türklerin oluşturdukları eğitim sistemi içinde yerini almıştır. Kur'an mektepleri, sıbyan mekteplerini kuruluşu, öğretim biçimi, programı, araç ve gereçleri, öğretmeni, disiplin anlayışı ve binaların yapılış biçimine kadar etkilemiştir” (Gelişli, 2006: 45). “Osmanlı Devleti'nin çocuklara temel eğitimi vermek amacıyla inşa ettirdiği ilk mektep Bursa'da yapılmıştır. İstanbul'da ise ilk sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur” (Özyalvaç, 2011: 347).

Bu okullardan hemen hemen her mahallede bir tane bulunmaktadır. Bunun için sıbyan mektepleri “mahalle mektepleri” ismiyle de anılmaktadır. Ayrıca bu mektepler, taştan yapılmış olduğu için buralara “taş mektep” de denildiği bilinmektedir.

Sıbyan mektepleri devlet tarafından kurulmuş olan okullar değildir. Bu okullar genellikle hayırsever zenginler ve padişah, padişah eşleri, sadrazam ve vezirler, sultanlar tarafından kurulmuş ve vakfedilmiştir. Bu yüzden sıbyan okullarının devletinin bütçesinden bir gideri bulunmamaktadır. Bu okulların giderleri ya vakıf gelirinden ya da mahalle halkının toplamış olduğu paralardan karşılanmıştır.

Bu okullarda eğitim tamamen ücretsizdir. Hatta zaman zaman öğrencilere harçlık ve elbise verilip yılın muhtelif zamanlarında da öğrencilerin geziye çıkarıldığı da bilinmektedir. Mektebin nasıl idare edileceği ve hangi usulle eğitim yapacağı “vakfiye” dediğimiz talimatnamelerde yazılmıştır. Bunun için vakfiyeleri sıbyan mekteplerinin başlıca öğretim programları olarak düşünebiliriz.

Sıbyan okulları genel olarak, hayırseverler tarafından inşa edilmiş külliyelerin bir köşesinde kurulmuşlardır. Külliye içinde olmayıp mahallelerde de bulunan mektepler ise, caminin yanında yapılan bir binada ya da caminin içerisinde bir odada hizmet vermektedir. “Genellikle iki katlı inşa edilen sıbyan mekteplerinde derslikler üst katta yer almaktadır. Çocukları ve kitapları rutubetten korumak, sınıf içine yeterli

derecede ışığın girmesini, ders ortamının sokak gürültüsünden uzak tutulmasını sağlamak için ikinci katlar derslik olarak tercih edilmiştir” (Şahbaz, 2005: 21).

“Osmanlı Devleti zamanında sıbyan mekteplerine ait ilk resmi kayıt Fatih dönemine aittir. Fatih Sultan Mehmet, kendi adını taşıyan caminin etrafına Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerini kurduğu zaman bunların yanına bir de öksüz ve yetim çocukları okutmak için sıbyan mektepleri yaptırmıştır” (Gelişli, 2006: 45). Fatih’ten sonra diğer bir vesika ise Fatih’in oğlu ikinci Beyazıt dönemine aittir. İkinci Beyazıt’ın adına yapılmış olan camiinin içinde bulunan sıbyan mektebi vakfiyesinde şu ibareler bulunmaktadır:

“Ve muallimhaneyi dahi talimi eytam ve evladı fukara için vakfetti ki anlara mektephanede muallim ve halife olanlar talimi kelamı kadim ve Kur’anı azim edeler. Ve bir salih hafızı kalamullah ve namazın erkanın ve şeraitin bilir ve sıbyan talimine münasip ve kadir kimse muallimhanede eytamdan ve subyanı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevmi cumadan gayri gunlerde mushafı kerime baka, Kur’anı menit okuda ve kemayenbegi öğrete ve bildire ve mazilerin ve geçmiş derslerin dinliye ve namaza muteallik nesnelere okuda ve bildire ve tedibe muhtac olanları tedibi şer’i eyliye ve hizmetinde daim ciddu sa’y eyliye ve destur vericek (akşam evlerine gitmek üzere talebe salıverildiği zaman) vakfın ruhicun ve kabulü tilaveti eytam için dua ettire, ve bir salih hafız kimesne anda halife (kalfa) ola, sıbyan okutmakta ve bildirmekte mazilerin dinlemekte ve tedipte muallime daim muavenet eyliye” (Ergin, 1977: 83).

Vakfiyelerden açık olarak anlaşılacağı üzere bu okulların amacı çocuklara Kur’anı anlamadan okumayı öğretmek ve temel dini bilgileri ezberletmekle ile sınırlıdır.

Sıbyan Mekteplerinin yapısı ve işleyişiyle ilgili olarak Pakalın, şunları kaydetmektedir:

“Bu mektepler sabahleyin erkenden açılır ikindiye kadar devam ederdi. Şimdiki mekteplerdeki gibi teneffüs yoktu. Yalnız öğle zamanı yemek yenmek üzere tatil edilirdi. Bu tatil müddetince emekten başka namazda kılınırdı. Çocuklar esasen mektebe yakın yerlerde oturdukları için yemeklerini evlerinde yerler, işlerini bitirdikten sonra mektebe gelirlerdi. Bu mekteplerde teneffüse ihtiyaç görülmemesi derslerin fasılalarla verilmesinden geliyordu. Hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken öteki talebe serbest kalırdı. Bu arada isteyen çalışır, arzu eden yazı yazardı. Bir şey yapmadan oturmasına da bir şey denilmezdi. Yalnız hocanın dersini ihlal edecek kadar gürültü etmesi yasaktı” (Pakalın, 1971: 203).

4.1.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

Sıbyan mekteplerinin belli bir programı bulunmamaktadır. Öğretiminin esasları vakfiyelerde yer alan ibarelerle belirlenmiştir. Ayrıca bu okullar denetimden uzaktır. Bu mekteplerin asli görevi temel dinî eğitimi vermektir. “Sıbyan

Mekteplerinin genellikle tek temel dersi vardı: Kurân'ın anlamı açıklanmadan yalnızca okunuşunun öğretilmesi. Ayrıca, ibadetler ve dualar da öğretilmiştir” (Akyüz, 2009: 88). Daha sonra sıbyan mekteplerinin programlarında bazı değişikliklerin görüldüğü ve müfredata yazı dersinin girdiğini görmekteyiz. “Mesela Mahmut I’ın anası tarafından Galata’da yaptırılmış olan mektep vakfiyesinde ‘Fenni kitabette mahareti müselleme ve talimi meşki hatta âlem bir kimesne haccı meşk olup’ deniliyor. Ve yine bu hükümdarın karısı Rami Kadının Beşiktaş’ta yaptırmış olduğu mektebin vakfiyesinde de ‘Fenni hatta mahir ve talimi nikatı hatta kadir bir reculu kâmil dahi mektepte haftada iki gün talimi şive-i hat edüp’ kayıtları görülüyor.” (Ergin, 1977: 86). Vakfiyelerdeki cümlelerden görüleceği üzere muallimlerden hat çalışmaları da yaptırılmaları istenmektedir. Lakin buradaki yazı çalışmaları bugünkü kompozisyon derslerine benzememektedir. Söz konusu olan bir metin oluşturma değil, yazılı metinlerin taklit edilmesidir.

İslam dünyasındaki hemen hemen bütün sıbyan mekteplerinde aynı program üzerinde öğretim yapıldığı görülmektedir. Dar bir çerçevede sadece dinî birkaç bilginin öğretilmesinin gerekçesini ise ünlü sosyolog İbn-i Haldun şu şekilde açıklamıştır: “Çocukların boyun eğme ve etkilenebilir çağlarında, kalplerinde Kur’an sevgisi yerleşmesi düşünülmüştür. Daha sonra öğrenimlerini sürdürüp sürdürmeyeceği bilinmediğinden, çocuklarının en azından böyle bir sevgi kazanmaları amaçlanmıştır. Fakat bunu eleştiren bir kadı şöyle yazmıştır: “Halkın gafletine bakın ki, çocuklara ilk önce Kur’an okutarak anlamadıkları şeyleri öğretiyorlar. Önemli şeyler öğrenilecek zamanlarını başka şeylere harcıyorlardı” (Akyüz, 2009: 86).

Sıbyan Mekteplerinin öğretim programlarıyla ilgili genel çerçeveyi M. Ergin aşağıdaki gibi izah etmiştir:

“Sıbyan mektepleri çocuklara Kur’an okutmak, namaz kılınması usulleri ve namazda okunacak ayetleri duaları öğretmek ve birazda yazı yazmak gibi 3 gaye ile kurulmuştur. Buradaki yazı kaligrafî karşılığıdır. Yoksa yazı yazmayı yani, bir şeyi kaleme almayı öğretmek demek değildir. Buna mukabil hayatta onlara yarayacak hesap, dünyayı tanıyacak coğrafya, geçmiş zamanı bildirecek geleceklerinden ibret aldırarak tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerin kapısından içeri sokulmadığı görülüyor. Türkçeye ise hiç bir yer verilmemiştir. O devirde bu dersler daha büyük ve daha esaslı birer ilim müessesesi olan medreselere ve mekteplere bile sokulmamıştır.” (Ergin, 1977: 86)

Sıbyan mekteplerinin öğretim dili ve yöntemi üzerine F. Unat, M. Ergin'in aksine şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“Sıbyan mekteplerinin öğretim dilini, rahmetli Osman Erginin ileri sürdüğü gibi, Arapça kabul etmek isabetli bir hüküm sayılamaz. Gerçi bu okulların hedefi her ne kadar Arapça olan Kur'an metnini yanlışsız okuyup telaffuz edecek bir yetenek kazandırmak ise de, gerek tecvit gerekse din bilgilerinin öğretmenler tarafından Türkçe açıkladığı hele kara cümlenin öğretilmesin de doğrudan doğruya ana dil hâkim bulunduğu, çocuklara muhtelif vesilelerle Türkçe dualar ve maniler ezberletildiği, Türkçe gülbanklar söylendiği cihetle, hele medreselerin bile tam manasıyla Arapça olduğu iddia edilemeyecek olan öğretim dili yanında sıbyan mekteplerin de öğretim dilinin Arapça olmayıp Türkçe olduğu kuvvetle savunulabilir” (Unat, 1964: 8)

Geleneksel sıbyan mekteplerinin görevi, yukarıda belirttiğimiz şekildedir. Tanzimat dönemiyle birlikte bu okulların öğretim programları, yöntemleri ve amaçlarında köklü değişiklikler olmuştur. Bunun yanında Tanzimat döneminde “usûl-i cedîd” hareketi başlamış, bu yeni hareketin getirdiği yöntemlerle öğretim yapan yeni ilköğretim kurumları “iptidâî mektepleri” adıyla ortaya çıkmıştır.

Sıbyan mekteplerinin kadrosu ise, “Hoca veya muallim, kalfa ve bevaptan oluşmaktadır” (Kaya ve Birinci, 2005: 11). Mekteplerde genellikle bir tane hoca yer almıştır. Bu da ekseri mahalle camisinin imamı olmuştur. İmamın öğretmenlik yapmadığı okullarda mektepte medrese mezunu bir hoca ders vermiştir.

1847 yılında yayımlanan “Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat” ile sıbyan mekteplerinin öğretim programı az çok belirginleşmiştir. “Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin dersleri; Elifba, Amme cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat (Türkçe önce üç ve sonra da daha fazla kelimelerin yazılması), Ahlak (Türkçe kısa ahlak risaleleri okutulacak), Yazı, (önce Sülüs ve Nesih), İlm-i Hal, Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (iki kez hatim ettirilecek) olarak belirlenmiş, Hıfz-ı Kur'an yetenekli öğrenciler için seçimlik ders olarak yer almıştır” (Akyüz, 2009: 140).

Y. Gelişli (2006:55), bir çalışmasında “1873-1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerin Ders Programını” şu tabloda vermektedir:

Tablo 6. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1	Elifbâ-yı Osmânî	12
Sınıf-1 Evvel	Kur’ân-ı Kerîm	6
	Kırâ’at-ı Türkiyye	5
	Hesâb-ı Zihnî	0
2	Kur’ân-ı Kerîm	6
Sınıf-1 Sanî	İlm-i Hâl	2
	Ma’lûmât-ı İbtidâîyye	1
	Ta’dâd ve Terkîm	1
	Hatt-ı Sülûs	1
3	Kur’ân-ı Kerîm	6
Sınıf-1 Sâlis	Tecvîd	1
	Sarf-ı Osmânî	2
	Hesâp	2
	Sülûs ve Nesih	1
4	Kur’ân-ı Kerîm	6
Sınıf-1 Râbia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavâ’id-i İmlâ	1
	Hatt-ı Rik’a	1

4.1.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

Sıbyan mekteplerinde okula başlamak için kesin bir yaş sınırı ilk önceleri bulunmamaktadır. “Çocuklar Anadolu’da 4 yaşlarında, İstanbul’da 5-6 yaşlarında mektebe gitmeye başlıyorlardı” (Yılmaz, 2009: 19). Ancak sonradan yayımlanmış nizamnameler ile bu rakamlar kesinleştirilmiştir. Bunun dışında ilköğretimin zorunlu hale getirilmesinden sonra, okul yaşına gelen çocukların okula kayıt yaptırmalarını sağlamak amacıyla, mektep idarecilerinden mesul oldukları bölgede yaşı gelen çocukları kayıt için takip etmeleri istenmiştir. Sıbyan mekteplerinde kız ve erkekler karışık okuyabilmişlerdir. Ancak kızlara ya da erkeklere mahsus mektepler de bulunmaktadır. Kızların ve erkelerin karışık olarak okuduğu mekteplerde, kızlar ve erkekler yan yana oturamamışlardır.

Sıbyan mektebine yeni başlayan öğrenciler için “Âmin Alayı” adı verilen bir merasim tertip edilir, bu merasim ile öğrenci okuluna uğurlanırdı. Yeni başlayan öğrenciye o güne özgü temiz kıyafetler giydirilir ve okuluna tekbirler ve ilahiler eşliğiyle uğurlamak adettendi. Ayrıca mekteplerde okuyan sabiler yılda en az bir defa bahar aylarında gezmeye götürülür, böylece öğrencilerin kaynaşması sağlanmaya çalışılırdı.

Bu okullarda disiplin konusunda, vakfiyelerde herhangi bir ibare bulunmadığı için uygulamalar uzunca bir dönem münferit olmuştur. Fiziki ceza uygulamasının uzun müddet devam ettiğini kaynaklar zikrediyor olsa da, ıslahat çalışmalarıyla bu uygulamalarda değişiklikler olmuş ve talimatnameler ile fiziki ceza uygulaması tamamen kaldırılmıştır. Bunun yerine psikolojik cezaların (mahrumiyet, güler yüzlü muamele edilmemesi vb.) icra edilmesi tavsiye edilmiştir. Ceza sisteminde değişiklik ve düzenlemenin yapılması öğrenciler açısından müspet bir gelişmedir.

Sıbyan mektepleri araç gereç bakımında oldukça zayıftır. Yenileşme hareketlerine kadar bu okullarda üç temel ders aracının mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar; kitap, kâğıt ve kalemdir. Usûl-i cedîd hareketiyle birlikte ilkokullara sıra, tahta, haritalar, resimli elifba kitapları gibi araçlar kullanılmaya başlanmıştır. Yeni araç-gereçlerin mekteplere girmesiyle eğitim kalitesinin de yükseldiği söylenebilir.

4.1.4. İlköğretimde İslahat Çalışmaları ve İptidâîler

Sıbyan mekteplerinin ıslahıyla ilgili ilk çalışmanın 2. Mahmut döneminde yapıldığını görmekteyiz. 2. Mahmut yayınlamış olduğu “Talim-i Sıbyan” isimli ferman ile sıbyan mekteplerini zorunlu hale getirmiştir. Akabinde 1845 yılında kurulan “Meclis-i Muvakkat” ile sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu konuda ki önemli çalışma “8 Kasım 1846’da Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmasından sonra, Meclis-i Maârif tarafından hazırlanan “Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat’ın” 8 Nisan 1847’de hükümetçe yayımlanmasıyla başlamaktadır” (Gelişli, 2006: 47).

Yirmi maddeden oluşan bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin esasları belirlenerek çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. “Falaka şeriattan olmadığı için yasaklanmıştır. Cezalı öğrenciye öğretmen güler yüz göstermeyecektir. Ancak veli izin verirse öğrenci dövülebilecektir. 7 yasındaki her çocuk okula devam etmek mecburiyetindedir. Mahallenin imamı bunu takip etmekle yükümlüdür. Öğrenim süresi dört yıldır. 7 yıl okula devam eden ancak başarısız olanların okula devam etmeleri velilerinin isteğine bağlıdır. Okulları teftiş etmek üzere müfettişler görevlendirilecektir. Öğretmenler ücretlendirilecektir” (Yılmaz, 2006: 34). Talimatname, sıbyan mekteplerinin ulema ve medreselerin etkisinde bulunması ve vakfiyelerince sınırları çizilen talimatlarla idare edilmesinden dolayı uygulanamamıştır.

1869 yılında Osmanlı Devleti eğitim tarihinde oldukça önemli bir gelişme sayılan 169 maddelik “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi” yayımlanmıştır. Bu nizamnamede ilköğretimle alakalı önemli maddelerde yer almaktadır. Mekteplere başlama yaşından okulların masraflarının karşılanmasına, öğretmen atamalarından kız sıbyan mekteplerinin durumuna kadar birçok konuya bu nizamnamede değinilmiştir.

Tanzimat dönemiyle birlikte yenileşme hareketlerinin ardından birçok eğitimci, öğrencilerin temel eğitiminde, sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğunu ve çağdaş yöntemlerle ders veren yeni okulların kurulması gerektiğini vurgulamışlardır.

Bunun bir neticesi olarak eğitim tarihimizde “usûl-i cedîd” adı verilen akım ortaya çıkmıştır. Bu yöntemle öğretim yapan okullara “iptidâî mektepleri” adı verilmiş ve bu mektepler 2. Abdülhamit zamanından itibaren ilk önce İstanbul’a, daha sonra ise Anadolu’ya yayılmıştır. İlk iptidâî mektebi Cevdet Paşa’nın Maârif Nazırlığı sırasında faaliyete başlamıştır.

Usûl-i cedîd’i Akyüz şu şekilde tanımlamaktadır: “Cedide, ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması demektir” (Akyüz, 2009: 207).

Sıbyan mektepleri Evkaf Nezaretine bağlı iken yeni açılmakta olan iptidâî mektepleri ise Maârif Nezaretine bağlanmıştır. İptidâî mekteplerinin, “Eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise ya yine ‘sıbyan mektepleri’ ya da ‘usûl-i atika mektepleri’ denmeye devam edilmiştir. Maârif Nezaretinin ilköğretimdeki düzenlemeleri bu okulları hemen hiç etkilememiş, bunların öğretmenleri, eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kalmış ya da onları engellemeye çalışmıştır” (Demirtaş, 2007: 180). Ancak devlet yeni açılan okullarda usûl-i cedîde’den yana taraf olmuş ve böylelikle İstanbul’da ve Anadolu’da birçok iptidâî mektebi açılmıştır. İptidâî mekteplerinin bir işlevi de ortaokul mahiyetinde olan rüşdiye mekteplerine öğrencileri hazırlayarak onları gerekli bilgilerle donatmak olmuştur.

Bu okulların öncelikli amacı, sıbyan mekteplerinin bıraktığı boşluğu doldurmak ve okuma-yazmayı kolay ve doğru yöntemlerle öğretmektir. Bu konuda dönemin eğitimcileri oldukça fazla elifba ve kırâat kitapları kaleme almışlardır. Bu kitapların, öğrencilere çağdaş yöntemlerle okuma-yazma öğretmek gibi tek bir amaca yönelik olduğu görülmektedir.

Usûl-i cedîd hareketinden sonra yazılan Elifba kitaplarına örnek verecek olursak; Selim Sabit’in *Elifba Risalesi*, Doktor Rüştü’nün *Nuhbetü’l Etfâl’i* adlı kitabı, Mihri’nin *İksir-i Elifba-i Osmâni*’si, İsmail Hakkı tarafın yazılan *İsmail Hakkı Elifbası* ve Şemsettin Sami’nin *Küçük Elifbası*, dönemin bazı okuma kitaplarıdır. Ayrıca Selim Sabit başta olmak üzere bazı eğitimciler tarafından öğretmen rehber kitapları olarak yorumlayabileceğimiz rehnümalarda gene bu dönemde yazılmıştır.

M. Ergin iptidâî mekteplerinde kullanılan yeni elifba kitapları ve okuma metoduyla ilgili olarak şu yorumda bulunmaktadır:

“Türkiye iptidai mektepleri durumlarını Selanikli muallim ve mürebbilerin hizmetlerine borçludurlar. Bunların yazdıkları elifba ve kırâat kitapları da o türlü eserlere örnek olmuştur. Hatta ben bile 1911 de Kolay Elifba diye bir elifba yazmış ve defaatla bastırmışım ve benim arkamdan bazı maarifçiler gelerek Hakiki Kolay Elifba, Tecrübeli Kolay Elifba adlarıyla başka elifbalar da yazmışlardı. Bu devirde okumayı kolaylaştıracak yeni bir usul ortaya koymak hususunda herkes birbiriyle yarış edercesine çalışıyordu.” (Ergin, 1977: 475)

1892 yılında iptidâî mektepleri için iki düzenleme yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilk İstanbul’da yer alan iptidai mektepleri için yayımlanan “Dersâdet Mekâtibi İbtidaiyesi İçün Talimatı Mahsusa” isimli talimatnamedir. Bu talimatname ile “İptidâî mekteplerin dört yıl olduğu, mekteplerin idarî ve öğretim işlerinden muallimlerinin sorumlu olduğu, bu mekteplere muallim tayin edileceklerin ellerinde Darû’l-Muallimîn-i İptidâiye diploması veya yapılacak imtihanda yeterliliklerini ispatlamış olmaları gerektiği, mekteplerde görevli muâvin, kalfa (muallim yardımcısı), bevvâb (kapıcı) ve ferrâşın (temizlikçi) her türlü işlerinden muallimlerin sorumlu olduğu” (Gökmen, 2009: 156) vurgulanmıştır. Ayrıca bu talimatnamede iptidâî mekteplerinin ders programları (Şahbaz, 2005: 89) aşağıdaki gibidir:

Tablo 7. İptidâî Mektepleri Ders Programı

Dersler	1. SINIF	2. SINIF	3. SINIF
Elifbâ	12		
Kurân-ı Azîm’üş-şân	12	6	5
Tecvîd		2	2
İlm-i Hâl	2	3	3
Ahlâk		2	2
Sarf-ı Osmânî			2
İmlâ	3	3	2
Kırâ’at	3	2	1

Mülâhhas Tarih-i Osmânî			2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî		2	2
Hesâp	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Yekûn	22	22	25

Ders müfredatı incelenecek olursa, ilk göze çarpan nokta iptidâî mektepleri öğretim programlarının daha önce yayımlanmış sıbyan mektebi programına göre Türkçe öğretimi bakımından daha nitelikli olduğudur. Kırâat dersleri bu programda sadece birinci sınıfta değil her sınıfta verilmiş, böylece okuma becerisinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca imla derslerinde ise bir önceki programa göre ciddi artış görülmekte olup her sınıfta imla dersi bulunmaktadır. Güzel yazı derslerinde de bu programda bir artış görülmektedir. Türkçe okuma, dil bilgisi ve güzel yazı derslerinde kayda değer artışların bulunuyor olması, bu programın olumlu tarafları arasındadır.

Gene 1892 yılında köylerde yer alan iptidâî mektepleri için bir düzenleme yapılarak, bu okulların süreleri İstanbul'daki iptidâî mekteplerine nazaran 1 yıl arttırılarak 4 yıl olarak belirlenmiştir. Türkçe öğretimine yönelik dersler bir önceki programın hemen hemen aynısıdır.

Son olarak 1904 yılında dönemin Maârif Nazırı olan Münif Paşa'nın nezaretindeki bir komisyonca bütün iptidâî mektepleri için ortak bir ders programı hazırlandığı dikkati çekmektedir. 1913 yılında çıkarılan "Tedrisatı İptidâîye Muvakkat Kanunu" ile de iptidâî ve rüşdiye mektepleri birleştirilmiştir.

Muhtelif zamanlarda yayımlanan programlar ders içeriği bakımından birbirine oldukça benzemektedir. Türkçe eğitimi ile ilgili derslerin içeriğine eğilecek olursak; ilk olarak elifba dersinde harflerin öğretiminin 4 ay ile sınırlı olduğu ve 4. ayın üçüncü haftasından itibaren öğrencilerin okumaya başlayarak yılsonuna kadar okuma çalışmalarının devam ettirileceği belirtilmektedir. Harf öğretimine ise önce

“e, u, i” ünlülerinin öğretiminden başlandığı, akabinde ünsüzlerin öğretilmesiyle devam edildiği görülmektedir. Dikkat çeken nokta ise bir harfin 4 aylık süre zarfında başta, ortada ve sondaki yazılışlarına göre birkaç defa öğretilmiştir. Her dersten sonra alıştırmaların bulunması, öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesi açısından faydalı olduğunu ileri sürebiliriz. İptidai mektepleri, birinci sınıf, Elifba dersinin içeriği aşağıdaki gibidir:

“1. Ay

(1. ve 2. haftalar) Harfler ve sesler üzerine alıştırmalar. (3. hafta) Ünlülerden ‘e, u, i’ ünsüzlerden ‘d, r, z’ harflerinin bitişmeyen şekilleri. Bunlarla hece ve kelime teşkili – tahtaya ve talebin defterlerine yazılması.(4. hafta) Ünlülerden ‘u’ ile ‘i’nin diğer sesleri.

2. Ay

(1. hafta) ‘b, l, m’ harflerinin ünlülerle hecelenmeleri üzerine alıştırmalar. (2. hafta) ‘s, f, k’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri hakkında alıştırmalar. (3. hafta) ‘c, ş, k, g, t’ harflerinin ünlülerle bitişme şekilleri. (alıştırmalar). (4. hafta) ‘ç, p, ğ, t, h’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri (alıştırmalar).

3. Ay

(1. hafta) ‘h, k, ayın, v, y’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri. (Alıştırmalar) (2. hafta) ‘s, z, d, j’ harflerinin ünlülerle bitişmeleri. (Alıştırmalar) (3. hafta) Sonda bitişen ‘e, a, i, u’ ünlüleriyle başta bitişen ‘b, p, t, n, y, s’ harfleri. (4. hafta) ‘c, ç, h, t, z, ayın, ğ, f, k, s, ş, g, n, l, m’ harfleri.

4. Ay

(1. hafta) ‘d, z, r, j, v’ harfleriyle sonda bitişen ‘b, p, t, n, c, h, s, ş, z, ayın, gayın, f, k, v, n, m, y’ harfleri üzerine alıştırmalar. (2. hafta) Ortadan bitişen ‘b, p, t, s, n, y, c, ç, h, d, ayın, gayın, f, k, l, h’ harfleri ve genel alıştırmalar. 3. haftadan itibaren harflerin kırâatine başlanılacak ve yılsonuna kadar devam edilecektir” (Nurdoğan, 2005: 195).

Sarf derslerinde ise Türkçe dil bilgisi konularının genel olarak öğretimi amaçlanmaktadır. İlk olarak kelime ve kelime türlerinden başlanmış ve sonra özne ve yüklem konusuna geçilmiştir. Sıfatların çeşitleri, teklik çokluk, zamirler, fiiller ve fiil zamanları da öğretilmektedir. Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredâtı’ndan sarf dersinin birinci sınıfa mahsus bölümünü çalışmamızda örnek olarak bulunması açısından, olduğu gibi aktarmaktayız:

“İsim: Cins isim, özel isim – anlamları (alıştırmalar). Çoğul kuralları (alıştırmalar). Küçültme kuralları (alıştırmalar). İsmi halleri: Hal ekleri (alıştırmalar). İsmi halleri: Sıfatlar (alıştırmalar). Sıfat: Kuralsız (semâî) sıfatlar – kurallı (kıyâsî) sıfatlar. Belirtme sıfatları: İşaret sıfatları (alıştırmalar) – sayı sıfatları (alıştırmalar) – üleştirme sıfatları (alıştırmalar) – derecelendirme sıfatı (alıştırmalar) – belirsiz sıfat (alıştırmalar). Zamir,

kişi zamirleri (alıştırmalar). Mastar: Kök, mastar edatı – ‘-me, -ma’ ve ‘-mek, -mak’ mastarları (alıştırmalar). Fiil; zamanlar: Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman – mastarlardan isim ve sıfat yapımı – isimlerden, sıfatlardan mastar yapımı – -di’li geçmiş zaman, -miş’li geçmiş zaman, çekimleri, kullanımları (alıştırmalar). Geçmiş zamanlar, şimdiki zaman, gelecek zaman – çekimleri, kullanım şekilleri (alıştırmalar). 2. şahsa verilen emir (emr-i hazır), 3. şahsa verilen emir (emr-i gaib) (alıştırmalar). Cümle oluşturma – fiil, özne, tümleç -di’li geçmiş zaman, -miş’li geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, kullanımları – fillerin olumsuz biçimleri – olumsuz emir (nehy-i hazır) (2. şahıs), olumsuz emir (nehy-i gaib) (3. şahıs) (alıştırmalar). Edatlar hakkında alıştırmalar” (Nurdoğan, 2005: 200).

Diğer sınıflarda da dil bilgisi konularının hemen hemen aynı olduğu yalnızca ders saatlerinin değiştiği programlarda görülmektedir.

Toparlayacak olursak, sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti’nde eğitimin ilk basamağı olup bu okullar Selçuklulardan Osmanlılara miras kalmıştır. Bu mektepler vakıf müessesesi şeklinde, genelde hayırseverler ile ileri gelen devlet görevlileri tarafından yaptırılmıştır. Mektebin işleyişi ve yönetimi ile ilgili esaslar bir tür talimatname sayılabilecek “vakfiyelerde” belirlenmiştir. Bilinen ilk sıbyan mektebi vakfiyesi İstanbul’da Fatih Sultan Mehmet dönemine aittir.

Bilindiği gibi sıbyan mektepleri vakıf konumunda olduğundan Evkaf Vekâletine bağlıdır. Tanzimat’tan sonra açılmaya başlayan İptidâî mektepleri ise doğrudan doğruya devlet tarafından açıldığı için Maârif Nezaretine bağlanmıştır. Bu uygulama neticesinde, eğitim sisteminde bir ikilik doğmuş ve de bu durum zaman zaman adı geçen her iki kurumu müdafaa eden sosyal kesimler arasında çatışmaya neden oluştur. Sıbyan mekteplerinin vakıf konumundan kaynaklanan özerkliği bu okulların denetim altına alınmasını zorlaştırmıştır.

“Eğitim tarihimizde usûl-i cedîd hareketi, daha çok sıbyan mekteplerinin ıslahı çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak bilinmektedir” (Temizyürek, 1999: 50). Bu hareket, iptidâî mekteplerinin oluşumuna oldukça etki etmiştir. Özellikle Selim Sabit’in öncüsü olduğu “usûl-i cedid” çalışmalarından sonra, iptidâî mekteplerinin sayısı günden güne artış göstermiştir. Ancak netice itibariyle iptidâî mekteplerinin sayısı, sıbyan mekteplerinin altıda birini geçememiştir. Akyüz (2009: 200), sıbyan mekteplerinin 1892-1893 yılları arasındaki ülke genelindeki toplam sayısını 18893, iptidâî mekteplerinin toplam sayısını ise 3057 olarak vermektedir.

Sıbyan mektepleri medreseler ekseninde eğitim yapan, genellikle de medrese mezunu hocaların ders verdiği bir kurum iken iptidâî mekteplerinin öğretim elamanı ihtiyacını karşılamak için ise “Dârü’l-Mu‘allimîn-i Sıbyan” isimli modern bir okul açılmıştır. Bunun yanında bu okullar müfettişler tarafından denetime tabii tutulmuştur. İleriki yıllarda eğitim politikası gereği Osmanlı Devleti, iptidâî mekteplerinden yana tavır alınca, sıbyan mektepleri toplum nazarında gözden düşmüştür.

Türkçe öğretiminin ilköğretimde nasıl yapıldığı konusuna eğilirsek hiç kuşkusuz ki bu mekteplerin eğitim dili Türkçeydi. Kur’ân’ı Kerîm ile Elifba dersleri verilip ve çocuklara okuma öğretilmiştir. 2. Mahmut’tan itibaren ders programlarına yazmanın da girdiği görülmektedir. 1847 yılında sıbyan mektepleriyle alakalı ilk resmi ıslahat çalışması yapılmış, daha sonraları sıbyan mekteplerinin resmi programlarına “sarf-ı osmânî” ve “kavâ’id-i imlâ” gibi dil bilgisi dersleri girmiş ve okuma ile yazma dersleri belli bir düzene sokulmuştur.

İptidâî mekteplerinin ortaya çıkışı büyük ölçüde, Avrupa’da eğitim sistemini inceleyen Selim Sabit’in çalışmalarıyla olmuştur. Selim Sabit, ilk okuma-yazma öğretimiyle ilgili olarak eski yönteminin aksine yeni yöntemler savunarak kendinden sonra birçok eğitimciye örnek teşkil etmiştir. 1892 yılında iptidâî mektepleriyle ilgili yapılan iki çalışma ile bu okulların öğretim programları İstanbul ve taşra okulları olarak iki ayrı çerçevede çizilmiştir. Sarf-ı osmânî, imla, kırâat ve hat derslerinin saatleri sınıflara göre ayrılarak düzenlenmiştir. Ders programlarıyla ilgili son çalışma ise 1904 yılında Münif Paşa tarafından bütün iptidai okulları için ortak bir programın hazırlanmasıyla neticelenmiştir. 1904 tarihli programda kendinden önceki programlarla aşağı yukarı aynı içeriğe sahiptir.

4.2. RÜŞDİYELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Osmanlı Devletinde eğitimle ilgili ciddi çalışmaların, 18. yüzyılda 2. Mahmut dönemiyle birlikte başladığı daha sonra Tanzimat dönemiyle birlikte hız kazanarak devam ettiği görülmektedir. 2. Mahmut döneminde özellikle askeri alanda yüksek dereceli “*Mühendishaneyi Bahri Hümayûn, Mühendishaneyi Berr-i Hümayûn, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*” gibi önemli okullar açılmıştır. Bu okullarda istihdam edilecek öğrenciler sıbyan mekteplerinden temin edilmekte ve sıbyan mekteplerinin vermiş olduğu eğitim, bu yüksek dereceli askeri mektepler için yeterli derecede

temel oluşturmamakta, netice olarak da bu okullardan da verim alınamamaktaydı. İşte “rüşdiye mektepleri” ilk olarak, yüksek kademedeki okullara öğrenci hazırlamak ihtiyacından doğmuştur. Bu bakımdan rüşdiye mektepleri bir geçiş ve hazırlık dönemi özelliği göstermektedir.

İlk olarak İstanbul’da kurulan bu okullar daha sonra Edirne ve Bursa gibi yakın taşra merkezlerinde de açılmış, akabinde Balkanların birçok bölgesine yayılmıştır. Askeri rüşdiyeler, mülkiye rüşdiyeleri ve 2. Abdülhamit döneminde açılan kız rüşdiyeleriyle beraber, rüşdiye mektepleri çeşitlenmiştir. 1923 yılına kadar varlığını sürdürmüş olan rüşdiyeler daha sonra Cumhuriyet döneminde ilkokullara çevrilmiştir.

4.2.1. Kuruluşu ve Niteliği

Bugünkü ortaokullara karşılık gelebilecek rüşdiyelerin, “Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri okullara öğrenci hazırlamak için sıbyan mekteplerinin üstünde bir ara öğretim kademesi oluşturulması hedefleniyordu. Bu nedenle 1838 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezaret-i kurulmuş ve İmamzâde Esat Efendi de Mekâtib-i Rüşdiye nazırı olarak tayin edilmişti” (Uyanık, 2010: 93). Rüşdiye mektepleri, padişahların ve devlet erkânının yaptırdığı sıbyan mekteplerinin üzerinde “sınıf-ı sâni” olarak adlandırılmak istenmişse de bizzat Padişah 2. Mahmut’un isimlendirmesiyle “rüşdiyye” adını almıştır. Mekteplerin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebini ise “Öğrencilerin burada reşit yaşa gelinceye kadar öğretim görecekleri ve görecekleri bu öğretim ile olgunlaşacakları” (Memioğlu, 2003: 244) düşüncesidir.

Rüşdiye mekteplerinin kurulmasını gerektirecek durumu Ergin şu şekilde izah etmektedir:

“Meslek mekteplerine alınan çocuklar elifbadan başlatılır, onlara evvela Türkçe okumak yazmak öğretilir ve bu suretle boş yere vakit geçirilirdi. Bu noksan sıbyan mekteplerindeki karışıklık ve usulsüzlüğe atfedilerek onların ıslahı düşünüldüğü sırada bunlarla meslek mektepleri arasında üçüncü bir sınıf mektep açılarak buralarda o mekteplere girecek talebenin hazırlanması ve yetiştirilmesi düşünülmüştür” (Ergin, 1977: 383).

Mekâtib-i Rüşdiye nazırı olan Esat Efendi çalışmalara başlamış ve rüşdiye mektepleriyle ilgili ilk gelişme 1839 yılında yayımlanan bir nizamname olmuştur.

Nizamnameden sonra açılan ilk rüşdiye mektebine ise “Mekteb-i Maârif-i Adliye” adının verildiği görülmektedir. 1839 Nizamnamesinde açılacak okulun gerekçesini ve amaçlarını Demirel, şu şekilde aktarmaktadır:

“Şimdiye kadar harp fenleri ile ilgili kara ve deniz mühendishaneleri açılarak her sınıf için ayrı mektepler inşa edildiği halde bürokraside çalışan kâtipler (hidemât-ı ilmiyye-i kalemiyyeye) yetiştirilmesi için layıkıyla bir okul açılmadığından kalemlere alınan öğrenciler sekiz on yaşına kadar mahalle mekteplerinde yalnız Kur’an öğrenmekte ve yazı yazmakta (sülüs karalama), buna karşılık Arapça ve Farsçaya dair hiç bir şey öğrenmedikleri gibi Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerinde gerekli ve mecburi olan matematik ve coğrafya gibi ilimlerin isimlerini bile duymamaktadırlar. Bu kâtiplerin eğitimini nizama koymak üzere Padişah’ın emri ile bir düzenlemeye gidilecektir. Bu hayırlı iş için Bâb-ı Âli civarında bir yer temin edilecektir” (Demirel, 2002 :67).

“Mekteb-i Maârif-i Adliye” ile birlikte açılan bir diğer rüşdiye mektebi ise “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” olmuştur. Ancak bu iki okulun yapısı ve “Okunacak dersler, derslerin verilmiş tarzları ve mezuniyet sınavları ile yeni anlayışın ruhuna uyum sağlayamamış ve biraz çeki düzen verilmiş medreseden öteye geçememişlerdir. Devlet kademelerine istenilen tipte memur yetiştirmekten başka gayesi olamayan bu okullar yenilikçi kesimlerde biraz hayal kırıklığına uğranmasına sebep olmuştur. Yine de önemli bir adım sayılan bu okullar rüşdiyelerin ilk çekirdeğini oluşturmuştur” (Türkol, 2007: 3). Yeni açılan bu okulların medreselerin etkisinde kalması ve modern bir yapı ortaya koyamamış olmasının nedenini ise bu okulları idare eden kişilerin ve ders veren muallimlerin medrese mezunu kişilerin olmasına bağlanmıştır. Rüşdiye mekteplerinde esas atılımın Sultan Abdülmecit döneminden itibaren ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk açılan iki okulun ihtiyaçlara yeteri kadar cevap veremeyişi ve sadece devlete memur yetiştirmekle yetinmesi yüzünden, devlet adamları tarafından yeni arayışlar içerisine girilmiştir. İlk adım ise 1845 yılında “Meclis-i Muvakkat-ı Maârifin’in” kurulmasıdır. Bu meclis rüşdiye mektepleriyle ilgili düzenlemeler yaparak layihalar yayımlamıştır. Asıl önemli gelişmeler ise 1846 yılında “Mekâtib-i Umumiye Nezareti’nin” kurulmasından sonra olmuştur.

Yeni rüşdiyelerin açılması ve bunların düzenlenmesiyle ilgili çalışmaların bu dönemden sonra hız kazandığı görülmektedir. 1847 tarihinde Mekâtib-i Umumiye Nezareti’nin başına Kemal Efendi’nin gelişiyle rüşdiyelerin yayılışında önemli bir

mesafe alınmıştır. Sıbyan mekteplerinin son yıl dersleri ile medreselerin ilk yıl dersleri rüşdiyelerin programına alınarak, rüşdiyelere tam bir orta dereceli okul niteliği kazandırılmış, hemen akabinde 1848 yılında İstanbul’da beş adet yeni rüşdiye açılmıştır. Kemal Efendi Bu okulların açılmasında büyük gayret sarf etmekle birlikte Davut Paşa Rüşdiyesi’nde bizzat öğretmenlik yapmış ve ayrıca ders kitapları da kaleme almıştır. Bu okulların öğrenci sayıları başta oldukça sınırlı iken, okulların başarısı halk tarafından görülünce öğrenci sayısı okul başı 30-40 iken sonraları 100’ü geçmiştir (Demirel, 2002: 74-75).

Gene 1848 yılında “Mekâtib-i Sıbyan ve Rüşdiyye Nizâmâtı” yayımlanmıştır. Yayımlanan bu yeni nizamname ile ilgili olarak E. Uyanık şu yorumlarda bulunmaktadır:

“Nizamnameyle, sadece sıbyan mektepleri mezunlarının rüşdiyelere kabul edilmeleri şartı getirildiği için yerel idareciler, on yaşın üzerindeki çocukların rüşdiyelere devam edilmesi konusunda uyarılmıştı. Dört yıllık zorunlu sıbyan mekteplerine bile çocuğunu göndermek istemeyen ailelerden bahsedilerek, öğrencilerin iki yıllık rüşdiyelere devam etmeleri konusunda yerel yöneticilere büyük sorumluluk düştüğüne dikkat çekilmişti. Elverişli sıbyan mekteplerinin rüşdiyelere dönüştürülmesiyle bina problemi çözülmeye çalışılmıştı.” (Uyanık, 2010: 95).

İstanbul’da rüşdiyelerin yaygınlaşmasının ardından taşrada rüşdiye mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. 1853 yılından itibaren bu noktada çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. “Padişah’ın iradesi ile 25 vilayette peyderpey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Rüşdiye mektebi, İmparatorluğun Avrupa topraklarında İşkodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Rusçuk, Vidin, Üsküb, Manastır vilayetlerinde Anadolu’da Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum Kastamonu, İzmir vilayetlerinde, Kıbrıs adasında Lefkoşe’de, Girit adasında Kandiye’de ve Midilli adasında açılması kararlaştırılmıştır” (Demirel, 2002: 77).

1869 da yayımlanan Maârifi Umumiye Nizamnamesi, eğitimin her noktasında birçok ıslahat yaptığı gibi rüşdiyelerle ilgili olarak da bir takım düzenlemeler yapmaktadır. R. Türköl, Maârifi Umumiye Nizamnamesi’nin rüşdiye mektepleriyle ilgili düzenlemelerini şöyle belirtmektedir:

“Bu kanunnamede; beş yüz evden fazla olan her yerleşim yerinde, halkının Müslüman ve Müslüman olmayan oranları nispetinde, Müslümanların çoğunlukta

olduğu yerlerde daha çok Müslümanlara yönelik, Müslüman olmayanların çoğunlukta bulunduğu yerlerde daha çok Müslüman olmayanlara yönelik, nüfuslarının biri birine yakın olan yerlerde ise karma eğitim vermeye yönelik, rüştiye açılması kararlaştırılmıştır. İnşa edilecek rüştiye binalarında uyum sağlanması açısından merkezden gönderilen inşaat planlarına uyulması zorunluluğu da uygulanmıştır. Öğretim süreleri dört yıl olarak tespit edilmiş olan rüştiyelerin eğitimci kadrosu, öğrenci sayısına göre, bir ya da iki öğretmen, öğretmen yardımcısı ve ihtiyaca göre hizmetlilerden oluşmuştur. Bu görevlilerin maaşları, başöğretmen; sekiz yüz, öğretmen; beş yüz, öğretmen yardımcısı; iki yüz elli ve hizmetli; yüz elli kuruş olarak tespit edilmiştir. Ödemeler ise devletin merkeziyetçi anlayışının etkisiyle devlet bütçesinden karşılanmıştır” (Türkol, 2007: 3).

Nizamname ile okulların tatil günleri belli bir programa sokulmuş, sınavların tarihi ve sınavlar ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca bu düzenleme ile rüşdiye mekteplerinin öğretim süreleri dört olarak kararlaştırılmıştır.

Son olarak burada kız rüşdiyelerinden de bahsetmek gerekir. İlk kız rüşdiyesi Tanzimat’tan sonra 1859 yılında İstanbul’da açılan Cevriye Kalfa Rüşdiyesi’dir. Zamanla birkaç tane daha kız rüşdiyesi açılmış ve 2. Abdülhamit döneminde ise, “9 kız rüşdiyesi bulunmakta ve bu rüşdiyelerde 309 talebe ve 38 öğretmen görev yapmaktadır. 1903 yılında da İstanbul’da 11 Rüşdiye 1640 öğrenci bulunuyor ve 70 öğretmenin görev yaptığı” (Keçeci Kurt, 2012:6) görülmektedir. Bunun haricinde İstanbul dışında, Balkanlardan Anadolu’ya yirmiden fazla il merkezinde de kız rüşdiyelerinin açılmış olduğu bilinmektedir.

Rüşdiye mekteplerinin 1892 yılında, idâdilerle birleştirilip ve öğretim süresinde 3 yıla çekilmiştir. “Rüşdiye mekteplerinde 2. Meşrutiyet devrinde de yapı ve program değişikliği yapılmıştır. Gerek Tanzimat devrinde gerekse Abdülhamid döneminde rüşdiyeler ortaöğretim kademesinde yer alırken 2. Meşrutiyet döneminde giderek ilköğretim kademesine geçirilmiştir. Maârif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan’a sunduğu ‘Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası’nda’ rüşdiye okullarını ilköğretimin yüksek kısımları olarak nitelendirmiştir” (Keçeci Kurt, 2012: 8). Akabinde 3 yıl sonra rüşdiye mektepleri ilköğretime dâhil edilerek idâdilerden yasa ile ayrılmış ve de iptidâî mekteplerine bağlanmıştır.

4.2.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

Tıpkı iptidâî mektepleri gibi rüşdiyelerde de, öğretim programı, sık sık nizamnamelerle değiştirilmiş ve daha çok ders saatleri üzerinde değişikliğe gidildiği görülmüştür. 1839 yılında İlk açılan iki rüşdiye mektebinin “Mekteb-i Maârif-i Adliye” ile “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” ders programı aşağıda yer alan tablolardaki gibidir:

Tablo 8. *Mektebi Ulûm-u Edebiye Ders Programı*

Türkçe İnşâ	Nuhbe-i Vehbî
Hat	Tuhfe-i Vehbî
Arapça ve Nahiv	Lügât
Fârsça	Ahlâk

Tablo 9. *Mektebi Maârif-i Adliye Ders Programı*

<ul style="list-style-type: none">• Türkçe İnşâ• Arapça Sarf ve Nahiv• Fârsça, Tuhfe-i Vehbî ve Gülistân• Fransızca Gramer• Hat (Sülûs, Dîvân, Rik’a Siyâkât)• Tarih	<ul style="list-style-type: none">• Kara Cümle (Matematikte dört işlem özellikle toplama)• Darb (Aritmetikte çarpma işlemi)• Taksîm (Aritmetikte bölme işlemi)• Politika• Coğrafya• Hendese
---	--

Yukarıdaki iki müfredattan anlaşılacağı gibi, bu programlar çerçeve niteliğindedir. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’de Türkçe öğretimine yönelik İnşâ (kompozisyon), hat ve lügat derslerini görüyoruz. İnşâ dersinin bulunmasına rağmen, Türkçe sarf ve nahiv derslerinin burada yer almaması bir eksiklik olarak

nitelendirilebilir. Mekteb-i Maârif-i Adliye’de ise programa yeni dersler girmekle beraber, Türkçe dersleri hemen hemen aynıdır. Ancak Arapça dil bilgisi dersinin ve yazı çeşitlerinin programa dâhil olması, bürokratik kademelerde istihdam edilecek memurları yetiştiren bu iki okuldan mezun olacak kişilerin, rahat bir şekilde devlet yazışmalarını yapabilmeleri ihtiyacının neticesinde olmuştur.

1850 yılında yeni rüşdiye mekteplerinin açılmasıyla birlikte Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi tarafından hazırlanan yeni programda Türkçe derslerinin azaltıldığı, tarih ve fen bilimleri derslerinin artırıldığı görülmektedir.

1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi rüşdiye mekteplerinin öğretim süresini dört yıl olarak belirlemiş ve bu okulların derslerini de değiştirilmiştir. Nizamnameye göre rüşdiyelerde okutulacak dersler aşağıdaki gibidir:

“Mebâdi-i Ulûm-ı Dinîye (Din dersi)
Lisân-ı Osmânî Kavâ’idi (Osmanlıca Dil Bilgisi)
İmlâ ve İnşâ (İmlâ ve Yazı)
Tertîb-i Cedîd Üzere Kavâ’id-i Arabiyye ve Farisiyye (Yeni Usul Üzere Arapça ve Farsça)
İlm-i Hesâb (Matematik)
Defter Tutmak Usûlü
Tersim-i Hutût
Mebâdi-i Hendese (Geometrinin Başlangıcı)
Tarih-i Umûmi ve Tarih-i Osmânî (Genel Tarih ve Osmanlı Tarihi)
Coğrafya
Jimnastik
Mektebin bulunduğu mahalde (galiben) daha çok kullanılan dil
Ticaretin yoğun olarak yapıldığı yerlerde zeki talebeden istekli olanların dördüncü sene Fransızca dersine başlamaları uygundur”(Altınova, 2004: 257).

Bir sonraki program değişikliği 1893 yılında yapılmıştır. Bu değişiklik erkek ve kız rüşdiyelerin derslerine bir takım yenilikler getirmiştir. Bu yenilikler, Türkçe öğretimi bakımından önemlidir, çünkü bu değişiklikle birlikte Türkçe derslerinin sayısı arttırılmış ve Türkçe öğretiminin önemi vurgulanmıştır.

Erkek rüşdiyelerinde değişikle birlikte Türkçe ve Hüsn-i Hat derslerinin saatlerinde artış olmuşsa da, kız rüşdiyelerinin Türkçe derslerinde ve saatlerinde herhangi bir farklılık görülmemektedir. Değiştirilmiş programda Türkçe derslerinin artırılışıyla ilgili olarak A. Altınova hazırlamış olduğu doktora tezinde şunları aktarmaktadır:

“İbtidâî mekteplerinde Türkçe okuma ile Kur’an-ı Kerim ve Ulûm-ı Dinîye okutulup rüşdiye mekteplerinde öncelikle ana dil, sonra da devletin resmi dili olan Türkçe’nin sarf ve nahvi layığıyla öğretilcektir. İki sene bu öğretildikten sonra da iki sene Arapça öğretilcektir. Dört senelik dil eğitimi sırasında mukaddemat-ı ulûm (ilimlerin başlangıcı) ile Fransızca okuma ve yalnız sarfı ve Farsça’nın esas kaideleri gösterilmelidir. Bir çocuk kendi dilini öğrenmeden diğer dilleri öğrenemeyeceğinden Türk çocuklarının diğer dillerin hepsinden önce Türkçe öğrenmeleri şart koşulmuştur” (Altınova, 2010: 257).

Rüşdiye mekteplerinin öğretim programlarında son değişiklik ise 1911 yılında 2. Meşrutiyet döneminde yapılmıştır. Bu değişiklik ile rüşdiyelerin öğretim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Türkçe öğretimine yönelik dersler ise önceki programlarının aynısı gibidir.

Rüşdiye mekteplerinde yer alan Türkçe derslerinin içeriklerine göz atarsak, ilk olarak kırâat dersinden söz etmek gerekir. Bugünkü, okuma derslerine karşılık gelen bu derste, öğrencilere genellikle didaktik içerikli metinler ve eserler okutulmuştur. Ahlak üzerine yazılmış kitaplar ve dinî hikâyeler de kırâat derslerinin başlıca materyalleri arasında bulunmaktadır.

Kitâbet dersi ise rüşdiye mektepleri için oldukça önemli bir derstir. Çünkü yazıyı ve kompozisyonu iyi öğrenmiş bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Son sınıfta olan rüşdiye öğrencilerinden iyi bir metin yazması beklenmektedir. Kitâbet dersinin içeriği ise aşağıdaki gibidir:

“Sarfın bütün kuralları sadece ezberletilmeyecek, kitâbet hususunda bunlardan nasıl yararlanılacağı da öğretilcekti. Öğrenciler dikte ettirilerek değil, fakat hiçbir yardım almaksızın mektuplar, hikâyeler ve makaleler kaleme almaya yönlendirilecekti. Özellikle rüşdiye son sınıfta, cümle yazımı, cümlenin unsurları, özne, yüklem ve nesnenin nitelikleri ve türleri öğretilcek, geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanlar örnekler eşliğinde gösterilecekti. Ayrıca öğrencilere, birden fazla cümle arasında ilişki kurarak anlamlı bir cümlenin meydana getirilmesi yolları öğretilcekti.

Özne, nesne ve yüklem türleri, özellikleri Temel cümle, tamamlayıcı cümleler, önem ve özellikleri. Temel cümleye eklenecek fikirler. Bir ‘kelâm’ı meydana getiren farklı, fakat bir anlam ifade eden cümleler. Bağımlı cümle. Cümlelerin sırası. Cümlenin yapılandırılmasında kulağa önem vermek. Güzel söz söylemenin önemi, her uzun sözün güzel anlamına gelmediği ve ‘taksîm-i zaman’a dair alıştırmalar. Yüklem çeşitleri üzerine alıştırmalar. Nesne çeşitleri hakkında alıştırmalar ‘Cümlelerin meziyeti sadece uzun olmasında değil aynı zamanda evzâ’ ve etvârı tamamıyla göstermesindedir’ sözündeki önem üzerine alıştırmalar. Cümlenin kuruşu üzerine araştırmalar” (Nurdoğan, 2005: 361).

Hemen hemen bütün rüşdiye mekteplerinde yer alan ve Türkçe öğretimine yönelik sayabileceğimiz bir diğer ders ise imlâdır. İmlâ dersi ilk olarak iptidâî mektepleriyle ders müfredatlarına girmiştir ve rüşdiye mekteplerinde de bulunmaktadır. İmlâ dersi, kitâbet ve dil bilgisi derslerinde öğrenilen kuralları destelemek amacıyla ve bu derslere paralel bir şekilde takip edilmesi hedeflenmektedir. İmlâ dersinin rüşdiye mekteplerindeki içeriğine yönelik Nurdoğan şunları yazmaktadır:

“İmlâ, öğrencinin dikkat ve emeğinin denetlendiği ve öğretmen için zayıf noktaların ortaya çıkarıldığı bir tarzda işlenecektir. Öncelikle yazılması istenen kelimenin söylendiği andaki telaffuzuna dikkat çekilecek ve öğrencilerin zihninde bu telaffuzun canlandırılması istenecektir. Böylece harfleri ses ile tercüme ve benzetme için uğraş verdirilecektir. Bu kelimenin doğru imlâsını bulmaya çabalaması için öğrenciye serbest zaman tanınacaktır. Bu noktada öğrencilerin bütün hareketlerine dikkat edilecektir. Yanlış olarak tekrarlanan ufak tefek hareketlerin alışkanlık haline getirilmesi önleneyecektir. Bununla beraber, öğrenci imlâsını bilmediği bir kelimeyi yazmaya hiçbir zaman zorlanmayacaktır. Birinci tür imlâlarda esas olan şey, yeni kelimelerin bütün öğrenciler tarafından defalarca son derece açık ve anlaşılır bir şekilde telaffuz ettirilmesidir. Örneğin, coğrafya dersindeki Mançurya kelimesi. Öncelikle öğretmen bu kelimeyi sınıfın önünde açık ve anlaşılır bir şekilde telaffuz edecektir, ardından iyi teleaffuz eden birkaç öğrenciye tekrarlattırarak ve en sonunda da kötü telaffuz edenlerin bütün hataları düzelene kadar yinelettirilecektir. Sonra sınıfa hep birlikte telaffuz ettirilecektir. Ardından, öğretmen kelimeyi tahtaya yazacak ve bütün öğrencilerin yeni kelimeyi 3 – 4 defa defterlerine kaydetmelerini bekleyecektir. En sonunda da yazdığını okuyarak bütün sınıfa birkaç kez söyletecektir. Öğretmen bu kadarla da yetinmeyecek ve öğrettiği yeni kelimeler üzerinde sekiz gün veya bir ay sonra aynı alıştırmaları daha seri olarak yapacak ve bu uygulamaya her hafta birkaç dakika zaman ayıracaktır.” (Nurdoğan, 2005: 363)

İmlâ derslerinde, Türkçe kelimelerden ziyade daha çok Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş olan kelimelerin nasıl yazılması gerektiği hususunda, öğrencilere alıştırmalar yapıldığı görülmektedir.

Rüşdiye mekteplerinin öğretim kadrosuna eğilirsek, öncelikle yeni yöntemlerle ders verecek öğretmen yokluğu uzun süre büyük bir sorun olmuştur. Rüşdiyelerin öğretmen açığını kapatmak için 1848 yılında İstanbul’da “*Dârü’l-Mu‘allimîn*” açılmıştır. Ancak bu okul, ülke geneline hızlı bir şekilde yayılan rüşdiyelerin eğitimci kadrosunu tamamlamakta yetersiz kalmıştır. Çünkü *Dârü’l-Mu‘allimîn*’den bir yılda ortalama 20 öğretmen mezun olmakta ve iptidâî mekteplerinin hocaları da bu okullardan temin edilmektedir. Ayrıca 1858’den itibaren açılan kız rüşdiyelerinde hocalık yapacak bayan öğretmen bulmakta oldukça

güç bir iş olmuştur. Bunun için de 1869'da “*Dârü'l-Mu'allimât*” açılmıştır. Açılan bu okullar, eğitim tarihimizde ilk öğretmen okullarımız olup rüşdiye mekteplerinin öğretim elemanları bu okullardan karşılanmaya çalışılmıştır.

4.2.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

Rüşdiye mektepleri, sıbyan mekteplerini bitiren öğrencileri bir sınav yaparak almıştır. Bu okullardan yetişen öğrenciler ileride devletin çeşitli kademelerinde görev yapacak asker ve bürokrat sınıfını oluşturacaklarından dolayı bu okullardan mezun olacak kişilerin liyakatli olmasına dikkat edilmiştir. Bununla birlikte çıkarılan nizamnamelerde görüleceği üzere öğrencilerin, sıbyan mekteplerinden sonra rüşdiyelere gönderilmesi hususundaki takipten idareciler sorumlu tutulmuştur. Böylece öğrencilerin bu okullara kayıt edilmesi noktasında bir devlet takibi mevcuttur diyebiliriz.

Rüşdiye mekteplerine girecek olan öğrencilerin kesin olarak yaşı verilmemiştir. Sadece sıbyan mektebi mezuniyeti şartı aranmıştır. Ancak 18 yaşından küçük olan kişilerin öğrenci olarak alınabileceği nizamnamelerde vurgulanmaktadır. Gene tıpkı sıbyan mektebi öğrencileri gibi, rüşdiye mektebi öğrencileri de devletten bir miktar aylık almışlardır.

Okullarda kullanılan araç-gereçlere göz attığımızda ise, coğrafya dersinin müfredat programına girmesiyle birlikte, hemen hemen bütün rüşdiyelerde harita ve kürenin kullanıldığı bilinmektedir. Bununla beraber bu mekteplerde öğrenciler, sıbyan okulları gibi rahle üzerinde ders işlememişler, sıra ve masalar kullanılmıştır. Ayrıca her seviyede öğrencinin beraber ders aldığı karma sınıflar değil, seviye seviye ayrı sınıflar oluşturulmuştur.

Toparlayacak olursak, eğitim tarihimizde, ciddi hamlelerin 2. Mahmut döneminden sonra atılmaya başlandığı görülmektedir. Rüşdiye mektepleri de 2. Mahmut tarafından açılan yüksek kademeli ve daha çok askeri nitelikli okullara öğrenci yetiştirmeyi hedef alan orta dereceli okullardır.

2. Mahmut döneminde açılan ilk iki rüşdiye mektebi beklentileri karşılayamamış, sadece mülki ve askeri birimlere memur yetiştirmekle kalmıştır.

Zaten bu okulların modern eğitim vermesi ve çağdaşlaşmada öncü olması mümkün değildir. Çünkü bu iki rüşdiyenin idarecileri geleneksel mekteplerden yetişmişlerdir. Ayrıca mekteplerin ders programlarının yeterli olmadığı görülmektedir.

Rüşdiyelerde asıl hamle Tanzimat sonrasında yapılmış, ders müfredatları yenilenmiş, taşraya birçok rüşdiye mektebi açılmış ve 2. Abdülhamit’le birlikte kız rüşdiyeleri açılarak, Anadolu’da yayılmıştır. Abdülhamit dönemi, eğitim politikaları bakımından oldukça önemlidir. Çünkü bu dönemde, rüşdiyelerdeki öğretim elemanı, araç-gereç gibi eksikler tamamlanıp ülke genelinde okullaşma oranı oldukça yükselmiştir.

Rüşdiye mektepleri zaman zaman ilköğretimin üst kademesi olarak görülüp orta öğretim içerisinde değerlendirilmiş, zaman zamanda ilköğretime dâhil edilmiştir. Bu konuda kesin değişiklik 1913 senesinde yapılarak bu okullar, iptidâî mekteplerinin bünyesine alınmıştır. Rüşdiyelerin süresi de çeşitli nizamnamelerle değişikliğe uğrasa da, 1911 yılındaki son değişiklikle eğitim süresi üç sene olarak belirlenmiştir.

Türkçe öğretiminin rüşdiye mekteplerinde, sıbyan ve iptidâî mekteplerine nazaran daha önemli bir yer işgal ettiğini görmekteyiz. Bu durum, Türkçe derslerinin çeşitliliğinden ve ders içeriklerinden anlaşılabilir. Yazma becerisi gelişmiş memur ihtiyacı bulunduğundan, bu minvalde Arapça ve Farsça gramer bilgisiyle beraber Türkçe dil bilgisine yönelişin olduğu söylenebilir. Ayrıca inşâ dersleri de bu bağlamda metin yazma çalışmalarını destekler niteliktedir. Bazı dönemlerde rüşdiyelerde bilinçli bir Türkçecilik anlayışı da mevcuttur. Bu konu ders programlarının değişikliklerinde vurgulanmıştır.

4.3. İDÂDÎLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İdâdîler, Osmanlı Devleti’nde yenileşme dönemi olarak kabul edilen Tanzimat döneminden itibaren açılmış orta dereceli eğitim kurumlarıdır. Diğer mekteplerde olduğu gibi ilk önceleri İstanbul’da açılmış, akabinde ülke geneline yayılmıştır. Halk tarafından yeteri kadar rağbet görmeyen bu okullar, Cumhuriyet devrine kadar varlığını sürdürmüştür. Yükseköğretim ile Sultânîlere öğrenci

hazırlamak gayesiyle açılan idâdîler, özellikle maddi imkânsızlık yüzünden beklenen neticeyi verememiştir.

4.3.1. Kuruluşu ve Niteliği

Arapça bir kelime olan “i’ dâd, hazırlanmak, hazırlanılmak” (Naci: 2009: 249) manalarına gelmektedir. “İdâdî” sözcüğü de bu kelimedenden türetilmiştir. Türk Eğitim Tarihi’nde ise ilk olarak, “Kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mektepler” (Ergin, 1977: 495) için bu tabir kullanılmıştır. “Önceleri Harb Okuluna ve Askeri Tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okulların programlarını takip edebilecek seviyeye ulaştırmak amacıyla, bu okullar için hazırlama sınıflarına bu isim verilmiş” (Unat, 1964: 45) ancak kelimenin bugünkü ortaöğretim kademelerini karşılayan anlamına kavuşması ise 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi öncesi ilk defa 1845 yılında İstanbul’da bir idâdî açılmış bulunsa da, “İdâdî teriminin bir orta öğretim kurumunun adı olarak tutunması 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile kesinleşmiştir” (Akyüz, 2009: 166). İdâdîlerin kurulmasına yönelik çalışmaları F. R. Unat şu şekilde açıklamaktadır:

“İslam ve Gayrimüslim Osmanlı tebaasını birbirine kaynaştırmak ve müşterek bir kültürle yetiştirmek düşüncesiyle dört yıllık Rüşdiyelerin üstünde öğretim süresi üç yıl olacak ve Sancak merkezlerinde açılacak çift öğretim dili bulunan bir okul tipi düşünülmüş ve bununla orta öğretimin süresini Rüşdiye ile birlikte yedi seneye çıkarmış ise de, tasavvur bir müddet kâğıt üzerinde kalmış ve ancak İstanbul’da Dar-ül Maarif’in yerinde ilk ‘Mülkî İdâdî’ (19 Aralık 1973) ve vilayetlerde de iki sene sonra Mora Yenişehir’de ilk idâdî okulu açılabilmiştir” (Unat, 1964: 45).

İdâdîler bir ihtiyaç sonucunda doğmuştur. Nitekim rüşdiye mektepleri ülkenin geneline yayılmış olmakla birlikte, rüşdiyelerden mezun olan öğrencileri yükseköğretime hazırlayacak bir okul bulunmamaktadır. “Sadece 1868’de İstanbul’da Galatasaray Sultânîsi açılabilmiş ise de vilayetler, bu gibi kurumlardan tamamıyla mahrum kalmıştır. Dolayısıyla idâdî okullarının kurulması ve açılması, hem öğretim-egitim hem de siyaset bakımından bir zaruret haline gelmiş” (Kodaman, 1980: 182) durumdadır.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde idâdîlerin nitelikleri de açıklanmıştır. Öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenen idâdîlerin, bin haneden fazla olan kasabalarda kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, "İdâdîlerin her türlü masrafı vilayet maarif dairesi sandıklarından karşılanacak, her idâdîde muavinlerle birlikte altışar muallim ve mubassır bulunacaktır. Okuldaki temizlik işleri ile diğer işleri görmek için de kapıcı ve hademeler görev yapacaktır" (Gökmen, 2005: 102). Ayrıca bu okulların ilk ders programı da bu nizamname ile belirlenmiştir.

"Maarif Nizamnamesi'nde hemen açılmaları öngörülen idâdîler, 1873 tarihine kadar açılmamıştır. Bu gecikmeye sebep olarak, maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu gösterilebilir" (Kodaman, 1980: 183). 1873 yılında, Ahmet Cevdet Paşa'nın Maârif Nazırlığı esnasında yapılan girişimler neticesinde, ilk idâdî mektebinin İstanbul'da kurulduğu görülmektedir. Akabinde ise 1875 yılında da Mora'da da bir okul açılmıştır.

"1876 yılına gelindiğinde İstanbul'da idâdîler; ilk kurulan Darü'l-Maârif, Fatih, Beşiktaş, Eski Ali Paşa, Davud Paşa, Fevziye ve İbrahim Ağa Çaldırı'nda olmak üzere toplam yedi adet idâdî mevcuttur" (Aydemir, 2009: 36). Tanzimat devrinin sonuna kadar idâdîlerin sayısında pek bir artış olduğu söylenemez. Hiç kuşkusuz bu okulların yaygınlaşamamasındaki en önemli engel parasızlıktır. "İşte bu parayı Sadrazam Sait Paşa temin etmiştir" (Ergin, 1977: 924). Nitekim Sait Paşa'nın çalışmaları sonucu elde edilen kaynaklar sayesinde bu mektepler ülke geneline yayılabilmiştir. İdâdîlerin yayılması ile ilgili olarak B. Kodaman şu yorumlarda bulunmaktadır:

"1885 yılında Bursa, Edirne, Yanya, Çanakkale'de birer idâdî açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Elazığ (Mamuratülaziz), Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülçine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerinde idâdî okulu açılmasına kara verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır" (Kodaman, 1980: 189).

1876 yılından sonra bu okullar ülke geneline iyice yayılmıştır. 1892 yılında ise idâdî mekteplerinin eğitim süreleriyle ilgili düzenlemeye gidilerek taşrada bulunan mektepler beş ve yedi yıllık olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın gerekçesi gene maddi sıkıntılar ve Maârif Vekâleti'nin yetersiz bütçesidir.

Son olarak, 1906 yılında Osmanlı Devleti'nde, "93 resmi; 11 hususi: 5 de askeri olmak üzere toplam 109 adet idâdî mevcuttur. Bu idâdîlerde, askeri olanların dışında, ne kadar talebe olduğunu kesin olarak söylemek güçtür. Ancak, 1909 yılına gelindiğinde bütün idâdîlerde talebe sayısının 20.000 civarında olduğunu söyleyebiliriz" (Kodaman, 1980: 203).

4.3.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

İdâdîlerde okutulması öngörülen dersler ilk olarak Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer almıştır. Nizamnameye göre okutulacak dersler ise, "Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmâniye, Mantık, Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlîd, Cebir, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabî'ye, Kimyâ ve Resim" (Cevad, 2001: 431) dir.

Nizamnameden sonra, zamanla mekteplerin öğretim programlarında birçok düzenleme yapılmış bazı dersler kaldırılmış, bazı derslerin saati arttırılmış ve kimi derslerin ise saati azaltılmıştır. 1892, 1902, 1904 ve 1908 yıllarında ders çizelgelerinde köklü değişiklikler olmuştur. Yapılan bu değişikliklere umumi olarak bakılırsa şu yorumlar yapılabilir:

"1. Genel olarak bakıldığı zaman uygulanan dersler farklı tipte insan modeli yetiştirmek yerine; Rüştîyeler ve yükseköğrenim arasındaki farkı kapatmaya yönelik derslerdir. Zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara göre bazı dersler kaldırılmış, bazılarının ders saatlerinde azalma veya artma olurken bazı dersler ise birleştirilmiş veya bölünmüştür.

2. 1317-1318 (1901-1902) yılları arasında müfredat programında büyük değişiklikler yaşanmıştır.

3. Genel olarak idâdîlerin çoğunda açılan Ziraat sınıfları ile Ticari ve Umumi sınıflar; kısa bir süre sonra kapanmış, idâdî programlarındaki mesleğe yönelik düşüncelerde başarısız olunmuştur.

4. İlk idâdîlerin müfredat programları hazırlanırken; kuruluş felsefesine uygun olması amaçlanmıştır. Bu düşünce ise; Osmanlı tebaası içindeki Müslüman ve Gayrimüslim çocukların bir arada okumalarını sağlayarak, Osmanlılık düşüncesinin sağlam bir şekilde gelişmesini oluşturmaktır. Bu amaç nedeniyle din dersleri ikinci plana itilmiş, genel kültür derslerine önem verilmiş idi. Ancak bu durum; kısa bir süre sonra Müslüman ahalinin okula pek ehemmiyet vermemesi sonucunu doğurdu. Halk hâlâ dini eğitim verilen klasik eğitim kurumlarına rağbet etmeye devam etmekte idi. Bunun sonucunda açılan bazı idâdî okulları öğrenci yetersizliği nedeniyle kısa sürede kapanmıştır.

5. Müfredat programlarında gayrimüslim ahalinin din hassasiyeti göz önünde bulundurulmuş, bunların çocuklarının İslamiyet’le alakalı derslere (Akaid, Ulum-Diniyye, Kur’an- Kerim, Maa Tecvit) girme zorunluluğu olmamıştır” (Aydemir, 2009: 39).

İdâdîlerde en son ders programı değişikliğine 1908 yılında gidilmiş olup en son değişiklik sonucu oluşan program ve ders saatleri M. Ergin’in (1977:931) aktardığına göre tablodaki gibidir:

Tablo 10. İdâdî Mektepleri Ders Programı

Derslerin Adları	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene	8. Sene
Maa’t-tecvit	3	3	3	3	3	3	3	3
Kur’ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Diniyye Ahlâkiyye								
Türkçe	6		3	3				
Usûl-i Tahrîr							1	2
Kitâbet					2	2		1
Arabî	2	2	2	2	2	2	1	
Fârisî		2	2	2	2			
Fransızca			3	3	3	3	4	4
Kavânîn							1	1
Hisâb	2	2	2	3	2			
Usûl-i Defterî						1	1	

Cebir						2	2	
Müsellesât							1	
Hendese			1	1	1	2	2	1
Kozmoğrafya								1
Fizik							2	2
Kimya							2	2
Mevâlit								4
Mihanik							3	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1	1
Tarih		2	2		2	2	1	1
İlm-i Servet							1	1
İlm-i Eşyâ	1	1	1					
Ma'lûmat Zirâiyye ve Sıhhiye				2	2	2		
Hüsn-i Hat	2	1	1	1	1	1		
Resim	1	1	1	1	1	1		
Elsine					1	1	1	1
Toplam	19	16	23	23	24	25	27	26

“Bu ders cetvelinin tekmil sekiz senesi vilayetlerdeki yatılı idâdîlere, birinciden altıncı seneye kadar olan altı senesi vilayetlerle sancaklardaki yatısız idâdîlere, dördüncüden sekizinciye kadar beş senesi İstanbul İdadîleriyle numunei

terakkinin idâdî sınıflarına ve birinciden üçüncüye kadar olan üç senesi de İstanbul’la vilayetlerdeki rüşdiyelere mahsustur” (Ergin, 1977: 931).

İdâdîlerin ders çizelgelerinde ana dili öğretimine yönelik, Türkçe, Hüsni Hat, Kitabet, Usul-i Tahrîr gibi dersler bulunmaktadır. “Türkçe” bir ders adı olarak ilk defa bu okullarda programa dâhil olmuştur. Ayrıca dil bilgisi konuları da Türkçe derslerinin içinde düşünülmüştür. Programlara Türkçenin bir ders adı olarak girmesi dikkate değer, önemli bir gelişmedir. Ayrıca bu gelişme bize, lisanımızın adının ne olduğu etrafında dönen tartışmaların da son bulduğunu gösterebilir.

Türkçe öğretimine yönelik derslerin içeriğine göz atarsak, ilk olarak ders konularının yıllara göre aşamalandırıldığı görülmektedir. Özellikle Hüsni Hat derslerinde öğrencilere rik’a hattı gösteriliyor olup ders her yıl bir önceki yılın devamı şeklinde işleneceği söylenmiştir. Araştırmamıza örnek teşkil etmesi bakımından, idâdîlerin üçüncü sınıf Türkçe dersi içeriğini olduğu gibi aktarmaktayız:

“Osmanlı Grameri ve Cümle Bilgisi: Edilgen fiillerin zamanlara göre çekimi. Basit ve bileşik fiiller. Nakıs fiiller. Zarf fiiller ve bunların olumsuz şekillerinin yapılması. Fiilin olumsuz olarak çekimi. Fiillerde olumlu, olumsuz soru ve bu şekillerde çekimi. İsm-i fail (Kendisinden iş çıkan kimsenin sıfatı), İsm-i mef’ul (failin fiili, kendi üzerine geçen kelime), mübalaga-i ism-i fail (fa’al kalıbına uyan kelimelerin ifade ettiği, en, pek, çok manasını taşıyan şekli). Sıfat-ı müşebbehe (geçişsiz fiillerden, türlü vezinlerde başlıca fail vezninde gelen ve daimi bir vasfı gösteren sıfat), bunun tamlama durumu (bağ filleri). Arapça fiil yapılarından, Türkçe bileşik fiillerde en çok kullanılanları (if’al, tef’il, müfa’ale, infi’al, ifti’al, tefa’ul, tefâ’ul, istif’al). Arapça fiil zamanlarından Türkçede en çok kullanılanları (ism-i fa’il, ism-i mef’ul, mübalaga-i ism-i fail, ism-i zaman ve mekân(bir fiilin vuku bulduğu zamanı ve yeri gösteren isim fiil), ism-i alet.

Edevat (fiillere ve isimlere eklenen manalı kelimeler): Türkçe, Arapça, Farsça edevat. Öğrencilerin bunları iyi bir şekilde kullanmaları için alıştırmalar yapılacaktır. Cümle bilgisi: Cümle ve kelam (ibare, fıkra; cümleler veya cümlecikler). İsim cümlesi, fiil cümlesi. Bunların çeşitleri ve vasıfları. Cümlenin öğeleri. Fa’il ve naib-i fa’il (Etken ve edilgen mevzuu olan kelime). Mübteda (cümlenin birinci kısmı, Arapçada, isim cümlesinde failin bulunduğu kısım), haber, mef’ul-un bih (-i hali), sarîh ve gayr-i sarîh, cümle oluşturma. Bu konuların işlenişinde açıklamalara oldukça fazla yer verilecektir.

Uygulama.

Tembih: Bu sınıfta öğrenci Osmanlı lisanının gramer ve cümle bilgisi konularını tamamlayacak olup bu konuları tekrar işlemeye vakitleri olmayacağından ve fiil konusu gramer konularının en önemlisi olduğundan öğrencinin birinci sınıfta gördükleri dersler bu sınıfta tekrar işlenip hatırlatılacaktır. Ayrıca ikinci sınıfta ve bu yıl işlenen konular, öğrencilere, tebeşir ve tahta kullanılarak tatbik ettirilmek suretiyle mükemmelen kavratılacaktır. Yapılan bu alıştırmalar, yapılan yanlışlıklar

düzeltilerek, öğrencilerin defterlerine yazdırılacak ve Türkçede, Arapça ve Farsça kaidelerinin tatbiki ve kullanılması anlatılacaktır.

Okuma: Önceki sınıfta olduğu gibi okuma kitabına devam olunacak ve okuma sırasında öğrenilen konuların uygulaması yaptırılacaktır.

İmla: Önceki sınıfta olduğu gibi işlenecektir” (Demirel, 2010: 129).

İdâdîlerde ders programları açısından oldukça sık bir değişim söz konusudur. Kabine değişiklikleri, savaşlar, siyasi dalgalanmalar vs. gibi olayların bu değişikliklerde etken olduğu ileri sürülebilir. B. Kodaman ders çizelgelerinde görülen değişimle alakalı şu yorumda bulunmaktadır:

“İdâdîlerde, uygulanan ders programları, fen dersleri yönünden 1869 Nizamnamesi’nde gösterilen programdan daha ileri seviyededir. 1892’de kabul edilen program, yürürlükte kalıncaya kadar idâdîlerde din, kültür, fen derslerine aynı ağırlığın verildiğini görüyoruz. Daha sonraki tarihlerde İmparatorlukta meydana gelen birtakım olayların (iç ve dış olayların) etkisiyle olacak, idâdîlerde okutulan kültür derslerinin konuları daraltılmıştır. Fakat fen ve günlük hayatta lazım olacak derslere dokunulmamış ve bunlara biraz daha önem verilmiştir. 1904’ten sonra da ahlak dersinin tekrar yer aldığını görüyoruz” (Kodaman, 1980: 209).

İdâdîlerin öğretim kadrosuna eğilirsek, ilk olarak Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nin elli ikinci maddesinde bu hususa değinildiği görülmektedir. “Muhtelif okullar için İstanbul’da mükemmel öğretmenler yetiştirmek için bir öğretmen okulunun açılması ve edebiyat ile fen alanlarından yetişen öğretmenlerin üç sınıf olup, birinci sınıfın rüşdiye, ikinci sınıfın idâdiye ve son olarak üçüncü sınıfında sultânî mekteplerine istihdam edilmesi ön görülmüştür” (Cevad, 2001: 434). Ancak Nizamnamede yer alan bu tasarı uzunca yıllar çeşitli sebeplerle hayata geçirilememiştir.

İdâdîlerin öğretmen ihtiyacı İstanbul Dârü’l-Mu‘allimîn’den karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak bu okulun hem rüşdiyelere hem de idâdîlere yeteri kadar öğretmen yetiştirmesi mümkün olamamıştır, Çünkü Dârü’l-Mu‘allimîn’in öğrenci sayısı kısıtlı olup rüşdiye ve idâdîler İmparatorluk geneline yayılmış durumdadır.

İdâdîlerde muavinle birlikte en az altı öğretmenin yer alması planlanmıştır. Lakin bu mekteplere öğretmen temin etmek uzun süre bir problem olmuştur. Derslere girecek öğretmen açığının kapatılması hususunda daha çok medreselilerden faydalanıldığı görülmektedir. “Fakat devletin zamanın durumuna göre bundan fazla yapacağı bir şey yoktur. Çünkü özellikle maddi imkânsızlıklar muallim ihtiyacını bu

şekilde çözümlenmeye yöneliyordu” (Orhan, 2006: 63). Zaman zaman öğretmen olmayıp farklı meslek alanlarından kişilerin derslere girdiği de görülmektedir. “Örneğin, Gümülcine İdâdîsi’ne, açılacak olan beşinci sınıf derslerinden kimya dersi muallimliği için, Mekteb-i Tıbbiye mezunu olan, Gümülcine Belediye Eczacısı Agop atanmıştır” (Demirel, 2010: 78).

4.3.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

İlk olarak idâdî mekteplerine talebelerin yeteri kadar ilgi göstermediğini ve bu mekteplerin bazılarının bir süre sonra kapandığını söyleyebiliriz. Öğrencilerin bu okullara ilgi göstermiyor olmasını ise O. Ergin şu şekilde izah etmektedir:

“İdâdîler o zamanki gençlerin rağbetine de mazhar olamıyordu. Çünkü bu gençler şöyle böyle bir rüşdiye tahsili gördükten sonra hemen hükümet kapılarına koşuyor ve bu kadarcık tahsili hem hayat ve maişetleri hem de memuriyet ve meslekleri için kâfi görüyorlardı” (Ergin, 1977: 923).

İdâdî mekteplerine iptidaî ve rüşdiye mekteplerinden mezun olan öğrenciler girebilmiştir. Bu okulların herhangi birinden şهادetname almayan öğrencilere, bir seviye tespit sınavı uygulanıp sınıfı tayin edilmiştir. Bu okulların öğrenim süreleri ise üç yıl olarak belirlenmiştir. “Osmanlıcılık” düşüncesinin de bir tezahürü olan idâdîlere tek giriş şartı ise Osmanlı tebaasından olmaktır. Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler bir arada okumuşlardır. Ayrıca sadece gayrimüslimlere mahsus idâdîler de açılmıştır. D. Demirel, idâdîlere öğrenci alımıyla ilgili şunları belirtmektedir:

“İdâdîlere maddî durumu iyi olmayan uslu ve çalışkan öğrenciler de belirli kurallar dâhilinde ‘meccanen’ alınmaktaydı. Bu öğrencilerin leyli idâdîlere girmesi durumunda yatılı öğrencilerin 1/3’ünü geçmemesine dikkat edilirdi. Neharî olarak alınmaları ise okulun kapasitesine bağlıydı. Eğer meccanen alınmak için başvuran öğrencilerin sayıları fazla olursa aralarında ‘müsabaka imtihanı’ yapılırdı” (Demirel, 2007: 98).

İdâdîlerin, ödül ve ceza uygulamaları da 1894 yılında yayımlanan “Mekâtib-i İdâdîye Talimatnamesi’nde” açıklanmıştır. Derslerinde başarılı olup mektep içinde ve dışında örnek tavırlar sergileyen talebenin ödüllendirilmesi öngörülmektedir. Bu ödüller, “Aferin, Tahsin ve İmtiyaz” adıyla üç türdür. Bunların üzerine talebenin ismi ve hangi dersten aldığı yazılır ve müdür veya müdür muavini tarafından imzalanır. Dört ‘Aferin’ bir ‘Tahsin’ varakası ve iki ‘Tahsin’ bir ‘imtiyaz’ varakasına

eşittir. Beş ‘imtiyaz’ varakası kazanan talebeye ise bir kitap hediye edilir” (Orhan, 2006: 90).

İdâdîlerde öğrenci disiplini ise cezalar vasıtasıyla sağlanmıştır. Geleneksel mekteplerde görülen fiziki ceza yöntemleri buralarda görülmemektedir. Cezalandırmada çağdaş pedagojik metotlara uygun aşamalı bir sıra takip edilmiştir. “O dönemlerde öğrencilere verilen başlıca cezalar, gittikçe ağırlaşan derecelerine göre şöyledir: İhtar ve Tenbih, Tekdir, Tevkif, Alenen Tekdir, İhbar ve Şikâyet, İhrac-ı Muvakkat ve İhrac-ı Kati’dir” (Akyüz, 2009: 235).

Osmanlı Devleti’nde idâdî mekteplerine yer temin etmek uzun müddet bir sorun teşkil etmiş, çoğu idâdî kiralık binalarda ya da derme çatma yerlerde faaliyete geçmiştir. “İstanbul’da idâdîler için okul binaları yapılmadığı gibi alt katı hapishane olarak kullanılan binalar dahi idâdîlerin eğitim öğretim faaliyetlerini yürüttükleri mekânlar olarak kullanılmıştır” (Demirel, 2010: 165).

İdâdîlerde kullanılan öğretim araç-gereçleri için ise F. Demirel şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“İlk idâdînin açılma kararından hemen sonra hikmet-i tabiiye ve kimya dersleri ile ilgili araç-gereçlerin Avrupa’dan getirilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşıyor ki kuruluşuyla birlikte idâdîlerde, kitapların dışında, ders araç-gereçleri kullanılmıştır. Daha sonraki tarihlerde idâdîler için harita, hendese aletleri ve resim modelleri gibi ders araçları satın alınmıştır. İdâdîlerde öğretim aracı olarak ders kitaplarının yanısıra tahta, tebeşir, dünya modeli, küre-i musannaa, düzlem küre haritası, harita, atlas gibi ders araç gereçleri de kullanılmıştır. İfade edilen ders araçlarından başka gerektiği zaman tabii mekânlardan da faydalanılmıştır” (Demirel, 2010: 168).

Toparlayacak olursak idâdîler, Tanzimat devrinden sonra, sıbyan mekteplerinin üzerine kurulan rüşdiyelerden ileri mekteplerdir. Daha önce belirtildiği gibi rüşdiyeler beklentileri karşılamakta yetersiz kalmış ve de yükseköğrenime öğrenci hazırlama sorununun çözümü için idâdîler kurulmuştur.

İlk olarak 1874 yılında İstanbul’da bir idâdî açılmış ancak maddi kaynakların yetersizliği nedeniyle söz konusu mekteplerin devlet geneline yayılması biraz geç olarak, ancak sultan 2. Abdülhamit döneminde olmuştur. Zaman zaman idâdîlerde yapısal olarak da değişiklikler yapılmış ve 5 yıllık ile 7 yıllık okullar ortaya çıkmıştır. Zaten idâdîlerin önemli bir bölümü daha sonra sultânîlere dönüştürülmüştür.

İdâdîlerin ders programlarında da sık sık değişiklik yapılmıştır. Türkçe öğretimine bu okullarda önem verildiği görülmektedir. “Türkçenin” bir ders adı olarak müfredata girmesi ve “Lisanî Osmânî” teriminin bir kenara bırakılması ilk defa bu mekteplerde olmuştur. Türkçe öğretimi tarihi açısından bu önemli bir gelişmedir. İdadîler Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüşlerdir.

4.4. SULTÂNÎLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Osmanlı Devleti’nin “Batıya Açılan Penceresi” olarak nitelendirilen sultâniler, idâdîlerle birlikte Osmanlı eğitim sistemi içerisinde orta dereceli eğitim kurumu olarak değerlendirilen mekteplerdir. Sultânîler, idâdîlerin üstünde olması sebebiyle ortaöğretimin ikinci basamağı olarak da nitelendirilebilir. “Osmanlılık” idealinin idâdîlerden bir sonraki basamağı olan bu mektepler Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüş, sonrasında ise bugünkü liselerin temelini oluşturmuştur.

4.4.1. Kuruluşu ve Niteliği

Sultânî adı “Galatasaray”da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilmiş olan ‘Mekteb-i Sultanî’ deyimiyile ortaya çıkmış ve 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde Orta Öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere düşünülen okullara da ‘Sultanîye’ ismi verilmiştir” (Unat, 1964: 47).

Sultânîlerin ortaya çıkışı da, yükseköğretim ile ilköğretim arasında geçişi sağlayacak bir kurum oluşturma gayretleriyle olmuştur. Lakin özelde Galatasaray Sultânîsi için durum biraz farklıdır.

Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı’yla gayrimüslim tebaasına bir takım sosyal ve siyasal haklar vermeyi kabul etmiştir. “Fransa ise Islahat Fermanı’nın üzerinden on yıl geçtiği halde Osmanlı Devleti’nin ciddi ıslahat yapmadığını öne sürerek, 1867’de bir muhtıra vermiş, bu muhtırada geniş bir maarif sisteminden de bahsetmekmiştir” (Demirel, 2007: 19). Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nin hazırlanmasında da bu muhtıranın etkisinden söz edilebilir.

Akabinde özellikle Fransızlar, Osmanlı devlet adamlarını azınlıklarında öğrenim görebileceği, Fransız eğitimi ekseninde modern ortaöğretim kurumları açmak için teşvik etmişlerdir. Bu teşvikteki gaye ise, Fransız kültürünü Doğu

ülkelerine yayma düşüncesidir. Galatasaray Sultânîsi'nin ortaya çıkışında bu dış etkiden de söz etmek gerekir. O. Ergin ise Mekteb-i Sultânî'nin ortaya çıkışını şu şekilde izah etmektedir:

“Mekteb-i Sultani'nin açılışının başlıca sebebi: Zamanın hükümdarı Sultan Abdülâziz'in 1284 (1867)'deki sergiyi ziyaret maksadıyla Fransa'ya yaptığı seyahatin kültür sahasında bıraktığı tesirdir. Bilhassa Fuat Paşa gibi değerli ve münevver vezirleri bulunan bu hükümdar İstanbul'da Fransız liseleri ayarında bir mektebin açılmasına ve orada Fransız diliyle tedrisat yapılmasına müsaade etmiş ve bu işte Fransa İmparatorluğu'nun maddi ve manevi büyük yardımları da dokunmuştur” (Ergin, 1977: 481).

“Okulun açılmasında Sadrazam Âli paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın emeği geçti. Mekteb-i Sultani 1 Eylül 1868'de açıldı. Okul, 5'i iptidaî, 5'i kolej sınıfları olarak 10 yıl süreli idi. Sonraları eğitim süresi 3'ü iptidaî, 3'ü talî ve 3'ü âli olarak belirlendi” (Akyüz, 2009: 167). B. Kodaman Mekteb-i Sultânî'nin ilk yapısıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Sultani'nin ilk müdürü Fransız hükümetinin gönderdiği M. de Salve'dir. Diğer idarecilerin, öğretmenlerin çoğu Fransız idi. Türk, Ermeni, Rum, İngiliz, İtalyan asıllı öğretmenler de vardı. Okula her dinden ve her milletten talebe alınmış olmakla birlikte, Osmanlı Hükümeti hesabına 150 müslüman, 150 müslüman olmayan talebe okuyacaktı” (Kodaman, 1980: 213).

Bu şekilde açılan Mekteb-i Sultânî'ye, toplumun farklı kesiminden tepkiler gelmeye başlamıştır. Farklı dinlerden talebelerin aynı ortamda eğitim alıyor oluşu ilk olarak muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekmiştir. Ayrıca, okulun Fransız hâkimiyetinde bulunup Fransız idareciler tarafından yönetiliyor olması Rusya'nın tepkine neden olmuştur.

Hem Hristiyan hem Musevi hem de Müslüman cemaat Mekteb-i Sultânî'ye karşı bir takım eleştirilerde bulunmuştur. Vatikan oldukça sert açıklamalarla Hristiyan çocukları bu okuldan uzak tutmaya çalışmıştır. “Çeşitli milletlere mensup öğrencilerin bir arada bulunmasının Katolik çocuklarının ahlakına tesir yapacağı endişesi ile Papa, Mekteb-i Sultani'ye talebe kaydını yasaklayan iki emirname göndermiştir” (Demirel, 2007: 35). “Yahudiler, Hristiyanlığın denetimi altındaki bir okula, koşer sorununu ileri sürerek çocuklarını göndermek istememişlerdir” (Tekeli ve İlkin, 1999: 65). Ayrıca Rum cemaat de mektep müfredatında kendi dillerinin olmamasından dolayı rahatsızdır.

Müslüman ahali arasında da sert bir şekilde Mekteb-i Sultânî eleştirilmiş olup Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavî gibi dönemin aydınlarından çıkışlar görülmektedir. Özellikle Ali Suavî tarafından yapılan tenkitler dikkate değerdir. Ali Suavî radikal çıkışlarından sonra, kısa bir süreliğine de olsa Mekteb-i Sultânî müdürlüğüne atanmıştır.

Galatasaray Sultânîsi'nde, "Okuyan ecnebi ve gayrimüslim talebenin okuldan çıktıktan sonra devletin aleyhine çalıştıklarını kaydeden Ali Suavî" (Kodaman, 1980: 215) müdürlüğü esnasında yapmış olduğu icraatı, Padişaha göndermiş olduğu bir yazıda açıklamıştır. Söz konusu yazıda kısaca aşağıdaki bilgiler mevcuttur:

- “1. Müdürlüğü sırasında: Müslüman öğrencilerin sayısının artmasını teşvik ve azınlık ile yabancı öğrencilerin sayılarının azaltılması şeklinde bir politika izlemiştir.
2. Ali Suavî özellikle Bulgar öğrencilerin devlete karşı silahlı eylemlerini açıklamakta, ayrıca Osmanlı Hükümetinin akıl almaz gafletini de ortaya koymaktadır: İki Bulgar öğrenci eşkıyalık yaparken silahlarıyla birlikte yakalanmışlar ve mahkûm buldukları sırada Osmanlı Hükümetince parasız olarak Galatasaray Lisesine alınmışlardır. Fakat bunlar daha sonra, Rusların Tuna'yı geçtikleri sırada, başka Bulgar öğrencileri de kandırarak Rus ordusuna geçmişlerdir.
3. Ali Suavî okulun öğretmenlerinden zararlı ve bölücü eylemlerde bulunan ve onlara karşı yaptığı işlemler hakkında bilgi verir. Bunlar, 2 Rus, 1 Fransız, 1 Bulgar öğretmen, 3 Bulgar kalfadır. Tüm bunların işine son vermiştir!
4. Okulda başarı durumu çok zayıftır. Bu nedenle 5 yıllık öğretim süresi 8 yıla çıkarılmıştır. Öğrenci başarısızlığının Ali Suavî'ye göre asıl nedeni öğretmenlerin çoğunun şuradan buradan toplanmış, öğretmenlik için yetişmemiş, yeni yöntemleri bilmeyen diplomasız kişiler oluşudur” (Akyüz, 2009: 203).

Ali Suavî'nin eleştiri ve icraatlarından sonra okulun kurumsal yapısında bir takım değişiklikler göze çarpmaktadır. İlk olarak, okulun kozmopolit yapısının değiştirilmeye çalışıldığı ve Müslüman öğrencilerin sayısının arttırılmasına gayret edildiği dikkat çekmektedir. Daha sonra, “1876 Türk müdürlerin tayiniyle başlatılan Mekteb-i Sultânîyi Türkleştirme hareketine, 1880 (1297) tarihinde, Sadrazam Sait Paşa'nın teklifiyle bir saat okutulan Türkçe dersinin iki saate çıkarılmasıyla devam edilmiştir” (Kodaman, 1980: 216).

Ayrıca bir dönem, Galatasaray Sultânîsi içerisinde üniversite olarak nitelendirilebilecek, “Dârü'l-Fünûn-ı Sultânî” açılmış ancak bu kurum kısa ömürlü olmuştur. “Galatasaray Lisesi kendi özel program ve öğretim sistemini Meşrutiyet devrinde de aynen muhafaza etmiş, Tevhid-i Tedrisat'tan sonra fen dersleri yine Fransızca gösterilmek ve öğretim süresi bir yıl fazla olmak üzere bu okulda da diğer lise programlarının tatbikine başlanmıştır” (Unat, 1964: 47).

Sultânîlerin yayılmasına bakacak olursak, Galatasaray Sultânîsi'nin açılmasından tam bir yıl sonra, 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, "Mekâtib-i Sultânîye" başlığı altında, sultânîlerle alakalı bir takım bilgilerin verildiği görülmektedir.

Nizamnameye göre, "Her vilayet merkezinde bir sultânî açılacak ve idâdîlerden imtihanla çıkmış olanlar, hangi sınıf ve tebaadan olduğuna bakılmaksızın bu okullara ücretle kabul edilecek, rüşdiye diplomaları bulunan talebeler 'kısm-ı âdî' bölümünde okuyabilecekler ve her sınıfın yüzde beşi ücretsiz ve bir kısmı da indirimli kabul edilecektir. Ayrıca, sultânîlerin inşa masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanacağı ve bu mekteplerin yatılı öğrenci de alacağı, bir okulda sekiz neferden on iki nefere kadar öğretmen bulunacağı ve sultânînin edebiyat ile ulûm-ı fûnûn olmak üzere iki alanda eğitim vereceği ve hangi derslerin okutulacağı gene nizamnamenin 42 ve 46. maddelerinde açıklanmıştır" (Cevad, 2001: 433).

Her ne kadar nizamnamede sultânîlerin şehir merkezlerinde açılması ön görülse de bu durum uzun müddet gerçekleşmemiştir. Sultânîlerin yayılması 2. Abdülhamid devrinde ve daha çok 2. Meşrutiyet'ten sonra mümkün olmuştur. Ancak, bu da İmparatorlukta mevcut olan idâdîlerin 1910 yılından itibaren aşamalı olarak sultânîye çevrilmesi kararıyla gerçekleştirilmiştir.

"Alınan bu kararla birlikte 14 Ekim 1910 tarihinde, 12 idâdî sultanîye dönüştürülmüştür. İlk etapta sultanîye dönüştürülen idâdîler; İstanbul, Edirne, Adana, Aydın (İzmir), Üsküb, Bursa, Beyrut, Haleb, Selanik, Trabzon, Mamuretülaziz ve Kastamonu idâdîleridir" (Demirel, 2012: 343). İdâdîlerin bu şekilde sadece isim değişikliğiyle sultânîye çevrilmesi dönemin önde gelen eğitimcileri tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin temel noktası ise, sultânînin elit öğrenciler yetiştiren bir okul olması ve idâdîlerin, sultânîye çevrilmesiyle eğitim kalitesinin düşeceği konusudur.

Birkaç yıl sonra, İmparatorlukta bütün idâdîlerin sultânîye dönüştürülmesi kararlaştırılmış olup "İstanbul'da bulunan ve yatılı olan Dersâadet İnas İdâdîsi hariç tutulursa, 1913–1914 ders yılı itibariyle vilayetlerdeki yedi yıllık idâdîler ve İstanbul'daki idâdîler (toplam 23 idâdî) sultânîye çevrilmiştir. Böylece o tarihten

sonra Osmanlı eğitim sisteminin ortaöğretim kurumlarını oluşturan sultânîlerin sayısı, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ile birlikte, otuz altıya ulaşmıştır” (Demirel, 2012: 344). Ayrıca 1913 yılında ilk defa İstanbul’da kızlar (İnas) için bir sultânî açılmıştır. “Fakat İstanbul dışında İnas Sultanîsi yoktur ve taşrada ilk kız Sultanîleri 1922 sonunda İzmir’de, Ekim 1923’te Ankara’da açılan kız liseleridir” (Akyüz, 2009: 273).

4.4.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

Mekteb-i Sultânî, Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde, yapısal olarak “kısm-ı âdî” ve “kısm-ı âlî” olmak üzere ikiye ayrılmış; “kısm-ı âdî” dersleri idâdîlerle aynı olup “kısm-ı âlî” bölümünün Edebiyat ve Ulûm kollarının dersleri (Cevad, 2001: 433) ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 11. *Mekteb-i Sultânî Ders Programı*

Kısm-ı Âlî	
Edebiyat Sınıfı	Ulûm Sınıfı
Türkçe fenn-i kitâbet ve inşâ	Hendese-i resmiye, menâzir, cebir ve cebrin hendeseye tatbîki
Arabî ve Fârisîden edebiyâta müte’alîk müellefât	Müsellâsât-ı müsteviye ve küreviye
Ma’ânî	Hey’et
Fransızca	Hikmet-i tabî’iye ve kimyânın muhtasar sûretle sanayi’ ve zirâ’ate tatbîki
İlm-i servet-i milel	İlm-i mevâlid
Hukuk-ı milel-i tarih	Fenn-i tahtît-i ‘arâzî

Sultânîlerin eğitim süreleri ve ders müfredatları diğer mekteplerde de görüleceği gibi birçok defa değiştirilmiştir. “Meşrutiyet döneminde Sultanîler, 5 ve

6 yıllık ilköğretimin üzerinde, birinci devresi (devre-i ulâ) 4, ikinci devresi (devre-i saniye) 3 yıl olmak üzere eğitim yapıyorlardı” (Akyüz, 2009: 273).

1913-1914 eğitim yılında sultânîlerin yaygınlaşmasıyla beraber eğitim süresi 12 yıl olarak belirlenmiş ve bunun tasnif ise “Sınıf-ı İbtidâîye 5 yıl, Sınıf-ı Taliye Devre-i Evveli 4 yıl, Sınıf-ı Taliye Devre-i Sâni 3 yıl olarak ayarlanmıştır” (Demirel, 2007: 72). 1915 yılına gelindiğinde sultânîlerin ders programına bakılırsa ders cetvelinin (Akyüz, 2009: 273) aşağıdaki gibi olduğu görülür:

Tablo 12. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Proramı

Erkek Sultânîleri		İstanbul Kız Sultânîsi	
Ulûm-i Diniyye	Hendese,	Ulûm-i Diniyye	İktisâd-ı Beytî
Lisân-ı Osmânî	Resm-i Hatt-i	Lisân-ı Osmânî	Terbiye-i Etfâl
Tarih-i Kadîm	Kozmografya	Tarih	Lisân-ı Ecnebî
Tarih	Mekanik	Coğrafya	Gınâ
Coğrafya	Mantık ve	Ma'lûmât-ı	Resim
Hayvânât	Felsefe	Tıbbiyye ve	Terbiye-i
Nebâtât	Resim	Sıhhiyye	Bedeniyye
İlmü'l-Arz	Arabî	Ma'lûmat-ı	Dikiş, Biçki,
Hıfz-ı Sıhha	Fârisî	Ahlâkiyye ve	Nakış
Fizik	Lisân-ı Ecnebî	Medeniyye	Tabâhât
Kimya	Terbiye-i	Hesap, Cebir	
Cebir, Hesâb-ı	Bedeniyye	Hendese	
Nazarî	Terbiye-i	Kozmografya	
Müsellesât-ı	Fenniyye		
Müsteviye	Usûl-i Defter		
	Gınâ		

Sultânîlerin ders cetvelleri ve öğrenim süreleri görüldüğü üzere farklılık arz etmektedir. Bu okullardaki Türkçe eğitimine yönelik derslere eğilirse, “Genellikle üç yıllık ibtidâi kısmında, Kırâat ve Yazı, İmla, Muhtasar Sarf-ı Türkî, Hatt-ı Rik’a; Tali kısmında Sarf-ı Osmânî, Kırâat-ı Türkiye Ezber ve İmlâ, Nahv-i Osmânî, Kavaid-i Osmaniye, Kitabet ve Hüsn-ü Hat; Âlî kısmında ise Kitabet, Kitabet-i Resmîye, Belâgat-ı Osmaniye ve Hüsn-ü Hat” (Kodaman, 1980: 222) dersleri karşımıza çıkmaktadır.

Programlardaki derslerin isimleri ve içerikleri idâdîlerdeki derslere oldukça benzemektedir. Sultânîlerde de Türkçe dersleri aşamalı bir şekilde öğrencilere verilmektedir.

Özelde Galatasaray Sultânîsi’nin öğretim dili Fransızca olmasına karşın zaman zaman Türkçe hassasiyeti de mevcuttur. M. Cevad’ın eserinde aktardığına göre, mektebin en başından beri Fransızca tutulan kayıtları Türkçe tutulmaya başlanmış, bunun dışında “Mekteb-i Sultânîde Türkçe derslerinin ıslahı için üstâd-ı muhterem Kemal Paşa-zâde Sa’îd Beyefendi’nin taht-ı riyâsetinde olarak bir Meclis-i İslahât teşkil olunmuş” (Cevad, 2001: 175) ve hatta “Okuyup yazmaya teshîlat-bahş olmak üzere resm-i hattın tebdiline şer’an cevâz olup olmadığına dair İran ulemâyı kirâmından” (Cevad, 2001: 178) fetva alındığı görülmektedir. Bunlara ek olarak M. Cevad eserine “Mekteb-i Sultânî’de Osmanlıca’ya Ehemmiyet Verilmeğe Başlandığını Gösteren Bir Tebliğ ’i de” koymuştur. Adı geçen belgede dilimizin ismi için “Lisân-ı vatan olan Osmanlıca” (Cevad, 2001: 182) tabiri kullanılmaktadır. Bu kullanım hem dönemin siyasi politikalarına hem de mektebin misyonuna uygun düşmektedir.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde sultânîlerde öğretim kadrosunun nasıl olacağından bahsedilmiştir. Nizamnameye göre sekiz ile on iki arası öğretmen mekteplerde bulunacaktır. Hususi olarak Galatarasay Sultânîsi’nin öğretim kadrosu oldukça niteliklidir. Bu durumla ilgili olarak B. Kodaman şu yorumları yapmaktadır:

“Osmanlı Devletinde belki de öğretmen kadrosu bakımından en iyi seviyede olan okullardan biri de Mekteb-i Sultanî olmuştur. Okul hem sayı, hem de kalite yönünden yeterli bir kadroya daima sahip bulunmuştur. Şüphesiz, bunda Fransız asıllı öğretmenlerin büyük rolü olmuştur. Özellikle 1877’ye kadar öğretmenlerin çoğu Fransız idi. Bu tarihten sonra okulun programına Arapça, Farsça, Belâgat-ı Osmaniye, Ulûm-u diniye gibi derslerin konmasıyla Türk öğretmenlerin sayısı giderek artmıştır. Zaten, Osmanlı tarihi, coğrafyası, kültür dersleri şark dilleri Türk

öğretmenler tarafından veriliyordu. Fen, tabii ilimler, yabancı dil derslerine Fransız veya gayr-i müslimler giriyordu” (Kodaman, 1980:220).

Ancak Sultânîlerde yabancı öğretmenlerin sayısının ilk dönemlerde fazla olması, Müslüman kesimin tepkisini çekmiştir. Hatta Ali Suavî bu okullarda muallimlik yapan bazı hocaların Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere giriştiğini iddia etmiştir. Nitekim zaman zaman Mekteb-i Sultanî’ye gelen muallimlerin arasında “Cizvit Papazlarına” rastlanılıyor olunması (Demirel, 2007: 70), meydana gelen tepkilerin tamamıyla yersiz olmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, “Muallimlerin ders verme dışında da bazı görevleri vardır. Bu görevler: Talebelere ait muameleleri yapmak, leylî mekteplerde nöbet tutmak ve devam-devamsızlık muamelelerini yürütmektir” (Demirel, 2007: 69). Öğretmenlerin haricinde, müdür ve yardımcıları, muhasebeci, işçi, kilerci, bevvâb, kâtip, mübaşir, hademe gibi görevli personel de sultânîlerde yer almıştır.

4.4.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

Sultânîlere, rüşdiye ve idâdî mezunu olan her Osmanlı vatandaşının başvurabileceği Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde belirtilmiştir. Bunun neticesi olarak farklı dinlere mensup, bir arada okuyan öğrenciler arasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Küçük bir örnek olarak okulun tatil günlerini ayarlamak zor bir iş olmuştur. Müslüman öğrenciler Cuma, Musevi öğrenciler Cumartesi ve Hristiyan öğrenciler ise Pazar tatil yapmak istemişlerdir. Ayrıca, öğrencilerini giriş sınavı ile alan Mekteb-i Sultânî ücrete tabidir. Bunun neticesi olarak da daha çok ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocukları buralarda okumuştur.

İlk Sultânî’de Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar gibi gayrimüslim talebelerin sayısı, Müslüman talebelere nazaran fazla iken bu durum zamanla değişmiştir. Galatasaray Lisesi’ndeki bu değişim hakkında B. Kodaman şu bilgileri vermektedir:

“ 1878’den itibaren Müslüman talebe sayısı 1909’a kadar muntazam ve sürekli bir biçimde artarken gayr-i müslim talebenin sayısında önemli düşüş olmuştur. Demek ki 2. Abdülhamid devresinde yapılan ıslahat ve tedbirler neticesinde, Mekteb-i Sultanî milli veya Osmanlı hüviyetine büründüğünden gayr-i müslimler için daha az çekici duruma gelmiştir. Yatılı ve ücretsiz talebenin daha çok Türkler arasından alınarak, okul devlet için yararlı hale sokulmuştur. Mesela, 1901 yılında 362 ücretsiz yatılı Türk talebeye karşılık, 132 ücretsiz yatılı gayr-i müslim vardır” (Kodaman, 1980: 218).

Sultânîlerin ÷lke genelindeki öğrenci sayılarına bakarsak “1913-1914 ders yılı itibariyle ÷lke genelinde otuz bir sultanîde toplam 9.573 öğrenci bulunmaktadır” (Demirel, 2010: 345). Bu öğrenciler okulu bitirdikleri zaman isterlerse yükseköğretime devam etmişler, isterlerse de memuriyete geçiş yapabilmışlerdir.

Sultânîlerde öd÷l ve ceza uygulamaları idâdî mektepleriyle hemen hemen aynıdır. Ancak disiplinin idâdîlere göre daha sıkı olduğu söylenebilir. “Mektepte düzen ve intizamın sağlanması mubassır adı verilen görevlilerce gerçekleştirilmektedir. Bunların başında ser-mubassır bulunmaktaydır. Mubassırlar bir nevi yardımcı öğretmen konumunda bulunuyorlardı. Mektepte dayak cezası yoktur” (Semiz, 2008: 81). Ayrıca derslerinde başarılı ve örnek öğrenciler mükâfatlandırılmıştır. Bu mükâfatlar ise, Aferin, Tahsin ve İmtiyaz olmak üzere üç çeşittir.

Döneminin en modern okulu olması hasebiyle Galatasaray Sultânîsi’nde çağdaş araç-gereçlerin kullanılmasına önem verilmiştir. Haritalar, küreler ve biyoloji ile kimya dersleri için çeşitli laboratuvar teçizatı, bu araç-gereçlerden bazılarıdır. Genel olarak Sultânîlerin araç-gereç durumuyla ilgili olarak, H. Dilaver bir çalışmasında şu bilgileri vermektedir:

“Mektebin öğretim araçları ve fen araç-gereçleri en son tarzda olup, husûsiyle beden teşekkülü üzerine büyük etkisi olduğu bilinen sıralar dahi, hıfzıssıhhanın tayin ettiği ve gösterdiği şekildedir. Bütün medeni ÷lkelerin mekteplerinde tutulan istatistiklere göre, vücudun şekil bozukluğu ve göz hastalığının sıkça vukuu, hep öğrencilerin mekteplerdeki kötü ortamlarından ileri gelmektedir. Maarif-i Umûmiye Nezâreti, bu ciheti bilhassa göz önünde bulundurarak bilumum mekteplere lazım olan sıraları, sağlık ilminin gerektirdiğine göre imal ettirmekte olduğu gibi, mekteplerde eskiden mevcut olanları da ya aslına zarar vermeden ya da tamamen değiştirmektedir” (Dilaver, 2002: 122).

Toparlayacak olursak, Mekteb-i Sultânî, Osmanlı Devleti’ndeki modern eğitimin öncü kurumlarından bir tanesi sayılabilir. Fransız eğitimi model alınarak açılan okulun, özellikle gayr-i müslim tebaayı “Osmanlıcılık” tasavvuru etrafında birleştirme arzusunda bir adım teşkil etmesi düşün÷lmüşse de, azınlıklar ayrılıkçı hareketlerinden vaz geçmemişlerdir. Okulun özellikle yabancı hocaların etkisiyle başarılı olduğu kuşkusuzdur. Ancak, yabancı hocaların eğitiminden geçen öğrencilerin millî şuurdan yoksun olarak yetişmeleri söz konusu olunca ve devlet de

zamanla bu duruma karşı bir takım tedbirler almıştır. Ayrıca Mekteb-i Sultânî, iyi bir yabancı dil eğitimi de vermektedir.

1913 yılından itibaren vilayetlerde bulunan idâdîlerin sultânîye dönüştürülmesi, kanaatimizce hazırlıksız bir girişimdir. Çünkü taşradaki sultânîler hiçbir zaman Galatarasay Sultânîsi'nin göstermiş olduğu başarıyı ortaya koyamamışlardır. Bu başarısızlıkta, siyasi ve ekonomik buhranlarla savaşların etkili olduğu iddia edilmektedir. “Sultanîler, gerek nitelik gerekse nicelik olarak, idâdîler üzerinde, büyük bir gelişme gösterememişlerse de mevcut yapılarıyla, cumhuriyet sonrası ortaöğretim kurumlarının temelini oluşturmuşlardır” (Demirel, 2012: 356).

Mekteb-i Sultânîden mezun olan öğrenciler, kültür ve siyaset hayatımızda önemli yerlere gelmişler ve birçok önemli şahsiyetin yetişmesine vesile olan okul, Cumhuriyet devriyle birlikte ülkemizin önde gelen eğitim kurumların biri olmuştur.

4.5. DÂRÜ'L-MU'ALLİMÎN VE DÂRÜ'L-MUALLİMÂT'TA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Türkiye’de, günümüz manasıyla öğretmenlik mesleğinin ortaya çıkması, Tanzimat sonrası açılan öğretmen okullarıyla birlikte olmuştur. Tanzimat öncesinde, mekteplerde öğretmenlik yapan hocalar, öğretmenlik meslek dersleri almadığından, söz konusu hocaların modern anlamda öğretmenlik mesleğini icra ettiklerini söylememiz oldukça zordur. Nitekim öğretmen okullarının kuruluşu da, Osmanlı Devleti’nin açtığı çağdaş mekteplere öğretmen temin etmek ihtiyacından doğmuştur.

4.5.1. Kuruluşu ve Niteliği

Osmanlı Devleti, Tanzimat’tan sonra ciddi bir eğitim hamlesi yapmış ve her kademedede yeni mektepler açmıştır. Ortaöğretimin bir parçası olan rüşdiyeler de bu çalışmaların bir ürünüdür. “Bu çalışmaların başarılı olması için çok önemli bir unsura daha ihtiyaç vardır: Yeni kurulmakta olan rüşdiye mektepleri için yetiştirilmiş yeni bir öğretmene” (Akyüz, 2008: 26). Medrese tahsilli öğretmenler, bu mekteplerin amacına ulaşmasında bir engel teşkil edebileceğinden, öğretmen olarak yetiştirilecek kişilerin istihdamı için 1848 yılında Dârü'l-Mu'allimîn isimli öğretmen okulu açılmıştır.

Eğitim tarihimiz açısından oldukça önemli bir gelişme sayılabilecek bu olayla ilgili B. Kodaman şu yorumlarda bulunmaktadır:

“Maarif tarihi yönünden ilk Drlmuallimn’in önemi ne programında, ne de talebe sayısındağır. Esas olan, Tanzimatçıların ğretmensiz maarif olamayacağını anlamalarıdır. Başka bir deyişle, modern eğitim ve öğretimin, açılan okullara medrese geleneğine bağlı kimselerin tayin edilmesiyle değil, yeni usullere göre yetişmiş aydınlardan ğretmen yapılmasıyla mümkün olacağı fikrinin kabul edilmesidir” (Kodaman, 1980: 226).

“Drlmuallimn’e önce, ‘Başhoca’ unvanı ile Denizlili Yahya Efendi adında bilgili ve yaşlı bir medrese hocası yönetici olarak atanmış ve o, Ağustos 1850’ya kadar bu görevde kalmıştır” (Akyüz, 2008: 31). Akabinde okula “Müdür” sıfatıyla Ahmet Cevdet Efendi (Paşa)’nin atandığı görülmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa döneminde, okulun kurumsallaşması ve ulema etkisinden uzak bir çizgide eğitim vermesi büyük oranda sağlanmıştır. Paşa, göreve gelmesinden hemen sonra, “Drlmuallimn için, 1 Mayıs 1851 tarihli olarak bir Nizamname kaleme almış ve uygulamaya koydurmuştur” (Akyüz, 2009: 177). Bu nizamnamede okulun niteliğine ve yapısına yönelik bilgiler mevcuttur.

Nizamnamede, Dr’l-Mu’allimn hakkında; “Okulun asıl ğrenci sayısının yirmi olacağı, okuyacak öğrencilerin iyi derecede Arapça bilmeleri gerektiği ve ayrıca Farsça ile Metamatik öğrenimine de yetenekli olmaları icap ettiği, okulun öğrenim süresinin üç yıl olduğu, öğrencilerin zr olmaksızın devamsızlık yaptıkları takdirde burslarının kesilip okuldan çıkarılacağı, yılda bir veya gerekli görüldüğü taktirde birkaç kez sınav yapılacağına” (Binbaşıoğlu, 2009: 139) dair teknik bilgiler verilmektedir.

Dr’l-Mu’allimn’den sonra 1868 yılına kadar herhangi bir ğretmen okulunun açılmadığı görülmektedir. Ancak rüşdiyeler haricinde, İmparatorluğun hemen hemen her bölgesinde sıbyan ve iptidi mektepleri bulunuyordu. Bu okulların “ağa ayak uydurabilmesi için gerekli olan ilköğretim öğretmenlerini yetiştirmek amacıyla 15 Kasım 1868’de ‘Drlmuallimn-i Sıbyan’ (Erkek İlköğretmen Okulu) açıldı. Ancak bu okulun yılda mezun ettiği ğretmen sayısı 20-30’u geçmiyordu ve var olan sıbyan okullarının ğretmen gereksinimini karşılaması olanaksızdı” (Bilir, 2011: 229).

Söz konusu okulun öğretim süresi 1 yıldır. “Dârümuallimîn-i Sıbyan Müdürlüğüne Mehmet Cevdet Efendi adında yeni öğretim yöntemlerini (usûl-i cedîd) bilen bir eğitimci getirilmiştir. Onun yeni yöntemlerle yazılmış bir alfabe kitabı da vardır” (Akyüz, 2008: 50). Maalesef açılan bu okul kısa ömürlü olmuş 1871’de kapanmıştır.

1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’yle Dârü’l-Mu‘allimîn de yeniden yapılandırılmıştır. Nizamnamede “İstanbul’da mükemmel öğretmenler yetiştirmek gayesiyle büyük bir öğretmen okulu açılacağı, Edebiyat ve Fen olmak üzere iki bölüme ayrılacağı, bu okulun rüşdiye, idâdî ve sultânî mekteplerine öğretmen yetiştireceği, bir müdürünün ve ihtiyaç kadar öğretmenin bulunacağı, müdürün ve öğretmenlerin maaş miktarlarının ne kadar olacağı, bu okula sınavla öğrenci alınıp ve alınan öğrencilerin öğretmen atamalarında önceliğinin bulunacağı” (Cevad, 2001: 437) ifade edilmiştir. Ayrıca rüşdiye, idâdî ve sultânî bölümlerinin ders müfredatı da nizamnamede belirtilen konular arasındadır.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nin Dârü’l-Mu‘allimîn ile ilgili birçok maddesi hayata geçirilememiş olup “1874’ten sonra taşrada öğretmen okulları açmaya teşebbüs edilmiş ise de, ancak 1875 yılında Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde birer Dârümuallimîn-i Sıbyan açılabilmiştir” (Kodaman, 1980: 223). “1882-1890 arasında Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon, Edirne gibi başlıca merkezlerin birer Dârümuallimîn-i Sıbyan’a kavuştukları ve daha sonraki yıllarda diğer vilayetlerde de birer Dârümuallimîn’in açılmış olduğu bilinmektedir” (Unat, 1964: 33). 1908 yılından sonra Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde Dârü’l-Mu‘allimîn açılmıştır. Ancak bu okullar eğitim kalitesi düşük kurumlardır. “Taşra öğretmen okullarının ihtiyacı karşılamaktan çok uzak oluşu nedeniyle, bazı kurslar açılması yoluna gidilmiştir. Örneğin, Trabzon Dârümuallimîn’inde 1890 yıllarında köy ve kazalardan gelen 358 imam ve öğretmene ‘usûl-i cedîde üzere’ eğitim formasyonu verilmiştir” (Akyüz, 2009: 250). Dârü’l-Mu‘allimîn bu durumuyla ilgili B. Kodaman şunları kaydetmektedir:

“Nicelik bakımından yeterli görülen Dârümuallimînlerin nitelik bakımından yeterli seviyede oldukları söylenemez. Özellikle sancak ve bazı vilayet Dârümuallimînleri öğretmen, talebe, bina yönünden öğretmen yetiştiren bir müessese olmaktan uzaktı.

Bunların çoğu bir veya iki öğretmene, 10-30 arasından değişen talebeye sahipti. Hatta bazılarının talebe mevcudu beş altıyı geçmiyordu” (Kodaman, 1980: 237).

Dârü’l-Mu‘allimîn’in yapısı, 1892, 1908 ve 1910 yılları başta olmak üzere defalarca değiştirilmiş ve Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

Kız rüşdiyelerinin sayısının artmasıyla birlikte, bu okullarda eğitim verecek bayan öğretmen sorununu çözmek içinde 1870 yılında, kız öğretmen okulları olan Dârü’l-Mu‘allimât açılmıştır. Dâr’ül-Mu‘allimât’ın niteliğine ilişkin ilk bilgiler bir yıl önce yayımlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 68 ve 78. maddelerinde mevcuttur.

Nizamnamenin bu maddelerine göre, “Sıbyan ve rüşdiye mekteplerine yönelik İstanbul’da bir Dârü’l-Mu‘allimât tesis olunacak, bu okulun bir müdiresi ihtiyacı kadar muallimesi, nakış ustası ve hizmetçisi bulunacak, müdirenin bin beş yüz ve öğretmenler ile ustaların yedi yüz elliser kuruluş maaşı olacak, Dârü’l-Mu‘allimât’a girmek isteyen kadınlar sıbyan veya rüşdiye diplomalarını gösterdikleri takdirde sınavsız kabul olunacak, aksi durumda bir heyet önünde sınav yapılacak, bu okuldaki öğrenci sayısı elli olup öğrencilere altmışar kuruluş maaş verilecektir” (Cevad, 2001: 437).

Y. Akyüz, Dârü’l-Mu‘allimât’ın toplumda çok önemli ve yararlı etkilerinin olduğunu belirterek, bunları şu şekilde sıralamıştır:

“a) Kız rüşdiyeleri ve sıbyan mekteplerine bayan öğretmenler yetiştirerek bu okulların çoğalmasına ve dolayısıyla giderek artan sayıda kızın okumasına katkıda bulunmuştur.

b) Burs almayan öğrencileri öğretmen almaya zorlamadığı için, birçok genç kız ve kadın, sadece öğretmen olmak için değil, üst düzeyde bir okulda okumak için, bu kuruma girmiş, bu da, ülke kadınları arasında bilgili, aydın bir kitlenin oluşup gelişmesini sağlamıştır.

c) Dârülmualimât, 2. Meşrutiyet Dönemi’nde açılan İnas Darülfünûnu’nun (Kız Üniversitesi) da esas öğrenci kaynağını oluşturmuştur.

d) Cumhuriyet Dönemi’nde kadınlara ilişkin devrimlerin başarılı olmasında da, 1870’ten beri Dârülmualimât’ın mezun vermekte oluşunu ve onların pek çok kız ve kadını okutmuş olmasını anımsamak gerekir” (Akyüz, 2009: 183).

4.5.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan ilk nizamnameye göre okulun dersler, “Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya’dır” (Akyüz, 2009: 178). Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre ise, Dârü’l-Mu’allimîn Türkçe dersleri rüşdiye kısmında “Türkçe Kitâbet ve İnşâ”, idâdî kısmında “Türkçe Şiir ve İnşâ ile Kavânîn-i Osmâniye”, Sultânî kısmında ise “Mükemmel Türkçe İnşâ ve Eş’ar” (Cevad, 2001: 435) olarak yer almaktadır.

Bu programlar uzun bir müddet devam etmiş, 1892 yılında yeni bir nizamname ile ders programları değiştirilmiş ve Dârü’l-Mu’allimîn “İbtidâiyye, Rüşdiyye ve Âliyye” olarak üç kısma ayrılmış ve her kısmın öğrenim süresi 2 yıl olarak belirlenmiştir. 1892 tarihli Nizamname’ye göre Türkçe öğretimine yönelik dersler (Külekçi, 2010: 151) şunlardır:

Tablo 13. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Dârü’l-Mu’allimînde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler

İBTİDÂİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1. SENE	2. SENE
2	Kavâ'id-i Türkiyye ve İmlâ	Kavâ'id (Medhal-i Kavâ'id maa't-tatbîkât ve İmlâ)
1	Ta'lîm-i Hat	Ta'lîm-i Hat
RÜŞDİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1. SENE	2. SENE
2	Usûl-i İnşâ ve Kavâ'id-i Osmânî	Usûl-i İnşâ (Türkçe müsvedde kaleme alınacaktır.)
ÂLİYYE ŞUBESİ (EDEBİYAT SINIFI)		
HAFTADA	1. SENE	2. SENE

2	Türkçe (Veysî, Nergîsî, Bâkî, Nâbî misüllü üdebânın âsâr-ı manzûme ve mensûrelerinin anlayarak ve selîs olarak kırâ'atı ve münâsiblerinin ezberlettirilmesi ve inşâ ve tesvîd amelîyyâtı.)	Türkçe (Birinci sene derslerine devam ile ikmâl olunacaktır.)
---	--	---

Yukarıdaki programa göre, Türkçe öğretimi derslerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Zaten programın geneli incelendiği zaman, yer yer Arapça ve Farsça derslerinin Türkçe dersinin önüne geçtiği görülmektedir. Programın bu açıdan yetersiz olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ancak 1915 yılına gelindiğinde, “İptidâî mektepleri ve rüşdiyelerden Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır” (Akyüz, 2009: 281). Bunun neticesi olarak da Türkçe derslerinin sayısı ve ders süresinde bir artış yaşanmıştır. Türkçe dersleri ise; “Sarf, Nahv, Kırâ'at ve İmlâ, Ezber ve İnşâd, Tahrîr, Kavâ'id-i Edebiyye ve Kırâ'at, Usûl-i Tahrîr”dir.

Taşra vilayetlerinde yer alan Dârü'l-Mu'allimînlerde, genelde Sıbyan kısımları bulunmakta olup ders programları da N. Hayta'nın (2009:1019) aktardığına göre yukarıdaki çizelgeyle hemen hemen aynıdır:

Tablo 14. *Vilayet Dârü'l-Mu'allimînlerinde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler*

VİLAYET DÂRÜLMUALLİMİN-İ SİBYAN	
1. SENE	2. SENE
<p>Türkçe Kavâ'id (Kâideler) ve İmlâ (Yazım): Osmanlıca kaideleri içeren ders yapılarak ve her derste bir parça yazdırılarak öğretmen tarafından tashih edilirdi. Gözden geçirilen metinler öğrenciler tarafından temize geçirilirdi.</p> <p>Hatt: Rik'a hattı gösterilirdi.</p>	<p>Türkçe Kavâ'id (Kâideler) ve İmlâ (Yazım): Birinci sınıftaki gibi imlaya devam ettirilerek bazı ibareler tahlil ettirilirdi.</p> <p>Hatt: Rik'a hattına devam edilirdi.</p>

Dârü'l-Mu'allimât'da Türkçe eğitimi bakımından vaziyet Dârü'l-Mu'allimînlerden pek farklı değildir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okuldaki Türkçe dersleri sıbyan şubesinde “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet”, rüşdiye şubesinde ise, “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ” (Cevad, 2001: 438) olarak görülmektedir.

Daha sonra yayımlanan programlarda, Türkçe öğretimine yönelik dersler “Kavâ'id-i Osmânîye, Kitâbet, Hüsni Hat, Ulûm-ı İnşâ” gibi isimlerle yer almaktadır. Araştırmamıza örnek teşkil etmesi bakımından Dârü'l-Mu'allimât'ın 1903 yılına ait “Kitâbet ve Fenn-i İnşâ” dersinin içeriğini aktarmaktayız:

“1.SENE

Haftada 1 Ders

- 1- Usul-ı sıfat-ı takrir. Hikayat ve temsilatı kaleme almak.
- 2- Nazmın nesre tahvili.
- 3- Nazım ve eşya-ı tabiiye müteallik tasvirler.
- 4- Envai adab-ı mekatib.
- 5- İstilahat ve semiye ve elkab-ı resmiye

Birinci senenin kitabet dersi balada görüldüğü üzere inas mektebi rüştiyesinde tedris olunan kitabet dersinin tekrarından ibaret olup bunlar güzelce tedris olunmakla beraber okunan ve yazılan şeylerde daima Kavaid-i Osmaniyeye tatbik edilecektir.

2.SENE

Haftada 1 Ders

- 6- Medhal, mütalat ve malumat-ı umumiye
- 7- Mektupların başlangıcı.
- 8- Mektupların nihayeti.
- 9- Haliye ve işaretleri.
- 10- Mektupların tarihi.
- 11- Mektupları imzalamak, mühürlemek.
- 12- Zarfın üzerine yazılacak yazı.
- 13- Üslub-ı ifadenin envai.
- 14- Üslub ve numuneleri.
- 15- Üslub-ı mütevessid ve numuneleri.
- 16- Üslub-ı ali ve numuneleri.
- 17- Tebrik mektupları.
- 18- Nasihat mektupları.
- 19- Serzeniş mektupları.

3.SENE

Haftada 2 Ders

Şimdiye kadar okutulan şeylerin tekrarından sonra;

20- İstifaya dair mektuplar.

21- Taziyetnameler.

22- Bir şey talebine dair mektuplar.

23- Teşekkürnameler.

24- Tavsiyenameleler.

25- Usul-i Talim-i Kitabet ve İnşa.

İHTAR: Kitabet ve inşa derslerinde gösterilecek şeylerin her suretle adab ve terbiyeyi inasa su-i tesir hâsıl edebilecek mevaddan olmamasına ziyade itina ve dikkat olunmak elzem-i vahim olmakla yazdırılacak müsveddelerin ona göre tertibi iktiza eder” (İlikli, 2010: 95).

Dârü'l-Mu'allimîn'in ilk kurulduğunda öğretim elemanları medreselerden aktarılmıştır. Ancak okulda zaman zaman özellikle askerlerin hocalık yapmaları için görevlendirildiği görülmektedir. Y. Akyüz, söz konusu görevlendirmeye ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

“Bu öğretmenler, okulda eğitim ve öğretimin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1859'da 1.000 kuruş maaşla Riyaziye (Matematik) öğretmenliğine Miralay Saffet Bey atanmış ve o, okulda okutulmak üzere bir Geometri ders kitabı yazmıştır. Subay öğretmenlerin okuldaki sayısı sonraki yıllarda daha da artmış, 1864-1865'te Binbaşı Ömer Efendi Riyaziye (Matematik), 1872-1873'te Kolağası Arif Efendi Coğrafya, 1874-1875'te Mirliva Hafız Paşa Riyaziye öğretmenliklerine atanmıştır” (Akyüz, 2002: 14).

Dârü'l-Mu'allimât'ta ise, genelde bayan öğretmenler ders vermiş olup ders verecek bayan öğretmenlerin bulunmadığı mecburi durumlarda, yaşlı erkek öğretmenlerin ders verdiği bilinmektedir.

4.5.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

Dârü'l-Mu'allimîn'in ilk öğrencileri daha çok medreselerden temin edilmiş olup öğrenci niteliklerine ait ilk bilgilere de Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı nizamnamede rastlanmaktadır. Bu nizamnameye göre “Dârülmualimîn'in öğrenci sayısı yirmi olacaktır, öğrenciler yılın on ayında haftada beş gün derslere devam etmek zorundadır, üç yıl olan öğrenim süresinin bitiminde yapılan sınavda başarılı olanlar öğretmenliğe atanacaktır” (Binbaşoğlu, 2009: 139). Dârü'l-Mu'allimîn'e öğrenci olarak girmek için rüşdiye ve idâdî mekteplerinden mezun olmak gerekmektedir.

Bu nizamname ile ilgili zikredilmesi gereken önemli bir nokta ise, derslere devam zorunluluğu getirilerek, öğrencilerin ramazan aylarında “cerre çıkma” âdeti engellenmiştir. Medrese öğrencileri, mübarek aylarda Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılıyor ve vatandaşların dinî işleriyle meşgul olup karşılığında para, yiyecek ve giyecek alıyorlardı. Medrese geleneği olan bu durumu yasaklayan Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, “Cerre çıkıp vaaz vermenin karşılığında köylüden, halktan para ve yiyecek, giyecek toplamak ‘dilencilik’ tir ve bu ‘öğretmenin vakar ve temkini’ yani ‘saygınlığı ve ağırbaşlılığı’ ile bağdaşmaz” (Akyüz, 2008: 34). Bunu engellemek için de Dârü'l-Mu'allimât'de öğrencilere verilen maaşların mümkün olduğu kadar yükseltilmesine gayret edildiği görülmektedir.

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de Dârü'l-Mu'allimîn'in öğrenci alım ve öğretmen atama sistemine yönelik verilen bilgiler, okul nizamnamesinde yer alan bilgilerle hemen hemen aynıdır.

Dârü'l-Mu'allimîn'in öğrenci sayısı hakkında bir fikir edinecek olursak, 1878 ve 1903 yılları arasında okulda yaklaşık 1100 öğrencinin öğrenim gördüğünü söyleyebiliriz (Kodaman, 1980: 232). Taşra Dârü'l-Mu'allimînlerini de bu rakama eklersek, sayının en iyimser tahminle iki katına çıkacağı düşünülebilir. Bu okulların bütün memleketteki iptidâî, rüşdiye ve idâdî okullarına öğretmen yetiştirebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Dârü'l-Mu'allimât'a ise, bilindiği üzere sadece kız öğrenciler alınmıştır. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okula elli öğrenci alınacaktır. “1870 yılında mektebe öğrenci alımı için bir sınav yapıldığı, akabinde 32 öğrencinin mektebe alındığı, mektebin ilk olarak 1873 yılında 17 mezun verdiği, 1878-1879 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşının da etkisiyle sağlıklı bir eğitiminin yapılamayıp okulun mezun vermediği, öğrenci sayısının 1885-1886 yıllarında 183'e ve 2. Meşrutiyet'e doğru 381'e yükseldiği” (İlikli, 2010) görülmektedir.

Dârü'l-Mu'allimîn ve Dârü'l-Mu'allimât'ta kullanılan araç-gereçlerin “Maârif Nazırlığı tarafından özellikle fen dersleri için Avrupa'dan getirildiği ve okulda haftada bir gün laboratuvar çalışmalarının yapıldığı” (Akyüz, 2002: 14) bilinmektedir. Ayrıca Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nin altmış yedinci

maddesinde yer alan “Dârümuallimînin bir muntazam kütübhânesi olacağı gibi hikmet-i tabî’iye ve kimyaya müte’allik âlât ve edevât-ı muktaziyesi dahî mükemmel olacaktır” (Cevad, 2001: 437) ibareleri de mektebin araç-gereç durumu hakkında tahmin yürütmemize yardımcı olmaktadır. Lakin taşrada açılan Dârü’l-Mu’allimînlerde, söz konusu durumun İstanbul Dârü’l-Mu’allimîn’indeki gibi olduğunu söylemek zor olsa gerek çünkü taşra mektepleri düzgün bina bulmada bile güçlük çekmişlerdir.

Toparlayacak olursak, Dârü’l-Mu’allimîn ve Dârü’l-Mu’allimât bizim ilk öğretmen okullarımız olması bakımından oldukça önemlidir. Hiç kuşkusuz bu iki okul, koca bir devletin bütün öğretmen açığını kapatacak kapasitede değildir. Nitekim bu okullar maddi imkânsızlıklar yüzünden yeteri kadar yaygınlaşamamış ve özellikle birçok taşra ilinde atıl vaziyette kalmışlardır. Ancak Cumhuriyet sonrası öğretmen okullarımızın temelini oluşturmuşlardır.

Türkçe öğretimi bakımından Dârü’l-Mu’allimîn ve Dârü’l-Mu’allimât’ın ilk dönemlerde yeterli olduğunu söylemek güçtür. Türkçe öğretimine yönelik derslerin sayısı çok az ve saatleri oldukça sınırlıdır. Ancak özellikle 2. Meşrutiyet’ten sonra bir değişimin olduğu görülmektedir. İlk ve orta dereceli mekteplerden Farsça ve Arapça derslerinin çıkarılması, öğretmen okullarının müfredat programlarına da yansımış, netice olarak da anadili derslerinin hem sayısı hem de ders saati artmıştır.

4.6. MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Medreseler, Türklerin Müslüman olmasında sonra ortaya çıkmış, bugünkü üniversitelere karşılık gelebilecek, yükseköğretim seviyesindeki eğitim müesseseleridir. Genelde dinî ilimlerin tedris edildiği ve öğretim dili olarak da Arapçanın esas alındığı medreseler, çeşitli değişikliklere uğrayarak Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüş, 1924 yılında da kapatılmıştır.

4.6.1. Kuruluşu ve Niteliği

“Medrese; Arapça ders okunulacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu yer manasına da gelir” (Pakalın, 1971: 436). Medreseler, İslam dünyasına Türklerin kazandırdığı eğitim kurumları olup “İslam tarihinde medrese, orta ve

yüksek seviyedeki eğitim ve öğretim yapan örgün müesseselerin müşterek adıdır. Medrese, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve elemanları yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur” (Baltacı, 2002: 831).

İlk medrese Selçuklu İmparatorluğu döneminde kurulmuştur. Akabinde “Bağdat’ta Vezir Nizamülmülk 1067’de ‘Bağdat Nizamiye Medreselerini’ kurdurmuştur. Nizamiye Medreseleri ilk büyük ve en önemli medreselerdir. Medreselerin bir sisteme kavuşturulduğu ilk örnektir. İlk olarak büyük fıkıh âlimi Ebu İshak Şirazi, ardından İmam Gazali bu medreselerde dekanlık yapmıştır” (Günay, 1999: 44). Selçukluların medrese sistemini, diğer Anadolu beylikleriyle beraber Osmanlılar da örnek almışlar, kurdukları medreseleri bu minvalde yapılandırmışlardır.

Osmanlılara gelecek olursak, “İlk medrese, 1330’da Orhan Bey tarafından İznik’te yaptırılmıştır. İlk müderrisi Kayserili Dâvut’tur. Orhan Bey, Bursa’da Manastır Medresesi adındaki kurumları ve 1335’te bir başka medreseyi inşa ettirmiştir” (Akyüz, 2009: 62). Bu adımlardan sonra medreselerin yaygınlaşması hızlanmış, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinde olan hemen hemen her vilayette medreseler açılmıştır. Özellikle Yıldırım Beyazıt döneminde açılan “Darüşşifa”, tıp eğitimi vermesi bakımından önemlidir.

15. yüzyıla gelindiğinde, medreselerde bir takım düzenlemeler yapılmış ve “Osmanlı medreselerinin daha sistemli hale getirilmesi Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur” (Tekeli ve İlkin, 1999: 15). İstanbul’un fethedilmesinin ardından burada birçok medrese kurulmuş, bunların içerisinde ise en dikkat çekeni Fatih Külliyesi içerisinde yer alan “Sahn-ı Seman”dır. “Sahn-ı Seman ya da Medaris-i Semaniye denen 8 yüksek düzeydeki medresenin her birinin 19 hücresi (oda) bulunuyordu. 8 müderrisin birer odası ve 50 akçe gündeliği vardı” (Akyüz, 2009: 65). Ayrıca Sahn-ı Seman medresesi hiyerarşik olarak en yüksek statüde bulunan medrese durumundadır.

Osmanlı medreselerindeki ikinci önemli değişim, 16. Yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Sultan Süleyman, “Ordunun tabib, cerrah ve riyaziyat öğretimine mahsus dört tane medrese, ayrıca hadis alanında üst düzeyde

öğretim yapan bir ihtisas medresesi (Dârü'l-Hadis) kurmuştur” (Hızlı, 2008: 28). Gene bu devirde müderrislerin statüleri düzenlenmiş ve ortaya çıkan yeni yapı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar değişmemiştir. F. R. Unat, medreselerin hiyerarşik sıralamasını üç kategoride şu şekilde vermektedir:

“a) Alt Kategori:

1) İbtida-i Haric, 2) Hareket-i Haric, 3) İbtida-i Dâhil, 4) Hareket-i Dâhil 5) Musıla-i Sahn.

b) Orta Kategori:

6) Sahn-ı Seman, 7) İbtida-i Altmışlı, 8) Hareket-i Altmışlı.

c) Üst Kategori:

9) Musıla-i Süleymaniye, 10) Havamis-i Süleymaniye, 11) Süleymaniye, 12) Dar-ül Hadîs” (Unat, 1964: 5).

Medreselerde özellikle 16. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerle bozulmalar başlamış ve bu kurumlar “Felsefi düşünceden ve dünyevi bilim alanlarından uzaklaşmış, büyük ölçüde Sünni İslam görüşünü ve hukuk anlayışını yeniden üreten kurumlar haline gelmiştir” (Tekeli ve İlkin, 1999: 11). Medreselerin bozulma sebeplerini Y. Akyüz, yedi başlık altında aşağıdaki şekilde toplamıştır:

“1. Siyasetin bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplar içerisinde tutması.

2. Her şeyin ve bilimin temelinde ‘iman esaslarının’ aranması ve ‘bilimin imanın temelinde olduğunun’ kabul edilmemesi.

3. Medrese sisteminin kendi iç özelliklerinin bilimsel gelişmeyi zorlaştırıcı nitelik taşıması.

4. Batı ile karşılaştırmalar yapılmak istenmediği ve yapılmadığı için, ülkedeki eğitim öğretim ve bilimin içine yuvarlanmakta olduğu durumun zamanında ve iyi anlaşılabilmesi.

5. Duraklama ve gerileme dönemlerinde Rumeli’de yenilgiler yüzünden, Türk kitlelerin geriye doğru göç etmesi ve böylece İstanbul ve başka kentlerde sağlıklı, düzensiz bir nüfus yoğunluğunun oluşması, bu kişilerin medreselerde barındırılması yüzünden buraların hayır kurumu haline dönüşmesi.

6. Devletin çeşitli kurumlarının (Maliye, Ordu, vs.) da bozulmaya başlaması.

7. Rüşvet, hatır gönül, adam sendecilik, aldırış etmemek” (Akyüz, 2009: 82).

Medreselerdeki bozulma, topluma ve diğer kurumlara etkili bir şekilde yansımıştır. Çünkü mülki amir sayılabilecek kadıdan, mahalle camisinin imamına, ulema sınıfından padişah hocalarına kadar birçok memur bu kurumdan

yetişmektedir. Tanzimat'tan sonra modern yüksekokullar açılmış, zaman zaman da medreseler ıslah edilmeye gayret edilmişse de, medreselerin hantal yapısı uzun yıllar devam etmiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla bu kurumlar hukuki olarak son bulmuştur.

4.6.2. Öğretim Programları ve Öğretim Elemanları

Medreselerin öğretim programının belirlenmesinde, ilimlerin İslamî olarak tasnifi oldukça etkili olmuştur. Bu anlayışa göre ilimler; “Alet İlimleri” ve “Yüksek İlimler” olarak temelde ikiye ayrılmaktadır. “Bu durumda sarf, nahiv, lûgat, hesap, hendese, mantık, belâgat, tarih, coğrafya, felsefe v.s. birinci gruba; Kur’ân, hadis, fıkıh ve bunlarla ilgili diğer bilimler de ikinci gruba giriyordu” (Ergün, 1996: 1).

Medreselerin “Eğitim-öğretim faaliyetleri, devlet tarafından sınırları ve muhtevası net olarak belirlenmemiş ve vakıf kurucusunun kısmen tespit ettiği, ama daha çok geleneğin yönlendirdiği bir biçimde yürütülmüştür. Devlet, medreseleri sadece yakından takip etmeye çalışıyor, ama müdahale mekanizmasını büyük ölçüde işletmiyordu” (Hızlı, 2008: 28). Bu uygulama medreselerin eğitim süresine de etki etmiştir. Kesin bir öğretim süresinin olduğunu söylemek zordur. Sınıf geçme yöntemi yerine, ders takibi ve derste işlenen kitabı geçme metodu görülmektedir. Ayrıca medreseleri bitiren öğrencilere “icazetname” adını taşıyan bir diploma verilmiştir.

Medreselerde eğitim dili Arapçadır. Öğretim programlarında, “Sarf, nahiv ve belagat gibi lisan merkezli dersler bulunuyor ve bu derslerde, Emsile, Binâ, Maksûd, Avâmil, İzhâr, Kâfiye, Elfiye” (Ergün, 1996: 4) gibi dil bilgisi kitapları okutuluyorsa da, bu öğretimin tamamı Arapça üzerinedir. Üstelik bu dersler de esas ilim değil, İslamî ilimlere yardımcı ve hazırlık dersleri olarak kabul edilmiştir. Nitekim 16. yüzyılda Bergamalı Kadri'nin ilk Türkçe gramer olan *Müeyyessiretü'l-Ulûm* (İlimleri Kolaylaştıran) adlı eseri yazmış olması bu bilgiyi destekler niteliktedir. Söz konusu kitabın hitap ettiği çevre medrese öğrencileri olup ana dilini öğrenen öğrencilerin diğer ilimleri daha rahat öğrenebileceğini, müellif eserinde belirtmektedir. Bu da dil çalışmalarının başlı başına bir disiplin olarak değil, yardımcı-kolaylaştırıcı disiplin olarak ele alındığını gösterebilir.

Osmanlı medreselerinde Türkçe müstakil bir ders olarak yer almasa da kuşkusuz dersler işlenirken Türkçeden istifade edildiği düşünülebilir. Ayrıca Arapça ders kitapları “14. yüzyıldan itibaren de Türkçe’ye çevrilmeye başlanmıştır” (Akyüz, 2009: 70). Medreselerde Türkçenin arka planda kalmasını B. Göğüş şu şekilde izah etmektedir:

“Türkçe, Türk halkı için öğrenim gerekmeden anlaşılabilir bir dildi. Bilim dili değildi. Arapça ise, önce Kur’an diliydi; Kur’an’ı anlamak için bu dili öğrenmek gerekti, din ya da başka bilim konularında hemen hemen bütün kitaplar Arapça yazılmıştı; hatta Türklerden yetişmiş bilginler bile eserlerini Arapça yazarlardı. Bu nedenle Arapça, medreselerde başköşeyi aldı” (Göğüş, 1970: 124).

Osmanlı Devleti yükseköğretim kurumları arasında, iyi derecede Türkçe öğretimi yapan “Enderun Mektebi”ne dikkat çekmekte fayda vardır. Enderun Mektebi’nin eğitim diliyle ilgili M. Börekçi şunları kaydetmektedir:

“Başlıca özelliği bütün derslerin Türkçe okutulması olan Enderun mekteplerine alınıp yetiştirilen Acemi Oğlanlarının yani devşirilen yabancı çocuklarının, sadrazam, kaptan paşa, yeniçeri ağası, eyalet valisi, sancak beyi, daha başka işler yapan pek çok ünlü kişi, şair, ressam, mimar, müzikçi, tarihçi ve bilim adamı olarak yetişmiş olmaları, seçilen öğretim dilinin kişinin dünya görüşünü ve düşünce yapısını ne kadar etkilediğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Bir yandan Arapça eğitimle Türkler Araplaşırken bir yandan da Türkçe eğitimle yabancılar Türkleşmiştir” (Börekçi, 1997: 27).

Medreselerde Türkçenin müstakil bir ders olarak okutulması ancak 2. Meşrutiyet döneminden sonra olmuştur. “1910 yılında yayınlanan ‘Medâris-i İlmiye Nizâm-nâmesi’ ile müfredatta, ‘Hat, İmla, Sarf-ı Osmânî, Kavâ’id-i Osmânî, Kitâbet’ dersleri girmiştir. 1914 yılında yayınlanan ‘İslah-ı Medâris Nizâm-nâmesi’ ile de Türkçe” (Şanal, 2003: 154) azda olsa ders olarak müfredatta kendine yer bulmuştur. Yüzyıllar sonra böyle bir değişikliğin olması, medrese tarihi bakımından oldukça önemlidir.

Medreselerin öğretim elemanlarına eğilirse, bu kurumlarda eğitim işlerini yürütmekle görevli kişiye “müderris” denilmiştir. Öğrencilere verilen diplomalarda, diplomayı veren müderrisin, kimlerin öğrencisi olduğunu silsile halinde gösteren bir nevi soy ağacı bulunmuştur.

Ayrıca müderrise yardımcı olmak için “muîd”ler bulunmuştur. Bu kişinin görevi öğrencilerin anlamadığı konuları onlara tekrar anlatmak ve yeri geldiğinde ders tekrarı yapmaktır. “Müderriş yardımcısı dânişmendler arasından seçilen muîd, talebelerin en liyakatlılarından biri olup hem onların disiplini ile uğraşır hem de müderrişin derslerini onlara açıklardı. Muîdlik, 1908 İnkılâbından sonra Sultanîlerde aynı vazifeyi görmek üzere ihdas edilmiş ise de sonradan kaldırılmıştır” (Baltacı, 2002: 832).

4.6.3. Öğrenciler ve Araç-Gereçler

Medreseler, Sıbyan mekteplerini bitirmiş veya kendi çabalarıyla bir miktar temel eğitim almış olan öğrencileri alırdı. Hiç eğitim almamış olmak da medreseye girişte engel olmamıştır. Medreseler ücretsiz olup öğrencilere, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasından başka burs da verilmiştir. Medrese öğrencilerinin “Derse devamları zorunlu idi. Derslerine ciddi çalışmaları istenirdi. İçlerinde zeki ve yetenekliler olsa bile, konuları atlamayıp kitapları tam okumaları isteniyordu. Günde 4 ders haftada 4 gün öğrenim görüyorlardı. Devamsız tembel, disiplinsiz öğrencilerin maaşı kesilebilirdi” (Akyüz, 2009: 67). Medreselerde sadece erkek öğrenciler okumuşlardır.

Medreselerdeki öğrencilere, Selçuklular devrinde “Mülazım ve Fakîh” denilmiştir. Osmanlılarda ise, “Talebe ve Tullab denildiği gibi Farsçada âlim ve âkil manasına gelen Dânişmend ve yine Farsça yanmış manasına Sûhte ve bundan muharref olarak softa denilmekteydi” (Baltacı, 2002: 832). “Medrese öğrencilerini genel olarak kapsayan terim de talebe-i ulûm idi” (Akyüz, 2009: 68). Medreselerde, müderrise karşı mutlak disiplin ve saygı bulunmakta olup bir medresenin ortalama 20-30 arası öğrencisi olmuştur.

Medreselerde başlıca ders aracı olarak kuşkusuz uzunca yıllar kitaplar yer almıştır. Genelde “takrir” yönteminin kullanıldığı bu kurumlarda müderriş, bir kitabı okur veya yardımcısına okutur, yeri geldikçe lüzumlu açıklamaları yapar, öğrenciler de kitaptan takip ederek not alırdı.

Medreselerin öğretim faaliyetlerini yürüttüğü mekânlarla alakalı olarak da R. F. Unat aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Medreselerin binaları, çok defa camilerin yanında veya camilerle birlikte inşa edilen kârgir yapılarıdır. Genel olarak tek katlı ve bir avluyu çevreleyen bir revakın etrafında sıralanmış odalarla bunların arasında münasip bir yere inşa olunmuş büyük, kubbeli bir dersane veya mescitten müteşekkil bulunurdu. Küçük odalar müderrislerle öğrencilerin yatıp kalkmalarına ve ferdi çalışmalarına tahsis edilirdi. Talebeler medreselerin yanındaki imarethanelerde yiyip içerler ve birçok derslerini büyük camilerin bir köşesinde müderrislerin rahlesi çevresinde toplanarak ve diz çöküp oturarak takip ederlerdi” (Unat, 1964: 5).

Özellikle duraklama ve gerileme devirlerinde, medreselerin öğrenci sayıları artmış ve her medreseye ilim sahibi müderrisler atanmamıştır. Bunun sonucu olarak bütün öğrencilerin derslerden “İstifade edebilmesi için dersler camilerde okunmaya başlandı ve ‘dersiam’ denilen bu derslere aynı kitabı takip eden her medrese talebesi devamla başladı. İş bu raddeye varınca medreseler birer talebe pansiyonu halini aldı. Talebeler ancak buralarda yatarlar, yerler, içerler ve derslerini müzakere ederlerdi” (Ergin, 1977: 99).

Toparlayacak olursak, medreseler Türklerin İslam kültür ve medeniyet dünyasına hediye ettiği yüksek dereceli eğitim kurumlarıdır. Her ne kadar Türklerin kurduğu müesseseler olsa da eğitim dili Arapça’dır. Yer yer müspet bilimlerin okutulduğu görülse de, her dönem ağırlığı İslamî bilimler oluşturmuştur. Arap lisanına yönelik çalışmalar medrese müfredatlarında yer almaktadır. Türkçeye yönelik derslerin de ancak 2. Meşrutiyet’le birlikte, dönemin siyasi ve sosyal havasının bu kurumları etkilemesiyle öğretim programlarına girdiği anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÜZBAŞI İHSAN'IN KİŞİLİĞİ VE ÇALIŞMALARI

1. YÜZBAŞI İHSAN

1.1. HAYATI VE ESERLERİ

Kadıköylü İhsan Efendi'nin, İstanbul Deniz Müzesi Arşivi'nden temin ettiğimiz memuriyet sicil evrakından 16 Haziran 1298 (28 Haziran 1882)¹ (EK 1) tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır. Sicil evrakında doğum yeri kesin olarak belirtilmemiş olsa da, isminin önündeki “Kadıköylü” ibaresinden Kadıköy'de doğup büyüdüğü ve ilk mektebi burada okuduğu tahmin edilebilir. Baba adı Mehmet olup zaman zaman Mehmet İhsan ismini de kullandığı görülmektedir.

Söz konusu evraka göre Mehmet İhsan Efendi'nin, günümüzde İstanbul Teknik Üniversitesi Denizcilik Fakültesi olan Heybeliada “Mekteb-i Fünûn-ı Şahane ve Tüccar Kapudan Mektebinden” 31 Kanûn-i Sâni 1317 (13 Şubat 1902) (EK 1) tarihinde mezun olduğu görülmektedir.

Sicil evrakından iyi derecede Fransızca bildiği anlaşılan Mehmet İhsan Efendi, mezun olduktan yaklaşık 4 yıl sonra Bahriye Tercüme Kalemi'nde müsevvid iken “*Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr*” isimli kitabı kaleme almıştır.

Daha sonra bölük zabıtlığı, liman reisliği ve mutemetlik gibi bir takım askeri görevlerde bulunduktan sonra 17 Nisan 1336 (17 Nisan 1920) (EK 1) tarihinde Karamürsel Liman Riyaseti'nden firar ederek aynı bölgede İznik Kuva-yı Milliye teşkilatına katılmıştır.

Mehmet İhsan Efendi'nin 19 Temmuz 1338 (19 Temmuz 1922) (EK 1) tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından emekliye sevk edildiği dikkati çekmektedir.

¹ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi ve İstanbul Deniz Müzesi Arşivi'nden temin edilen çalışmamıza ilişkin belgelerde yer alan Hicri ve Rumi tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesinde “Dağlı, Yücel ve Üçer, Cumhure. (1997). *Tarih Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 5. Cilt.” isimli eserden yararlanılmıştır.

Bu tarihten sonra söz konusu şahsın hayatıyla ilgili aydınlatıcı bilgiye ulaşamamıştır. Bundan dolayı emeklilikten sonra ne yaptığını ve hangi tarihte vefat ettiği bilinmemektedir.

Araştırmalarımız esnasında Mehmet İhsan Efendi'nin “*Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*” haricinde başka bir eserine de ulaşamadık.

1.2. “KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR” YAZILIŞ AMACI VE YÖNTEMİ

Kavā'id-i İmla ve Tahrîr'in yazarı Yüzbaşı Mehmet İhsan Efendi, eserin “Başlangıç” bölümünde kitabını neden kaleme aldığını açıklamaktadır. Yazar, bu bölüme imlanın tanımıyla başlamakta, dil ve kompozisyonda imlanın oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.

Yüzbaşı İhsan, bazı bilinen kelimelerin aslı imlasının bozularak farklı farklı suretlerde yazılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdikten sonra, bu kaidesizliğinin yazıyı büsbütün bozduğunu ileri sürmektedir. Bunun neticesi olarak, bir kelimenin yazımından doğan sorun çözülmekçe, lisân öğreniminin oldukça zorlaşacağını savunmaktadır. Bundan dolayı Yüzbaşı İhsan, imla konusunda bir düzen ve birliğin sağlanmasını arzu etmektedir.

İmla meselesinde, eski imlanın yeni imlaya göre üstün olduğunu iddia eden yazar, birlik sağlamak için eski imlanın esas alınmasının doğru olacağını düşünmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, *Kavā'id-i İmla ve Tahrîr* adlı kitap, Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde oldukça önemli bir sorun teşkil eden imla meselesine bir çözüm getirmek için Yüzbaşı İhsan'ın Türkçeye karşı duyduğu ilgi ve alakanın bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Yazarın imla karışıklığının ortadan kaldırılması noktasında tavsiye ettiği çözüm yolları tartışılabilir olmakla beraber, müellifin bu konuya eğilmesi dikkate değerdir.

Eserin başlangıç bölümünde, kitabın yazılış amacını Yüzbaşı İhsan şu cümleleriyle açıklamaktadır:

“İşte bu âciz de, aczime bakmayarak sırf lisân muhabbetiyle şu naçiz risâleyi ihvân-ı dine takdime cesaret ediyorum. Bendeniz imlâ için ufak mukaddime yazıyorum. Ashâb-ı irfan ve iktidar ise şu mukaddime ve mevzuyu daha istifade-bahş bir tarzda vaz ile büyücek bir imlâ kitabı vücuda getirirse ebnâ-yı cinsine bir hizmet-i meşkûre ifa etmiş olurlar” (KİT, 1323: 6).

Bu ifadelerden de görülebileceği üzere, Yüzbaşı İhsan’ın eserini kaleme almasında Türkçeye karşı beslediği sevgi önemli bir etkidir. Bunun dışında yazar, söz konusu kitabın imla alanında oldukça küçük bir eser olduğunu, asıl ilim sahibi şahsiyetlerin imla bahsinde hacimli ve kapsamlı bir çalışma ortaya koyarlarsa teşekkürle layık bir çalışma yapmış olacaklarını vurgulamaktadır.

Eserin yazılış yöntemine eğilecek olursak; ilk olarak yazarın kitapta daha çok telaffuz edildiği gibi yazılmayan ve Türkçeye başka dillerden girmiş kelimeleri alfabetik olarak sıraladığı göze çarpmaktadır. Bu sıralamanın ardından “Dine, İlme, Sanata, Akrabalara, Hayvanlara, Araçlara, Ev Eşyasına, Çiçeklere, Balıklara, Kuruyemişlere, Dünyaya, Sebze ve Meyvelere, Giyeceklere vb.” dair kelimelerin imlaları gösterilmiştir. Ayrıca eserde yeri geldikçe dil bilgisi açıklamaları da yapılmaktadır.

Kitapta yer alan “Vazife” başlığı altındaki bölümlerde öğrencilere birtakım görevler verilmektedir. *Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr*'in bu yönüyle de uygulamalı öğretimi öngördüğü ileri sürülebilir.

Yüzbaşı İhsan, kitabının tahrîr mevzularını ele aldığı bölümlerinde ise, ilk olarak özel yazışmalara ilişkin bilgileri vermiş, daha sonra ise resmi yazışma türlerini tek tek açıklamıştır. Resmi yazışmalarda dikkat edilmesi gereken kurallar ve tabirler de bu bölümde açıklanmaktadır.

Yüzbaşı İhsan’ın eserinin tarama yöntemi ile ortaya konduğunu ileri sürmek mümkündür. Nitekim yazar, geçmişte var olan bir durumu olduğu gibi tasvir etmeyi amaçlamış ve imla meselesini o dönemin şartları içerisinde inceleyerek tanımlamaya çalışıp bu hususta çözüm önerileri de sunmuştur. Bu durumda, Yüzbaşı İhsan’ın ortaya koyduğu olgular hakkında bilgileri ihtiva eden yazılı kaynakları da gözden geçirip değerlendirdiği de düşünülebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAVĀ'ID-İ İMLA VE TAHRİR TRANSKRİPSİYON VE İNCELEME

1. TRANSKRİPSİYON

Tablo 15. *Transkripsiyon Alfabeti*

آ	a, ā	ص	ş
أ	a, e, ı, i, u, ü	ض	z, d
ء	'	ط	ṭ
ب	b, p	ظ	ẓ
پ	p	ع	'
ت	t	غ	ğ
ث	ṯ	ف	f
ج	c, ç	ق	q
چ	ç	ك	k, g
ح	ḥ	گ	g
خ	ḫ	ڭ	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ژ	j	و	v, ū, u, ü, o, ö
س	s	ی	y, ı, i, ī
ش	ş		

(1) Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr

Mü'ellifi

Bahriye Tercüme Kâlemi Müsevvidi

Yüzbaşı

İhsân

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesiniñ (498/1806) numero ve fî 15 Şubat Sene 321 târihli ruşatnâmesiyle birinci def'a olarak tab' olunmuşdur.

{Ma'ba'a-i Bahriyye}

1323

(2) Tahdiş-i Ni' met

Cenāb-ı Hallāk-ı Kerīm; vücūd-ı ẓudsiyyet-nümūd-ı şāhānesi bu mülk-i devlete bir 'ināyet-i maḥşūşa-i Rabbāniyye olan sevgili ve muḥterem Pādişāhımız serīr-i celālet-i muşīrr-i ḥilāfet-penāhilerinde ebed-mekīn buyursun. Āmīn.

Ḥāk-i pākinde bulunarak envā'-i te'atṭufāt ü 'ināyetiyle maẓhar-ı in'ām ve i'zāz olduğumuz mu'azzam ve muḥaddes Pādişāhımıza bütün efrād-ı ümmet-i İslāmiyye ve teba'a-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmāniyye ḥidemāt-i şādīkâne ve ta'zīmāt-ı 'ubūdiyyet-mendāne ifāsiyle mübtehic ve mübāhīdir.

Zīr-i tābī'iyetinde bulunan müslim ve ğayr-ı müslim her ferd yüreğinde, Şehriyārine ḥidmet itmek için bir emel-i şedīd ve bir ḥiss-i şedīd besler. Çünkü; mütebevvi'a ve ḥuşūşiyle analardan, babalardan daha şefīḳ ve raḥīm olan böyle bir Pādişāh-ı 'adālet-iktināha ḥidmet ve şadākat ve itā'at cümle-i evāmīr-i İlāhiyyedendir.

İşte bu 'abd-i aḥḳar da; şehriyār-i bülend iktidār efendimiz ḥazretleriniñ ḥaḳḳ-ı eḥaḳḳ-ı ḥüsrevānelerinde isticlāb-ı de'avāt-ı me'nüreye vesīle olmak emniyye-i iḥlāş-perverānesiyle işbu eşer-i ḥaḳīr iḥvān-ı dīn-i mübīne taḳdim ve iḥdā ider ve devlet ü memleket için (3) nāfi' eşer vücūda getirenleri terġīben envā'-ı iltifāt ve teshīlat ibrāz buyuran Ma'arif-i 'Umūmiyye Nezāret-i Celīlesine de 'arz-ı taḥmīdāt ve beyān-ı ta'zīmāt eylemeġi vazīfeden 'addeylerim.

İḥsān

(4) Kavā'id-i İmlā ve Tahrīr

Medhal

İmlā; lisān ve kitābetiñ bir düstūr-ı muṭlaqıdır.

Bugün fen ve kânūna birer düstūr kâ'im oldığı gibi lisān ve kitābete de imlā, ya' nī (toğru yazmak) 'ilm-i lāhık olmuştur.

Bugün Türkce ba'zı kelimāt-ı ma' rūfeyi aşlından tağyir ve tahrīf idüb de başka başka şüretlerde yazmak kadar imlā taḥsīlini işkāl iden bir şey yokdur. Meşelā; 'aşırlardan beri bi'l-cümle kütüb ve āşarda (ata) diye görüb belledigimiz bir kelimeyi (ada) ve sonra (deñiz) diye yazdığımız bir kelimeyi (deniz) gibi ğarābet-nümā şüretlerde yazmak kadar kâ'ide-şikenlik olmaz zann iderim.

Yalnız beş on yigirmi nev'-hevesiñ kalemine inhişār iderek görenekle 'umūma teşmīli mümkün olan bu kabīl daha birçok kelimātı kabūl ve tahrīr itmekle tarz-ı imlā ve tahrīr büsbütün bozulmuş olur.

Sāye-i kemālāt-vāye-i ḥazret-i ḥilāfet penāh-ı a'zamīde el-yevm bütün Memālik-i Maḥrūsa-i Şāhānede bi'l-cümle aḥvāl-i medeniyye ve şanā'iyye ağyāra reşk-āver olacak derecede teraḳḳī ve tekemmül itmekde ve memlekete nāfi' olan (5) bütün umūruñ sür'atle icrāsı haqqında mütevāliyen irādāt-ı işabet-ğāyāt-ı cenāb-ı zıllullāhī şeref-şudūr buyurılarak mantūḳ-ı münīfiniñ hemān ifā idilmekde olduğu ma'aş-şükrān görülmekdedir.

İdrākiyle müfteḥir olub i'sār-ı sālifeye ğıbṭa-fermā olan devr-i dilārā-yı Hazret-i Sulṭan (Abdülḥamīd) Ḥān-ı Şānīde bunca teraḳḳiyāt-ı ḥāriḳulāde-i cihān-pesendāne miyānında, lisān için kıymetdār bir rehber olan imlā bahşiniñ de bulundurulması akdem-i ferā'iz-i umūrdandır.

Yuğarıda da ma'al-'aciz arz eyledigim gibi yine söylerim ki; bir kelimeniñ vücūh-ı müte'addide ile tahrīrinden ḥāşıl olan müşkilāt ref' idilmedikce lisāniñ taḥsili de güçleşdikce güçleşir.

Bunuñ için imlāmızı yine üslub-ı ‘atîk vechle ve faķaķ bunlarıñ da ğarîb ve ma‘ nāsız şüretlerini ferāmuş itmek üzere teşkîl ve îslāh iderek şırf uydurma ve derme çatma olan imlā-yı cedîdi terk itmeĝe çalışmalız.

Uşul-i ‘atîka üzere yazılan imlānıñ¹ uşul-i cedide üzere yazılan imlāya her zamān rüchānı vardır. Çünki; (6) imlā-i ‘atîķ öyle görülmüş, öyle ķabul idilmiş olduĝundan hiçbir vechle kābil-i taķrîf deĝildir²

Bu bābdaki şıdk-ı îfādemiz; haftalık ğazeteler istiřnā idildiĝi hālide yevmî intiřār iden evrāķ-ı havādiř sütunlarında yazılan tarz-ı ‘atîķ imlā ile de te‘eyyüd ider.

İřte bu ‘āciz de ‘acizime baķmayarak şırf lisān muķabbetiyle řu nāķiz risāleyi ihvān-ı dīne taķdīme cesāret idiyorum. Bendeñiz imlā için ufaķ muķaddime yazıyorum. Ařhāb-ı ‘irfān ve iķtidār ise řu muķaddime ve mevzū‘u daha istifāde-baķř bir tarzda vaz‘ ile büyücek bir imlā kitābı vücūda getirilirse ebnā-yı cinsine bir ķıdmet-i meřkūre îfā itmiş olurlar. Bu ķıdmet de; o zevāt-ı ma‘ārif-simātdan elbet muntazırdır.

şunu da ‘ilāve ideyim ki, yüreklerinde imlā öĝrenmek arzusunu perverde eyleyen herhangi bir kimse, yevmî intiřār iden ğazeteleri oķur ve tarz-ı cedîd imlā üzere taķrîfi mümkin olan kelimāta da diķķat iderse birçoĝumuza müyesser olmayan imlāyı öĝrenmiş olur.

Bendeñiziñ i‘tikādimca; ğazeteler birçoķ mebāhiř ve mevāzı‘ı (7) cāmī‘ olmaķ ve aşıl toĝru olan imlāyı řāmil bulunmaķ i‘tibāriyle bütün āřāra terciħ idilmelidir.

Tarz-ı cedîd imlā ba‘zı ařhāb-ı mesāliħ tarafından yazılan evrāķ-ı resmiyyede daħi görölüyor. Bütün evrāķ için tarzı ‘atîķ ve ta‘bîr-i diĝerle toĝru imlā ķabül idilse evrāķ-ı resmiyyede görülen bu ķā‘ idesizlik vāķi‘ olmaz zann iderim.

¹ İmlā-yı cedîdin de birçoķ sālīm kelimātı varsa da (naşıl bařķa) gibi birçoķ ķā‘ idesiz şüretleri de vardır. Hāřılı toĝrusu çoķ olan imla-yı ‘atîk ile telaffuzu teshîl iden ba‘zı imlā-yı cedîdi mezc iderek imlāmızı bu şüret-i sālīmeye vaz‘ itmelidir.

² (Nerdübān, tobre, mi‘de-nūvāz, kılınc); imlā-yı ‘atîķıñ bu ve bu gibi birçoķ şüretlerini de kullanmaķ beyhūdedir.

Şu kadar var ki, evrāk-ı resmiyyede kadimden beri yazılan ve hālā terk idilemeyen muğlağ ve muştalih kelimelerle ‘acib terkipler ve birbirini vely iden izāfetler ve şīga-i şaleler ve elli altmış satır teşkil eyleyen uzun cümleler terk idilse de lisān ve sem‘e hoş gelen kışa ta‘bīr ve cümleler isti‘māl olursa ādāb-ı kitābet ve selīkaya daha ziyāde hıdmet idilmiş olur.

Şimdi bahşimiz kitābet olmadığından yine şadede intiķāl idelim:

Bir de kelimāt-ı Türkiyye ve ‘Arabiyyede (ta) ile (tı, dal) ve (ha) ile (hı) tefrīk idilmeksizin ‘ale’l-implā bir şūretde yazılıyor ki, bu da yukarıdan beri zıkr itdigimiz implānın uşūl ve ādābına muğāyirdir. Meşelā, ma‘ruf ālet-i lehv olan (Def) kelime-i (8) ‘Arabiyyesini ağızdan çıkdığı gibi (Tef) ve toprak ma‘nāsında olan (Ṭurāb) kelime-i şūretlerinde ve kelime-i ta‘zīm olan (Ḥazret)i yeşillik ma‘nāsına olan (Ḥazret) tarzında noķtalı yazmak pek ‘ayb görülür. Naşıl ki (Maḥdūm) kelimesini (Maḥtūm) yazanlar da vardır.

Şimdi bu risāledeki bahşimizi hep bu kabīl kelimāt ile ağızdan çıkdığı gibi yazılmayan kelimeler üzerine binā ideceğiz.

İşbu eşer; uşūl-i implāyı haķkıyla taḥşile kifāyet itmezse de cüz’i olsun bir istīfāde te’mīn ideceğinden içinde göze ilişecek ḥaṭā ve noķşānıñ ḥüsn-i niyyetime bağışlanacağını ümīd iderim.

(Elif)

(9) (İbn) oğul ma‘nāsınadır. Her ne kadar tahrîrde muhaffefi olan (Bin) şüretinde kabûl edilmiş ise de telaffuzda birinci şüreti tercih itmelidir.

“Aḥmed bin Ḥasan memleketine ‘azîmet itmiştir.”

(Ābānos) aşlı (Ābnus) dur. ‘Arabî bir kelime olup bir nev‘ siyâh ve serd ağaca tesmiye olunmuştur.

“Ābānosdan ma‘ mül ağızlık”

(Eşvāb) kelimesini zebānzedi gibi (Esbāb) diye yazmak ḥaṭadır.

(Edāne) ödünc ma‘nāsına olan bu kelime kesr ile oqunmalıdır.

(Araba) kelimesiniñ (‘ Araba) şüretinde yazılması sehv-i küllîdir.

(Urdu) ağızdan çıktığı gibi (Ordu) şüretinde yazılmamalıdır.

(Arnabud) diye yazılan bu kelimenin toğrusı (Arna’ud)dur.

(Uğur) [اڭور]¹ ; (Ugur) [اوڭور] gibi yazılmamalı.

(Elbise) libāsın cem‘idir. Bir (yā) ‘ilāvesiyle yazmak ma‘nā-yı kelimeyi ihlāl ider.

(10) (Eldīven)e bedel (Eldīvenlik) yazmamalıdır.

Toğrusı (Elegimşagma) olan bu kelimeyi (‘ Alā’im-i semā) yazmak ḥaṭadır. (Elegimşagma) şemsiñ hevādaki ruṭûbet tamlacıklarından geçerken ḥall olunmasıyla renklerini ayrı ayrı gösterir vāsi‘ bir ve ba‘zen iki kavsdan ‘ibāretidir.

(Alev) Fārisî bir kelimedir. (‘ Alev) şüretinde yazılması ğalaṭ-ı fāḥiştir.

(Emniyye) ümîd ma‘nāsına olan bu kelime hem zamme ile hem şedde ile oqunmalıdır.

¹ Metinde [] içinde yer alan bölümler tarafımızdan eklenmiştir.

(Ānbār) Fārisīdir. Erzāk ve eşyā vaz'ına mahşūş bir mahall olub (Hānbār) şüretinde ağızdan çıktığı gibi yazmamalıdır.

(İgrīb) balık ağına tesmiye olunub başka imlāda yazmak hata'dır.

(Ayķırı) diye zebānzede olan bu kelimenin aşlı (Arķurı) dır. Ma' ruf (Āyīne); (Āyna) şüretinde yazılmamalı.

(Be)

(Bacanāk) iki kız karındaşın zevclerine ıtlāk olunur. Bu kelimenin (Bācanāh) şüretinde yazılması beyhüdedir.

(11) (Pāzen) bir nev' tüyli başmaya dinilür ki; toğrusı (Bāzen) dir.

(Bāzū) kol ma' nāsına bir kelime-i Fārisiyye olub (pā) ile yazılmalıdır.

(Bāşūr) uñ aşlı (Bāsūr) olub Fārisī bir kelimedir.

(Bağdaş) dizleri büküb baldırları toplayarak oturmakla alınan vaz' iyyet. (Badaş) yazılmasında da be's yok ise de kelimenin yalnız bir şüretini kabül itmelidir.

(Bāğçe); (Bağçe) gibi yazılmamalıdır.

(Pūtperest) şanem, ya' nī hāça tapan kimseye dinilür ki; tođrusı (Bütperest) dir.

(Buluť) [بلوت] kelimesi (Buluť, [بولوت] Bulud [بولود]) şüretlerinde yazılmamalıdır.

(Bilūr) ' Arabca bir kelime olub necef taşu gibi parlak bir cisme ıtlāk olunur. (Billūr) şüretinde yazmak hata'dır.

(Benefşe) bir nev' çiçek olub zebānzede gibi (Menekşe) yazmak hata'dır.

(Batţaniyye) yorgan üzerine örtilen bir nev' örtüdür ki, (Batţāniyye) şüretinde yazılmamalıdır.

(Büstān), fi'l-aşl Fārisī olan bu kelime ' Arabiyye (Bustān) şüretinde nakl edilmişdir. Bināen' aleyh kelimenin her iki şüretde de (12) tağriri cā'iz ise de

yeķnesaķ imlā isti' māli arzūsunda bulundığımızdan bu iki şüretten birincisini kabūl itmek zārūrīdir.

(Puvce) ğalať bir kelime olub ʔoĝrusı (Poĝaça) dır.

(Bulĝur) gibi telaffuz itdigimiz (Burgur) kelimesiniñ bu şüreti de şaĥıĥ olmayub aslı (Burĝul) ise de yine zebānzedini yazmaķ ĥaťā olamaz.

(Bilāzīk) bilege taķılan bir nev' ĥalkadır ki, (bilezīk; bilezīk) şüretlerinde yazılması ma' nāyı deĝil, yalnız imla-yı ma' rūfu deĝiřdirir.

(Pe)

(Pāpūç) ařlı (Pāpūř) olub Fārisīdir.

(Pānzehr), (Pādzeħr) den ğalať olub zehre ķarřu iķilen bir nev' ilācdır.

(Pavurya) yengec cinsinden Rumca bir lafz olub (Paĝurya) şüretinde yazılması ʔoĝrudır.

(Paĥti) ķoyulařmıř māyi' ma' nāsınadır. Başka şüretlerde yazmamaĝa diķķat etmeli.

Zebānzedi (Pertāvsız) olan bu kelime Fārisī olub ařlı (Pertavsūz) dur.

(13) (Perdāĥt) parlaklık, cilā ma' nāsına Fārisī bir kelime olub (Perdāĥ) şüretinde yazılmamalı.

(Pergel) Fārisī bir kelime olub dā'ire ķizmek iķün müsta' mel ālete tesmiye idilir. ʔoĝrusı (Pergār) dır.

(Pernāl) diye bir cins kōmüre verdigimiz ta' bīrin şaĥıĥı (Pernar) olub Rumcadır.

(Perhīz) kelimesini başka şürette yazmamalı.

(Peřķīr) peçete ve ĥāvlı ma' nāsına olan bu kelime Fārisīdir. Aşlı (Piřķīr) dir.

(Peřrev) Fārisī bir kelime olup bestelerden evvel ve taķsīmden řoñra ķalınan nāĝmedir. ʔoĝrusı (Piřrev) dir. Önden giden ma' nāsına gelir.

(Hediye) ma' nāsına olan (Peşkeş) kelime-i Fārisiyyeniñ aşlı (Pīşkeş)dir.

(Pişekār) aşlı (Pīşekār)dır.

(Peşin) aşlı (Pīşin)dir. Viresiyye olmayan mu' āmeleye dinilür.

(Peşināt, Peşinen) yazmağ haṭadır.

(Pençe) toğrusı (Pence) dir.

(Pusla) şüretinde yazılan bu kelime bir nev' küçük varakaya (14) iṭlāk olunur. Sefinede cihet ta'yin iden ālet ise (Puşula) şüretinde yazılarak tefriḳ idilmelidir. Bu kelime İtalyancadan me'hūzdur.

(Peynir) kelimesini (Penāyir) şüretinde yazmağ ' abeşdir.

(Te)

(Tāzı) Fārisīdir. Ma' ruf ince yapılı av köpeğine dinilür. (Tāzı) şüretinde yazılması haṭadır.

(Tāsma) Fārisī olan bu kelime (Tāsma) gibi yazılmamalı.

(Tebāşir) tebşiriñ cem'idir. Binā'en' aleyh taḥtaya yazı yazdığımız maddeyi (Tebeşir) şüretinde yazmağ münāsibdir.

(Terāzū) tartmağ için kullanılan ma' ruf ālet. (Terāze) gibi yazmağ ' abeşdir.

(Tırāş) Fārisī bir kelimedir. (Tıraş) gibi yazmamalı.

Nām-ı kudsiyyet ittisāmı altında bulunmağla müfteḥir olduğumuz (Türk) [ترك] kelime-i mübeccelesini imlā-yı cedīde uydurmağ için (Türk) [تروك] diye yazmağ pek ' ayb olur.

(Ta' rife) bir şeyi ta' rif için yazılan varakadır. (Ta' rife) gibi yazmamalı.

(15) (Tamgā) bir kelime-i Fārisiyye olub ba' zı resmī evrāka urılan mühre dinilür. (Dāmğā) yazmağ haṭadır.

(Tenbākū) nargile ile içilen ma' ruf nebāt. (Tömbekī) şüretinde yazmağ haṭadır.

(Teneşir) meyyit gâşl itdikleri ma' rûf tahtaya ıtlâk olunur. Fârisî olan bu kelimenin aşlı (tenşüy) dır.

(Tekme), (Tepme) den ğalaştır.

(Türp) Fârisî olub aşlı (Türp) dur.

(Türunc) portakala şebih bir meyve olub (Turunc) gibi yazılması doğrudur.

(Türşî) Farisî olub aşlı (Turşî) dir.

(Tizâb) bir nev' güherçile suyu olub (Kezzâb) şüretinde yazmak 'ayn-ı haşâdır.

(Timur) ve (Demir) bunlardan hangi şüreti kabûl itmeli? Her ne kadar bu kelimelerden birinci şüretiñ imlâsı 'atîk ise de telaffuzı ğarib ve şiklet-bahş olduğından ikinci şüreti kabûlde zarûret-i lisâniyye vardır.

(Şe)

(Şevâb) bir 'amel-i hayra karşı min tarafilâh ihsân buyurulan (16) mükâfât olub (Şavâb) şüretinde yazılması haşâ-yı 'azîmdir.

(Şib) tül kadın ma'nâsına olan bu kelime başka imlâda yazmamalı. Kelime zâten mü'ennes olduğü için (şeybe) şüretinde yazılması haşâdır.

(Cim)

(Ceb) şüretinde telaffuz olunan bu kelime (Cib) dir.

Zebânzedi (Cihez) olan bu kelime (Cihâz) gibi yazılmalıdır.

(Cünbüş) zevk ve eglence ma'nâsına olan bu lafz 'Arabî (Cünbüş) gibi yazmamalı.

(Cümerd) bu kelimeniñ aşlı (Civânmerd) dir.

(Ceylân) kelimesiniñ aşlı (Cirân) ise de öteden beri telaffuz ve tahtırde birinci şüret kabûl idilegelmişdir.

Ma' ruf (Çārşāf) ile (Çārdāk) kelimeleri fi'l-asl Fārisī olub (Çārşeb) ile (Çārtāk) dan muharrefdir.

(Çārmīh) sefine direkleriniñ merdivenlerine dinilür, (Çārmīk) şüretinde yazılması 'abeşdir.

(Çāşnī) lezzet ve tat ma' nāsına Fārisī bir kelime olub zebānzede olan (Çeşnī) şüretinde yazılmamalı.

(Çarh) bu kelime, zebānzede olan (Çarķ) gibi yazılmamalıdır.

(17) (Çirkāb) bulaşık şu ma' nāsına bir kelime-i Fārisiyye olub (Çirkef) gibi yazılması büyük haṭadır.

(Çemşīr) bir nev' ağaçdır. Bunu (Şimşīr) şüretinde yazmak haṭadır. Çünkü; (şimşīr) kılıç ma' nāsınadır.

(Ha)

(Harīfāne) beyne'l-eşnāf ortaqlaşı yapılan ziyāfete dinilür ki, ('ārīfāne) yazmak ğalaṭdır.

(Halezon) ma' ruf olan şekle dinilür ki, (Helezon) şeklinde yazılmaz.

(Hayā) yılan ma' nāsına olan bu kelime; 'Arabī olan (Hıyya) şüretinde yazılması ṭoğrudur.

(Hı)

(Hā'ib ve Hāsir) zarar ve ziyāna uğrayan ma' nāsınadır. Bu terkīb başka şürete yazılmamalıdır.

(Hardal) ma' cūn hāline getirilmiş koyu bir māddeye dinilür ki, başka imlāda yazmak haṭadır. Kelime ' Arabcadır.

(Horṭūm) ' Arabī olan bu kelimenin imlā-yı şahīhi (Horṭum) dır.

(18) (Haşhāş) ma' ruf bir nebāt olub (Hāşāş) şüretinde yazılması haṭadır.

(Ḥafāf) çizme, mest ve sā'ire gibi şeyler şatan eşnāfa tesmiye idilir. (Ḳavāf) şüretinde yazılmamalıdır.

(Ḥatmī) ma' rûf olan bu nebāt 'Arabīdir. (Ḥatmī) yazmamalı.

(Ḥaftān) bir nev' uzun libās olub (Ḳaftān) şüretinde yazmamalı.

(Ḥafaḳān) yürek oynaması ma'nāsına bir kelime-i 'Arabiyye olub başka şürette taḥrīri ḥaḳādır.

(Ḥoş-āb) ma' rûf tatlıca bir māyi' olub (Ḥoşāf) gibi yazmamalı.

Beyne'n-nisā zebānzede olan (ḥoş-endī) ta'biriniñ aşlı (Ḥoş imdi) dir. "Ḥoş imdi sen" gibi.

(Ḥiz-rān) Fārisīdir ma' rûf ağaç olub (Hizrān) şüretinde zebānzede olmuştur.

(Dāl)

(Dāstān) kışsa, ḥikāye ma'nāsına olan bu kelime; Fārisī olub (Destān) şüretinde yazmak ḥaḳādır.

(19) (Dāntele) mendil, eşvāb ve sā'ire etrāfına dikilen tezyīnāta ıtlāk olunub (Tentene) şüretinde yazılması ve ḥattā söylenmesi pek 'aybdır.

(Dāye) çocuk emziren ḳadına tesmiye olunub başka imlāda taḥrīri cā'iz degildir.

(Dabbāg-ḥāne) meşin ve kāvsele i' mālāt-ḥānesi dimekdir. (Ṭabaḳ-ḥāne) şüretinde yazılması ḥaḳādır.

(Dervīş) Fārisī bir kelime olub ṭariḳ-ı 'aliyyeden birine intisāb iden zāta ıtlāk olunur. (Devrīş) gibi yazmamalı.

(Terzī) Fārisī bir kelimedir. Aşlı (Derzī) ise de yine birinci şüreti yazmak zarūrīdir.

(Destgāh) başlıca dārü's-sinā'alarda makine ve sā'ir levāzımıñ ḳavrulacağı maḥalle ıtlāk olunur. Meşelā; "... Fabrikası destgāhına vaz' idilen makineniñ inşā'atı ḥiṭāma irmişdir." gibi (Tezgāh) şüretinde yazmak 'aybdır.

(Destgīre) hasta nakline maḥṣūṣ sedyeye dinilir. (Teskere) şüretinde yazmaḡ ḡaṡadır.

(Düstūr)¹ bu kelimeniñ ayrı ayrı telaffuz ve ma' nāları vardır.

(20) (Dellāl) müzāyede maḡallerinde yüksek nidā ile eşyā şatan kimselere dinilir ki; başka imlāda yazmaḡ ḡaṡadır.

(Tūlbend) ince pamuḡ bezi dimek olan bu kelimenin şaḡīḡi (Dūlbend) dir.

(Dūlger) kelime-i Fārisiyesiniñ aṡlı (Derger) dir. Faḡaṡ birinci şüretde taḡrīri ḡabūl idile gelmişdir.

(Dimāḡ) beyn ma' nāsıda olan bu kelime-i ' Arabiyyeniñ başka şüretde yazılması nā-ḡābil-i ta' mīr bir ḡaṡadır.

(Divīt) ' Arabī bir kelime olup mürekkeb ḡonılan ālete tesmiye olunmuşdır. (Dīvīd) şüretinde yazılması ḡaṡadır.²

(Dīl) ḡavās-ı ḡamse-i zāhireden biridir. Bu kelimeyi (Dil) gibi yazmaḡ ma' nāyı taḡyīr ider.

(Rı)

(Razāḡī) taḡrīf ile (Razaḡī) diye yazdıḡımız bu kelime nefis bir üzüme ' alem olmuşdır. Kelimenin öteden beri ikinci şüreti taḡrīr ve ḡabūl idilmiş olduğundan böylece taḡrīr ve telaffuzunda böylece be's görilemez.

(Rāf) kelime-i ' Arabiyyesinin aṡlı (Ref) dir.

(21) (Rub') bir nesnenin dörtde biri dimekdir. Bu kelimeyi zebānzede gibi (Urub) yazmaḡ ve söylemek ḡaṡā-i fāḡiştir.

¹ (Düstūr) ' Arabīdir. Ma' nā-yı ma' rūfi; mecelle-i ḡavānīn ve bir de müşelleşāt-ı düsturu gibi ḡā' ide-i riyāziyyeden mā' adā vezīr ma' nāsını müfiddir. Dālīñ fetḡiyle olan (Destūr) Fārisī olup izn, ruḡşat ma' nāsınadır.

² Ba' zı aşḡāb-ı ḡalem bu ḡabīl kelimātı Türkceleşmiş diye istedikleri şüretde yazıyorlarsa da maḡbūl degildir.

(Re' āyā) bir hükümetiñ irādesi altında bulunan teb' aya dinilir. Başka şürette yazılmamasına diğkat etmeli.

(Rīk) yazıyı kurutmak için kullanılan bir nev' tozdur. Fārisī olan bu kelimeniñ (Rih) tarzında ve sā'ir şüretlerde yazılması hata'dır. (Rih) rüzgār ma' nāsınadır.

(Ze)

(Zirniḥ) şıçanotu ma' nāsına ' Arabī bir kelime olub zebānzede olan (Zirniḥ) şüretinde yazmamalı.

(Zağferān) zerdeye ' ilāve idilen bir nev' şarı çiçek kurusıdır. (Şāfrān) şüretinde yazmağ hata'dır.

(Zuḳāḳ) bir kelime-i ' Arabiyyedir. (Soḳāḳ) şüretinde yazmamalı.

(Zenberek) yay ma' nāsına Fārisī bir kelimedir. Aşlı (Zenbürek) ise de birinci şüreti yazmağ zārūrīdir.

(Sin)

(Sātūr) büyük ḳaşāb bıçağı. Et kıymağ için kullanılan (22) ālete daḫi dinilir. ' Arabī bir kelimedir. Binā'en ' aleyh başka imlāda yazmağ hata'dır.

(Sāyis), (Seyīs) şüretinde yazmamalı.

(Sebb) şedde ile oḳunur. Sögüb şaymağ ma' nāsına bir kelime-i ' Arabiyyedir. Şüret-i taḫrīrini taḫrīf itmemelidir.

(Saḫleb) pişirilüb içilen bir nev' kökdür. Bu kelimeniñ imlāsı ba' zı kitāblarda (Şa' leb) şüretinde görilüyorsa ḫoğrusı birinci şüretidir. Çünkü; (Şa' leb) tilki ma' nāsınadır.

(Saḫūr) temcīd yemegi ma' nāsında bir lafz-ı ' Arabī olub başka şüretlerde taḫrīri cā'iz olamaz.

(Sedīr) zeminden yüksek olan oturulacak maḫallere ıtlāḳ olunur. Fi'l-aşl köşk ma' nāsınadır. (Sedr) şüretinde yazmamalı.

(Serd) katı ve soğuk ma' nāsına bir kelime-i Fārisiyyedir. (Sert) şüretinde yazmamalı.

(Serv) Fārisī bir kelime olub bildiğimiz ma' rūf ağaca tesmiye olunur. Ağızdan çıktığı gibi (Selvī) şüretinde yazılırsa ma' nā deyişir.

(23) (Sukunḳur) bir nev' tüle ıtlāḳ olunan bu kelime ' Arabīdir. Fi'l-aşıl Yunānī bir kelime olub başka imlāda yazmaḳ ḥaḫādır.

(Selvi) bildircına beñzeyen bir nev' ḳuşa ıtlāḳ olunur.

(Sofra) üzerinde yemek yedigimiz yayḡı olub (Şofra) şüretinde yazılmamalı. Çünki; (Sofra) ' Arabī bir kelimedir.

(Saḳā) ma' rūf şu taşıyan adama dinilür ki, (Şaḳā) şüretinde yazmaḳ ḥaḫādır.

(Sülün) bir nev' ḳuşa ıtlāḳ olunan bu kelime (Suglün) gibi yazılmalıdır.

(Sincāb) Fārisī olan bu kelime bir nev' ḥayvāna ve bu ḥayvāndan kināye olarak örnekte (Kedi) ye ıtlāḳ olunur ki, (Zincāb) şüretinde yazılması ḥaḫādır.

(Sünbül) ma' rūf çiçek olub zebānzede gibi (za) yazılmamalı.

Beyne'l-' avām (Şapā) diye zebānzede olan bu kelimenin aşlı (Sehpā) dır. Üç ayaklı ma' nāsınadır. Ekşer üzerine tabla ve kibritlik ḳoyduğumuz üç ayaklı iskemleye ve cāmi' lerde ḳandil yaḳdıkları merdivene dinilür.

(Şm)

(24) (Şeb-büy) Fārisī olan bu kelime (Şāb-büy) şüretinde yazılmamalıdır.

(Şaḫranc) ma' rūf oyun olub (Sāḫrānc) yazmaḳ ḥaḫādır.

(Şem' dān) mūm dikmeḡe maḫşüş ma' rūf ālet. (Şāmdān) şüretinde taḫrīri ḥaḫādır.

(Şe' riyye) ince kesilmiş bir nev' ḳorbalıḳ ḥamīrdır. (Şehriyye) gibi yazmaḳ büyük ḥaḫādır.

(Şirden) ḥayvānāt-ı müctereniñ ikinci mi' desine dinilür. Fārisī olan bu kelimenin şaḥīḥi (Şirdān) dır.

(Şad)

(Şaç) başımızdaki kıllara ıtlāk olunan bu kelimeyi (Saç) şüretinde yazmamalıdır. Çünkü, (Saç) sefā'iniñ bordalarına kaplanan demir veyā çelik elvāḥa dinilür.

(Şaḥne) 'Arabī olan bu kelime; tiyatroda oyun oynadıkları maḥalle ıtlāk olunur. Zebānzedi gibi (Şano) şüretinde yazmaḥ ḥaḫādır.

(Şadef) 'Arabī bir kelimedir. (Sedef) şüretinde yazmamalıdır.

(25) (Şuffe) 'Arabī olan bu kelime; oturacaḥ sedli maḥalle ta' bir olunur. (Şofa) şüretinde yazmaḥ ḥaḫādır.

(Ṭı)

(Ṭalḡa), (Dalḡa) şüretinde yazılmamalıdır.

(Ṭām), (Dām) şüretinde yazılırsa başḡa ma' nā ifāde ider.

(Ṭāvūs) ma' rūf Hindistān kuşu olub 'Arabca bir kelimedir. İki vāv ile yazmamalı.

(Ṭıḡḡ) muṭābıḡ ve muvāfıḡ ma' nāsınadır. (Ṭıḡḡ) şüretinde (yā) ile yazmaḥ ḥaḫādır. Meşelā; (bu kitāb o kitābıñ ṭıḡḡıdır.) yerine (Ṭıḡḡıdır) demek de cā'iz degildir.

(Ṭākye) şüret-i maḡşūşada dikilüb giyilen bir nev' ser-pūşdır ki, zebānzedi gibi (Ṭākke) ve yāḡūd başḡa şüretlerde yazmaḥ ḥaḫādır.

(Ṭaḡīn) öḡüdülmüş şusam. Pekmez ile ḡall idilüp yinilen tatlı ve ḡoyu māyi' . (Ṭaḡan) şüretinde yazmaḥ ḥaḫādır.

(Ṭüvre) gibi telaffuz olunan bu kelimeniñ şaḥīḥi (Ṭuḡrā) dır.

(‘Aym)

(‘Araḳıyye) dervişlere maḥşūş ‘abādan ma‘mül bir nev‘ ser-pūşdır ki; başka imlāda yazmaḳ cā’iz degildir.

(26) (‘Arefe) ḥuccāciñ ‘Arafātda vuḳūf itdikleri gün. Şehr-i zilḥiccenिñ toḳuzuncı günüdür. (Rāniñ kesriyle telaffuzu ḡalaḫtır.)

(‘Aşīde) ma‘rūf ḫā‘āma dinilüb (Āsīde) şūretinde taḫrīf idilmişdir.

(‘Aḫḫār) ‘ıḫriyāt ve bahārāt gibi ba‘zı ufaḫ tefek şatan kimseye ta‘bīr olunur ki, (Aḫḫār) şūretinde yazılması ḫaḫādır.

(‘Aḫār) irād getiren mülk ma‘nāsınadır. (‘Aḫāret) yazmaḫ ḫaḫādır. Çünki; kelimeniñ bu şūreti (Ḳısrılıḳ) ma‘nāsınadır.

(‘Aḫīḳ) ma‘rūf ḳırmızı ḫaḫdır. Başka şūretlerde taḫrīri cā’iz degildir.

“Yemen ‘aḫīḳi” gibi.

(‘Ünnāb) ma‘rūf meyvedir. Sūr-ı sā’irede taḫrīrinden iḫtirāz itmeli.

(‘Ayār) altun ve gümüş gibi mevāddiñ derecesi, sa‘ātiñ intizām-ı ḫarekātı ḫaḫḳında müsta‘mel bir ta‘bīrdir. ‘Arabī olan bu kelimeyi aḡızdan çıḳdığı gibi (A‘yār) şūretinde yazmamalı. Açıḳ ve āşikār ma‘nāsına olan (‘Ayān) kelimesi daḫi bu ḳabīldendir.

(Ġayın)

(27) (Gaşiyān) ḳay ve bulantı ma‘nāsınadır. Bu şūret-i imlāyı taḫrīf itmemelidir.

(Ġurmā) bu imlāyı başka dürlü yazmamalı.

(Ġill ū Ġiş) ḫīle ve esā’et ma‘nāsına olan bu terkīb, terkīb-i tecānisi olub başka şūretle taḫrīri ḫaḫādır.

(Fe)

(Fetvā) [فتوى] su'āl-i şerīfe virilen cevāb-ı resmī-i şer'ī olub (Fetvā) [فتوا] şüretinde elif-i memdüde ile yazılması cā'iz degildir. Yalnız āhırine bir şıfat vāki' olduğu zaman elif-i memdüde lāhık olur, “fetvā-yi şerīfe” gibi.

(Fāris) ' Arabī bir kelimedir. İraniñ cenüb tarafı olub buña (İklīm-i Fārs) dañı dinilür. (Fārisice) demek hañadır. Çünkü, kelimeniñ nihāyetinde yā-yı nisbet bulunduğundan bir de (ce) edātı ' ilāvesi fazladır. Yalnız (Fārisī) demek kifāyet ider. (' Arabice) demek de bu kabildendir. (' Arabca), (Fārsca) dinilebilür.

(28) (Fānūs) ' Arabca bir kelimedir. Ağızdan çıktığı gibi (Fannūs) şüretinde yazmak hañadır. Cem' i (Fevānis) dir.

(Fehvā) ma' nā ve me'āl ma' nāsına bir kelime-i ' Arabiyye olub (Fehvā) şüretinde yazmak hañadır.

(Ferḥ ü Fuḥūr) memnūnen ve müfteḥiren ma' nāsına bir terkibdir. Bu terkibi ağızdan çıktığı gibi yazmamalı.

(Feres) ile (Fürs) kelimelerini tekellümde tefriḥ itmelidir. Bu kelimelerden birincisi (At), ikincisi (İrān-ı kadīm) ma' nāsınadır.

(Fıstıḳ) aşlı (Fıstıḳ) olan Fārisiden mu' arrebdir. Faḳaḳ aşlından şarf-ı nazarla taḥrīr ve telafuzda yine birinci şüreti kabül itmelidir.

(Feslegen) imlāsı böyledir.

(Fağfūrī) Fārisī olan bu kelime, zebānzede şüretinde (Fülfūrī) yazılmamalı. (Fağfūrī) Çinde çıkan bir nev' eski ma' dendir.

“Fağfūrī Fincān” gibi.

(Fels-i Aḫmer) kırmızı māngır ma' nāsınadır. Bu terkibdeki (Fels) kelimesini, cem' i olan (felūs) şüretinde yazmamalı.

(29) Öñlük ve peştemal demek olan (Fūḫa) kelimesiniñ aşlı (Füte) dir.

(Kaf)

(Kārūn) Hāzret-i Mūsā ‘Aleyhisselāmiñ kavminden bir baḥīldir. Evvelce nebiyy-i müşārūnileyhiñ du‘āsiyle ‘azīm şervete nā’il olmuş ve bi’l-āḥire baḥline mebnī bütün mālī yere geçmiştir. Bundan kināye olarak “Kārūn kadar mālī vardır” dirler. (Hārūn) şüretinde yazmak ḥaḫādır.

(Kāra) ve (Kāre) kelimelerinden birinci şüret (Siyāh Renk) ma‘nāsında, ikinci şüret de (‘Arz) ma‘nāsında isti‘māl idilmelidir.

(Kārye) köy ma‘nāsına olan bu kelimeniñ (yā) ḥarfini şedde ile okumamalı.

(Kādāyif), ma‘rūf ḫatlı olub aşlı (Kaḫāyif) dir.

(Kādife), bu ma‘rūf kumaşın aşlı (Kaḫife) dir.

(Kışaş) ile (Kışāş) kelimelerini taḫrīr ve telaffuzda tefrīk itmeli.

(Kılāgūz) bu kelime her ne kadar Fārisī olub aşlı da (kılāvuz) (30) ise de ötedenberi kelimeniñ birinci şüreti ḫabūl ve taḫrīr idilmiş olduğundan biz de böylece ḫabūl itmeliyiz.

(Kūmāş), (Kūmāş) şüretinde yazılmaz.

(Kavās) ba‘zı devā’ir-i devletde ve süferā ma‘iyyetinde zaḫḫiyye ve mübāşir gibi istiḫdām olunan kimse. ‘Arabī olan bu kelime (Kavāş) şüretinde yazılmamalı.

(Kavga),(ḫavvā) gibi yazılırsa imlā-yı ma‘rūf deḫişmiş olur.

(Kāyım) cāmi‘ ḫademesinden her birine ıḫlāk olunan bu kelimeyi (Kāyūm) şüretinde yazmak ḥaḫādır. Çünkü (Kāyūm) esmā-i ḫüsnādandır.

(Kef)

(Kervān) diye zebānzede olan bu kelime Fārisī olub şaḫīḫi (Kārbān) dir. Tüccār ve yolcu ḫāfilesi ma‘nāsındadır.

(Perçem) demek olan (Kākül) kelime-i Fārisiyyesi başka imlāda yazılmamalıdır.

(Ketān) ‘Arabī olan bu kelime lisānımızda şeddesiz kullanılır. (Keten) şüretinde yazılmamalı.

(31) (Kelbetān) ma‘rūf çivī sökmeğe mahşuş bir alettir. Başka imlāda yazmamalı.

(Kibrīt), (Kirbīt) gibi yazılmamalı.

(Gerden) boyun ma‘nāsına olan bu kelime Fārisīdir. (Gerdān) şüretinde yazmak hata’dır.

(Gül) bağçelerde yetişen bir nev‘ çiçektir. Başta hāşıl olan bir nev‘ ‘illet de ‘aynı imlāda ve fa’at telaffuzu başka olmak üzere (Kel) yazılır ki, bu kelimelerden birinci şüret (Guūl) gibi yazılarak tefrīk idilmelidir.

(Külbe), (Kulübe) ta‘bīr-i ma‘rūfunun her ikisi de yazılırsa da şüret-i evveli tercih itmek münāsibdir.

(Gencīne) hazīne, ānbār ma‘nāsına Fārisī bir kelimedir. Zamme ile okumamalı.

Yediğimiz (Gevrek), giydiğimiz (Kürk) ve kayık çekmek için müsta‘mel olan (Kürek) bu şüretlerde yazılarak tefrīk idilmelidir.

(Kösele) dabbāğ idilmiş deri olub aşlı (Kāvsāle) dir.

(Kehribār) bir nev‘ sarı mādde olub tesbīh ve ağızlık i‘māl idilir. Ağızdan çıktığı gibi kehrībār yazmak hata-yı ‘azīmdir.

(32) (Lam)

(Lā’ubāli) kayıdsız ve pervāsız ma‘nāsına olan bu kelime ‘Arabī olub başka şürette yazılmamalıdır.

(Hāreket-i La’ubāliyāne)

(Lāşe) hayvān ölüsü, zebānzedi gibi (Leş) şüretinde yazılmamalı.

(Loḥūşa) gebelikden henüz kurtulmuş kadın dimekdir.

(La'1) yāḳūt nev'inden kıymetli taşa ve kırmızı olan sā'ir mevādda ıtlāk olunur ki, ağızdan çıktığı gibi (Lāl) şüretinde yazmak ḥaṭādır. (Lāl) dilsiz ma' nāsınadır.

(Legen) el yıkayacak ma' ruf kap. Çamāşir için kullanılan bakır tekne bu imlāyı taḥrīf itmemei.

(Mim)

Naẓir ve ūbīh ma' nāsına olan (Menend), (Mānend) şüretinde yazılmalı.

(Māşārā) üzerine iplik ūarılan ince ḳāmīş olub ṭoḡrusı (Māşūrā) aşı ise (Māşūra) dır.

(33) (Māymūn) ma' ruf bir ḥayvandır. (Meymūn) şüretinde yazılırsa başḳa ma' nā ifāde ider.

(Mücmer) bir nev' köfte olub (Mücver) şüretinde taḥrīri ḥaṭādır.

(Mehek) üzerinde altun tecrübe olunan bir nev' siyāh taşdır. Zebānzedi (Mihenk)dir. Bu imlāda yazmak ḥaṭādır.

(Merhem) yara üzerine ḳonılan yumuşak bir yağdır. (Melhem) şüretinde taḥrīri ' aybdır.

(Maşar) saḥir resm itmege maḥşūş muḳavvādan ālet. Bu kelimeyi fetḥa ile oḳumak ve başḳa imlāda yazmak ḥaṭādır.

(Mūsāḳḳa) ' Arabī olan bu kelimenin ṭoḡrusı (Musakkā) dır. Üzerine et ūuyu gezdirilerek pişirilen her ḳanḡı bir sebzeye ıtlāk olunur.

(Misk) bir nev' koḳulu maddeye dinilür ki, ağızdan çıktığı gibi (Mis) şüretinde yazmak ḥaṭādır.

(Mesiregāh) dinilmez. (Mesire) zaten seyr maḥalli ma' nāsına olduğundan (gāh) edāt-ı mekānı fazladır. (Seyrangāh) dinilebilür.

(Müşta) yumruk ma' nāsınadır. Fārisī olan bu kelimeniñ ūaḥīḥi (Muşte) dir.

(34) (Mişrabe) bakırdan veya tenekeden ma' mül bir nev' şü kabına ıtlāk olunur ki, ğalaṭı (Māşrāba)dır.

(Mişkale) kılıç, āyine ve cām gibi şeyleri temizleyecek ve anlara cilā virecek ālet. Zebānzedi (Maşkala) dır.

(Matbaḥ) yemek pişirilen maḥalle ıtlāk olunur ki, zebānzedi ne telaffuz ve ne de taḥrīr idilmelidir.

(Ma' vna) büyücek şandala dinilür.(Māvna) şüretinde de yazılıyorsa imlā-yı ma' rūfi deĝişdirmiş olmamak için birinci şüretiñ kabūlı tercih olunur.

(Muḫaddime) kelimesindeki (dāl) fethā ile oḫumamalı.

(Miḫaş) ma' rūf āletidir. (Maḫāş) ise cem' idir. Bu kelimeyi (Miḫrāş) şüretinde yazmak beyhüdedir.

(Müceb) serkārda bulunan zevāt-ı kirām tarafından bir huşūşuñ icrāsı için taşdıḫ maḫāmında evrāḫıñ zahrına veyā zīrine idilen işāretidir ki cīmiñ kesriyle telaffuzu yañlıştır.

(Mücid) icād iden ma' nāsına olub Cenāb-ı Zülcelāle ḥāş olan bir kelimedir. İnsānlar haḫḫında (Muḫteri') demek münāsibdir.

(35) (Mü'ellif) te'lif iden, birṭaḫım ḫuyūd ve āşarı bir araya getirerek kitāb yapan ādam. (Muḫarrir) ile aralarında fark vardır.

(Mīnā) Fārisīdir. ḫuyumcılarıñ gümüş üzerine elvān-ı muḫtelifede naḫş itdikleri şırça olub 'Arabīde liman ve iskele ma' nāsınadır. Bu kelimeyi zebānzedi gibi yazmamalı.

(Nun)

(Ney) ḫāmişdan ma' mül bir nev' çalgı olub toḫrusı (Nāy) dır.

(Nā'kes) ḫāsīs ve zelīl ma' nāsına Fārisīdir. Türkçede taḫfif ile (Nekes) şüretinde müsta' mel ise de birinci şüretde isti' māli münāsibdir.

(Nişādır) Fārisī olan bu kelimenin aşlı (Nişādūr) dır.

(Nîşter) âlet-i cerrâhiyyedendir. (Neşter) şüretinde (yâ) sız da yazılırsa da birinci şüreti toğrudur.

(Na' re) haykıırma ma' nâsına olan bu kelime (Nâra) şüretinde yazmamalı.

(Na' l) hayvânların ayaklarına urılan bir nev' demirdir. (Nâl) şüretinde taħrîri ğağâdır.

(36) (Nağme) âvâz ma' nâsına olan bu kelimeyi; mektûb ma' nâsına olan (Nâme) gibi telaffuz ve taħrîr itmek hem ğağâ-yı fâğiş ve hem ' âmiyâne bir ifâdedir.

(Neft) boya i' mâlinde kullanılan bir nev' mâyi' dir. Yeşil ile ğahve renginden mürekkeb bir renk olub ağızdan ğığdığı gibi (Nef) şüretinde yazmağ ğağâdır.

(Navl) gemi kirâsı ve nağl ücreti dimekdir. (Nâvlün) şüretinde taħrîr itmemelidir.

(Nîm-ten) Fârisî bir kelimedir. Birçoğumuz bu kelimeyi Türkçeleşmiş diye (Mintân) şüretinde yazıyoruz.

(Vav)

(Verdâne) kısa oğlavaya ıtlâğ olunur. (Merdâne) yazmağ ğalağdır. Oğlavaniñ da aşlı (oklağu) dur.

(Virgû) Türkçe bir kelimedir. Bu kelimeye (şahşî, mîrî) nisbetleri ' ilâvesiyle (virgû-yi şahşî, virgû-yi mîrî) yazmağ ğağâdır. (Şahşî virgû, mîrî virgû) yazmağ toğru ise de el-yevm müsta' mel olan birinci şüretleridir.

(37) (He)

(Hemze) ba' zı kelimâtda elife bedel vaz' olunur. (Elif) ğarfî kelimâtin evâ' ilinde bulunduğı zaman (hemze), evâsıtında vâği' olduğı ğâlde (elif) olur. Kelimât-ı Türkîyye ile ecnebîyyeye hemze vaz' ı câ' iz degildir.

(Ev, Ebe, Edison gibi)

Evâ' il-i kelimât-ı Türkîyyeye ' ilâve olunan hemze yerine, fetğaya delâlet iden (/) şu işâret vaz' idilse daha münâsib olur.

(Ye)

(Yābān); (Yabān) şüretinde yazılmamalı.

(Yāgmūr); (yağmūr) gibi yazılamaz. Çünkü; mādde’-i aşliyye olan (yāğ) dan elifi ḥazf itmek olamaz. Ḥazf idüb de madde’-’i aşliyyeden fi’l yapmak lazım geldiği zaman (Yağıyor, Yağdı, Yağacak) şüretlerinde yazmak lâzım gelir ki, o zaman imlâ büsbütün imlâlîkdan çıkmış olur.

(38) Kitâbımız imlâ risâlesi olmak i’ tibâriyle ismen Türkiyyeniñ de dercine lüzüm görildi.

(Dîne Dâ’ir)

(1)

Niyyet – ābdest – ezān – kıble – qāmet – namāz – imām – mü’ezzin – cemā’at – Qur’ān – āyet – farz – vācib – sünnet – müsteḥab – sünnet-i mü’ekkede – rükū’ – sücūd – ku’ūd – tekbir – selam – du’ā – va’z – ḥatib – vā’iz – ḥuṭbe – vaşiiyet – ğusl – ḥāfiz – dīn – zekāt – Īmān – teyemmüm – cāmi’ – şaḥābe – şevāb – kelime-i şehādet – vaqf – qurbān – miḥrāb – mescid – müslümān – teşehhüd – salāvāt-ı şerife – mülk – oruc – iftār – imsāk – inanmak – ḥac – ka’be.

(‘Ulūm ve Fünūna Dâ’ir)

(2)

‘Ulūm-ı dīniyye – ‘ilm-i ‘aḳā’id – ḥikmet – fizik – ‘ilm – (39) zirā’at – tercüme – ‘ilm-i teşriḥ – ‘ilm-i nücüm – ‘ilm-i mantıq – ‘ilm-i şarf – ‘ilm-i me’ādin – ‘ilm-i nebātāt – fenn-i resm – fenn-i müsīkī – fenn-i coğrāfyā – ‘ilm-i tāriḥ – ‘ilm-i hendese – fenn-i naqr – fenn-i ḥakk – fenn-i miḥānīkī – ‘ilm-i tub – fenn-i cerrāḥī – ‘ulūm-ı riyāziyye – fenn-i kitābet – fenn-i fiqh – ‘ilm-i cebr – ‘ilm-i hey’et – ‘ilm-i kīmya – coğrāfyā-yı ṭabi’ī – fenn-i tefāzülī – fen-i nemāmī – cerr-i eskāl – kitābet – ‘ilm-i nazm – ‘ilm-i edeb – seyr-i sefā’in – topçılık fenni – fenn-i ḥarb – istiḥkām fenni – gemicilik fenni.

(A' zā-yı Beşeriyeye Dā'ir)

(3)

El – parmak – boğum – tırnak – avuc – bilek – kol – dirsek – kıl – bāzū – omuz – baş parmak – serçe parmak – şehādet parmağı – ayak – taban – topuk – bacak – diz – göğüs – arka – sırt – kürkler – kaburğa– deri – boy – gerden – boğaz – dil – eñse – çene – dudak – ağız – gırtlak – küçük dil – dimāğ – diş – bıyık – saçal – yanağ – burun – göz – alın – tamar – şakağ – kaş – kirpik – göz (40) bebeği – göz kapakları – kulak – baş – saç – beyn – nabz.

(Dünyāya Dā'ir)

(4)

Deñiz – kara – iniş – tepe – çamur – toprak – çöl – toz – ova – aña – balkan – ufğ – iz – berzah – burun – körfez – balçık – uçurum – cenūb – haññ-ı istivā – şahrā – şark – şimāl – ğarb – kaya – tağ – taş – kir – memleket – tül dā'iresi – nişfü'n – nehār – dere – kum – yanartağ – yarım aña.

Mevādd-ı ğidā'iyeye dā'ir

(5)

Ekmek – şu – tuz – yağ – zeytūnyağı – süd – et – et şuyı – köfte – kebāb – tatlı – tuzlu – tereyağı – derne yağı – kuzı – hoş-āb – pilāv – tolma – şalāta – peksimāt – külbaşdı – pāça – yahnī – kūrābiye – kadāyıf¹ – şurūb – şeker – sirke – (41) börek – irmik – makarna – pirinç – şe'riyye – un – hāvvyār – südlü aş – muhallebī – baklava – helvā – yumurta – reçel – gözleme – şücük – pekmez – peynir – yaşşı kadāyıf – elmāsiyye – turşı – kızartma – bumber – mercimek – tarhāna – bulgur – būber – baklava – çay – nişāsta – kebāb – kahve – kavun – karpuz – keşkek.

¹ Aşlı (Kātāyıf) dır.

Ev Eşyāsına Dā'ir

(6)

İgne – iskemle – minder – āyīne – tepsi – perde – konsol – şem' dan – örtü – kilid – tencere – bardak – peşkir – beşik – çüvāl – çekmece – sofrā – seccāde – dibek – şürāhī – anāhtār – oklava – çenğrān – tāndır – boğça – zenbil – süzgeç – şandalye ābdest leğeni – elek – ızgara – tekne – cezve – süpürge – yatağ – yaşdığ – yorgan – şilte – çarşaf (çārşeb) – destī – hālī – ibrik – sepet – harār – çömlek – sâç ayak – raf – karyola – güverek – kadeh – tava – kavanoz – kandil – dağarcık – kanepa – kazgan – maşraba – (42) mūm – maşa – legen – levha – fuçı – taş – şanduk – örtü – maşas – mūm maşası – koğa – kevgir – mankal – körük – şoba – māşa – kab – fenār – küfe – lāmba – korniş – fincān – kibrīt – tabla – kaḥve kutusu – idāre lāmbası – sâ' at-gügüm – küp – kâse – çāydān – sehpa – mankal tablası – yemek tablası – tütün tablası – na'lin – şābūn – çivīd.

Ahvāl-i Havāiyyeye Dā'ir

(7)

Sākin havā – yağmurlu havā – ay tutilması – poyraz – furtına – ruḥbet – soğuk – bora – bulut – tīpī – rüzgār – sām – sis – şimşek – yıldırım – sağnağ – toñ – şafağ – fecr – qar – buz – sıcak – kasırğa – zelzele – qarayel – keşişleme – gün toğusu – poyraz – lodos – kıble – şimāl – meltem – husūf – kūsūf – gök gürlemesi.

(43) Maḥrūkāt Ve Teferru'ātına Dā'ir

(8)

Āteş – kömür – odun – kül – alev – duman – çalı – ma' den kömürü – koğ kömürü – mişe odunu – kığılcım – şoba – yanmak – yongā – yangın – pırnal kömürü.

Giyilecek Ve Kullanılacak Eşyāya Dā'ir

(9)

Potin – çorāb – pantolon – fes – püskül – yelek – yakalık – boyun bağı – esvāb – şemsiyye – eldiven – mendil – ton – palto – baston – hırka – cübbe – entārī

– k̄āpūt – çārīk – şālvār – ‘abā – ‘arākiyye – kīse – kürk – yemenī – terlik – cāket–
ḥaftān – k̄undura – tāfya – sā‘at – setre – ferāce – kuşak – bilāzīk – nīmten – eteklik
– gicelik – k̄ordon – yaşmak – sālta – yağmurluk – dizlik – yüzük – küpe – buroş –
başlık – gerdenlik – nazar takımı – pāpūş – k̄ālçīn ḥarmānī – omuz şālī.

(44) Sebze Dā’ir

(10)

Enginār – pırasa – ıspanak – bamya – bakla – pāncār – fasūlye – kabāk –
domates – büber – laḥana – kereviz – şogān – bostān – şālgam – ḥāvūç – ḥıyār – tere
– nāne (na‘ne‘) – maydanoz – dereotu – karnabahār – mārūl – yerelması – patates –
melhiye – semizot.

Tāze Ve Kuru Yemişlere Dā’ir

(11)

Karpuz – incīr – k̄āyısī – portakal – mandalina – armud – şeftālī – vişne –
dut – findık – bādem – nār – ‘ünnāb – elma – kavun – turunc – üzüm – kestāne –
cevīz – çilek – kiraz – limon – böğürden – frenk üzümü – ayva – keçiboynuzı –
fıstık – razakī – mūz – leblebī – ağaç kavunu – ḥurmā – tatlı limon – zerdālī – koça
yemiş – kızcık – iğde – erik – muşmula – üvez – Hindistan cevizi – kabaç
çekirdeği – k̄oruç.

(45) Balıklara Dā’ir

(12)

Levrek – lüfer – barbunya – kaya – palamut – kılıç – kefal – torik – kalkan –
mercān – tatlı şu balığı – ilarya – uskumru – pisi – mezīr – gelincik – izmarit –
koçana – isdiridye – teke – midye – çaçanoz – yılan balığı – ıstakoz – yünüs balığı –
hamsi balığı – balina balığı – altıparmak – mürekkebalığı – sāzān balığı – çay
balığı – kırılancık – köpek balığı – mersīn balığı – istavrit.

Vücut-ı İnsāna Hıdmet İden Ağdiyyeye Dā'ir

(13)

Et – et şuyı – süd – yoğurt – südli aş – enginar – yoğurt – zeytün – havyar-
hindī eti – piliç – kaya balığı ızgarası – ıspanak – yumurta – semiz ot – sağız kabağı
– pirzola – üzüm – elma – incir – peynir – elma hoşābı – elma suyu – mandalina –
portakal – limon – çilek – bādem – fındık – cevīz – balık yumurçası.

(46) Çiçeklere Dā'ir

(14)

Gül – şeb-büy – yāsemen – mīnā – nerkis – gece şafā – kıntaron – lāle – ıtr –
leylāk – haṭmī – gün çiçeği – benefşe – papatya – incü çiçeği – ay çiçeği – kabak
çiçeği – şalgım çiçeği – zambak – kıranfil – gelincik çiçeği – fesleğen.

Renklere Dā'ir

(15)

Beyāz – kırmızı – mā'ī – eflātün – penbe – tırşe – şarı – al – turuncı –
ergüvānī – şamānī – barūtī – ayva rengi – buğday rengi – dārçinī – kıahverengi –
lāciverd – zeytünī – mor – havāī – siyāh – gül rengi – neftī – krem – gümüşī –
kıurşünī – kestāne rengi – yeşil – nohūdī – fes rengi – ğālibārdī – pişmiş ayva rengi.

(47) Ebeveyn Ve Akırabāya Dā'ir

(16)

Bābā – büyük bābā – ana – büyük ana – amūca – yenge – dayı – enişte –
teyze – hemşire – görümce – kıayın peder – kıayın vālide – birāder – kıayın birāder –
kıarındaş – hāla – baldīz – dāmāt – bacanāk – gügey – yeğen – hafid – gelin – dāye –
dadı – süğ nine – ügey – yetim – öksüz – süd birāder – çocuk – zevc – zevce –
akrabā – ā ile.

Hayvanāt-ı Ehliyye Ve Vaḥşiyeye Dā'ir

(17)

Ƙoyun – ƙuzı – inek – manda – keçi – oğlaƙ – ƙoç – öküç – bārgīr – merkeb – teke keçisi – tavşan – geyik – tilki – māymūn – kedi – tazı – ceylān – ƙurd – 'aƙreb – yılan – ƙaraca – deve – şıçan – zāgār – ƙoƙarca – gelincik – at – ƙunduz – tay – malāƙ – samūr – kertenkele – şānsār – köpek – fino – avcı köpeği – bostan köpeği – çoban köpeği.

(48) Ālāt-ı Tahriiyeye Dā'ir

(18)

Ƙalem – ƙurşun ƙalem – hoƙƙa – mürekkeb – eczālı mürekkeb – kāğıd – çizgili kāğıd – ƙalemlik – ƙalemtrāş – mukatta^ç – defter – sünger kāğıdı – yazı taƙımı – rīk – rīkdān – evrāƙ – maştar – altlık – divīt – līf – samān kāğıdı – sünger kāğıdı – zarf – frenk ƙalemi – cedvel – ƙalem süngeri.

Hünerverāna Maḥşūş

(19)

Müderriç – edīb – mu^ç allim – haƙkāk – diplomat – diş taḃībī – ressam – zirā^ç – cānbāz – şā^ç ir – taḃīb – operatör – cerrāḥ – mü'ellif – mütercim – ƙapūdān – feylesof – muharrir – maḥba^ç acı – müneccim – müverriḥ – mühendis – gemici – bağçevān – avukat – çalgıcı – terzi – modistre – bestekār – hikāyenüvis – sā^ç atci – çarḥcı – muganniye – hoƙƙabāz – at cānbāzı.

(49) Sefineniñ Ba^ç zı Aƙsām ve Teferru^ç ātına Dā'ir

(20)

Gügerte – köprü üsti – kamara – borda – roda¹ – pruva – bel – ƙıç – pruva direği – mizāne direği – grandi direği – ƙontra mancanu – hayvadire – küpeşte – alabanda – pirampet – kasralar – direk dibi – māymūncuƙ – gönder – sancak – flama – filandra – ƙamara – ƙaporta – ƙupon – bite – ƙastonyole – zincir – vardiyān-

¹ Ĥalāt haƙƙında müsta^ç meldir. (Beş roda Ĥalāt) gibi.

şamandıra – ‘inle – anbār – ʔalimar – manevele – loça – bastika – matafora – irgād – maķara – buvata – palanga – radanse – vinç – izbirū – şapan – ʔalāt – çima-usturmaça¹ – kılıç – ʔop palangası – ʔandilasa palangası – lombar – lombuz – iskele – sancak – mezarine – pusula – ʔarīʔa – purʔulun – perker² – müvāzī – cedvel – gönye – barometre – ʔronometre – iskandil – çārmīḥ – iskalarya – (50) palinuras – fule (ya‘ni ʔum sā‘ati) – sikestanet – ā‘yīne³ – uskur – pervāne – dümen – bodoslamalar-omurğa – sentine – ʔamāylī – ʔible – yelken – ğabiyye – trinket – müyestro – fu‘a – tente – iskele ʔavası – ʔıkma – iskota – fuluķ – yeke – ʔontra yeke – armuz – makine – silindir – kızğan – yalı kütüĝi – ʔāvlūmbāz – kürek – isķarmuz – ʔayış – setrus – perakete.

Mevāsım-i Eyyām Ve Evķāta Dā‘ir

(21)

İlkbahār – yaz – sonbahār – kış – cum‘a irtesi – pāzār – pāzār irtesi – salı – çeharşenbe – pencşenbe – cum‘a – sene – ay – hefte – gün – bāyrām – ramazān – ʔurbān bāyrāmı – üç aylar – şabāḥ – öĝle – ikindi – aḥşām – yatsu – sā‘at – dakīka – şāniye – ‘aķreb – yelkovan – şafaķ – ʔamer – ʔuşluķ vakti – gice yarısı.

Ma‘dene Dā‘ir

(22)

Altun – elmas – alçı – baķır – beyāz altın – (51) pirinç – potas – tebeşir – teneke – tutya – tunc – çakmaķ ʔaşı – çelik – çinķo – demir – şāb – ğranit – kireç – lāv – mermer – küherçile – ʔatrān – civa – billūr – inci – dökme – zaç – kehribar – yāķūt – ʔurşun – gümüş – mercān – ‘aķīķ – firūze – şırça – şadef – mīnā – ma‘den kömürü – ʔatrān – şoda – zencefre – sākīz – balçık.

¹ Usturmaca; balon şeklinde iplerden ma‘mül bir (māni‘-i müşademe) dir ki, buña Şirket-i ʔayriyye ve Haliç vapurlarında (Balon) dinilir.

² Perkārīñ muḥaffefidir.

³ Sefā‘inde müsta‘mel bir nev‘ (Dürbīn) dir.

Şühür-ı ' Arabiyeye Dâ 'ir

(23)

Muḥarrem – şafer – rebî' ülevvel – rebî' ülâḥire – cemâdî evvelî – cemâdiye 'l-âḥire – receb – şa' bân – ramazân – şevvâl – zilka' de – zilhicce.

Şühür-ı Rûmiyeye Dâ 'ir

Mart – nîsân – mâyıs – ḥazîrân – temmûz – ağustos – eylül – teşrîn-i evvel – teşrîn-i şânî – kânûn-ı evvel – kânûn-ı şânî- şubat.

(52) Sofra Edevâtına Dâ 'ir

(24)

Tere bezi – örtü – nihâlî – tabaḫ – çatal – kaşıḫ – bıçak – tuzluk – büberlik – yağ şişesi – sirke şişesi – şalâta tabaḫı – limonluk – ekmek tabaḫı – iskemle-kefçe – çorba kâsesi – bardak – peçete – ḥardal şişesi – şişe burgusu – şurâḫî – çiçeklik – kayık tabaḫ – porselen tabaḫ – çorba kaşıḫı

Ba' zı Mevâd-ı Nebâtiyyeye Dâ 'ir

(25)

Zift – zamḡ – günlük – kudret ḥelvâsı – trementi – kâfûrî – bal mumu – selcem yaḡı – kauçuḫ – bâdem yaḡı – kaḫrân – nişâsta – şeker – ispirto – pâmûḫ – keten – reçîne – yaḡ – bal – ökse – kamış şekeri – pancar şekeri – zeytûn yaḡı.

Vesâit-i Nakliyenin Ecnâsına Dâ 'ir

(26)

Sefîne – vagon – lokomotif – tramvay – ḥamâl – (53) sürücü – tünel arabası – postaḫâne – posta arabası – posta ḫuḫusu – postacı – posta vapuru – at – araba – arabacı – öküz arabası – tatar – ominibüs – sâyis-i midilli – yelken gemisi – berîḫ – şileb – istimboḫ – kayık – pâzâr kayıḫı – şalapurya – ma' ûna – romörkör – nakliyye vapuru – araba vapuru – uşkuna – firḫateyn – ḫruvazör – avizu – ḫorpedo geçer –

ķaraķol sefinesi – zırhlı – yaķ – Őandal – filika – ķayıķ – ğazboķ – ğanboķ – ķorvet –
güverek – makine – uskur – dümen – yelken – pavyil gemi – gardiķot.

Ṭuyūra Dā'ir

(27)

Bülbül – ķanarya – ispinoz – iskete – saķa – gügercin – serķe – bildircin –
leylek – hindī – tavuk – ķaz – keklik – ğoros – atmaca – ķarğa – yarasa – ũurna –
ķarķal – pīlic – ördek – tarla ķuŕu – marķı – ķaraķavuk¹ – ķarabaķaķ – ķumru – ķāvüş
ķuŕu – ķirlānğıķ – sığırcık – (54) ŕarı aŕma – ũoğan – ũüķi – ũavüs – hüdhüd – deve
ķuŕu – ŕaķŕağan – mīŕe ķarğası – hind ũavuğu – ũağarcık.

Tenbīhāt – (me'āl, māŕer, me'āb) gibi kelimātu (mā'el, mā'ŕer, me'āb)
ŕüretlerinde hemze ile yazmayub dā'imā medd ile yazmalıdır ki, ũoğru telaffuz
olunabilsün.

Maŕādır-ı Türkiyyeden ism-i fā' il ve mef' ul teŕķili bağŕiniñ kavā' id-i imlā ve
taĥrīre ta' alluķı olmak münāsabetiyle burada bir nebzecik ta' rīfine lüzüm görüyoruz:

Maŕdar; zāt ile ķā'im bir ma' nāya dalālet iden kelimedir.

Maŕdar; ŕaķīl ve ğafif olmak üzere iki kısımdır. Ğafifler (mek), ŕaķīller
(maķ) ile binā idilir. (Virmek, Almaķ) gibi. Şimdi (Virmek) maŕdarından ism-i fā' il
yapmaķ için edāt-ı maŕdar olan (mek)i ğazf ile ķalan mādde-i aŕliyyeye bir (nun)
' ilāve idilir. (Viren) gibi.

Maŕādır-ı ŕaķīleden ism-i fā' il bināsı yalnız (nun) ile olmaz. Ćünkü, (almaķ)
kelimesinden edāt-ı maŕdar ğazf idilüb de bir (55) (nun) ' ilāve idilirse (alan) olur.

¹ Arz ma' nāsına olan (Ķara) ile siyah ma' nāsına olan (Ķâranîñ) tefrīk idilmesini evvelce zikr
eylemiŕ idik.

Bunuñ için şakîl maşdarlardan (mağ) ħazf olduğdan soñra (an) ‘ilāve idilerek (alan) şūretinde ism-i fā‘ il yapılır.

İsm-i mef‘ ūl ise maşadır-ı mechūleden yapılub tıbkı ism-i fā‘ il bināsı gibi olur. (Virilmek) den (Virilen), (Alınmağ) dan (Alınan) gibi.

İsm-i mef‘ ūl (nūn) ve (an) ile yapıldığı gibi (miş) ‘ilāvesiyle de binā idilir. (Satılmış, Alınmış) gibi.

Ħarf ma‘ nāsız bir şekilden ibāretdir. Ħurūfuñ bir araya gelmesinden kelime teşkîl ider ki, ma‘ nīdārdır.

Her ħarfiñ bir ħarekesi vardır. Ħareke üç olub (Üstün, Esre, Ötre)dir. Bunlara ‘Arabcada (Fethā, Keşre, Zamme) dinilür.

Bu üç ħarekeden başka bir de (Cezm) vardır ki, ħarfleri sākin oğutur.

Daha bundan başka ħareke vazīfesini gören (elif, he, vav, ye) ħarfleri de vardır. Bunlara ħurūf-ı imlā dinilüb (elif, he) fethāya, (vav) zammeye, (ye) kesreye ‘alāmet olarak yazılır.

**(56) ‘Aynı Ma‘ nāyı Ħā’iz Olub Mevki‘ -i İsti‘ mälleri Muhtelif Olan Ba‘ zı
Kelimāt-ı Müterādife.**

(Şifā), (İltiyām) kelimelerinden birincisi emrāz-ı dāhiliyyede ikincisi emrāz-ı ħāriciyyede kullanılır.

“Üç aydan beri ħalb ħastalığından esīr-fīrāş-ı ıztırāb olan ‘amūca-zādem bu kerre şifāyāb olmuşdur.” Ve:

“Geçen gün pencereden düşerek ħaşığında mecrūĥ olan çocuğuñ cerīĥası iltiyām-pezīr olmuşdur .” gibi.

(Sākin) efrād-ı teb‘ a-i şāhāne ħağlarında kullanılır.

“Bizim Aĥmed Beg Fātiĥde sākindir.” gibi.

(Muĥīm) ekser-i ecānib ħağkında kullanılır:

(İrsāl) eşyā ħağkında müsta‘ meldir.

“İrsāl buyurduđunuz mektüb ile melfūf çeki aldım.” gibi.

(İ‘ zām) yalnız eşhāş hakkında kullanılır:

“İzmir vapur-ı hümāyunıyla i‘ zām kılınan sekiz yüz efrād-ı müstebid leh-i şāhāne bi ‘s-selāma Trabzon limanına vāşıl olmuşdur” gibi.

(57) (Cesāret); (cür‘et) ta‘ bīrinden daha mütevāzı‘ āne ve daha ta‘ zīm-kārānedir.

“Taḳdīm-i arīza-i bendegīye de cesāret kılındı” yerine “cür‘et kılındı” yazmak ḳaba ‘ addolunur.

(Sancaḳ) ta‘ bīri; sefā ‘in-i ‘ Oşmāniyye bayraḳlarına münḳaşırdır.

(Bandıra) sefā ‘in-i ecnebiyyeye keşīde idilen bayraḳlara dinilür.

(Vāḳi‘), (kā ‘in) bu kelimelerden (vāḳi‘) ma‘ neviyātta, (kā ‘in) māddiyyātda müsta‘ meldir.

“Yeñibağçede kā ‘in Ğurebā-yı Müslimīn Ḥastaḳānesinde taht-ı tedāvide bulunan ḳastagānīñ sāye-i şāhānede esbāb-ı istirāḳatları mükemmeldir.” yāḳud “İzmid’de kā ‘in ḳereke fabriḳa-i hümāyūnı ma‘ mülāt-ı nefisesinden perdelik bir ṫop ḳumaş aldım.” gibi

(‘ Aded), (dāne) lafızlarıñ mevḳi‘ i isti‘ mälleri birdir.

“Çocuğa beş dāne cevīz virdim” yāḳud “birāderzādeñizden sekiz ‘ aded elma aldım” gibi.

(58) (Ḳıṫ‘a) eşyā-yı menküle ve ba‘ zı kerre de (tarla) gibi arāzī-i mezrū‘a hakkında kullanılır.

“Üç ḳıṫ‘a sefine, bir ḳıṫ‘a tarla” gibi.

(Ḳıṫ‘a) ta‘ bīri nişān ve mektüb iḳün daḳı kullanılır.

“Posta çantası muhteviyâtından â’ilemiz nâmına üç kıt’a mektûb zühûr itdi.” Veyâhûd “pederimden intiķâl iden iki kıt’a madalyanıñ tarafımdan ta’lîķına irâde-i merâhîm-i mu’ tâde-i cenâb-ı zıll-ı İlâhî şeref-şâdır oldı” gibi.¹

(Re’s) hayvânât-ı ehliyye içün kullânılır. “Sekiz re’s bârgîr” gibi.

(Hâşv)

Hâşv – Sözüñ fazla ve lüzümsuzına dinilür. Hâşv, bir edât ziyâdeligi ile vuķû’ bulur. “Eñ a’ lâ, eñ beter oldıģından içün, mâhirâne bir şürette” gibi.²

Bunlarda “Eñ, içün” edâtları fazladır. Toğrusı “a’ lâ, bedter, oldıģından, mahirane” dir.

(59) İhtâr – (Kulları) gibi ta’bîr-i maşşûş mücerred “zât-ı aķdes-i hâzret-i şehriyârî” içün kullânılır. Maķâmât-ı ‘âliyyeye taķdîm idilen istida’â-nâmelerde (Bendeleri, Çâkerleri, Köleleri, ‘Ăcizleri) gibi ta’bîrât-ı ihlâş ĝâyât isti’ māl idilir.

(Teşrîf) ta’bîriniñ emâkin-i mübârekeye ‘azîmetde isti’ mālî câ’iz degildir.

(Mühürlemek) ma’ nâsına (Temhîr) yazmaķ ĥatâ-yı fâhîşdir. Buña bedel (tahtîm) yazmaķ şaĥîh ve faşîhdir.

“Evrâķ-ı melfûfe bi’ t-tahtîm i’ âde kılındı.” gibi

‘İbâre arasında bir şey’iñ veya bir kimseniñ tekrâr zîkri lâzım geldikte isti’ māl olunan ta’bîrât.

(Merķûm) âĥadd-ı nâsdan olanlar haķķında kullânılır: “merķûm ĥamâl, merķûm bekci.” gibi, cem’i : (Merķûmûn) teşniyyesi³ : (Merķûmân), teşniyye mü’enneşi : (Merķûmetân) cem’ -i mü’enneşi : (Merķumeler).

(Mezbûr) ta’bîri daĥi bu vâdîde isti’ māl olur ise de (merķûm) ķadar keşîrû’l- isti’ māl degildir.

¹ Bir kelime veyâ ta’bîriñ mevki’ -i isti’ mällerini göstermek içün iki üç satırlık cümle teşkîl idiyoruz. Bu ta’bîr’ât-ı ma’ rûfe; yarım satırlık cümleler arasında da mümkünü’l-irâ’e ise de maķşadımız biraz uzun cümleler teşkîliyle talebeyi taĥrîre alışdırmaķdır.

² (Mâhirâne) demek kâfidir.

³ (Teşniyye) ‘ Arabîde ķâ’ ide-i maşşûşası üzre ikiye ve (cem’) daĥi ikiden ziyâdeye delâlet ider.

(60) (Mezbür) kelimesine bir tā'-i te'nîş 'ilâvesiyle ekşer 'aceze-i nisvân hağlarında isti' māl olunur. "Mezbüre hātün" gibi.

(Mümāileyh) oğur yazar tağımına, merātib-i 'askeriyyede mīrlivāya ve mülkiyyede ūlā şınıf-ı şānīsine kaçadar müsta' meldir.

"Pāşā-yı māmāileyh – mīr-i mümāileyh" gibi.

(Müşārünileyh) rütbe-i 'askeriyyede ferīkân-ı kirāmdan müşīrân-ı 'azāma ve mülkiyyede ūlā şınıf ūlā ricālinden vūzerā-yı fehḥāma kaçadar yazılır. "Pāşā-yı müşārünileyh– Mīr-i müşārünileyh hāzretleri" gibi.

"Teşniyye – Mümāileyhimā – Müşārünileyhima"

"Cem' i –Mümāileyhimā – Müşārünileyhim"

Mağāmāt-ı 'āliyyeden herhangi biriniñ 'ibāre arasında tekrār zikri lāzım geldikte (müşārünileyhā) ta' bīri қullanılır. "Dā'ire-i müşārünileyhā, emānet-i müşārünileyhā" gibi.

Eşyā Hağında Müsta' mel Ta' birāt

(Mezkūr, mezbür, mārü' z-zıkr, sālifü'l-beyān, mebhüş-ı (61) 'anh, ānifü'l-beyān, mārü'l arz, mārü'l beyān, sālifü'l-' arz ānifü' z-zıkr) bu ta' birāt mücerred eşyā hağında müsta' meldir.

Kitabıñ ibditāsından beri bir luğatcesini yazdığımız ğalağ ve faşih kelimātdan ba' zılarını ātīde tertib edeceğimiz vezāif içine derc ile talebeye birkaç vazīfe ta' yin ideceğiz.

Vazīfe-1

Dünyāda 'Oşmānlı 'askeri kaçadar şalābet-i dīniyye ve milliyyeleriyle müftehir ve muhācemāt-ı dilīrāneleriyle müştehir bir 'asker daha taşavvur olunamaz. Bu hağikat; elsine-i cihānda dāstān olmuşdur.

Her ‘Osmānlı ‘askeri ‘azm-i ciddī şāhibi olub hārbden kōrkmaz ve kaçmaz ve nūr-bağş-ı bāşıra-i mülk ve millet olan hālīfe-i-zīşān efendimiz hāzretleri uğrunda k’anını soñ k’atresine k’adar īşār ider.

İşte; ordu-yı hümāyūn nebāhet-ı maḵrūn heb böyle er oğlı erlerle müretteb ve mücehhez bulunduğundan her ‘Osmānlı ne k’adar faḥr itse sezādır.

(62) Vazīfe-2

Kömür, odun şitāniñ levāzım-ı müberremesindedir. Vücūdumuz, bahariñ ğāyet hāreḫetli ve mūz’ic zamānında hāfif ve serīn bir rūzgāra naşıl intizār iderse, şitāda daḫi maḥrūk’ata, metīn ve k’avī elbiseye o derece ‘arz-ı ihtiyāc eyler.

Aḳvāl-i zarīfāneden: “El-nārı fākihētü’ş-şitā” : “Āteş kış güniniñ meyvesidir.” demekdir.

Vazīfe-3

Eldiven nedir? Levāzım-ı taḥaffuziyyeden bir cismdir. Elleri soğukdan muḥāfaza için k’ullanılır. Mücerrebdir ki, kışın eñ soğuk bir havāda herhangi bir kimse derece-i şervetine göre yūnlü, pāmūḳlu birçok eşvāb giydigi hālde soğukdan daha ziyāde müte’essir olur. Hāfif telebbüs iden bir kimse ise daha çevik ve daha hāreḫetli bulunur.

Eldivende elleri; çıblaḳ bulunduğı zamāndan daha ziyāde üşütür. K’at k’at elbise giymek vücūdı bir bār-ı şaḳīl altında bulunur (63) maḳdan başka bir işe yaramaz. İnsaniñ meşy ü hāreketine māni’ olur. Bunuñ için bir k’at k’avī elbise ile iktifā iderek vücūdı daha şihḫī bir hālde bulundırmalıdır.

Vazīfe-4

Āyīne; ihtiyācāt-ı müberreme-i beytiyyeden ma’ dūd degil ise de yine her hāne için lüzūmu ḫiss olunur.

Re’is-i ā’ile olan eñ faḳīr ādam bile bu āyineden bir dāne idinmegi ādetā bir ihtiyāc ‘add ider. Herhangi bir hāneye gidilirse orada hīç olmazsa ufaḳ k’ıḫ’ada bir āyine bulunur.

Āyīne; evler için levāzım-ı tezyīniyyeden ma‘dūd bulunduğundan hemān ehemmiyyetli bir ihtiyāc-ı şıra geçmiştir.

Vazīfe-5

Kömür, odun levāzım-ı şitā’yyeden olduğu gibi giyeceğimiz fanilalarla örteceğimiz baṭṭaniyyeler de bu levāzım şirasındadır.

Pāmūḳlu melbūsāt yūñlü kadar vücūdı ıřıtımaz. Vücūda at at pāmūḳlu taḥmīl itmekden ise bir at yūñlü giymek kīfāyet ider.

(64) Bu yūñlü melbūsāt-ı vākımşeyi nereden alalım?

Ḥamd olsun sāye-i şāhānede dārū’ş-şınā‘ alarımız günden güne ta‘addūd ve tekeşşür itmekte ve yetiřdirdiđi emti‘a-i nefisesiyle ma‘mūlāt-ı ecnebiyyeye haı ile rekābet itmektedir.

İşte levāzım-ı ḥayātiyyeden ma‘dūd olan bu nev‘ eřyāyı hep kendi dārū’ş-şınā‘ alarımızdan mübāya‘a iderek hem metīn emti‘a almış ve hem de paralarımızı memleketimizde bıramış olunuz.

Vazīfe-6

Bilāzik; nisvāna maḥşūş levazım-ı tezyīniyyededir. Yüzük, buroş, küpe dağı bu levāzım miyānındadır.

Nisvānıñ fiṭratan tezeyyüne meyl ve inhimākları vardır. Lākin bir adın için tezyīniñ ifrāt derecesine; ḥānesinde ve maḥremi olan zevci arşusunda mesāğ-ı şer‘ī var ise de zuāqlarda nā-maḥrem olanlara arşu cevāz yodur.

Muḥederāt-ı İslāmiyye tesettüre ri‘āyet iderlerse hem řer‘āt-ı muṭahhara-i İslāmiyye dā’iresinde ḥareket itmiş ve hem āmāl-i diyānet-i iřtimālī řer‘at-i ğarrā-yı Muḥammediyyeye ma‘ṭūf bulunan Pādiřāh-ı udsiyyet-penāh efendimiz ḥazretleriniñ rızā-yı meyā‘in-i irtizā-yı mülūkānelerini taḥşīl eylemiş olurlar.

(65) Vazîfe-7

Perhîz; ba'zî me'kûlât ve meşrûbâtın ihtirâz itmekdir.

Vücûduñ idāme-i şihhâti perhîz ile kâ'imdir. Perhîz itmeyüb mi' desiniñ derece-i isti'âbından fazla yiyen ekelenin ileride düçâr olacağı 'avârîz-ı hayâtiyye pek müdhiş olur.

İnsânlar için tegaddî-i hayât elzem ise de me'kûlât ve meşrûbâtın ifrâzından tevaqqî itmek temdîd-i 'âfiyeti müstelzim olur.

Şerî'at ve beşeriyyet daği çok yemeği men' ider.

Vazîfe-8

Türk; zühûrundan beri diyânet, şalâbet ve şevketiyle istikrâr eylemiş bir kavm-i necîbdir.

Bu kavm-i pāk; Cenāb-ı Hakkā itā'at ve Peygamber-i zîşāna muṭāva'at ve hālîka-i resul-ı rabbü'l-'âlemîn olan şehriyâr-ı taqvâ-şî'âr efendimiz hâzretlerine 'arz-ı şadâkat ve 'ubûdiyyet itmek vazîfe-i mübeccelesiyle mükellefdir.

Şadâkat, insaniyyet ve mu'âvenet Türkleriñ muhtaşş oldığı ḥaşâ'il-i 'ulviyyedir.

(66) Bî-çârelere, muhtâc-ı mu'âvenet olan bî-vâyelere bezl-i 'inâyet ve şadâkat eylemek de Türkleriñ ḥaşâ'iş-i mebrûresindendir.

Vazîfe-9

Civânmerdlik, kerîm ve mürüvvetli olmak dimekdir. İnsânlar māl ve şervetini isrâf itmeyerek fuḳarâ ve zu'afâya ve cidden muhtâc-ı merḥamet ve mu'âvenet olanlara karşı kerîm ve mürüvvetli olurlarsa Cenāb-ı Hakk o mişillü insânlar māl ve şervetleriniñ berekâtını ihsân ider ve onları 'uqbâda da ecr-i 'azîm ile i'zâz ve ikrâm eyler.

Bugün merâhim ve 'avâṭîf ve ḥattâ bi'l-cümle meḥâsin ve fezâ'il emrinde şehriyâr ve feyra'l-'avâṭîf efendimiz hâzretlerini rehber-i harekât ittiḥâz itmeliyiz.

Her ne kadar veliyy-i ‘nimetimiz efendimiziñ baħr-ı i‘tāfına nisbeten bir atre-i ‘ātıfet bile i‘sāra udretimiz yetmez ise de vüs‘atimiz derecesindeki ārelere naden ve bedenen bezl-i mürüvvet ve mu‘āvenete Őitāb itmeliyiz.

Bugün Őehriyar-ı celālet-perver efendimiz azretleriniñ her nerede olursa olsun bir bī-āreniñ zarūretde ve bir astaniñ firāŐ-ı ıztırābda bulunduđı mesmū‘-ı Őāhāneleri olur olmaz hemān ceyb-i mekārim-ı evb-i hūmāyūnlarından ‘a‘āyā-yı seniyye irsāl ve lu‘fen ve keremen istifŐār-ı atırlarına da bezl-i ‘ināyet ve ‘ātıfet buyurmak Őūret-i celīl-i (67) merāħim-kūsterimiyle dil-sāz oluyorlar. (Biñler yaŐasun pādiŐāh-ı zī-itidārımız.)

Vazīfe-10

Ana! Őu la‘ıf kelime; kūçuk büyük cümleñiñ lisānına ziynet viren bir nidā-yı mes‘ūdiyyettir. Bir evlād iün dūnyāda vālide adar Őefatli bir kimse taŐavvur idilemez. Bir ocuk beŐiđinde anasını ađırır, derd ve kederi zamānında anasını arar ve mu‘tāc-ı tesellī olduđı vat anasını gözetir.

Her vālideniñ albi, evlādı haında ĥiss-i Őefatle meŐħūndur. Öyle albden hi bir vat rikat ve merħamet zā‘il olmaz.

Bunuñ iün vālidelerimize ĥürmet ve i‘a‘atde uŐur itmeyüb ĥayırlı du‘ālarını isticlāba alıŐalım. Pederlerimize dağı ri‘āyet ve i‘htirāmda bulunalım.

Vālidesini seven; ĥāliını, peyđamberini ve pādiŐāhını da sever.

Vazīfe-11

İslām olanlar; nūr-ı iman ile mūnevverdir. Hidāyet-i Rabbāniyye yalnız mūslim olan ullara naŐib olmuş bir lu‘f-ı celīlidir.

Ābdest, namāz, oru İslāma mevdū‘ bir vazīfe-i mefrūzadır.

(68) Dīn-i İslām iün daha bir o ferā‘iz vardır. Farz; Cenāb-ı zū‘l-celālīñ icrāsını ullarına emr ittigi bir vazīfedir. Ferā‘iz-i dīniyyeyi icrāda uŐur itmek emr-i ilāħiye mu‘ālefet demek olacađından ona göre her mūslim vezā‘if-i dīniyyesini Őalābetle ifā itmelidir.

Vazîfe-12

Hased; maqđūh ve mekrūh aĥvâlden biri olub dînen ŗer‘ an daĥi merdūddur. Gıbta ise bunuñ zıddıdır. Bir kimseniñ cāh ve ŗervetine ĥased itmeyüb gıbta itmelidir.

Ėıbta; āĥarıñ hā’iz oldığı cāh-ı ŗervete – ānıñ zevālini istemeksizin – nā’il olmağı arzu itmekdir.

Hased ise, āĥarıñ ni‘ met ve sa‘ ādetine göz dikerek ānıñ zevālini dilemekdir.

(69) Yazmaĥda olduĥımız vezā’ifñ māba‘ di birĥaç iĥtār i‘ tāsından soñra gelecekdir.

Ėavā‘ id-i İmlā Haĥkında Ba‘ zı ‘ İlāve-i İĥtārāt

(Ekŗer) kelimesini birĥoĥ kimseler (ye) ‘ ilāvesiyle (Ekŗerī) ŗüretinde yazıyor ve bu (yā) yi de nefsi kelimededen ‘ add iderek muzāf yapacaĥları vaĥt bir de (si) fazla kılub (Ekŗerīsi) gibi taĥrīr idiyorlar ki; ŗarf-ı ĥaĥādır.

Nefsi kelime (Ekŗer), muzāf (Ekŗerī) dir.

(Ba‘ zı) lafzı da bu ĥabīdendir.

Zamān ma‘ nāsına gelen (Avān) kelimesi meddsiz yazılmalıdır.

(Bikr), yāĥud (Bākir) kıız oĥlan kıız ma‘ nāsına olub; bu kelimeyi ĥalat olan (Bākire) ye bedel ĥullanmamalı ve (Kızlık Ĥāli) ma‘ nāsına zann ittigimiz (Bikr) kelimesine bedel de (bekāret) yazmalıyız.

(Aĥlās) bu ma‘ ruf ĥumāŗıñ imla-yı ŗāĥīĥi (Aĥlas) dır.

(Behre) Fārisī bir kelimedir. Ba‘ zı muĥarrerātta (Behre-i ‘ ilmiyye) gibi yazılıyor ki, ĥaĥā-yı ‘ azīmdir. Ėünkü; Fārisī olan (70) ŗıfat ve mevŗūfuñ ĥiĥbir vaĥt te‘ennīsi cā’iz degildir. (Behre-i ‘ İlm) dinilebilir.

(Niŗāne-i ‘ aleniyye) daĥi bu ĥabīdendir. (Niŗāne-i ‘ alenī) dimek toĥrudur.

(Tirīt) Fārisī olan bu kelimenin ʔođrusı (tirīd) dir.

(Cibilliyyet) yaradılmış ve māye ma‘nāsına olan bu kelimeniň ʔođrusı (Cibillet) dir.

(Çāprāz, Çāprās) Fārisī bir kelime olub (Çāp ū Rāst) dan muħarrefdir. Aşlına taķrīb için hiç olmazsa (aprāst) yazmalıdır.

(Çārşū); (Çarşī) Őuretinde yazılmalı.

Ƙadīmden beri (Çūķa) diye yazdığımız ‘atīķ ve faķaķ ğarīb imlāyı (Çūħā) Őuretinde yazmalı. Kelime Fārisīdir.

(Sipāriş) Fārisī bir kelime olub (Sipārişāt) Őuretinde ķā‘ide-i ‘Arabiyye ūzre cem‘i cā‘iz degildir. Buña bedel sipārişler yazmalıdır.

(Ƙule) kezā ‘Arabī bir kelime olub (Ƙūle) gibi yazmamalıdır.

(Ƙirā) ‘Arabī olan bu kelime yā’sız olarak (Ƙirā) Őuretinde yazılmalıdır.

(Lirā-yi ‘Oşmānī) ye bedel (‘Oşmānlı Lirāsı) yazmaķ ʔođrudur.

(71) (Merhūm, mūteveffā) ta‘bīrleri mūterādif ise de (Merħūm) mūcerred mū‘minīn haķķında isti‘māl idilir. (Mūteveffā) ğayr-ı mūslim için ķullanılır.

Yine vezāif’iň māba‘dine devām idiyoruz:

Vazīfe-13

“Beşeriyet ve Şan‘at”

Nev‘-i ben-i beşerde; aħlāķ ve ʔabāyi‘ muħtelifdir. Bu haķiķati kimse inkār idemez.

‘Ālemde ğorilen bunca teraķķiyāt ve teceddūdāta hep Őanāyi‘ ve Őanāi‘e ise insanlardaki fikr-i selīm ĥıdmet itmişdir.

Bunca Őanāyi‘iň muħteri‘i; insānlar olduđı gibi, insān ve dūnyānın Őāni‘i de Cenāb-ı Ĥallāķ-ı kerīmdir.

İnsānlardan ekseri; alblerinde ihtirā' arzusunu perverde ider ve bu arzu neticesi olarak bir eer, bir bedī' a vucūda getirir.

(72) Vazīfe-14

“Taşil”

Taşil-i cīddī; insānlarıñ ebābında balar. Bunuñ iun genler; bo yere izāime-i evāt itmeyib taşil-i 'ilm ve hūnere sā' ī olmalıdırlar.

Avān-ı ebāb; bütūn eyyām-ı hayātūñ en laif ve mes'ūd bir ağıdır. Bu ağıda Bere-yi 'ilm ve ma'rifet pek abu itiāf idilir. Faat zamān gedikce, ya arttıça taşil ve terbiyedeki mūkilāt da artar. Binā'en'aleyh ebābıñ bir daıasını bile bo yere ifnā itmeyüb irāz-ı kemālāt eylemelidir.

Vazīfe-15

“alımak”

ehriyār-ı 'ālī-tebārına, memleketine ve ebnā-yı cinsine bir ıdmet-i mekūre te'mīn idebilmek iun insān alımalıdır.

ırf umūr-ı hayriyyeye vāf-ı vucūd iden kimse alāf (73) nezdinde bir maām-ı 'ālī ve mūstenā irāz idecegi gibi 'indallahda dai nā'il-i ecr-i 'azīm olur.

alıub da ebnā-yı cinsine velev cüz'ī olsun, fā'ideli bir eer bıraan ahāb-ı 'irfān; 'azīm-i dār-ı beā olsa da yine elsine-i 'avāmda ūrmet ve ta'zīm ile yād idilir.

Vazīfe-16

“ana'at”

Dūnyāda anā'at gibi bir ervet daha taavvur idilemez. anā'at ūkr ile tev'emdir. Bu iki faileti kendine sermāye 'add iden insānlar her dūrlū mūkāfat ve ecre nā'il olurlar. anā'at itmeyen ūkre dili varmayan insānlar yiyecek bir loma bulamayarak ūzintiler, 'azāblar iinde vat geirirler. Bunuñ iun bi'l-cümle benī beer anā'at ve ūkri kendilerine bir sermāye-i insāniyyet ittiāz itmelidirler.

Vazîfe-17”

İnfi‘âl, esâ’et”

Eñ mezmûm ahvâlden ve eñ maqđûh ef‘âldendir. Şu mesâvî-i (74) ef‘âle bedel qalblerimizizi şadâkat, istikâmet ve hayr-hâhlıkla tezyîn idelim.

İnsânlar ef‘âl-i selîme ve hayriyye ile tezyîn-i zât ve şîfât iderlerse kendilerini seven ve hayrla yâd idenler çok olur.

Vazîfe-18

“Namus”

Nâmûs; ‘izzet ve fazîletine deger olmayan bir cevherdir.¹

Cevher-i nâmûs; bâzâr-ı edebe çıkdığı vaqt bu metâ‘ beşeriyyete kıymet taqđîr idecek ne bir müşterî ve ne de bir bâyi‘ bulunabilür.

Hayâ ve nâmûsı olanlar; bitmez tükenmez birer defîneye mâlik dimekdir. Bu mülkiyyet-i mes‘ûde ise insanı hitâm-ı hayâtına kadar tes‘îd ve tekrîm ider.

Bu gibi haşlet-i memdûhadan naşîbi olmayanlar ise güzergâh-ı hayatında biñlerce seyyi’ât ve ‘uqûbâta teşâdüf iderek sefil ve zelîl olurlar.

Vazîfe-19

“Şihhat”

Şihhat, vesâ’it-i hayâtiyyeniñ birincisidir.

Devâm-ı hayâtını isteyenler; şihhatlerini muhâfaza itmek için ne (75) derece tekayyüdât-ı şihhiyye lâzım ise onu ifâda tekâsül itmemelidirler.

Hayât ve şihhat muqaddesdir. Çünkü; bütün umûr-ı ‘âlem onuñla kâ’imdir. Şihhat ve selâmeti yerinde olmayan bir kimse kendi beķâ-yı hayâtına çalışamayacağı gibi hâliķimiz olan Cenâb-ı Haķķa da ‘ubüdiyyetde kuşûr ider.

¹ Cevher kelimesi ‘Arabî olup Fârisisi (Gevher) dir.

Hāşılı; ‘ubūdiyyet ve bi’l-cümle ma‘ālī ve meḥāsin şıḥḥat-i vücūd ile te’mīn idilir.

Ḳavā‘id-i taḥrīre müte‘allık ba‘zı ma‘lūmāt i‘tā ideceğimizden talebe için yukarıdan beri yazdığımız vezā‘ife artık ḥātīme veriyoruz.

“Ḳavā‘id-i Taḥrīr”

Taḥrīr; Ḥarflerden kelimeler ve kelimelerden cümleler teşkīliyle olur. Herḡangi bir mādde bilā-taşavvur taşvīr idilemez. Yazılacak mādde her neden ‘ibāret ise evvelā zihinde eyüce takarrūr itmeli ve soñra kāğıd üzerine vaz‘ idilmelidir.

Taşavvur idilmeden ‘ale’l-‘imyā kaleme alınan bir şey hem rühsuz ve hem ma‘nāsız olacağı gibi ḥīn-i tesvīdde yazılan cümleleri de (76) dönüb dönüb okumak ḥātıra gelecek güzel güzel ifāde ve cümleleriñ unutulmasına meydān virir.

Muḥarrerāt iki kısım olup biri muḥarrerāt-ı ḥuşūşiyye, diğeri resmiyyedir. Muḥarrerāt-ı ḥuşūşiyye– Umūr-ı zātīyyeye ‘ā’id olan kāğıdlara dinilirki, birçok envā‘ı vardır.

Muḥarrerāt-ı resmiyye– Mu‘amelāt-ı ‘umūmiyye ve idāre-i umūr-ı devlete ‘āid olan kāğıdlardır.

Muḥarrerāt-ı resmiyye için her aşrıñ iḥtiyācına ve lisānına az çok taḥavvülātına göre ittiḥāz idilmiş olan uşūl-i taḥrīr her neden ‘ibāret ise kātib āña göre tevfiḡ-i mu‘āmeleye mecbūrdur.

Muḥarrerāt-ı ḥuşūşiyye için eñ güzel rehber; zevḡ-i selīm, ḡarīḡa ve selāmet-i ḡis gibi mevāhib-i ḡabī‘iyye olacağından bu bābda ayrıca uşūl-i taḥrīr ittiḥāzı mümkün ve münāsib olamayub herkes ḡābiliyeti ve muḡaḡābınıñ ḡāl ve şānı nisbetinde istediği gibi yazar.

Muḥarrerāt hakkında, kitabımız için bu kadar ma‘lūmāt kīfāyet ideceğinden biraz da şerā’iḡ-i taḥrīre ‘āi’d ba‘zı veşāyāniñ icrāsına ibtidār idelim:

Evvelâ: Mürsel ile mürselünileyh her ikisi ayrı ayrı (77) memleketlerde bulunursa yazılan kâğıda mektub, tahrîrat, şıkkâ ve nemîka dirler. Bunlardan nemîka ve şıkkâ lafızları el-yevm nâdirü'l-isti'mâldir. Mürsel ile mürselünileyh bir memleketde iseler te'âfî idilen kâğıda tezkere nâmı virilmiştir. Muḥarrerât için her nev' kâğıd isti'mâl olunabilir. Şu kadar var ki, mürselünileyh şâyân-ı ihtirâm bir zât ise iki tabakalık beyaz renkli ve ḥâzır kâğıdlardan isti'mâl olunmaḡ âdâb-ı zarâfet ve levâzım-ı kitâbetdir.

Şâniyen: Mektubların ve tezkereleriñ metninden mâ'adâ kâtib olan zât; besmele, sernâme, elḡâb, ḡatime, târiḡ ve imzâ yazmaḡa mecbûrdur

Besmele – Kâğıdıñ bâlâ-yı vasaḡına konılır.

Ser-nâme – Mürselünileyh bir şıfat-ı resmiyyeyi hâ'iz ise maḡâmı degil ise nâmı zıkr olunarak yazılır. “Birâder-i Vefa-şî'ârım Aḡmed Bege” yâḡûd “Peder-i Muḡteremim Beyefendiye” gibi: Bunuñla berâber el-yevm bu ser-nâmelere bedel “Ḥuzûr-ı 'âlilerine, nazargâh-ı kerîmânelerine, pîşgâh-ı 'ârifânelerine” gibi ser-nâmeler yazılır.

Elḡâb – Mürselünileyhiñ ta'zîmi için yazılan 'unvânlar(78)dir ki, ma'lûm olduḡı vechle mektûb veya tezkereniñ birinci satırını teşkil itmek üzere yazılır.

“Rıf'atlu efendi, 'izzetlü beg, peder-i vâlâ-i şanı, ferzend-i ercümendim, sevgili hemşirem” gibi.

Ḥatime – Mektûb veya tezkereniñ metninden soñra mürselünileyhiñ ḡâl ve şânına göre yazılan elfâzdır. “Ol bâbda irâde efendimiñdir bâḡi devâm-ı 'âfiyet, bâḡi devâm-ı muşâfât, bâḡi uḡuvvet” gibi.

Târiḡ– Muḡarreât-ı resmiyyede muḡlaḡâ ḡâtimedden soñra ve imzâdan evvel vaz' olunur. Muḡarrerât-ı ḡuşûşiyyede gizlilik öylece vaz' olunabileceḡi gibi ba'zen mektûb veyâ tezkereniñ bâlâsına ve besmele ḡizâsından kâğıdıñ köşesine vaz' idilmekdedir.

İmzâ- imzâniñ naşıl vaz' olunacaḡı ma'lûm olub el-yevm oḡunaklı ve noḡtalı bulunması terciḡ idilmekdedir.

Şālisen: elķāb, resmī ve ħuşūşī olmak üzere ikiye ayrılır.

Elķāb-ı resmiyye – Taraf-ı devletden virilmiş olan bir rütbeyi veyā me'muriyyeti ħā'iz bulunan zāta yine taraf-ı devletden rütbesine göre taḥşīş kılınmış 'unvānlardır ki, burada zıkr ve taḥrīri uyamayacağından inşā kitāblarına mūrāca'at itmek lāzım gelir.

(79) Elķāb-ı ħuşūşiyeye – Mu'ayyen olmayub her kātib iktidārı nisbetinde pek çok elfāz-ı ihtirāmiyye icād¹ veyāḥūd müsta' mel olanlarıñdan istedigini intiḥāb idebilir. Bu ḥaḳḳ-ı intiḥābı, elķāb-ı resmiyyeden ba'zılarına kadar daḫi şāmil olabilirse de bu ḫālde rütbesi olmayan bir kimseye yazılacak elķābda “Rıf'atlı, 'izzetlü” 'unvanlarından ileri gitmemelidir. “Sa'ādetlü, 'aḫūfetlü, devletlü” gibi elķāb; devletiñ bu 'unvanlara mu'ādil rütbesini iḫrāz itmiş olan zevāt için kullanılmalıdır.

Muḥarrerāt-ı Resmiyeniñ Envā' -ı Meşhūresi

İrade-i seniyye – Cenāb-ı şerefcālib-i ḫazret-i şehriyārīden ya toḡrudan toḡruya veyā bi'l-istizān şeref-şadır olan evāmir-i seniyyedir. Mantūḳ-ı münīfi mābeyn-i hümāyūn füyūzāt-ı meşḫūn cenāb-ı pādişāhi baş kitābet-i celīlesinden ya re'sen veyā cevāben tezkere ile maḳām-ı şadārete tebliḡ olunur.

Emr-i 'ālī – Umūr-ı mühimmeye dā'ir Bāb-ı 'ālīden ḫaḫḫ-ı divānī ile taḥrīr ve bālāsı tuḡra-yı ḡarrā-yı hümāyūn ile tevşīḫ olunan evāmir-i seniyye-i ḫazret-i pādişāhīdir.

(80) ḫaḫḫ-ı hümāyūn – Ḳarīḫa-i ilham-ı şabiḫa-i cenāb-ı pādişāhīden mühim bir iş için re'sen ve taḥrīren maḳām-ı şadārete tebliḡ buyurılan evāmir-i seniyyedir.

Fermān – Ru'us maḳāmında olmak üzere rütbe-i 'ilmiyyeniñ tevcīhine ve vilāt-ı 'azzām ile mutaşarrıfın-i kirāmıñ veyāḥūd bir me'mūr-ı maḫşūsuñ şüret-i me'muriyyetlerine ve daha ba'zı ħuşūşāt ve imtiyāzāta dā'ir Bāb-ı 'ālīden ḫaḫḫ-ı divānī ile taḥrīr ve bālāsı tuḡra-yı hümāyūn ile tevşīḫ olunan evāmir-i seniyyedir.

¹ İcād lafzı yalnız inşā-yı kelāmda müsta' meldir.

Menşür-ı ‘ālī – Rütbe-i sâmiyye-i vezâret veyâ müşîrî tevcîhinde taraf-ı bâhirü’l-med ve’ş-şeref hazret-i şehriyarîden olmak üzere Bâb-ı ‘âlîden hatt-ı divânî ile yazılan fermân-ı hümayûn-ı şevket maqrûndur ki, mâbeyn-i hümayûn cânib-i eşref ve mu‘allâsından şüret-i maḥşûşada teblîğ ve merâsim-i mu‘tâde ile kıra‘at olunur.

Emr-nâme – Maḳâmât-ı ‘aliyyeden vâliler ile mutaşarrıflara ve mülkiyye, ‘adliyye, mâliyye rü’esâ-yı me’mûrînine yazılan muḥarrerâtdır. Maḳâm-ı şadâretten yazılanlara, “Emir-nâme-i sâmi” maḳâmât-ı sâ’ireden yazılanlara, “taḥrîrât-ı ‘aliyye” dinür.

İrade-i ‘aliyye – Maḳâm-ı şadâretten taḥrîren veyâ şîfâhen şâdır olan emirlerdir.

(81) İ‘timad-nâme – Düvel-i ecnebiyyeden biriniñ nezdine gönderilen sefirîñ me’mûriyyetini mutazammın olmak üzere hükümet-i metbû‘ası tarafından taḥrîr ve yeddine i‘tâ olunan mektûb-ı maḥşuşdur.

‘Avdet-nâme – Hükümet-i metbû‘ası tarafından celb idilen sefirîñ nezdinde bulunduğu devlet hükümdârı cânibinden vedâ‘-nâmeye muḳâbil taştîr olunan cevâbdır.

Berât-ı Hümayûn – Taraf-ı eşref-i hazreti pâdişâhîden nişân ve sâ’ire ile taltîf buyurılan zevâta veyâḥûd imâmet, ḥiṭâbet-i tevliyyet ve ferâşet gibi ḥıdemât-ı şerîfe aşḥâbına hatt-ı divânî ile muḥarrer ve tuğrâ-yı hümayûn ile müveşşeh olarak i‘tâ olunan fermân-ı ‘âlîdir.

Ru’us-ı Hümayûn – Rütbe-i ‘ilmiyyeden müderrisîn, merâtib-i mülkiyyeden rütbe-i evvel sınıf-ı sânisine kadar olan rütbelerden biriniñ tevcîhine dâ’ir divân-ı hümayun kaleminde yazılan varaḳa-i resmiyyedir.

Buyurıldı – Maḳâmât-ı ‘aliyyeden veyâḥûd vâlî ve mutaşarrıflar tarafından evâmir-i maḥşûşayı ḥâvî ve hatt-ı divânî ile muḥarrer varaḳadır. Maḳâm-ı şadâretten yazılmış ise “buyurıldı-ı sâni” sâ’irlerinden yazılmış ise “Buyurıldı-ı ‘Âli” dinür.

(82) Mazbata – Mecālisde mevki‘-i müzākereye vaz‘ olunan meşālih hāqqında qarāra dā’ir tanzīm olunub a‘zā-yı meclis tarafından mührlenir. Mazbatalarda ser-nāme ve elķāb yazılmaz

Takrīr – Hāriciyye Nezāretiyle süferā-yı ecnebiyye arasında te‘āfī kılınan muharrerātdır. Bir maķām-ı resmiyyede bulunan me’muruñ daha üst tarafındaki maķāma yazdığı varaķaya daħi takrīr dinür

Müzekkere – İstida‘ā veya takrīr nev‘ inden olarak bir me’muruñ merci‘ ine istirhām ve ifāde-i hāl zımnında imzālı olarak virdiği varaķadır. Müzekerelerde ne ser-nāme ve ne de elķāb taħrīr olunur.

‘Arīza – Taħrīrāt ma‘nāsına ise de bir küçük me’muruñ mā-fevķine yazdığı mektūba ‘alem olmuşdur

Taħrīrat – Resmī ve ğayr-ı resmī her nev‘ mektūba dinilür.

Fezleke – Bir istintāķıñ netīce-i müstaħşilesini hāvī yazılan varaķadır.

Tezkere – Taħrīrāt veyā mektūb demek ise de mürsel ile mürselünileyh başķa başķa maħallerde bulunurlar ise taħrīrāt veya mektūb dinür. Ve her ikisi de bir beldede bulunursa tezkere nāmı virilir.

Teşekkür-nāme – Teşekküri hāvī mektūbdur.

(83) Tebrīk-nāme – Tebrīk için yazılan mektūbdur.

Tavşiyye-nāme – Biriniñ me’muriyyete ta‘yinine veyāhūd himāyesine dā’ir yazılan mektūbdur.

‘Arz-ı-hāl – İstirhām, yāhūd da‘vā ve iştikāyı hāvī bir varaķa-i maħşūşadır. Bunlarda ser-levħa ve elķāb-ı resmiyye yazılır. Buña istida‘ā da dinilir.

Jurnal – Bir māddeyi iħbār zımnında bir maķām-ı ‘ālīye bilā-ifāte-i vaķt yazılan varaķadır. Bunlara ser-levħa ve elķāb yazılmaz.

Sened – Düyünātıñ aħziyle te’diyyesi günü taşriħen yazılan ma‘rūf varaķaya dinilür.

‘İlmühaber – Huşûşât-ı mütenevvi‘ aya dâ’ir maħalle imamları tarafından bi’t-tanzîm muhtârlarla müstereken taħtîm kılınan varağadır.

Taħrîz – Bir eşer haħķında manzûm veya mensûr yazılan maħâle-i taħdîriyyedir.

Tercüme-i ħâl – Bir zâtıñ ħâl ve şânını mübeyyin yazılan varağadır.

Ta‘ arrüfe –Yukarıda ta‘ rîf idilmiş idi.

Proğram – Bir hey’etiñ ta‘ yîn ve ittiĥâz idecegi ĥaṭṭ-ı ĥareketi mübeyyin beyân-nâmedir.

(84) Ta‘ lîmât – Bir me’ mûra ĥaṭṭ-ı ĥareketini ta‘ yîn zımmında virilen evâmîri ĥâvî varağadır.

Celb – Maħkeme tarafından müdde‘î-i ‘ aleyhe yazılan da‘ vet varağasıdır.

Taḥşîyye – Mektûbuñ zîrine vasaṭından sağdan şola toğrı çaprast yazılan der-kenârdir. Bunlara târîĥ ve imzâ vaz‘ olunur.

Der-kenar – Devâ’irde ĥalemlere ĥavâle idilen evrâĥ üzerine yazılan māddeye dinilir.

Zeyl – Muĥâbereli tezkereleriñ zîrine yazılan cevâblardır. Bunlara elĥâb yazılır ve imzâ da vaz‘ idilir.

Envâ‘ ını zîkr ittiğimiz muĥarrerâtiñ numûnelerinden şarf-ı nazâr idiyoruz. Çünkü baḥşimiz; ĥavâ‘ id-i imlâ ve taḥrîr olduğundan bu numûneleri görmek isteyenler inşâ kitâblarına mürâca‘ at idebilirler.

“Revâbıṭ Haħķında Ba‘ zı İzâḥat”

Ma‘ lûm olduğü üzre (râbıṭa) bir cümleyi diğer cümleye rabṭ (85) iden edâta dinilür ki, bu râbıṭanıñ altı nev‘ i vardır. Bunlar da; revâbıṭ-ı sebebiyye – tevkîtiyye – ĥâliyye – muṭlaķa – teraĥķî – temsîliyyedir. Sebebiyye – (Oldüğünden, olduğundan nâşî, olduğundan tolayı, olduğü cihetle, olduğü eelden, olduğına mebnî, olduğına binâ’ en,

bulduğuna mebnî, idüğine binâ'en, idüğü cihetle) gibi ki, bunlara (şıla şiyğaları), yâhūd (şıla ma' a't-ta' lîl) dinilir.

(Olmağdan nâşî, olmağ mülâbesesiyle, olmağ cihetiyle, olmağ hasebiyle, olmasî cihetiyle, olmağla, olmağın) bunlara da (maşdar-ı ma' at-ta' lîl) dinilir.

Eger yek-dîgerine rabt idilecek iki cümleden birinci cümle ikinci cümleye 'illet olarak ikisi bir kelâm i' tibâr olunacak ise revâbıt-ı sebebiyyeden biriyle rabt olunur. "Havâ sis oldığı cihetle vapurlar seyr ü sefer idemiyorlar" gibi

Revâbıt-ı tevķitiyye – Olduğda, olduğında, oldıktan soñra, olunca.

"Bir çocuk mektebe dâhil olduğta fikrini hep derse haşr itmelidir" gibi.

Revâbıt-ı hâliyye – Olarak, oldığı hâlde, olmuş iken.

(86) "Kitablârim yanımda oldığı hâlde pederimiñ nezdine gideceğim" gibi.

Revâbıt-i muṭlağa – Olub, olarak...

Revâbıt-ı teraḳķî – Olmağla berâber, olduğdan başka.

"Çocuk derse çalışmağla berâber terbiye ve edebden de hişşe almalıdır." gibi

Revâbıt-ı temşîliyye: Oldığı üzre, oldığı vechle.

"Beyândan müstağnî oldığı üzere terbiye taḥşîlden muḳaddemdir." gibi.

Yukarıdan beri ta' dâd idüb mişâllerini irâ'e eyledigimiz revâbıtıñ, ḳavâ'id-i taḥrîrde fevâ'id-i 'azîmesi derḳâr bulduğundan dercine lüzüm görülmüşdür.

"Ḳavâ'id-i Taḥrîr Haḳķında Bir İḥtâr"

Evvelce bir nebze baḥş idildiğı vechile şıfat ile mevşüfdan mürekkeb olan terkîblerde mevşüf Fârisî olursa şıfatlarıñ te'ennisi câ'iz olamaz.

Meşelâ; "kütübḥâne-i 'askeriyye, emir-nâme-i sâmiyye, rişte-i raḳîḳa, zâbiṭân-ı baḥriyye, şîve-i 'Arabiyye" gibi terkîblerden te'nîşler hazf (87) idilerek "kütübḥâne-i 'askerî, emir-nâme-i sâmi, rişte-i raḳîḳ, zâbiṭân-ı baḥrî, şîve-i 'Arabî" şüretlerinde yazılmalıdır.

Vārid Olan Bir Mektūba Karşı Yazılacak Cevab-nāmelerde Diġkat İdilecek Mevādd

Eġibbādan biriniñ gönderdiği mektūba cevāb yazmak lāzım geldiği zamān aldığınız mektūbuñ ħülāşa-i me'ālını cevab-nāmeniñ ibtidāsına derc itmek usūldendir.

Meşelā; “Nezd-i 'ālilerinde bulunan maġdūm bendeñiziñ tedrīs ve terbiyyesi emrinde geceli gündüzli vāki' olan mesā'i-i himāyelerini ba'zı eġibbādan aldığım mektūblarda işitmekle zāt-ı kerīmānelerine ilel-ebed minnetdār ve şükr-güzār kaldım.” Sebkinde yazılan bir mektūba cevāben: “Maġdūm-ı 'ālileriniñ tedrīs ve terbiyyesinde vāki' olan mesā'i-i 'ācizānemiñ nezd-i vālālarında mūcib-i maġzūziyyet olduğımı ħāvī mektūbuñuzı aldım.” gibi bir cümle-i ibtidā'iyeye yazılır.

(88) Evşāf-ı İlähiyyeye Dā'ir Ba'zı Ta'birāt

Cenāb-ı Ĥak

Ĥak Te'ālā ve Teġāddes Ĥazretleri

Ĥak Şubġāne ve Te'ālā

Cenāb-ı Rabb-i Ĥadīr

Cenāb-ı Vacibü'l-Vücūd

Cenāb-ı Müyesserü'l-Umūr

Cenāb-ı Rabbil'İbād

Hüdā-yı Mute'āl Ĥazretleri

Cenāb-ı Rabb-i Mecīd

Cenāb-ı Āferinde-i Baġr ü Ber

Cenāb-ı Nesġsāz-ı Umūr-ı 'İbād

Cenāb-ı Ĥayy-ı Lāyemūt

Cenāb-ı Rabb-i Mennān

Cenāb-ı Hāliķu'l-Beşer

Cenāb-ı Aḥkemü'l-Hākimin

Hüdā-yı Lemyezel Ḥāzretleri

Cenāb-ı 'Ādil-i Muṭlaķ

(89) Cenāb-ı Vācibü'l-Vücūd

Cenāb-ı Şāfi'-i Ḥāķikī

Cenāb-ı Vāhibü'l-'Atāyā

Cenāb-ı Āferinde-i Kevn ü Mekān

Cenāb-ı Hüdāvend-i Lāyezāl

Evşāf-ı Celīle-i Nebevīyyeye Dā'ir Ba'zı Ta'birāt

Resūl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muḥterem

'İllet-i Ḥilkat-i Kā'ināt-ı 'Aliyye Efdālü'şşalavāt

Ḥāzret-i Faḥr-i 'Ālem Şallallāhu 'Aleyhi ve Sellem

Ḥabīb-i Hüdā Şefī'-i Rūz-ı Cezā

Sultān ı Enbiyā Bürhān-ı Aşfiyā 'Aleyhi Ekmelü't-taḥāyā

Nebiyy-i Şāhib-i Şerī'at

Pertev-baḥş-ı Devā'ir-i Eflāk ve Efser-ārā-yı Mesned-i Levlāk

Maḥzen-i Esrār-ı Risālet

Ekmel-i 'Āmme-i Maḥlūķāt

Bā'is-i Ḥilkāt-i Benī Ādem

Seyyid-i Sādāt ve Menba'-ı Sa'ādāt

(90) Kāfile-i Sālār-ı Enbiyā

Güzide-i Sekene-i ' Ālem ü Seyyid-i Sened-i Benī Ādem

Sulṭān-ı Serīr-i Levlāk

Evşāf-ı Me' ālī İttīşāf-ı Cenāb-ı Hıllāfetpenāh-ı A' zamīye Dā' ir Ta' bīrāt-ı Maḥşūşa

Velīyy-i Ni' met-i Nebīyy-i Minnet ve Şehriyār-ı ' Āli-himmet

Şehriyār-ı Me' ālī ' Unvān ve Veliyy-i Ni' met-i Bī-imtinān

Pādişāh-ı Kādrdān ve Şehinşāh-ı ' Amīmü 'l-İhsān

Pādişāh-ı ' Āli-cāh ve Şehinşāh-ı Teceddüd-i İktināh

Pādişāh-ı Zāfer-yāver ve Şehinşāh-ı Feridūn-fer

Vekīl-i Zīşān Resūl-i Rabbü 'l-Ālemin

Emirü 'l-mü 'minīn

İmāmü 'l Müslimīn

Şevket-me 'āb-ı Merāḥim-i Nişāb

Mihr-i Tābān-ı Semā-i Hıllāfet ve Āftāb-ı Cihantāb-ı Evc-i Salṭanat

Hālife-i Rū-yı Zemīn

Nūr-Baḥş-ı Bāsıra-i Mülk ü Millet

(91) Hāmī-i Dīn-i Mübīn-i Ğarrā ve Cālis-i Serīr-i Hıllāfet-i Kübrā

Şehinşāh-ı Hamīdü 'l-Hışāl

Pādişāh-ı Taḫvā-şi' ār ve Hālife-i Keşīrū'l-Hayrāt Ve'l-āşār

Metbū' -ı Meḥam ve Veliyy-i Ni' met-i Mu' azzam

Devā' ir-i ' Āliyyeye Dā' ir

Maḳām-ı Celīl-i Şadāret-i ' Uz mā

Maḳām-ı Vālā-yı Meşīḥat-penāhī

‘ Adliyye Nezāret-i Celīlesi
Maḳām-ı Vālā-yı Ser‘ -askerī
Dāhiliyye Nezāret-i Celīlesi
Ḥāriciyye Nezāret-i Celīlesi
Ma‘ ārif-i ‘ Umūmiyye Nezāret-i Celīlesi
Baḥriyye Nezāret-i Celīlesi
Şu‘ arā-yı Devlet Riyāset-i Celīlesi
Şadāret-i ‘ Uzmā Müsteşarlığı
Topḥāne-i ‘ Āmire Müşiriyyet-i Celīlesi
Māliyye Nezāret-i Celīlesi
(92) Efḳāf-ı Hümāyūn Nezāret-i Celīlesi
Ticāret ve Nāfi‘ a Nezāret-i Celīlesi
Teḳā‘ üd Şandığı Nezāret-i Celīlesi
Defter-i Ḥākānī Nezāret-i Celīlesi
Orman ve Me‘ ādin Nezāret-i Celīlesi
Şehr-emānet Celīlesi
Zabtiyye Nezāret-i Celīlesi
Ḥāşşa Müşiriyyet-i Celīlesi
Birinci Fırḳa-i Hümāyūn Ḳumandanlığı
İkinci Fırḳa-i Hümāyūn Kumandanlığı

Ekābir-i Me'mūrīn-i Devlet

Şadr-a'zam – Vūkelā-yı devlet-i 'aliyyeniñ eñ büyüğü olub Pādişāh-ı fāruḳ-cāh efendimiz ḥazretlerinin vezir-i a'zamıdır.

Ser-'asker – Rütbe-i 'askeriyenin eñ bālāsında bulunan zātdır.

Şeyḫü'l-islām – Rütbe-i ilmiyyenin eñ bālāsında bulunan zātdır.

Müşīr – Rütbe-i 'askeriyenin mümtāz ve 'ālī derecesinde bulunan zātdır.

(93) Vezīr – Rütbe-i mülkiyyeniñ 'ālī derecesinde bulunan zātdır. Bil'umūm rütbe ve menāşıbı 'ale'l-infirād yazmaḳ için bir risāle vücūda getirmek lazım geleceğinden yalnız vūkelā, vūzerā ve müşīrān-ı 'azām ḥazerātını zikr itmekle iktifā itdik.

'Aḫiren qarīḥa-i ilhām şabiḥa-i cenāb-ı mülūkāneden merātib-i 'askeriyeye birinci ferīḳlik rütbe-i refi'ası da 'ilāve buyurulmuşdur ki, bu rütbe-i 'askeriyeye; mülkiyyede bālā rütbesiniñ mā-fevḳinde ve vezīr ile müşīriñ mādūnundadır.

Aḳvāl-ı Ḥakīmāne

1- Pādişāha şıdḳ ve muḥabbet eşer -i imāndır.

2-Çocuğı sevmeyen çocukluk ider.

3- Vicdān-ı ḥālīş ve şādıḳ, ḥaḳīḳatden iktisāb-ı fer ider.

4- Kühvāreden maḳbere toḡru bir şehrah vardır.

5- Varlıḡım ḥālīḳiñ varlıḡına şahiddir.

6- 'Akl ve ḥikmet şıfat-ı bāhire-i Mevlādır.

7- Bir kadınıñ en kıymetli şerveti zevciniñ muḥabbetidir.

8- İ' tirāz kolaydır. Lākin ibdā' güçdür.

(94) 9- Hiçbir vaḳt kimseniñ fażilet ve şa'ādetine ḥased itme, zīrā vicdānı muḡtarib itmekten başka bir şemere ḥāşıl itmez.

10- Terbiye aqdem, taqşıl muqaddemdir.

11- 'İmsiz insān, dūmensiz gemi gibidir.

12-Sa'y ve 'amel beşeriñ hazīnesidir.

13- 'İbādetsiz 'ömrle şükürsüz ni' met sefihlere yaqışır.

Şoñ

2. İNCELEME

Bahriye Nezareti Tercüme Kalemi'nde müsevvid (resmi dairelerde müsveddeleri temize çekmekle görevli kişi) olarak çalışan Yüzbaşı Mehmet İhsan Efendi tarafından kaleme alınan *Kavā'id-i İmla ve Tahrîr* adlı çalışma, dönemin Türkçesinin imlaya ve yazıya ilişkin meselelerini içeren bir kitaptır.

Eserin, ne kadar sürede hazırlandığına ilişkin herhangi bir bilgimiz bulunmamakta ancak Yüzbaşı İhsan'ın 20 Ocak 1906 tarihinde "Maârif-i Umumiye Nezâreti Celîlesine" verdiği dilekçede (Ek 2), eserinin özel bir komisyon tarafından incelenip basılabilmesi için ruhsat verilmesini istemektedir. Daha sonra kitabın beş kişilik bir komisyonca incelendiği ve 28 Şubat 1906 tarihinde komisyonun kitabın basımında herhangi bir mahzur görmeyerek izin verdiği (Ek 3) anlaşılmaktadır. Ayrıca Maârif-i Umumiye Nezâreti'nden, 19 Mart 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti Celîlesi'sine yazılan resmi bir bilgilendirme raporunda söz konusu eserin muayenesinin yapıldığı ve eserin basılmasında bir mani olmadığına anlaşıldığı (Ek 5) bildirilmektedir.

Eserin, ruhsat alınmasından yaklaşık bir yıl sonra, 1907 yılında basıldığı görülmektedir. *Kavā'id-i İmla ve Tahrîr*'in Matba'a-i Bahriye'de basıldığı, kitabın kapak sayfasındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Eser, toplam 94 sayfadan oluşmakta olup çalışmamızda kullandığımız nüsha eserin birinci baskısına aittir.

Söz konusu kitap, isminden de anlaşılacağı üzere, "İmlâ" ve "Tahrîr" konularını çok ayrıntıya girmeden ele almaktadır. Bu yönüyle eser iki ana konu ekseninde tertip edilmiştir. Eserin, yazar tarafından düzenli bir şekilde bölümlere ayrılmadığı göze çarpmaktadır. Ancak kitabın, "Tahdis-i Nimet, Medhal, İmla, Vazife ve Kavā'id-i Tahrîr" olmak üzere beş ana başlıktan oluştuğunu söyleyebiliriz.

Eserde dil bilgisi açıklamalarının da müstakil bir başlık hâlinde değil, yeri geldikçe yapılmış olması da dikkat çekmektedir. Ayrıca, zaman zaman dipnotlarla açıklanan konular desteklenmiş ve ek bilgiler de okuyucuya verilmiştir.

Eserin girişinde yer alan "Tahdis-i Nimet" başlığı altında yazar, dönemin Padişahına ve Maârif-i Umumiye Nezâret-i Celîlesi'ne teşekkürlerini sunmaktadır.

Eserin girişinde herhangi bir takriz yazısı bulunmamakla beraber, yazarın Padişaha teşekkür ile kitabına başlaması geleneğe uygundur. Ancak bu bölümde yer alan ifadelerin, dönemin diğer dil bilgisi kitaplarındaki teşekkür ifadelerinden daha fazla iltifat içermesi, müellifin Bahriye Nezareti'nde muvazzaf olmasına bağlanabilir. Bu bölümün ardından eserin girişi sayılabilecek “Medhal” bölümüne geçilmektedir.

Bu bölümde müellif eserin yazılış amacını ve imla konusundaki görüşlerini açıklamaktadır. Yazara göre imla “Lisân ve kitâbetin bir düstur-ı mutlakıdır” (KİT, 1323: 4). İmlânın bu şekilde tanımını yapan yazar, daha sonra ise doğru yazma ilminin oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.

Yüzbaşı İhsan'a göre, “Bugün Türkçede bilinen birçok kelime aslından farklı suretlerde yazılmaktadır. Bu kaidesizlik ve imla tarzında bulunmayan birlik yazıyı oldukça bozmaktadır. Bunun haricinde bir kelimenin yazımında ortaya çıkan sorunlar çözülmedikçe dil eğitimi de oldukça güçleşmektedir”.

Yazar, dönemin Türkçesinde görülen bu imla karışıklığını halletmenin, eski imlanın bir miktar ıslah edilerek kullanılmasıyla mümkün olacağını belirtmektedir. Yüzbaşı İhsan'a göre, “Usûl-i atîka üzere yazılan imlânın usûl-i cedide üzere yazılan imlâyâ her zaman rüchânı vardır. Çünkü imlâ-i atîk öyle görülmüş, öyle kabul edilmiş olduğundan hiçbir veçhile kabil-i tahrif değildir” (KİT, 1323: 5). Ancak yazar eski imlanın temel alınmasını savunurken, eski imladaki garip ve manasız suretlerin unutulması gerektiğini de belirtmiştir.

Yazar eserinin yazılış amacını ise, “Aczime bakmayarak sırf lisân muhabbetiyle şu naçiz risâleyi ihvân-ı dine takdime cesaret ediyorum. Bendeniz imlâ için ufak mukaddime yazıyorum. Ashâb-ı irfan ve iktidar ise şu mukaddime ve mevzuyu daha istifade-bahş bir tarzda vaz ile büyücek bir imlâ kitabı vücuda getirirse ebnâ-yı cinsine bir hizmet-i meşkûre ifâ etmiş olurlar” (KİT, 1323: 6) cümleleriyle aktarmaktadır.

Bu açıklamaların ardından Yüzbaşı İhsan, yeni tarz imlanın resmi evraklarda bile görülmeye başladığını ve kaidesizliğin resmi evraklara kadar tesir etmesinin doğru olamayacağına da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte yazar, resmî yazışmalarda eskiden beri takip edile gelen acayip terkipler ve birbirine bağlanan

uzun cümlelerin de terk edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kitâbet konusundaki açıklamaları oldukça kısa tutarak imla konusuna devam eden müellif, daha sonra ağızdan çıktığı gibi yazılmayan ve Türkçeye başka dillerden geçen bu kelimelerin yazımına geçmektedir.

Yüzbaşı İhsan bu “Medhal” bölümündeki sözlerini, “İşbu eser, usûl-i imlâyı hakkıyla tahsile kifâyet etmezse de cüzi olsun bir istifâde temin edeceğinden içinde göze ilişecek hata ve noksanın hüsn-i niyyetime bağışlanacağını ümit ederim” (KİT, 1323: 8) cümleleriyle noktalamaktadır.

“Medhal” bölümünün ardından yazarın, imlasında ihtilaf bulunan kelimeleri, her harfi bir başlık haline getirip alfabetik olarak sıraladığı görülmektedir. Bu bölümde yazımı “Elif, Be, Pe, Te, Se, Cim, Ha, Hı, Dal, Rı, Ze, Sin, Şın, Sad, Tı, Ayın, Gayın, Fe, Kaf, Kef, Lam, Mim, Nun, Vav, He ve Ye” harfleriyle başlayan bazı kelimelerin imlası verilmiştir.

Elif harfinde 17, Be harfinde 15, Pe harfinde 18, Te harfinde 16, Se harfinde 2, Cim harfinde 11, Ha harfinde 3, Hı harfinde 12, Dal harfinde 15, Rı harfinde 5, Ze harfinde 4, Sin harfinde 16, Şın harfinde 5, Sad harfinde 4, Tı harfinde 7, Ayın harfinde 9, Gayın harfinde 4, Fe harfinde 11, Kaf harfinde 11, Kef harfine 14, Lam harfinde 5, Mim harfinde 22, Nun harfinde 10, Vav harfinde 2 ve Ye harfinde 2 kelime olmak üzere toplam 240 kelimenin imlası üzerinde durulmuştur. En çok kelimenin Mim harfinde sıralanıyor olması ise dikkati çekmektedir.

Eserde, kelimelerin doğru yazımıyla hatalı yazımının birlikte veriliyor olması okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı da sunmaktadır. Yüzbaşı İhsan’ın kelime seçimi yaparken, okunuşu ve telaffuzu ile yazımı farklı olan yabancı menşeli kelimeleri özellikle derlediğini ileri sürebiliriz.

Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr'de madde başı olarak sıralanan kelimelerin yalnızca imlasının üzerinde durulmadığı, zaman zaman da bu kelimelerin tanımları yapılarak etimolojileri hakkında bilgiler de verildiği görülmektedir:

“(Âbânos) aslı (Abnus) dur. Arabî bir kelime olup bir nev siyah ve sert ağaca tesmiye olunmuştur.

Âbânosdan mamul ağızlık” (KÎT, 1323: 9).

“(Teymur) ve (Demir) bunlardan hangi sureti kabul etmeli? Her ne kadar bu kelimelerden birinci suretin imlâsı atfık ise de telaffuzu garip ve sıklet-bahş olduğundan ikinci sureti kabulde zaruret-i lisaniyye vardır” (KÎT, 1323: 15).

“(Dervîş) Fârisî bir kelime olup tarik-i âliyyeden birine intisap eden zâta itlak olunur. (Devrîş) gibi yazmamalı” (KÎT, 1323: 19).

“(Fâris) Arabî bir kelimedir. İnanın cenup tarafı olup buna (İklim-i Fars) dahi denilir. (Fârisîce) demek hatadır. Çünkü kelimenin nihayetinde yâ-yı nispet bulunduğundan bir de (ce) edatı ilavesi fazladır. Yalnız (Fârisî) demek kifayet eder. (Arabîce) demek de bu kabildendir. (Arapca), (Farsca) denilebilir” (KÎT, 1323: 27).

“(Lâ’ubâli) kayıtsız ve pervasız manasına olan bu kelime Arabî olup başka surette yazmamalı.

(Hareket-i Lâ’ubâliyâne)” (KÎT, 1323; 32).

“(Nîm-ten) Fârisî bir kelimedir. Birçoğumuz bu kelimeyi Türkçeleşmiş diye (Mintân) suretinde yazıyoruz” (KÎT, 1323: 36).

Eserde harflerin sıralanışı bittikten sonra, çeşitli kavram alanlarına ait birçok ismin imlasının, açıklama yapılmaksızın gruplar halinde verildiği görülmektedir. Bu bölümde toplam 27 başlık altında; “Din, İlim ve Fen, İnsan Organları, Ev Eşyası, Sebze ve Meyveler, Taze ve Kuruyemişler, Balıklar, Çiçekler, Renkler, Hayvanlar, Yazı Aletleri, Mevsimler ve Günler, Aylar vb.” kavram alanlarına ait kelimeler yazılmıştır. En çok kelimenin ise “Sefinenin Bazı Aksam ve Teferruatına Dair” başlıklı bölümde yer alıyor olması dikkat çekmektedir:

“Gügerte – köprü üstü – kamara – borda – roda– pruva – bel – kış – pruva direği – mizane direği – grandi direği – kontra mancanu – hayvadire – küpeşte – alabanda – piram – kasralar – direk dibi – maymuncuk – gönder – sancak – flama – filandra – kamara – kaporta – kupon – bite – kastonyole – zincir – vardiya – şamandıra – ‘inle – anbâr – talimar – manevele – loça – bastika – matafora – ırgat – makara – buvata – palanga – radanse – vinç – izbirû –sapan – halat – çima-usturmaça– kılıç – top palangası – kandilasa palangası – lombar – lombuz – iskele – sancak – mezarine – pusula – harita – pertulun – perker – müvazi – cetvel – gönye – barometre – kronometre – iskandil – çârmîh – iskalarya – palinuras – fule (yani kum saati) – sikestanet – ayna – uskur – pervane – dümen – bodoslamalar – omurğa – sentine –

hamayli – kible – yelken – gabiyye – trinket – mayestro – fu‘a – tente – iskele tavası – çıkma – iskota – fuluğ – yeke – kontra yeğe – armuz makine – silindir – kızgan – yalı kütüğü – davlumbaz – kürek – ıskarmoz – kayış – setrus – perakete” (KİT, 1323: 49).

Denizcilik terimlerinin birçoğunun Türkçeye başka dillerden geçmiş olması, yazarı bu bölümde onlarca kelimenin yazımını vermeye sevk ettiği düşünülebilir. Eserin bu bölümünden sonra, kısa olarak dil bilgisi açıklamalarının yapıldığı görülmektedir.

Herhangi bir başlık atılmadan geçilen bu kısımda, ilk olarak Türkçe mastarlar konusu izah edilmektedir. Yazar söz konusu bölümde mastarın tanımını yaptıktan sonra şu bilgileri aktarmaktadır:

“Mastar; sakîl ve hafif olmak üzere iki kısımdır. Hafifler (mek), sakîller (mak) ile bina edilir. (Vermek, Almak) gibi. Şimdi (Vermek) mastarından ism-i fa‘il yapmak için edât-ı mastar olan (mek)i hazf ile kalan madde-i asliyyeye bir (nun) ilave edilir. (Veren) gibi” (KİT, 1323: 54).

Mastarlarla alakalı açıklamaların akabinde, harfin ve kelimenin tanımını yapan müellif, harfî “anlamsız şekil” kelimeyi ise “harflerin birleşmesinden oluşan anlamlı” yapı olarak tarif etmektedir. Bu tarifin ardından “hareke” konusuna geçilir. Yazar burada şu açıklamaları yapmaktadır:

“Her hafın bir harekesi vardır. Hareke üç olup (üstün, esre, ötre) dir. Bunlara Arapçada (fetha, kesre, zamme) denilir. Bu üç harekeden başka birde “cezm” vardır ki harfleri sakın okutur. Daha bundan başka hareke vazifesi gören (elif, he, vav, ye) harfleri de vardır. Bunlara huruf-ı imlâ denilip (elif, he) fethaya, (vav) zammeye, (ye) kesreye alamet olarak yazılır” (KİT, 1323: 56).

Eserin bir sonraki bölümünde “Aynı Manayı Haiz Olup Mevkî-i İsti‘mâlleri Muhtelif Olan Bazı Kelimât-ı Müterâdife” başlığı altında, birbirine karışma ihtimali bulunan eş ve yakın anlamlı bir takım kelimelerin kullanım yerlerine ve anlamlarına yönelik açıklamalar yapılmaktadır.

“(Şifa), (iltiyâm) kelimelerinden birincisi emrâz-ı dâhiliyyede ikincisi emrâz-ı hariciyyede kullanılır.

‘Üç aydan beri kalp hastalığından esir-fıraş-ı ıstırap olan amcazadem bu kerre şifayab olmuştur.’ Ve:

‘Geçen gün pencereden düşerek kasığından mecruh olan çocuğun cerihası iltiyâmpezir olmuştur .’ gibi” (KİT, 1323: 56).

“(Cesaret); (cüret) tabirinden daha mütevazıane ve daha tazîkârânedir.

“Takdim-i arıza-i ki bendegiye de cesaret kılındı yerine ‘cüret kılındı’ yazmak kaba addolunur” (KİT, 1323: 57).

“(Adet), (tane) lafızlarının mevki-i isti‘mâlleri birdir.

‘Çocuğa beş tane ceviz verdim’ yâhut ‘birâderzâdenizden sekiz adet elma aldım’ gibi” (KİT, 1323: 57).

Eserin bir sonraki bölümünde “Haşv”, başlığı altında ele alınan konuya ilişkin ek bilgiler verilmektedir. Burada, özellikle resmi yazışmalarda görülen “kulları, teşrîf, temhîr, merkûm, mezbûr ve mûmâileyh” gibi kelimelerin kullanım yerlerine ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

“(Mûmâileyh) okur yazar takımına, merâtib-i Askeriyede mîrlivâyâ ve mülkiyede ûlâ sınıf-ı sânisine kadar müsta‘meldir.

‘Paşa’yı mâmâileyh mir-i mûmâileyh’ gibi” (KİT, 1323: 60).

Kitapta “Vazife” bölümüne geçmeden önce, “Eşya Hakkında Kullanılan Tabirler” başlığı altında “mezkûr, mezbûr, mârû’z-zıkr, sâlif’ül beyân, mebhûs-ı anh, ânifü’l-beyân vb.” kelimelerin yalnızca soyut şeyler hakkında kullanıldığı belirtilmiştir. Akabinde eserde “Vazife”lerin sıralandığı bölüme geçilmektedir.

“Vazife” başlığı altında öğrenciler için 19 adet alıştırma bulunmaktadır. Bu alıştırma bölümünde amaç, talebelerin kitaba alınmış olan paragrafları dikte etmesini sağlamak ve bu vesile ile öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmektir. Her bir vazifede belli başlı konular hakkında çeşitli didaktik yazıların yer aldığı görülmektedir.

Birinci vazifede konunun Osmanlı askerine ayrılarak Osmanlı askerinin övülüyor olması oldukça dikkat çekicidir. Kitabın yazarının da Bahriye Nezareti'nde görevli bir subay oluşu, bu durumun sebebi hakkında fikir yürütmemize yardımcı olabilmektedir.

“Civanmertlik, İslam ve ibadetin önemi, hasedin zararları, anne sevgisi, sanat, tahsil, perhiz, Türklük, çalışmak, kanaat, sıhhat ve namus” gibi kavramlar ilk olarak göze çarpan vazife konuları arasındadır. İncelememize örnek teşkil etmesi bakımından bir vazifeyi aşağıya almaktayız:

Vazife 8

“Türk; zuhurundan beri diyânet, salâbet ve şevketiyle istikrâr eylemiş bir kâvm-i neciptir.

Bu kavm-i pâk; Cenap-ı Hakk'a itaat ve Peygamber-i Zîşan'a mutava'at ve Halika-i Resûl Rabbü'l- Âlemîn olan şehriyar-ı takvâ-şîâr efendimiz hazretlerine arz-ı sadakat ve ubûdiyyet etmek vazife-i mübeccelesiyle mükelleftir.

Sadakat, insaniyyet ve mu'âvenet Türklerin muhtas olduğu hasâil-i ulviyyedir.

Bi-çârelere, muhtâc-ı muavenet olan bî-vâyelere bez-i inâyet ve sadâkât eylemek de Türklerin hasais-i mebrûresindendir” (KİT, 1323: 65)

İlk 12 vazife sıralandıktan sonra “Kavâ'id-i İmla Hakkında Bazı İlave-i İhtârât” başlığı atılarak vazife konusuna ara verildiği, bir takım kelimelerinin yazımının yeniden ele alındığı görülmektedir. Bu kısımda 18 tane kelimenin imlâsı ve kullanımına ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Daha sonra 7 vazife sıralanarak bu bölüm tamamlanmıştır.

Eserin sonlarına doğru yazar, “Kavâ'id-i Tahrîr” bölümüne geçmektedir. Buraya ilk olarak “Tahrîr”in tanımıyla başlandığı görülmektedir. Müellife göre, “Bir yazı tasavvur edilmeden yazılamaz. Yazılacak madde ne olursa olsun zihinde iyice düşünülüp sonra yazıya aktarılmalıdır. Düşünülmeden alelade yazılan bir yazının ruhsuz ve manasız olacağını” belirten Yüzbaşı İhsan, daha sonra “muharrerât” başlığı altında yazışma türlerine eğilmektedir.

Muharrerâtı “Hususî” ve “Resmî” olarak ikiye ayıran Yüzbaşı İhsan, hususi yazışmaların şahıslar arasında yapılıp bir sürü çeşidi olduğunu ve resmi yazışmaların ise devlet müesseseleri tarafından yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca yazar, resmi

yazışmaların her devre göre bir lisanı olduğunu ve kâtiplerin yazılarını bu lisan ve belirli kurallar çerçevesinde kaleme alması gerektiğini de eklemektedir.

Bu kısımda ilk önce özel yazışmanın nasıl yapılacağını ve özel yazışmalarda nelere dikkat edileceğine ilişkin açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Yazar, herkesin kabiliyetine ve muhatabının unvanıyla haline göre yazışma yapması gerektiği vurgulamaktadır.

Daha sonra özel yazışmalarda dikkat edilmesi gereken teknik hususlar sıralanmaya başlanmıştır. Yazışma yapılacak kâğıdın rengi ve türünden başlanarak özel yazışmada üzerinde durulması gereken noktalar açıklanır. Yazara göre özel bir yazışmada “besmele, ser-nâme, elkâb, hâtıme, tarih ve imza” mutlaka bulunmalıdır.

Burada “elkâb” bölümünün üzerinde özellikle durulduğu dikkat çekmektedir. Müellif “elkâb”ı bir zatın sahip olduğu unvan olarak tanımladıktan sonra elkâbı da “resmi” ve “hususî” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Bu tasniften sonra yazar, “Elkâb-ı Resmîyye”nin devlet tarafından verilmiş olan bir rütbe veya gene devlet tarafından memuriyet derecesine göre tahsis edilmiş bir unvan olduğunu aktarır. “Elkâb-ı Hususîyye”nin ise belirli olmadığını kaydeden Yüzbaşı İhsan, bir kâtibin iktidarı ölçüsünde, bilinen saygı kelimelerinden istediğini kullanabileceğini yazmaktadır. Ancak yazar, resmi lakaplara dikkat etmek gerektiğini eklemektedir.

Özel yazışmayla alakalı açıklamalar bittikten sonra, eserde bilenen resmi yazışma türleri hiyerarşik bir şekilde sıralanmakta ve bu türler hakkında tek tek bilgi verilmektedir. Bu kısımda “İrade-i seniyye, Emr-i âlî, Hatt-ı Hümâyûn, Ferman, Menşûr-ı âlî, Emirnâme, İrade-i aliyye, İtimad-nâme, Avdet-nâme, Berât-ı Hümâyûn, Ru’s-ı Hümâyûn, Buyuruldu, Takrîr, Mazbata, Müzekkere, Arıza Tahrîrat, Fezleke, Tezkere, Teşekkür-nâme, Tebrîknâme, Tavsiyenâme, Arz-ı hâl, Ta’arrüfe, Senet, İlmühaber, Takriz, Tercüme-i hâl, Jurnal, Program, Talimat, Celb, Tahşiye, Derkenar, Zeyl” olmak üzere 35 adet resmi yazı türü ayrıntıya girilmeden tanıtılmaktadır. Yazar bu türler hakkında etraflıca bilgi edinmek isteyenlerin “inşâ” kitaplarına başvurmalarını da eklemektedir.

Yazı türleriyle ilgili açıklamaların ardından yeniden dil bilgisine dair bilgilerin verildiği görülmektedir. “Revâbit Hakkında Bazı İzâhat” başlığı altında bağlaçlara yönelik bilgiler verilmektedir. Yazar, “Râbita”yı, “Bir cümleyi diğer cümleye rabt eden edâta denilir” (KİT, 1323: 84) şeklinde tanımladıktan sonra, râbitanın altı türü olduğunu yazmaktadır.

“Revâbit-1 Sebebiyye, Revâbit-1 Tevkîtiyye, Revâbat-1 Hâliyye, Revâbat-1 Mutlaka, Revâbat-1 Terakkî, Revâbat-1 Temsiliyye” olarak bağlaçları tasnif ettikten sonra yazar, bunları açıklamaya başlamaktadır.

Yüzbaşı İhsan, Revâbit-1 Sebebiyye’nin “olduğundan, olduğundan nâşî, olduğundan dolayı, olduğu cihetle, olduğuna mebni, olduğuna binâen bulunduğu mebni” vb. bağlaçlarla oluşturulan sebep-sonuç bildiren cümlelerde kullanıldığı kaydetmektedir. “Hava sis olduğu cihetle vapurlar seyr ü sefer edemiyorlar” (KİT, 1323: 85) gibi.

“Revâbit-1 Tevkîtiyye’nin; oldukta, olduğunda, olduktan sonra ve olunca, Revâbat-1 Hâliyye’nin; olarak, olduğu halde ve olmuş iken, Revâbat-1 Mutlaka’nın; olup ve olarak, Revâbat-1 Terakkî’nin; olmakla beraber ve olduktan başka, Revâbat-1 Temsiliyye’nin; olduğu üzere ve olduğu vechle” bağlaçlarıyla yapıldığı eserde gösterildikten sonra, Farsça isimlerle yapılan sıfat tamlamalarının nasıl olacağına ilişkin kısa bir uyarıda bulunulmuş ve sonra “Vârid Olan Bir Mektûba Karşı Yazılacak Cevab-nâmelerde Dikkat Edilecek Mevâd” başlığı altında tahrîre yönelik açıklamalara devam edildiği görülmektedir.

Söz konusu başlık altında müellif, bir uyarıda bulunmaktadır. Yazara göre, eş dost ve yakınlardan gelen bir mektuba cevap vermeden önce, mektubun başlangıç kısmında daha önce gelen mektubun özetini veya yazılış sebebini kısa olarak tekrar etmek, usule uygun düşecektir.

Bu uyarının ardından eserde, “Allah, Peygamber ve Padişah”a ait özellikle resmi yazışmalarda kullanılan klasikleşmiş bazı tabirlerin sıralandığı bölüm gelmektedir. “Evsâf-1 İlâhiyyeye Dâir Bazı Tabîrât” başlığı altında 22 tabirin, “Evsâf-1 Celîle-i Nebevîyyeye Dâir Bazı Tabîrât” başlığı altında 14, “Evsâf-1 Me’âlî İttisâf-1 Cenâb-1 Hilâfetpenâh-1 A’zamîye Dâir Tabîrât-1 Mahsûsa” başlığı altında ise

16 tabir yer almaktadır. “Hâk Teâlâ ve Tekâddes Hazretleri, Hudâ’yı Mute’âl, Hazretleri, Cenâb-ı Hayy-ı Lâyemût; Resul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem, Hazret-i Fahr-i Âlem Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem, Nebiyy-i Sâhib-i Şerî’at; Vekîl-i Zîşân Resûl-i Rabbü’l-‘âlemin, Pâdişâh-ı Zafer-yâver ve Şehinşâh-ı Feridûn-Fer, Halîfe-i Rû-yı Zemîn” ise bu bölümde yer alan bazı kalıplaşmış tabirlerdendir.

Bu bölümün ardından “Ekâbir-i Memûrîn-i Devlet” başlığı altında, Osmanlı Devleti’nde görev yapan çeşitli devlet memurları (Sadrazam, Serasker, Şeyhülislam, Vezir ve Müşir) gene hiyerarşik olarak sıralanıp bu memurlar hakkında kısa açıklamalar yapılmaktadır:

“Sadrazam, Vükelâyı Devlet-i ‘Aliyyenin en büyüğü olup Pâdişâh-ı Fârukçâh Efendimiz Hazretlerinin Vezîr-i A‘zamıdır” (KİT, 1323: 92)

Yazar, bütün rütbe ve dereceleri anlatabilmek için yeni bir kitapçık oluşturmak gerektiğini belirterek, bu bahsi çok kısa tuttuğunu ifade etmiştir. Bunun ardından ise eserin son başlığına geçilmekte ve “Akvâl-ı Hakîmane” başlığının altında 13 adet didaktik mahiyette cümlenin sıralandığı görülmektedir.

“Pâdişâha sıdk ve muhabbet eser-i imandır, çocuğu sevmeyen çocukluk eder, varlığım Hâlıkın varlığına şahittir, ibadetsiz ömürle şükürsüz nimet sefîhlere yakışır, ilimsiz insan, dümensiz gemi gibidir ve bir kadının en kıymetli serveti zevcinin muhabbetidir” (KİT, 1323: 96) gibi sözler ise bu kısımda bulunan bazı cümlelerdendir.

Yüzbaşı İhsan’ın kaleme aldığı “*Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr*” isimli eser Cumhuriyet öncesi yazılmış onlarca “İmla” ve “Tahrîr” başlıklı kitaptan bir tanesidir. Eser genel bir çerçevede değerlendirildiğinde yazarın “imla” bahsinde yenilikçi değil, gelenekçi olduğu ileri sürülebilir. Bozulan imlayı düzeltmek için eski eserlerin imlasının temel alınması gerektiğini savunan müellifinin sahip olduğu bu tutumun ise geleneksel bir kurum olan orduya mensup olmasından kaynaklanıyor olabileceği de düşünülebilir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Yüzbaşı İhsan’ın imla meselesinde sahip olduğu görüşlerin tutarlı olup olmadığı değil, 2. Meşrutiyet

döneminin kültürel ortamı içerisinde askerlerin dahi Türkçe ile alakadar olduklarını görmemizdir. Yoksa eserin yazılışından yaklaşık 10-15 yıl sonra Millî Edebiyat akımının tesiriyle lisân konusunda Arapça ve Farsçadan uzaklaştığı ve öze dönüşün yaşandığı bir gerçektir. Bu gerçekliğe bakarak Yüzbaşı İhsan'ın geleceği göremediğini iddia etmek tam ve doğru bir hüküm olamayacaktır.

Kavā'id-i İmla ve Tahrîr'in mekteplerde ders kitabı olarak okutulup okutulmadığı hakkında kesin bir hüküm veremiyoruz. Ancak kitabın içeriğine ve uygulamalı bölümlerine bakarak bunun bir mektep kitabı olarak kaleme alındığını ifade etmek çok da güç değildir. Bunun haricinde, eserde millî değerlere, gelenek ve göreneklere bağlılığı çağrıştıran ifadeler oldukça sık yer almaktadır. Bu yönü ile eserin, pedagojik boyutunun da bulunduğu düşünebiliriz.

Eserde imla konularının ayrıntıya girilmeden veriliyor olması, yeri geldikçe dil bilgisi açıklamalarının yapılması, yazı türlerinin kısa bilgilerle tanıtılarak doğru yazmaya ilişkin temel bilgilerin aktarılıyor olması, eserin mektep kitabı mahiyeti taşıdığına dair kanaatlerimizi kuvvetlendiren noktalardır.

Ayrıca, yazar tarafından dönemine göre sade, anlaşılır ve açık sayılabilecek bir üslubun kullanılması, öğrencilerin kavraması zor olan konulara pek girilmemiş olması ve kitabın oldukça basit bir dille yazılarak, açıklanan konuların genelde örneklendirilmesi, eserin diğer olumlu özellikleri arasında sayılabilir.

DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ

B

binâ: Biçim bilgisi, morfoloji 8, 54, 55.

C

cem‘: Çokluk 9, 28, 34, 55, 59, 70

cümle: Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiile kullanılan kelimeler dizisi, 7, 59, 85.

E

edât: Tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türü, ilgeç 58, 76.

edât-ı mekân: yer bildiren edat “-gah” 33.

elif-i memdûde: Arapça bazı isimlerin sonunda yer alan “ى” harfinin uzatılarak “ı” şeklinde yazılması 27.

esre: Arap harfi metinlerde bir ünsüzün “ı ve i” sesleriyle okunacağını gösteren işaret, kesre 55.

eşhâs: Şahıslar 56.

F

fetha: Arap harfli metinlerde bir ünsüzü “e” ve “a” okutan işaret, üstün 19, 33, 34, 37, 55.

fi‘l-asl: Etimolojik olarak, aslen 11, 16, 22, 23, 37.

fi‘l: Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem 37.

galat: Bir kelimenin yanlış imla ile yazılması 10, 12, 34, 61

H

sakil mastar: İnce ünlü (mek) alan mastar 35.

hareke: Arap alfabesiyle yazılmış metinlerde üstüne ve altında bulunduğu ünsüzleri birer ünlü ile okutan işaretler 55.

harf: Seslere karşılık gelen yazı işareti 55, 75.

hemze: Arapça'da bir harf 34, 54.

hurûf: Harfler 55.

hurûf-ı imlâ: Hareke vazifesi gören (elif, he, vav ve ye) harflerine verilen isim 55.

İ

‘illet: sebep bildiren kelime 85.

inşâ: Nesir veya manzum bir yazı oluşturma 79, 84.

imlâ: Yazım 4, 5, 16, 17, 18, 22, 25, 27, 30, 32, 34, 37, 55, 69, 70, 84.

imlâ-yı atfîk: Bir kelimenin yazımında eski ve asli suretinin temel alınması 6,15.

imlâ-yı cedîd: Yeni imla tarzı 5, 6, 7,15.

imlâ-yı ma‘rûf: Bilenen ve yaygınlaşmış olan yazım 30, 34.

imlâ-yı sahih: Bir kelimenin doğru yazımı 17, 69.

ism-i fâ‘il: Cümle içerisinde fiili gerçekleştiren unsura verilen isim, özne 54, 55.

ism-i mef‘ûl: Eylemden türeyerek, yapılan işten etkilenen nesne veya kişi 54, 55.

izâfet: İsim tamlaması 7.

K

kelimât-ı Türkiyye: Türkçe kelimeler 7.

kelimât-ı Arabiyye: Arapça kelimeler 7, 18.

kelime-yi Arabiyye: Arapça kelime 20, 21.

kelime-i fârisiyye: Farsça kelime 11, 12, 13,15, 17, 20, 22.

kesre: Arap harfi metinlerde bir ünsüzün “ı ve i” sesleriyle okunacağını gösteren işaret, esre 34, 55.

kitâbet: Yazı yazma, kompozisyon oluşturma 4, 79.

kırâat: Okuma 80.

L

lisân: Dil 4, 6, 15, 30, 76.

lafz: Söz veya kelime 12, 57, 69, 76.

lahikâ: Ek, 4.

lügatçe: Az sayıda kelime barından sözlüklere verilen isim 61.

M

mana: Bir kelimededen veya sözden anlaşılan şey, anlam 19, 26, 28, 29.

masâdır-ı meçhule: Edilgen çatı alan mastarlar 55.

masâdır-ı Türkiyye: Türkçe mastarlar 54.

mastar: Zaman ve şahıs eki almamış sadece bir iş ifade eden kelime 35.

mastar-ı ma‘at-ta‘îl: Sebep bildiren mastarlar 85

medd: Uzatma ve çekme 54.

mevsûf: Nitelenen, kendisine sıfat getirilmiş olan kelime 86.

muhaffef: Arapça ve Farsça kelimelerde uzun ünlülerin hafifletilerek kısa ünlü şeklinde okunması (perkâr, perker) 50.

muzâf: Tamlanan 69.

müterâdif: Eşanlımlı 56.

müennes: Arapça kelimelerde dişlilik belirten terim, müzekker karşıtı 59.

mürekkeb: Terkip olunmuş, birleşik 86.

N

nâdirü'l-isti'mâl: Bir kelimenin veya kuralın oldukça az kullanılması 77.

nazîr: Benzer 32.

nidâ: Seslenme 20.

Ö

ötre: Arap harfli metinlerde bir ünsüzün “o, ö, u ve ü” sesleriyle okunacağını gösteren işaret, zamme 55.

R

râbîta: Bağlaç 84.

revâbît: Bağlaçlar 85.

revâbît-ı hâliyye: Durum ve hal bildiren bağlaçlar 85.

revâbît-ı mutlaka: Kesinlik bildiren bağlaçlar 85, 86.

revâbît-ı sebebiyye: Sebep bildiren bağlaçlar 85.

revâbît-ı temsîliyye: Emsal, örnek bildiren bağlaçlar 85, 86.

revâbît-ı terakkî: Devamlılık ve sürerlilik bildiren bağlaçlar 85, 86.

revâbît-ı tevkîtiyye: Zaman bildiren bağlaçlar 85.

S

sarf: Yapı bilgisi 69.

sıfat: Varlıkları ad, durum, nitelik, sayı bakımından belirten kelimeler 27, 86.

sıla siygası (sıla-i ma'at-ta'îl): İçinde bulunduğu cümleyi sonradan gelen cümleye bağlayan fiil şekli, rabt sigası 7, 85.

Ş

şedde: Arapça kelimelerde tek sessiz harfin iki defa okunacağını gösteren işaret 22, 29, 30.

şebîh: Benzeyen 15, 32.

şifâhen: Sözlü olarak 80.

T

ta' bîr: Terim, ıstılah 13, 18, 70.

tahrîr: Kuralllar çerçevesinde bir metin oluşturma, yazı yazma 4, 11, 20, 22, 26, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 69, 79, 84.

tahfîf: Arapça bazı kelimelerin içinde “î”in yumuşatılarak “e”şeklinde okunması (nâkes, nekes) 35.

telaffuz: Bir kelimenin ağıdan çıkış şekli, okunuş veya söyleyiş 16,19, 25, 31, 34, 36.

tekellüm: Söyleme, konuşma 28.

terkîb-i tecânisi: Kalıplaşmış tamlama 27.

terkîp: Tamlama 17, 27, 28, 86.

tesniye: Arapça isim soylu kelimelerde ikili çokluk 59, 60.

Ü

üstün: Arap harfli metinlerde bir ünsüzü “e” ve “a” okutan işaret, fetha 55.

Y

yâ-yı nispet: Arapça ve Farsça isimlerde eklendiği isimle ilgili sıfatlar yapmaya yarayan ek 27, 36.

Z

zebânzed: Bir kelimenin ağızdan çıkışı, telaffuzu 9, 10, 12, 16, 18, 21, 23, 25, 30, 32, 33, 34, 35.

zamme: Arap harfli metinlerde bir ünsüzün “o, ö, u ve ü” sesleriyle okunacağını gösteren işaret, ötre 31, 55.

SONUÇ

Kültür ve medeniyetin hem önemli bir unsuru hem de taşıyıcı olarak dil, milletlerin hayatında oldukça önemli bir vasıtaadır. Bunun dışında dil, duygu-düşünce aktarıcısı olarak iletişimin vazgeçilmez bir ögesidir.

Dünya dilleri arasında ise Türkçe, sahip olduğu uzunca bir geçmiş ile yayılmış olduğu coğrafya bakımından dikkate değer bir konumda bulunmaktadır. Çeşitli lehçelere ve şivelere sahip olan Türkçe, yüzyıllardır yazı dili olarak kullanılmış ve birçok alanda önemli kültürel ürünler ortaya koymuş durumdadır. Birçok devlet tarafından resmi dil olarak da kullanılan Türk dili tarih içerisinde bazı safhalardan geçerek 21. yüzyıla kadar gelmiştir.

Osmanlı Türkçesi, Türkçenin 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde oluşturduğu yazı diline verilen isimdir. Türkçenin bu safhası günümüzde halen bilim insanları tarafından tartışılan ve üzerinde durulan bir konudur. Türkçenin öğretiminin Kaşgarlı Mahmud'tan bu yana yapıldığı ileri sürülse de, Türkçe öğretiminin planlı ve programlı bir şekilde ancak Tanzimat'tan sonra öğretildiği görülmektedir.

Osmanlı eğitim kurumlarında Türkçe öğretiminin özellikle 2. Meşrutiyet'ten sonra hız kazandığı dikkati çekmektedir. Bu kurumlarda Türkçe öğretimi beceri odaklı olmaktan çok dil bilgisi öğretimi eksenli olduğunu iddia edebiliriz. Özelde Türkçe öğretiminde genelde ise dil bilgisi öğretiminde en önemli kaynaklar ise zamanın aydınları tarafından kaleme alınan sarf ve nahiv kitaplarıdır.

Söz konusu kitapların yazılmasıyla birlikte Türkçeye olan ilgi artmış ve birçok kişi Türkçenin üzerine eğilmiştir. Ancak gramercilik açısından durumun iyi olduğunu söylemek kolay değildir. Gramerlerin bir kısmı Arapça ve Farsçanın etkisi altındayken diğer bir kısmı ise Batı gramerciliğinin etkisi altındadır. Nitekim dilimizin isminin ne olduğu konusunda bile uzun tartışmalar yaşanmış tam bir mutabakata oldukça geç varılmıştır.

Kaleme alınan dil bilgisi kitapları da, belli başlı konularda bile birbirleriyle örtüşmemektedir. Alfabemizdeki harflerin sayısından sözcük türlerinin ne olduğuna,

dil bilgisi terimlerinden cümle çeşitlerine, imla meselesinden dilimizdeki yabancı unsurların durumuna kadar birçok konuda fikir birlikteliği görülmemektedir.

İşte bu noktada, çalışmamızın temelini oluşturan *Kavā'id-i İmla ve Tahrīr* isimli eser, Yüzbaşı İhsan'ın imla mevzusunda düşüncelerini açıklayıp yazıyla ilgili temel bazı bilgileri aktardığı ders kitabı özelliğinde bir yapıttır.

Çalışmamız sonucunda, yazarın dönemin Türkçesinde baş gösteren imla sorunlarına karşı ileri sürdüğü çözüm yollarını ve düşüncelerini, bir yöntem ve amaç doğrultusunda anlattığı görülmektedir. Eserin uygulamalı bir dil bilgisi kitabı olması ve bolca örneklerle desteklenmesi öğretim bakımından oldukça isabetlidir.

Kavā'id-i İmla ve Tahrīr, Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde kaleme alınmış onlarca imla kitabından bir tanesidir. Bu çalışmamızın söz konusu dönemin aydınlatılması ve dönemin Türkçesi hakkında bilgi edinmek isteyen okuyuculara bilgi sağlaması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. S. (2001). *Yabancılara Türkçe Öğretimi Gramer-Tercüme Metodu*. Bilig. S. 16. 25-43
- Ağar, E.M. (2002). *Türkçe Öğretiminin Tarihçesi*. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (ISSN:1303- 5134), C.1, S.1, 2002-2004. 1-10.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2001). *Ankara: Bilgi Yayınevi*. 7. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akyüz, Y (2009). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: A Pegem Akademi
- Akyüz, Y. (2002). *Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*. Türkler. Cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. S. 15-25.
- Akyüz, Y. (2008). *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış*. OTAM. S. 20. 17-58
- Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi I.Cilt* . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, S. S. (2009). *Antalya İdadisi*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Y. 2. S.2. 33-48.
- Aydınlı, A. (2000). *İmlâ*. Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. 225-226.
- Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Cilt: 2. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim*. . Türkler. Cilt 11. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 830-873.
- Barın, E. ve Demir, C. (2006). *Türk Dil Bilgisi I, Ses Bilgisi*. 1. Baskı. Ankara: Öncü Kitap.

- Baskın, S. (2012). *Memlük Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı*. Dede Korkut Dergisi. Cilt 1. S 1. 23-43.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ Lûgati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Bayraktar, N. (2003). *Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi*. Dil Dergisi. S.119. 58-66.
- Bergamalı, Kadri. (2002). *Müeyyessiretü'l-Ulûm*. (Hrz: Karabacak, Esra). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Biçer, N. (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Biçer, N. (2012). *Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. S.1/4. 107-133.
- Bilir, A. (2011). *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt 44. Sayı 2. 223-246.
- Binbaşıoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Birişik, A. (2000). *Kıraat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. 426-430.
- Börekçi, M. (1997). *Türk Eğitim Sisteminde Öğretimin Konusu ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bilim Dili olarak Türkçe Paneli. Erzurum. S 23-32.
- Cahit, H. (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv*. (Hrz: Karahan, Leyla ve Ergönenç, Dilek). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cevad, M. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. (Hrz. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Cevat, H. (2008). *Türk Lehçelerinin Tarihi Seyri*. (Çvr. Öztürk, Mürsel). Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağatay, S. (1944). “*Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla*”, Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara Cilt: 2 S. 5. 759-772.
- Çeri, B (1997). *Ahmet Vefik Paşa Devir-Şahsiyet-Eser*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dağlı, Yücel ve Üçer, Cumhure. (1997). *Tarih Çevirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 5. Cilt.
- Demez, N. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri: Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Demirci, J. (2003) *Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye'de Memlük-Kıpçak Türkçesi Çalışmaları*. . A.Ü. DTCF Cumhuriyetin 80. Yılı Kutlama Etkinlikleri Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu.
- Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdâdî*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Demirel, F. (2012). 2. *Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultaniler*. Tarih İncelemeleri Dergisi. Cilt 17. Sayı 2. 339-358.
- Demirel, M. (2002). *Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Türkler. Cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. S. 64-93.
- Demirtaş, L. (2007). *Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 17. S.1. S 173-183.
- Develi, H. (2010). *Osmanlı'nın Dili*. 5. Baskı. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Dilaver, H. (2002). *2. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi*. Türkler. Cilt 15. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. S. 73-91
- Duman, M. (2002) *Yenileşme Döneminde Türk Dili*. Türkler Ansiklopedisi. C. 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 102-130.
- Durmuş, İsmail, (2000). *İnşâ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. 334-336.
- Emre, C. A. (2004). *Türkçe Sarf Ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf Ve Nahiv*. (Hzr: Gülden Sağol vd.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 10. Baskı Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, İ. (2009). *Yabancılara Türkçe Öğretimiyle İlgili Bir Kaynakça Denemesi*, Turkish Studies 4/3 Spring 2009. 888-937
- Ergin, M. (1980). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, N. O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). *Ders Programları ve Ders Kitapları 1, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları*. A. K. Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi.
- Ertaylan, İ. H. (1932). *Ahmet Vefik Paşa*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Gelişli, Y. (2006). *Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*. Türkler. Cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. S. 35-43
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. 4. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Göğüş, B. (1970). *Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1970. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 123-154.

- Gökmen, E. (2005). *Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri*. 2. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi. 101-128.
- Gökmen, E. (2009). *Aydın Vilayeti'nde Sibyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi*. Otam. S. 20. 149-173.
- Gözütok, A (1997) *Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehçe-i Osmanî*. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Atatürk Üniversitesi Yayınları, S. 24. 29-37
- Gül, B. (2010). *İbni Mühenna Lügati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi*. Türkbilig. S.19. 87-95
- Günay, D. (1999). *Medreseden Üniversiteye Trajik Bir Yolculuk*. Mimar ve Mühendis. S. 26. 41-49.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hayta, N. (2009). *20. Yüzyıl Başlarında Dârümuallimîn*. GEFAD. Cilt 2009. No:5. 1013-1022.
- Hızlı, M. (2008). *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C 17. S 1. 25-46
- İhsan, Y. (1323). *Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr*. İstanbul: Matba'a-i Bahriye.
- İlikli, Y. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Öğretmen Yetiştirme Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sibyan Mektepleri (1. Baskı)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabacak, E. (2002) *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'ül-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (2012). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine*. Turkis Studies. Volume 7/2. 613-620.

- Karal, E. Z. (1994). *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*. Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 12. Baskı. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye 'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul: Kitabevi
- Keçeci Kurt, S. (2012). 2. *Abdülhamit Dönemi 'nde Kız Rüüşdiyeleri*. Akademik Bakış Dergisi. S. 29. 1-19.
- Kenan, T. (2004). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. (Hrz: Leyla Karahan ve Ülkü Gürsoy). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Kılıç, H. (2000). *Sarf*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. 136-137.
- Koç, R. (2006). *Tanzimat 'tan Cumhuriyet 'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi: Van
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Komisyon. (2003). *İkinci Seneye Mahsus Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmânî* (Hrz: Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). *Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati 't-Türk*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar C.1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri ve Dîvânü Lûgat-it-Türk*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar Cilt 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (2005). *Türkiye Tarihi* (Hrz. Palabıyık, H. M) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülüzâde, F. M. ve Sâip, S. (2006). *Türk Dilinin Sarfı Ve Nahvi*. (Hrz: Metin Karaörs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Külekçi, C. (2010). *Dâru'l-mualimîn Nizamnâme-i Cedîdi*. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi. S 3. 150-156.
- Kültüral, Z. (2009). *Sözlük Bilimi Açısından Divanü Lügati't-Türk*. Turkish Studies. Volume 4/4 Summer 2009. 805-813.
- Mahmud, C. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraât*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara.
- Memioğlu, Z. A. (2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S. 21. 241-252.
- Muallim, N. (2009). *Lûgat-i Nâcî*. (Hzr: Kartal, Ahmet). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nurdoğan, M. A. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Onan, B. (2003). *Divanü Lûgat-it-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirilmesi*. Türklük Bilimi Araştırmaları, S.13. 425-445.
- Orhan, M. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Ortaylı, İ (2008). *Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Yayınları.
- Öksüz, Z. Y. (2004). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ökten. C. (2013). *Yazma Dersinin Serüveni: İnşadan Kompozisyona*. Türkiyat Mecmuası. C. 23. 91-108
- Özarlan, E. (2007). *Harf İnkılabından Önce Neşredilmiş Türkçe İnşa, Kitabet ve Münşeat Kitapları*. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 34. 63-78.

- Özbyay, M ve Melanlıoğlu, D. (2008). *Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemini ve Divanı Lügati 't-Türk*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 5. Sayı 10. 49-58.
- Özkan, N. (2001). *İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhal-i Kavaid Hakkında*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S.11. 95-112.
- Özkan, N. (2006). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkında Görüşleri ve Eserleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 20. 219-232
- Özyalvaç, N. A. (2011). *Bir Müfettiş Raporunda Erken 2. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri*. Türkiyat Mecmuası. C.21. S. 345-373.
- Özyetkin, A. M. (2001), *Ebü Hayyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav. Ankara. Akt.
- Karahan, Akartürk. (2006) *Et-Tuhfetu 'z-Zekiyye fi Lugati 't-Türkiyye 'de Alet İsimleri*. 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi. TUDOK, 11-13 Eylül İstanbul Kültür Üniversitesi. Bildiriler, İstanbul, 2008. S. 51-62.
- Özyetkin, M, A. (2003). 14. *Yüzyılda Arap Filolog Ebü Hayyan'ın Bilgisi Dahilindeki Türk Dünyası*. A.Ü. DTCF Cumhuriyetin 80. Yılı Kutlama Etkinlikleri Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu.
- Pakalın, Z. M. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Paşa, C. (1288). *Kavâ'id-i Türkiyye*. İstanbul.
- Paşa, C. (2000). *Medhal- Kavâ'id*. (Hzr: Nevzat Özkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar.
- Paşa, C. (2007). *Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye*. (Hzr: Esra Karabacak). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Paşa, C. A. ve Paşa, F. (2000). *Kavâ'id-i Osmaniyye*. 1. Baskı (Hzr: Nevzat Özkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Paşa, H. S. (2006). *İlm-i Sarf-ı Türkî*. (Hzr: Recep Toparlı ve Dilek Yücel). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paşa, R. A. (1999). *Emsile-i Türkiyye*. (Hzr: Emir İçhem İdben). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Polat, H. N. (2003). *Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa*. TÜBAR. S. 13. 447-454.
- Redhouse, W. J. (2009). *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*. (Hzr: Toparlı, Recep vd.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Sabit, S. (1301). *Sarf-ı Osmânî*. İstanbul: Matba-i Osmânî
- Sadık, M. (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî* (Hzr: Recep Toparlı ve Ali Ilgın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Sadullah, Midhat. (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*. (Hzr: Tuncer Gülensoy ve Mustafa Fidan) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Semiz, A. (2008). *Türk Ortaöğretiminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul
- Şahbaz, K. N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*.(Doktora Tezi).Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şanal, M. (2003). *Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S 14. 2003/1. 149-168.
- Şemsettin, S. (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Hzr: Yavuzarslan, Paşa). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanpınar, H. A. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I 9. Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi

- Tarahija, A (2008). *Kavâ'id-i Türkiyye'nin Modern Türkçe Öğretimi Yöntemleri Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- TDEA (1981). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yüksek Öğretimin ve Yök'ün Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S.(1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temizyürek, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Tiryaki, N. E. (2011). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Tarihi Bir Kaynak: "Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't Türkiyye"* Türkçe Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi. 1(1).
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topbaş, E. (1987). *1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türkol, R. (2007). *Eyüp Askeri Rüştîyesi'nin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
- Unat. R.F. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Basımevi
- Uslu, Mustafa. (2007). *Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. 1. Baskı. İstanbul: Yağmur Yayınları.

- Uyanık, E. (2009). *Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştüyeler*. Tarih Dergisi. S. 49. 91-111.
- Uzun, M. (2000). *İnşâ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. 338-339
- Vural, H ve Böler, T. (2011). *Ahmet Vefik Paşa'nın Türk Diline Katkıları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 46. 1-24
- Yavuz, K. (2003). *Âşık Paşa*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan. 13. 29-39
- Yavuz, K. (2004). *Âşık Paşa'nın Dil Üzerine Düşünceleri ve Türkçeye Hizmetleri*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S.32, 224-244.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlılardan Cumhuriyete Sibyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Yüce, N. (1992). *Mukaddimetü'l Edeb*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ziya, H. (1999). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. (Hzr: Kaya Türkay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**EK-1: KADIKÖYLÜ MEHMET OĞLU İHSAN EFENDİ'NİN
MEMURİYETİNİ GÖSTEREN EVRAK**

İsim ve Pederi İsmi

Kadıköylü İhsan Bin Mehmed

Efendi

Duhûl-ü Rütbesi

Rütbesi Şühûr	Eyyâm	Şühûr	Eyyâm
Tüccâr-ı Kapudan mektebinden Gönüllü gelmiş	31	Kânun-i Sâni 1317	
Mülâzım-ı evvel	3	Nisan 1324	
Yüzbaşı	26	Temmuz 1324	
Ber mucîb-i vakfiye			
Mülâzım-ı evvel	25	Temmuz 1325	

Müddet-i Hidmet ve Vazîfesi

Yakın olduğu Me'mûriyeti	<u>Tarih-i Yakını</u>	Mahall-i Me'mûriyeti	Sınıf-ı
Me'mûriyetindeki <u>Müddet-i Hidmeti</u> Gün Ay Sene	Eyyâm/Şühûr		
	<u>31/Kânun-i Sâni</u> 1317	Selimiye	
	<u>8/Nisan</u>	Marmara Vapuru	

1318		
<u>14/Teşrîn-i Sâni</u>	Konya	Topçu
1318		
<u>8/Mart</u>	Fethiye	Zâbitân Mahalli
1320		
<u>18/Teşrîn-i Sâni</u>	Hamidiye Kruvazörü	
1320		
<u>4/Kânûn-i Sâni</u>	Nimet Huda vapuru	
1324		
<u>15/Kânûn-i Evvel</u>	Merkez	Seyfiye
1324		
<u>17/Mayıs</u>	Hatuniye	Liman Reisi
1321		
<u>17/Kânûn-i Evvel</u>	Merkez	Mu'temet
1328		
<u>14/Mayıs</u>	Trablus Vapuru	Bölük zabıtı
1329		
<u>18/Mayıs</u>	Merkez	Mu'temet
1329		
<u>20/Mayıs</u>	Zonorus Romörkörü	
1329		
<u>14/Teşrîn-i Sâni</u>	Seyri Sefaini Umûmî Kursu	Talebe
1329		
<u>13/Mart</u>	Topçuluk	
1330		
<u>24/Mayıs</u>	Topçuluk	

1330

20/Kânûn-i Evvel Hayır-hahlık

1330

2/Kânûn-i Evvel Bosforok Romörkörü Kapudanı

1330

24/Kânûn-i Evvel Podime Liman reisi

1331

1/Mart Kalikratya

1332

30/Kânûn-i Evvel Cemil Şubuti Kapudan

1333

23/Kânûn-i Evvel Merkez Mu‘temet

1333

1/ Temmuz Cebil Liman Reisi

1334

18/ Temmuz İstinye Tersanesi İdâre-yi Askeriyye Zâbıtı

1334

26/ Teşrîn-i Evvel Karamürsel Liman Reisi

1334

10/ Mayıs Merkez Mu‘temet

1336

17/ Nisan Karamürsel liman riyâsetinde firar, kuvâ-yı milliyeye iltihâk ederek İznik havâlisinde teşkîlât me‘mûru olmuştur.

1336

<u>10/Mayıs</u>	Karamürsel Kaymakam Vekîli Liman
Re'isi ve Teşkilat Me'mûru	
1336	
<u>19/Temmuz</u>	Ertuğrul Grubu Emriyle Gök Bayrak
Taburu Kumandan Muâvini ve İkinci Bölük Kumandanı	
1336	
<u>4/Teşrin-i Sâni</u>	Bahriyye Dâiresine
1336	
<u>5/Kanun-i sâni</u>	4 Numrolu Rüsûmât Vapuru Sûvâriliği
1337	
<u>9/Mart</u>	Gazamı Sûvâri
1337	
<u>15/Mart</u>	Trabzon Nakliyye-yi Bahriyye İhtiyât
Kapudanı	
1338	

Mahallî Me'mûriyet Mümessili
Me'mûriyet

Eyyâm/Şühûr
Kıdemine Te'sîr

Müddet-i Memuresi Zarfında İlâve

Hidmet-i Muvakkate Tasfiyye
Eden Hâlât ve Sebeb-i Tebdîli

Kaydı merkezde olarak

Trablus vapuruna sevkine sarf-ı nazarı

İşbu kurstan bâlâ müttehâd ikinci derece şahâdet-nâme almıştır.

Hamil Olduğu Nişân Ve Madalya

Nişân ve madalya **Rüsûmât**
Nev-i nişân ve madalya **Liyâkât**

Der-sa'âdet

Kazası Haydarpaşa

Mahall-i Tevellüdü

Karyesi

Mahallesi

Velâdeti

Tarih-i Tevellüdü

Arabî 11 Şa'bân sene 1299

Rûmî 16 Haziran sene 1298

Tarih-i Müte'ehhil

Yedi seneden mütenâhî
bulunduğu Fi 23 Haziran 241

Hakîkât ettiği tercüme-yi hâzıra muharrerdir.

Tahsîl Ettiği Mekâtib ve

Heybeliada Tüccar Kapudan Mektebidir.

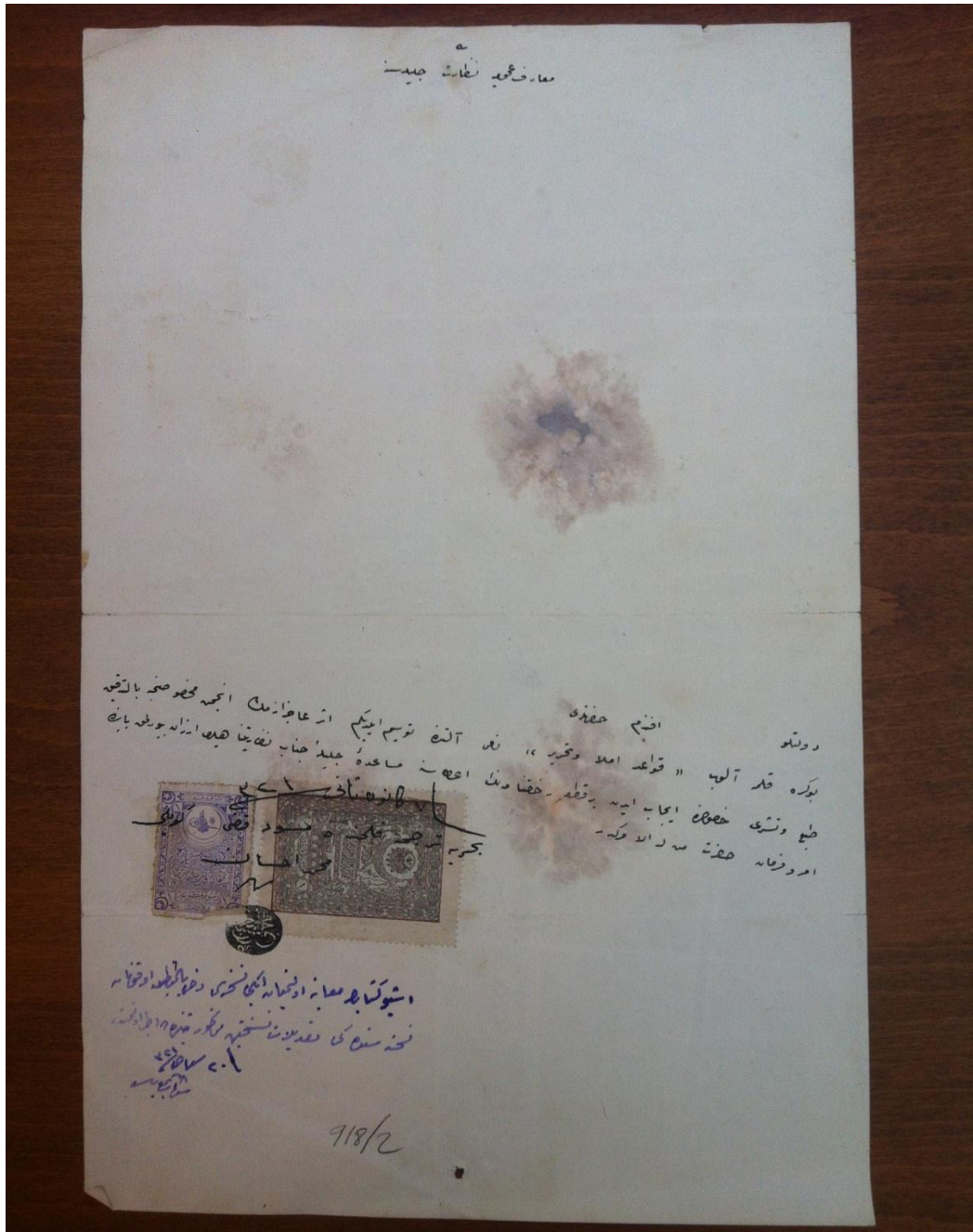
Efendi olduğu Elsine:

Fransızca kitâbet eder.

İhtisâsı: Dört kurumu ikmâl ve on bir merkez ve 'ahz ile nizâm-nâme muc'ibince on ay kıdem etmiştir.

İltihâb-ı mevzû'at-ı menfice müptelâ olduğundan on gün terfisi sâhife-i umûmîsiden 21 Mayıs 336 vapurda beyân edilmiş ve muc'ibince fermân-ı hâzır olmuştur.

EK 2: YÜZBAŞI İHSAN'IN YAZDIĞI DİLEKÇE

EK 2: YÜZBAŞI İHSAN'IN YAZDIĞI DİLEKÇE

Be

Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Bu kerre kaleme alub “Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr” nâmı altında tevsîm eylediğim eser-i acizânemin encümen-i mahsusunca bit-tedkik tab' ve neşri husûsunda icâb iden bir kıt'a ruhsatnâmenin i'tasına müsâede-yi celîle-yi Cenâb-ı Nezâret-penâhilerinde erzân buyurulmak bâbında emrû ferman hazret-i mentehü'l-emrindir.

Fi 7 Kânûn-i Sâni sene 321

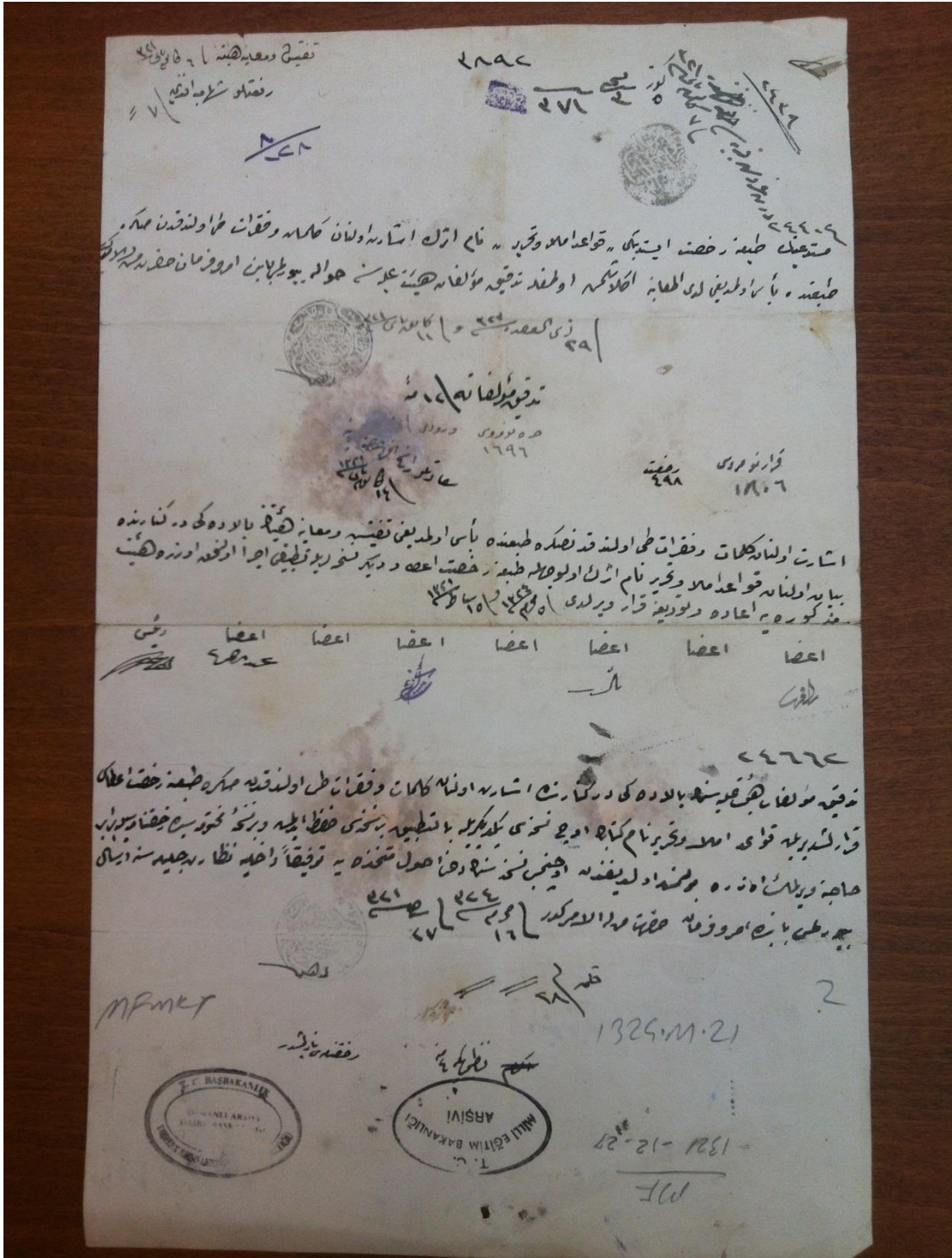
Bahriyye Tercüme Kaleminde Müsevvid Kadıköylü

Mehmet İhsan

İşbu kitâbın mu'ayene olunmayan iki nüshası dahi bil-batn okunan nüshasındaki tafsilat-ı nüshateyn mezkûriyyetinden icra olunmuşdur.

Fi 20 Ramazan sene 321

EK 3: YÜZBAŞI İHSAN'IN YAZDIĞI DİLEKÇEYE BİNAEN TOPLANAN KOMİSYON RAPORU

EK 3: YÜZBAŞI İHSAN'IN YAZDIĞI DİLEKÇEYE BİNAEN TOPLANAN KOMİSYON RAPORU

Teftiş ve Mu'ayene Heyeti Fi 6 Kânûn-i Sâni	2439
Rıf'atlı Şahâb Efendiye / 7	24404
8 olunmuştur	Dört guruş fidyesi hesâb
128 sene 321	Fi 7 Kânûn-i Sâni

3892

Göz	Numro	Sene
5	3	371

Müstedî'nin tab'ına ruhsât ettiği "Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr" nâm-ı eserin işaret olunan kelimât ve fikirât tayy olunduktan sonra tab'ında bâ'is olmadığı lediyyü'l-mu'âyene anlaşılmasıyla tedkik-i Müellifât Heyet-i 'aliyyesine havâle buyurulması bâbında emr-ü fermân Hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fi 29 Zi'l-ka'de sene 323 ve Fi 11 Kânûn-i Sâni sene 321

Tedkik-i Müellifâta / 12

Karar Numrosu	Ruhsat	Sıra Numrosu	Vürûdu
1806	498	1696	
Sa'adettü Râsih Efendiye			
Fi 14 Kânûn-i Sâni sene 1321			

İşâret olunan kelimât ve fikirât tayy olunduktan sonra tab'ında bâ'is olmadığı Teftiş ve Mu'ayene Heyetinde bâlâdaki der kenarında beyân olunan Kavâ'id-i İmlâ

ve Tahrîr nâm eserin olvechle tab'ına ruhsat i'ta ve diğêr nüshalarıyla tatbiki icrâ olunmak üzere heyet-i mezkûreye 'iâde ve tevdi'ine karar verildi.

Fi 5 Muharrem sene 1324 ve Fi 15 Şubat sene 1321

'Aza 'Aza 'Aza 'Aza 'Aza 'Aza 'Aza 'Aza
'Re'is

Tedkîk-i mü'ellifât heyet-i 'aliyesinde bâlâdaki der kenârında işâret olunan kelimât ve fıkârât tayy olunduktan sonra tab'ına ruhsat 'itâsı kararlaştırılmış Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr nâm-ı kitabın üç nüshası yekdiğeriyle bil-tatbîk bir nüshası hıfz idilmiş ve bir nüsha-i mahsusa da ruhsatnâmesiyle beraber sahibine verilmek üzere bulunmuş olduğundan üçüncü nüshasının dahi usûl-i müttehizeye tevfi ken Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesine irsâl buyurulması bâbında emrû fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

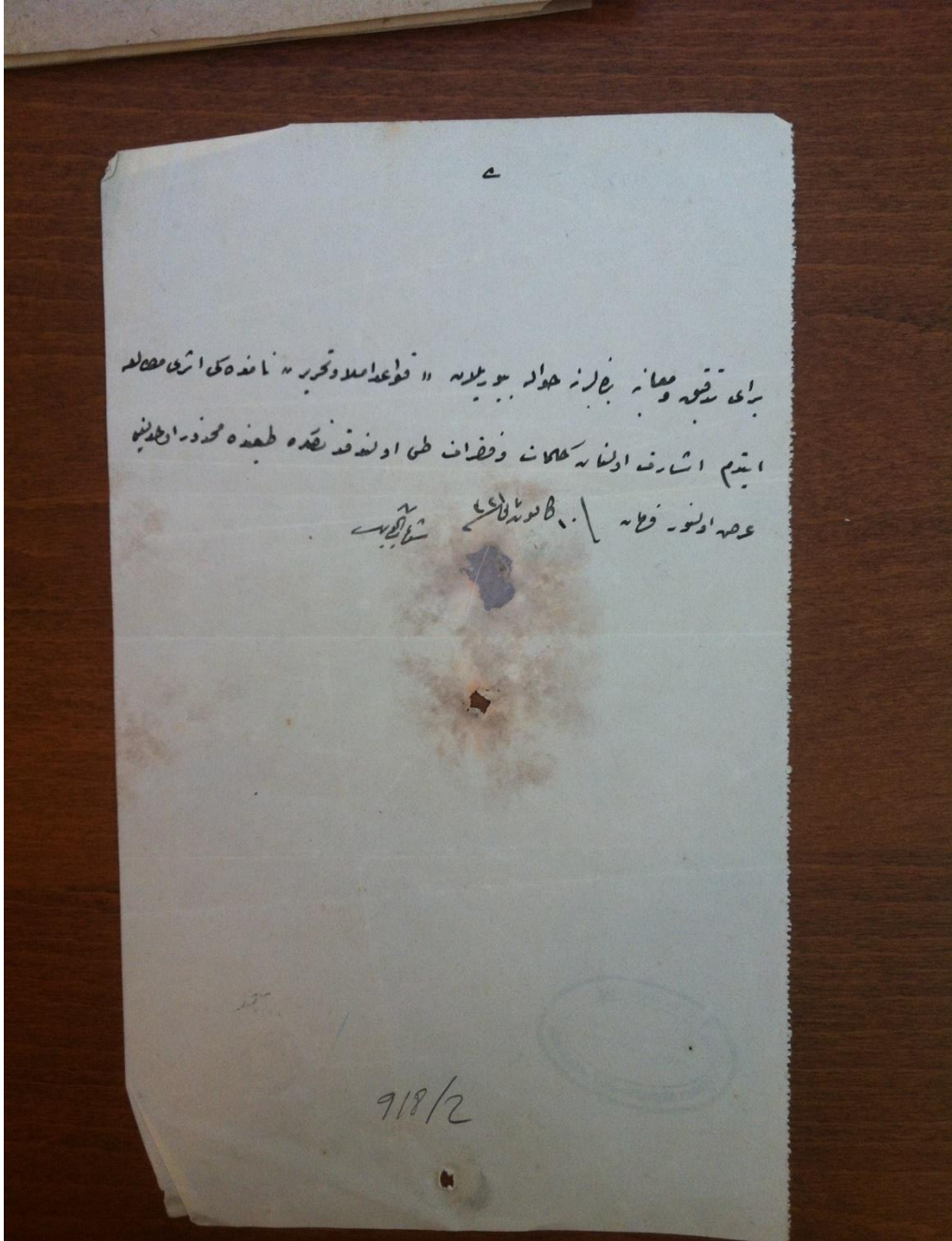
Fi 16 Muharrem sene 324 Fi 27 Şubat sene 321

Kalem / 38

Naziha men 4

Ruhsatnâmesi yazılmıştır

EK 4: KAVĀ'İD-İ İMLA VE TAHRİR'İN BASILMASINDA MAHZUR OLMADIĞINI BELİRTEN EVRAK

**EK 4: KAVÂ'İD-İ İMLA VE TAHRİR'İN BASILMASINDA MAHZUR
OLMADIĞINI BELİRTEN EVRAK**

Be

Berâ-yı tedkik ve mu'âyene bendelerine havâle buyurulan “Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr” nâmındaki eseri mütâla'a etdim işaret olunan kelimât ve fikarât tayy olunduktan sonra tab'ında mahzûr olmadığı 'arz olunur fermân.

Fi 10 Kânûn-i Sâni sene 321

**EK 5: MAÂRİF-İ UMUMİYE NEZARETİ'NDEN DÂHİLİYE NEZÂRETİNE
GÖNDERİLEN EVRAK**

... olundu

8

Hasan Tahsin

128

Ma'ârif-i 'Umumiyye Nezâreti Mektubı Kalemî Telgraf Müsevvidlerine Mahsûs
Varakadır

Evrakın Kaleme Vürudu Ve Tesvidi Tarihleri: Nuhiyeti/ Vürûdu/ Tesvidi/	Evrak Numrosu	Müsveddi	Hususi Numrosu	Mümeyyiz	Müdür	...	Tarih-i Tabîyesi/ 'Arabî/ Rumî/
Fi 6 Mart sene 322	3892	...				6	23 Muharrem Sene 324/ 6 Mart sene 322

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Müsevvid

Bahriye Nezâret-i Celîlesi Tercüme Kalemünde Kadıköylü Mehmed İhsan Efendi tarafından i'tâ olunan 'arzu hâlde tahrîr itmiş olduğu Kavâ'id-i İmlâ ve Tahrîr-i nam kitabın tab'ı ve neşrine ruhsat virilmesi istid'â ve 'alel-usûl üç nüshası i'tâ idilmesiyle teftiş ve mu'âyyene ve tedkîk-i müellifât heyetlerine lediyyü'l-havâle mezkûr kitabın işâret olunan kelîmât ve fikarâtı tayy olunduktan sonra tab'ında be's olmadığı bil-mu'âyyene anlaşılmış ve nush-ı mezbûrenin yekdiğeriyle bi't-tatbîk tasdîk olunarak bir 'adedi hıfz ve bir kıt'ası tanzîm kılınan ruhsatnâme ile müstedi'î-i mûmâileyhe teslim edilmiş olduğundan hîn-i tab'ında usûl-i müttehize ahîreye tevfi ken matbu'ât-ı dâhiliyye idâresince lâzım gelen mu'âmelenin ifâsı için keyfiyyetin 'ali-i nezâretpenâhilerine izbârı ifâde ve nush-ı mezkûreden bir kıt'ası leffen itâra kılınmakla olbâbda.